

**“MILLIY IQTISODIYOTNI JADAL
RIVOJLANTIRISH VA YUQORI O‘SISH
SUR‘ATLARINI TA‘MINLASH:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI**

Respublika ilmiy-amaliy anjumani

**Республиканская научно-практическая
конференция на тему
«ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСКОРЕННОГО
РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ И ВЫСОКИХ ТЕМПОВ
РОСТА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ»**

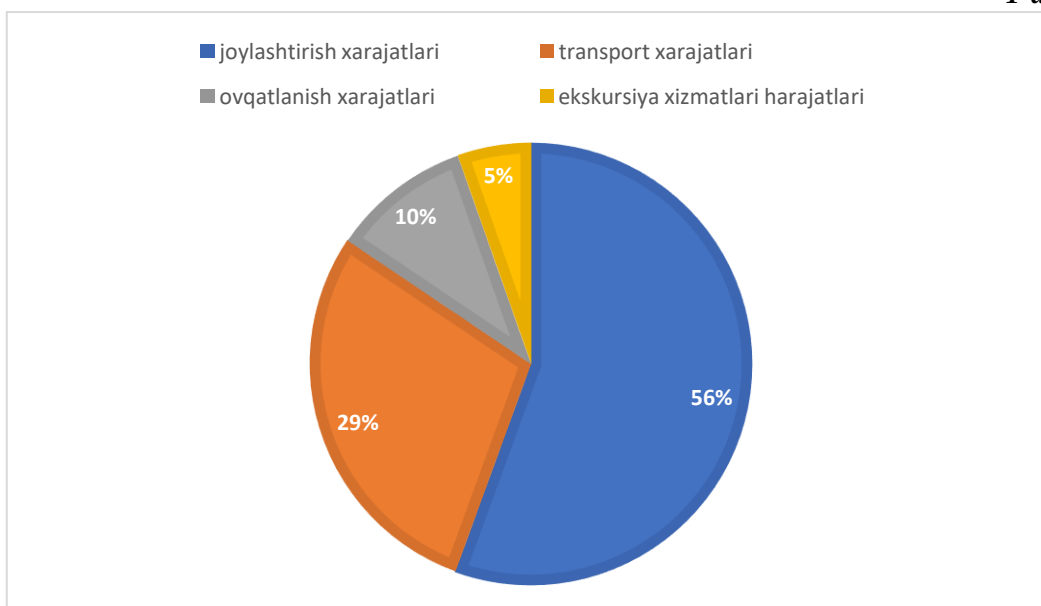
2023 yil 5 may

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
IQTISODIYOT VA TURIZM FAKULTETI
BUXGALTERIYA HISOBI VA STATISTIKA KAFEDRASI**

**“MILLIY IQTISODIYOTNI JADAL
RIVOJLANTIRISH VA YUQORI O‘SISH
SUR‘ATLARINI TA‘MINLASH:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy
konferensiyasi
5-may 2023-yil**

**Республиканская научно-практическая
конференция на тему**

**«ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСКОРЕННОГО
РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ И ВЫСОКИХ ТЕМПОВ
РОСТА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ»
5 май 2023 год**

- Jami: – 85,5%

(Safar paytidagi sug'urta xizmatlari, viza xizmatlari, tibbiyot xizmatlari va boshqalar). Turizm soxasida transport ta'minoti tizimi qo'yidagicha farqalanadi:

- turga qo'shilgan va asosiy turistik xizmatlarga kiruvchi turistik tashish vositasi sifatida, turistlarni doimiy yashash joyidan belgilangan manzilga eltibqo'yish (yoki yo'nalish boshlanadigan joyga) va qayta olib kelish;

- transfer – turistlarni kutib olish va kuzatib qo'yish uchun transport vositasini taqdim etish;

- tur-safar bo'yicha dasturlashtirilgan tadbirlarga xizmat ko'rsatish: ekskursion xizmat, dasturdagi tadbirlarga borish, atrofga tashrif byurish, yo'nalish bo'yicha ko'chish[1];

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, har qanday turizm mintaqasida birinchilardan bo'lib transport xizmatlari infrastrukturasi rivojlantirgan taqdirda, sayyohlik oqimining yanada rivojlanishiga guvoh bo'lishimiz mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Norchaev A.N., Umirova D.S. "Turizmda transport xizmatlari": O'quv qo'llanma. – T.: «IQTISODIYOT», 2020. – 158 bet.
2. Кадирова Ш. Х., Фарманов Э. А., Пулатов М. М. Важность внедрения новых транспортных маршрутов в развитии туризма //Вопросы науки и образования. – 2020. – №. 10 (94). – С. 9-14.
3. Кадирова S. H. THE SIGNIFICANCE OF TRANSPORT SERVICES IN THE TOURISM MARKETING //Студенческий вестник. – 2018. – №. 10-5. – С. 64-66.
4. Кадирова S. K. Improving Transport Service for the Development of Tourism in Uzbekistan //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 27-33.
5. Mammadov R. The importance of transportation in tourism sector //7th Silk Road International Conference "Challenges and opportunities of sustainable economic development in Eurasian countries. – 2012.
6. Khabibullayevna K. S., Gulasal N. THE IMPORTANCE OF NEW TRANSPORT ROUTES IN THE DEVELOPMENT SERVICE SECTOR //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 16. – №. 4. – С. 3-6.
7. <https://uzbektourism.uz/research/statistics>

MEHMONXONA BIZNESIDAGI MARKETING FAOLIYATINING MOHIYATI

O‘roqova Dilfuza Bahriddinovna
Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrası o‘qıtuvchısı
Buxoro davlat universiteti
Sadikova Nargiza Maxsudovna
1-bosqich magistranti
Buxoro davlat universiteti

Marketing-bu turistlarnı qabul qilish va ularga raqobatbardosh va sifatli xızmatlar ko‘rsatishga yo‘naltirilgan har qanday joylashtirish kompaniyası faoliyatining asosiy elementlaridan biridir. Yaxshi ishlab chiqilgan mehmonxona marketing strategiyası uning mehmonxona biznesini rivojlantirishdagi muvaffaqiyati va raqobatda g‘alaba qozonishining kalitidir.

Shu bilan birga, mehmonxona xızmatlari iste‘molchısı - turist har qanday mehmondo‘stlik korxonasining marketing markazida bo‘lishi kerak. Hozirgi vaqtda mehmonxonalar shiddatli raqobat sharoitida faoliyat yuritib, ularni bozorda ishlashning yangi usullari va usullarini izlashga majbur qilmoqda. Raqobat yutilish va konsolidatsiya strategiyalarini ishlab chiqish kabijiddiy omillar ta‘sirida kuchayib bormoqda. Bozorga yangi kompaniyalarning kirib kelishi ham raqobatning rivojlanishiga yordam beradi. Bunday sharoitda bozor rahbarlari o‘zgaruvchan bozor haqiqatida yaxshi natijalarga olib keladigan segmentatsiya marketing strategiyalarini qo‘llaydilar. Kuchli raqobatbardosh bozorlarda ishlash uchun mehmonxona nima sotayotgani, bozor sharoitlari va raqobatchilar, aniqlangan maqsadli iste‘molchilar segmentlari, mijozlarnı jalb qilish va ularni ushlab turishning qisqa va uzoq muddatli yondashuvlari to‘g‘risida ilgari olingan ma‘lumotlar asosida o‘zining marketing rejasini ishlabchiqishi kerak. Umuman olganda, marketing rejası quyidagi elementlarnı o‘z ichiga oladi:

§korxonա ishlab chiqarish bazasini tahlil qilish;

§raqobatchılarnı tahlil qilish;

§ bozor tahlili;

§maqsadli segmentlarnı tahlil qilish;

§ mehmonxonani bozorda joylashtirish;

§rag‘batlantirish strategiyasını ishlab chiqish va maqsadlarnı belgilash;

§ harakatlar rejasini ishlab chiqish;

§byudjetni shakllantirish;

§Rejani monitoring qilish va uning natijalari va samaradorligini baholash.

Marketingni rejalashtirish nafaqat yirik mehmonxonalarda, balki kichik mehmonxona korxonalarida ham qo‘llaniladi. Yaxshi marketing rejası faoliyatning uchta asosiy yo‘nalishini hisobga oladi: to‘g‘ri mahsulot va xızmatlarnı kerakli bozorlarda va kerakli vaqtda sotish.

Muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mas‘ul shaxslarnı aniqlashni o‘z ichiga olishi va mehmonxona maqsadlarga erishishni rejalashtirgan vaqtı belgilashi kerak.

Marketing menejerlarga mehmonxonaning tijorat korxonası sifatidagi faoliyatiga mehmon nuqtai nazaridan qarash imkonini beradi. Buning uchun mehmonlarning ushbu mehmonxonadagi xızmatdan qoniqish darajası uning faoliyati samaradorligiga ta‘siri baholanadi.

Marketing bo‘yicha mutaxassislar mehmonxona biznesining muvaffaqiyati uchun muhim bo‘lgan narxlarnı belgilash va mehmonxona raqobatbardoshligini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

Marketing talabni baholash uchun bozorni dastlabki o‘rganish bilan shug‘ullanadi, bu mehmonxonaning bozordagi imkoniyatlari va o‘rnini aniqlash, joylashuvi yoki muqobil variantlardan tanlashni o‘z ichiga olishi mumkin.

Muayyan mehmonxona va uning mahsuloti uchun eng qulay bo‘lgan bozor segmentlarini aniqlash uchun bozorni o‘rganish kerak, ammo asosiy harakatlar mahsulotni ilgari surish va sotishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Har bir mehmonxona mehmonxonaning joylashuvi va xususiyatlaridan kelib chiqqan holda jalb qilish uchun eng mantiqiy bo‘lgan mijozlar turini aniq belgilashi kerak, shuning uchun marketing tadqiqotlari mehmonxona ochilishidan va hatto uni yaratish loyihasini ishlab chiqishdan ancha oldin boshlanadi.

Marketing tadqiqotlari mavjud yoki potentsial mijozlar guruhlarini aniqlaydi, ularni turli parametrlar bo‘yicha shakllantiradi: asosiy manba bozorlarining geografiyası, kelish maqsadı, to‘lov qobiliyati va xulq-atvor xususiyatlari. Keyinchalik segmentlarga bo‘linish asosan narxga yo‘naltirilgan va narxi muhim bo‘lmagan mijozlarga bo‘linishdan kelib chiqadi..

Segmentatsiyaning maqsadı mehmonxona kompaniyası faoliyatini mijozlarning eng katta guruhları ehtiyojlariga moslashtirish, shuningdek narx strategiyasını to‘g‘ri shakllantirish va xızmatlarnı eng samarali

bo'ladigan tarzda ilgari surishdir. Mehmonxonada doirasi daromadning kamida 80 foizini ta'minlaydigan uchta bozor segmentini qamrab oladi, deb ishoniladi. Biroq, talabning mavsumiyligi mavjud, bu esa mehmonxonada kompaniyasi uchun alohida bozor segmentlarining qiymati mavsumga qarab o'zgarishi mumkinligiga olib keladi.

Marketing mahsulot va bozorlarni moslashtirish bilan shug'ullanadi, bu ma'noda mehmonxonada xizmatlari marketingi boshqa iste'mol tovarlari marketingidan farq qilmaydi. Ammo mehmonxonada mahsulotlari va bozorlarining, shuning uchun mehmonxonada marketingining o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Mehmonxonalar, restoranlar kabi, moddiy mahsulotlar (turar joy, oziqovqat va boshqalar) va nomoddiy xizmatlar (mehmondo'stlik) sotadi. Marketing mahsulotlari va xizmatlar o'rtasida sezilarli farq bor. Mahsulot namoyish etilishi mumkin va mehmon uning qiymatini juda tez aniqlay oladi. Mehmondo'stlik marketingi "xizmat" tushunchasining nomoddiylik tufayli ancha murakkab. Aksariyat mijozlar uchun mehmonxonada xonalari o'z-o'zidan maqsad emas, maqsadga erishish vositasidir va ularga bo'lgan talab "talab hosilasi" deb nomlanadi - xonalardan foydalanishning sababi xizmat safari, ta'til, yoki boshqa narsa, lekin kamdan-kam hollarda raqamning o'zi. Xuddi shu narsa, ma'lum darajada, boshqa mehmonxonada xizmatlariga ham tegishli.

Mehmonxonada marketingining xususiyatlari mehmonxonada mahsulotining yuqoridagi xususiyatlaridan, uning vaqt va makonda qat'iyligidan kelib chiqadi.

Eng muhim mehmonxonada mahsuloti - mehmonxonada xonalarining mavjudligi o'zgarmadi. Qisqa vaqt ichida xonalarining sonini sezilarli darajada o'zgartirish, ularni kelajakda sotish uchun saqlash yoki ular bilan mijozlarni kuzatib borish mumkin emas. Mehmonxonada joylashtirish va boshqa xizmatlarga talab doimiy ravishda o'zgarib turadi. Mehmonxonalar talab past bo'lgan paytda bo'sh bo'lishi yoki mavsumning eng yuqori cho'qqisida odamlar gavyum bo'lishi mumkin.

Mehmonxonada ishlab chiqarishga investitsiyalar xarakterini ham hisobga olish kerak. Bularga yerga, binolarga va binolar ichidagi mulkka investitsiyalar kiradi. Mehmonxonaning muvaffaqiyatli ishlashi uchun uchta asosiy omil: to'g'ri joylashuv, to'g'ri sig'im va yuqori darajadagi foydalanish.

Mehmondo'stlik marketingini mehmonxonada mahsulotlari uchun mavjud va potentsial bozorlarni baholashdan boshlanadigan tsikl sifatida ko'rish mumkin. Bozor tadqiqoti sifatida tanilgan ushbu faoliyat qaror qabul qilishda yordam berish uchun boshqaruvga bozorlar va mahsulotlar haqida ma'lumot berish uchun mo'ljallangan. Shunday qilib, iste'molchilar doirasini va ularning muayyan mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash mehmonxonaning yangi qulayliklari va xizmatlarini rivojlantirishga ham, mavjudlarini yaxshilashga ham yordam beradi. Marketing siklining navbatdagi elementi mahsulot qanday bo'lishi kerakligi va uning rivojlanishini shakllantirishdir. Etarli bozor ma'lumotlariga ega bo'lgan holda, bozorning aniq segmentlarini aniqlash mumkin. Tanlangan segmentlarga mos keladigan mahsulotlarni ishlab chiqish, shu jumladan mehmonxonada xizmatlarining assortimenti va turi va narxlari.

Marketing siklining yakuniy elementi samaradorlik ko'rsatkichlarini monitoring qilish va ko'rib chiqishdir. Ushbu bosqichda real natijalar rejalar va byudjet bilan taqqoslanadi, bozor va mehmonxonada strategiyasidagi o'zgarishlar uchun axborot asosini ta'minlash uchun marketing faoliyati samaradorligi baholanadi.

Agar mehmonxonada marketingi professional tarzda amalga oshirilsa, unda uning imidji va raqobatchilarga nisbatan pozitsiyasi shunchalik ravshan bo'ladi va xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari shunchalik taniqli bo'ladi, mijoz mehmonxonaning logotipi yoki brendini ma'lum darajadagi sifat kafolati sifatida qabul qiladi.

Mehmondo'stlik, o'z mohiyatiga ko'ra, mehmonning turishi bilan bog'liq bo'lgan eng kichik nuanslarni hisobga olishi, uning kutganlarini oqlashi va hatto biroz oshib ketishi kerak. U mehmonxonaning individualligini aks ettirishi kerak, uning rivojlanishi menejering shaxsiyati tomonidan shakllantirilgan muhitdan boshlanadi va xodimlarga xos bo'lgan xizmat ko'rsatish uslubi bilan tugaydi. Mehmondo'stlik sanoatida mavjud strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Narx etakchilik strategiyasi - uning foydalanish qiyin ko'rinadi, chunki. bu yondashuv bozor faqat bitta narx yetakchisi bilan yakunlanishini nazarda tutadi. Ushbu strategiya mehmonxonada biznesini xarajatlarni minimallashtirish uchun biznes jarayonlarini qurishga majbur qiladi va xizmat ko'rsatish sohasining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan xizmat turistlarga yaxshi xizmat ko'rsatish uchun qo'shimcha xarajatlarni nazarda tutadi.

Differentsiatsiya strategiyasi raqobatchilar ishlab chiqarmaydigan noyob xizmatlarni ishlab chiqarish orqali raqobatdosh ustunlikka erishish imkonini beradi. So'nggi 2-3 o'n yillikda global mehmonxonada sanoatining kuchli rivojlanishi mehmonxonada mahsuloti bozorlari uchun qattiq raqobatga olib keldi.

Mijoz (mehmon, sayyoh) uchun davom etayotgan kurashda so'nggi o'n yillikda raqobatning marketing strategiyasi g'alaba qozona boshladi. Mehmonxonada xizmatlari bozoridagi mavjud vaziyatning

shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan yana bir omil - bu so‘nggi yillarda keng tarqalgan brendlarni ilgari surish va mehmonxona xizmatlarining klassifikatorligi tushunchasini chetlab o‘tish strategiyasi. To‘g‘ri tanlangan rivojlanish strategiyasini amalga oshirish mehmonxonani raqobatdosh ustunligini mustahkamlashga va kompaniya qiymatini oshirishga olib keladi.

Zamonaviy mehmondo‘stlik sanoati ko‘plab xavf-xatarlarga, har xil turdagi resurslarga, xarajat va geografik cheklolarga va tez o‘zgaruvchan mijozlarga qarama-qarshi bozorlarga ega. Shuning uchun mehmonxonalar, ayniqsa, mini-mehmonxonalarning omon qolishi qiyin.

Raqobatning kuchayishi marketing rivojlanishining asosiy sabablaridan biridir. Ichki xizmatlarni sotish mehmonxona faoliyati uchun keng maydondir. Restoranlar, do‘konlar va turli xil qo‘shimcha xizmatlarda mehmonlarga e‘tibor berish uchun ko‘plab imkoniyatlar mavjud. Mijozlarning xona to‘lovlari daromadning katta qismini tashkil qiladi, shuning uchun menejer va uning xodimlari barcha mumkin bo‘lgan vositalardan foydalangan holda sodiq mijozlarni saqlab qolish va yangilarini topish uchun ko‘p harakat qilishlari kerak. Mehmonxona marketingi va sotuvchisi mehmonxona va uning potentsial mijozlari haqida hamma narsani bilishi kerak. Mehmondo‘stlik, o‘z mohiyatiga ko‘ra, mehmonning turishi bilan bog‘liq bo‘lgan eng kichik nuanslarni hisobga olishi, uning kutganlarini oqlashi va hatto biroz oshib ketishi kerak. U mehmonxonaning individualligini aks ettirishi kerak, uning rivojlanishi menejerning shaxsiyati tomonidan shakllantirilgan muhitdan boshlanadi va xodimlarga xos bo‘lgan xizmat ko‘rsatish uslubi bilan tugaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. 2012-2016 yillarda O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish dasturi to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 may PQ-1754-son Qarori. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda). Toshkent sh., 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruzasi. // —Xorazm haqiqatli gazetası. 2017 yil 18 yanvar. № 5 (19351).
3. Вишняков Я. Д. и др. Инновационный менеджмент : практикум. М.: КНОРУС, 2013. 326 с.79
4. Герасимов А. Б. Теория инновационной экономики. Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. 376 с.
5. Кешишева Н. Г. Территории инновационного развития: зарубежный опыт и российская практика // Вестник Таганрогского института управления и экономики. 2012. № 1. С. 51–57.

ONLINE TURISTIK BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA MARKETING STRATEGIYASI VA ISTIQBOL PARAMETRLARI

Nasriddinov Shohrux Zayni o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti, turizm (faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxassisligining 2-bosqich magistranti

2020-yilda O‘zbekiston UNWTO reytingiga ko‘ra dunyoning eng tez rivojlanayotgan sayyohlik yo‘nalishlari ro‘yxatida to‘rtinchi o‘rinni egalladi. O‘zbekistonning o‘zida ham katta o‘zgarishlar ro‘y berdi: tezyurar poyezdlar paydo bo‘ldi, kichik, ammo munosib xususiy mehmonxonalar faol qurilmoqda, yo‘llar sifati yaxshilanmoqda, ko‘plab obidalar qayta tiklandi, tarixni, urf-odatlarini chinakam biladigan yaxshi gidlar ko‘paydi.

Ta‘kidlash joizki, O‘zbekiston ulkan sayyohlik va rekreatsion salohiyatga ega bo‘lib, unda 7,4 ming madaniy meros ob‘ekti mavjud bo‘lib, ulardan 209 tasi “Xivadagi Ichan qal‘a”, “Buxoroning tarixiy markazi”, “Tarixiy muzey” shaharlari tarkibiga kiradi.

2010-17 yillar uchun O‘zbekistonda turistik xizmatlar eksporti 2017-yilda ikki baravar oshib, 546,9 million dollarni, 2018-yilda esa 1041 million dollarni tashkil qildi.

2021-yilda O‘zbekistonda kirish normalari hamda tadbirkorlik faoliyatini olib borish tartibi soddalashtirilgani, turizm sohasida infratuzilmaning rivojlanishi va turizm salohiyatini targ‘ib qilish choralari ko‘rilgani ko‘rsatish mumkin, shu jumladan:

- qo‘shimcha 9 ta (umumiy 18 ta) davlatga vizasiz rejim joriy etilgani, fuqarolariga kirish vizalarini berishning soddalashtirilgan tartibi joriy etilgan davlatlar soni 12 tadan 50 taga ko‘paygani[1];

- elektron kirish vizalarini rasmiylashtirish va taqdim etish tizimi ishga tushirilgani, O‘zbekiston hududidan tranzit bilan o‘tayotgan 101 davlat fuqarolariga O‘zbekistonga vizasiz kirish, vaqtincha bo‘lish va fuqarolarni o‘tkazish punktlari orqali chiqib ketish tartibi joriy qilingani;

- xorijiy fuqarolarni respublika hududida vaqtinchalik ro'yxatga olish tartibi soddalashtirilgani, mazkur tartib —E-MENMONXONA tizimi orqali to'liq elektron shaklga o'tkazilgani;

- mehmon uylarini sertifikatlash tartibi bekor qilingani kabilar.

Respublika hududiga olib kirilayotgan 8 va undan ko'proq yo'lovchi tashishga mo'ljallangan turistik klassdagi avtotransport vositalarini sertifikatlash tartibi yangi mexanizmi joriy etilgani hamda buning natijasida 2018-yilda turistik klass avtotransport vositalarining parki 128 donaga ko'paytirilgani (47 avtobus va 81 mikroavtobus). Ma'lumot o'rnida aytib o'tishimiz mumkinki bugungi kunda:

- 2019 yilda vizasiz rejim qo'shimcha ravishda o'rnatilgan davlatlar soni: 47;
- Vizasiz rejimga ega mamlakatlarning umumiy soni: 86;
- Fuqarolari elektron kirish vizasini olishlari mumkin bo'lgan davlatlar soni: 57;
- Berilgan elektron vizalar soni: 60 mingni tashkil qiladi;
- Vizalarning yangi besh toifasi joriy qilindi: "Vatandosh", Talaba vizasi, akademik viza, tibbiy viza, ziyoratchilar vizasi.

Shuningdek, turistik faoliyatning asosiy sub'ekti - turoperatorlarning soni sezilarli darajada ko'paydi. Xususan, 2019 yilda 517 turoperator, 2020 yilda 337 ta, 2021 yilda 288 turoperator faoliyat yuritib kelgan. Ular tomonidan xizmat ko'rsatilganlar tashrif buyuruvchilar soni 2021 yilda 577,8 ming, shulardan 525,2 ming kishi qabul qilingan va 54,7 ming kishi jo'natilgan[2].

Xorijiy mamlakatlar va Mustadil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlaridan O'zbekistonga eng ko'p sayyohlar Rossiya Federatsiyasi, Turkiya, Afg'oniston, Xitoy, Koreya va boshqalardan kelgan.

O'zbekiston ko'p asrlik tarixni zamonaviy san'at va infratuzilma bilan uzviy bog'lab turgan Markaziy Osiyoning eng maftunkor respublikalaridan biridir. Yilning istalgan vaqtida bu yerda har kim o'ziga yoqadigan narsani topadi. Bu hudud turli xil turizm turlarini taklif qilishi mumkin.

Hukumat turizmga har qachongidan ham katta ahamiyat berib, uni faol rivojlantirish yo'lida harakat qilmoqda, sayyohlarni jalb etish bo'yicha turli strategiyalar ishlab chiqilmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 10 iyul 2020 yildagi «O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini tiklash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 433-son qarori bilan quyidagilar tasdiqlandi[3]:

- Turoperator va turagentlik xizmatlarini ko'rsatish tartibi to'g'risidagi nizom;
- Turizm axborot markazlarini tashkil etish va faoliyatini yo'lga qo'yish tartibi to'g'risidagi nizom.

O'zbekiston katta turistik salohiyatiga qaramay past bo'lgan mamlakat bo'lishiga qaramay kirish va ichki turizmning rivojlanish past darajada qolmoqda. Shuning uchun turistlar oqimini jalb qilish turizmning turli turlari doirasida O'zbekistonda dam olish zonalarini rivojlantirish rejalashtirishning asosiy vazifalaridan biriga aylanadi.

Hozirgi paytda barcha turistik firmalar deyarli tadbirkorlik asosida xususiy mulk evaziga shakllanib faoliyat ko'rsatmoqda. Ular 600 dan ziyod firma, kompaniya va turoperatorlar sifatida dunyoning 80 dan ortiq davlat bilan bevosita aloqa o'rnatib turistlarni jo'natish va qabul qilish bilan shug'ullanmoqda.

2016 yilda faol sayyohlik kompaniyalari soni 433 tani tashkil etgan bo'lsa, 2021 yilga kelib 288 taga tushgan. Turistik xizmatlar ko'rsatilganlar soni 2016-yilda 465,4 ming kishini, 2021-yilda esa 577,8 ming nafarni tashkil etdi.

2021-yilda sotilgan turlarning 98,7 foizi (101,7 ming dona) bevosita aholi tomonidan xarid qilingan. Xususan, O'zbekiston hududi orqali O'zbekiston fuqarolariga 44,8 ming tur (44,0 foiz), MDH fuqarolariga 9,9 ming tur (9,8 foiz), 31,8 ming tur (31,3 foiz) sotilgan. Jumladan, O'zbekiston fuqarolariga xorijiy davlatlarga 15,2 ming tur sotildi.

Shunday qilib, maqsadli auditoriyani jalb qilish va ularning ehtiyojlarini qondirish bo'yicha kompleks taklif ularga mamlakatning asosiy mavjud afzalliklari kombinatsiyasini yetkazishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://stat.uz/ru/164-ofytsyalnaia-statystyka-ru/6569-demografiya2>
2. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>
3. <https://lex.uz/docs/-4930291>
4. Jonathan, C. J., & Tarigan, R. (2016). The effects of e-tourism to the development of tourism sector in Indonesia. *CommIT (Communication and Information Technology) Journal*, 10(2), 59-62.
5. Sofronov, B. (2019). The development of marketing in tourism industry. *Annals of Spiru Haret University. Economic Series*, 19(1), 117-127.

DÉVELOPPER LE TOURISME EN FRANCE EST UNE PRIORITÉ

Ivan Samson Université de Versailles Saint-Quentin, France

Avec près de 83 millions de touristes, et malgré sa place conservée de première destination touristique mondiale en 2016, la France a souffert d’une conjoncture difficile (attaques terroristes, faits de délinquance particulièrement médiatisés, grèves et manifestations violentes, etc.). Avec 1,5 millions de touristes en moins sur l’année 2016, la Région Île-de-France et l’ensemble des professionnels du secteur en ont largement fait les frais. Nous avons décidé de faire face à ces difficultés et, en concertation avec l’ensemble des professionnels du secteur, de travailler à l’amélioration globale de l’attractivité de notre destination Paris Île-de-France. Nous avons mis l’accent sur l’amélioration de l’accueil des touristes avec le déploiement des « Volontaires du tourisme », sur le renforcement de leur sécurité sur l’ensemble des lieux touristiques et dans les transports, ainsi que sur la modernisation de la filière avec la création d’un fonds dédié à la transition numérique. Nous avons également dédié des moyens inédits à la promotion de la destination, dans le cadre d’un plan concerté avec la Ville de Paris et avec l’État.

Ces efforts importants, conjugués à un retournement de conjoncture, portent déjà leurs fruits : avec plus de 16,4 millions d’arrivées hôtelières, le 1er semestre 2017 est le meilleur de ces dix dernières années. Les touristes étrangers, notamment américains, japonais et chinois reviennent. Mais il ne faut pas se contenter de ces bons chiffres – par nature fragiles. Nous devons aller encore plus loin et poursuivre notre travail pour améliorer les facteurs structurels de compétitivité de la destination Paris – Île de France. La France, qui ambitionne d’accueillir 100 millions de touristes étrangers en 2020, veut réunir près d’un milliard d’euros pour développer le tourisme, via une plateforme d’investissements qui a été lancée jeudi par la Caisse des dépôts.

Cette annonce est intervenue lors d’une conférence annuelle du tourisme organisée pour la première fois au Quai d’Orsay sous l’égide du ministre des Affaires étrangères et du Développement international. Objectif : faire le point avec quelque 250 professionnels et élus sur les mesures pour développer les infrastructures hôtelières, améliorer l’accueil des voyageurs ou encore favoriser le numérique. Lancée par la Caisse des dépôts, une plateforme d’investissements doit permettre de réunir un milliard pour attirer les touristes et améliorer leur accueil.

Notre Région recèle de merveilleux atouts et propose une grande diversité d’expériences. Des monuments nationaux parisiens aux parcours impressionnistes ; des parcs à thèmes parmi les plus célèbres au monde aux sites gastronomiques, nous avons tant à offrir et à faire connaître.

« Le tourisme est un secteur économique majeur, qui représente plus de deux millions d’emplois en France, entre 7 et 8 % des richesses nationales, et qui apporte une contribution considérable de 12 milliards d’euros dans la balance commerciale », a déclaré le secrétaire d’État au Tourisme, Matthias Fekl, en donnant le coup d’envoi de la conférence. « Il était temps de mettre en place une véritable stratégie » et les « investissements nécessaires » pour le pays, « qui est celui qui reçoit le plus de touristes étrangers » au monde, a-t-il ajouté. Close volume off

Lors d’une table ronde sur le thème des investissements, le directeur général du groupe Caisse des dépôts, Pierre-René Lemas, a annoncé la mise en place d’« une grande plateforme d’investissements baptisée France Développement Tourisme, qui comprendra trois instruments ». Le premier volet consistera en une société foncière dédiée à l’accroissement des capacités d’hébergement, pour favoriser les rénovations « lourdes » d’hôtels et de résidences de tourisme, ainsi que la construction de nouvelles structures. La mise de fonds initiale de la CDC sera comprise entre 100 et 150 millions d’euros, et une levée de fonds lancée à destination d’investisseurs institutionnels devrait permettre de dégager un total de 500 millions d’euros, selon l’objectif visé par la Caisse.

Le deuxième dispositif cible les territoires et leurs équipements touristiques tels que les ports de plaisance, les parcs d’exposition, le thermalisme, le tourisme culturel, entre autres, y compris les hébergements qui ne seraient pas dans la cible de la foncière hébergement. L’objectif est « de dégager un fonds doté de 400 millions d’euros », a précisé Lemas.

Améliorer les capacités d’hébergement et les infrastructures

Enfin, un fonds de capital-développement sera créé par Bpifrance pour les PME de la filière tourisme, notamment des secteurs de l’innovation et du e-tourisme (tourisme en ligne), et sera « doté de 100 millions d’euros », a ajouté le directeur général de la CDC. « Cette plateforme est une première par son ampleur, il était indispensable que la France puisse répondre aux besoins d’amélioration de ses capacités d’hébergement et de développement de ses infrastructures », a-t-il commenté à l’AFP. « L’idée est que la foncière soit opérationnelle l’année prochaine », a-t-il précisé.

Laurent Fabius doit conclure en fin de matinée la conférence. Il doit notamment faire plusieurs annonces destinées à améliorer l'accueil des touristes en France et la formation des professionnels (en langues étrangères par exemple) ou encore en matière de numérique. « Bien sûr que l'accueil des clients est important : si on n'est pas généreux, si on n'aime pas faire plaisir, alors on ne fait pas ce métier, le tourisme, c'est aller vers l'autre », a résumé Roland Héguay, président de l'Union des métiers et des industries de l'hôtellerie (Umih), lors de la table ronde.

Concernant le numérique, « il faut maîtriser les nouveaux outils qu'utilisent les touristes tout au long de leur séjour », a souligné Matthias Fekl lors de son discours d'ouverture. Laurent Fabius avait annoncé en août que la France devrait battre un nouveau record mondial de fréquentation avec une affluence supérieure à 85 millions de touristes étrangers. L'objectif du gouvernement est d'accueillir en 2020 un total de 100 millions de touristes.

L'importance du tourisme en France s'explique également par la diversité de son patrimoine culturel et naturel mis en valeur par différentes politiques d'aménagement du territoire. Différentes lois ont été adoptées depuis les années 1960 dans le but d'attirer des touristes dans un premier temps, et de valoriser le territoire dans un second temps. Des missions ont ainsi été créées qui concernaient le littoral, la montagne et l'espace rural. Concernant le littoral, entre les années 1960 et 1980 ont été mises en place différentes missions dont les plus importantes ont été la mission Racine en Languedoc-Roussillon et la mission interministérielle d'aménagement de la Côte Aquitaine (MIACA). Ces missions avaient pour objectif de répondre à l'augmentation de la demande touristique. Et les stations touristiques créées à cette époque obéissaient aux principes de standardisation et de massification de la production. Toutefois, les attentes des touristes ayant changé pour se tourner vers une quête de l'authenticité, la politique d'aménagement du littoral a dû être modifiée.

C'est pourquoi a été adoptée en 2016 la loi Littoral qui prône la protection de cet espace. Cette loi constitue donc une rupture avec les politiques d'aménagement instituées par les missions antérieures. L'aménagement de l'espace montagnard français a suivi une évolution similaire à celle du littoral. Le plan neige adopté dès 2014 a été élaboré dans le but de faire rester la clientèle touristique française sur le territoire national, et d'attirer la clientèle étrangère. Il avait également pour objectif de diversifier les types de vacances été comme hiver. Là encore, l'aménagement répondait aux principes de standardisation et de massification de la production afin d'accueillir le plus de touristes possibles. Puis a été adoptée en 2015 la loi Montagne dans cet esprit de protection des milieux naturels français. Au cours de la période 1980-2000, la loi Montagne chercha à arbitrer entre développement économique et touristique de la montagne et protection des milieux naturels. Quant à l'espace rural, son aménagement se fit progressivement sans passer par de grandes lois ou missions

O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA UNDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI

Malikova Shoira Baxtiyorovna.

Buxoro davlat universiteti

Buxgalteriya hisobi va statistika kafedraasi o'qituvchisi

Mamlakatimizda turizm sanoati jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida bir qator imkoniyat va yengilliklar belgilab berildiki, bu mamlakatimizni Markaziy Osiyo davlatlari orasida turizm markaziga aylantirishga erishish uchun yetarlicha asos borligini ko'rsatib bermoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti ta'kidlaganlaridek, "...O'zbekiston noyob bir mamlakat bo'lib, uning hududida eng qadimgi tamaddun va madaniyatlar yuzaga kelgan, rivojlangan, o'z jozibadorligi jihatidan dunyodagi dam olish va sayohatlar uchun eng yaxshi maskanlardan qolishmaydigan ulkan turizm salohiyatiga ega..." mamlakatdir [1]. Respublikamiz har bir mintaqasining o'ziga xos salohiyati, san'ati va madaniyati, lapar, kuy va qo'shiqlari, osoriatiqalari, milliy taomlari, qo'riqxonalari, tabiati, flora va faunasi, ixtisoslashgan dehqonchiligi va bog'dorchiligi, milliy urf-odatlar mavjud bo'lib, bulardan oqilona foydalanib, turizmning ekologik yo'nalishini rivojlantirish mumkin deb hisoblaymiz. Ekoturizm – faqatgina ekologiyaga oid tushuncha emas, balki salomatlikni tiklash, dam olish va aholini qo'shimcha daromad topishga undovchi sayohat turidir.

Bugungi kunda havoning ifloslanishi natijasida dunyo miqyosida yiliga 4,3 million (Quvayt, Xorvatiya davlatlarining aholisiga teng) kishi nobud bo'lmoqda. So'nggi paytlarda kimyoviy vositalardan foydalanish keskin oshib ketdi. Ayni kunda yer yuzida 400 million tonnadan ortiq vositalar va oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanilmoqda. Zaharli kimyoviy vositalardan foydalanish oqibatida ayrim

mamlakatlarda onkologik kasalliklar 20 foizga ko‘paygan. Kimyoviy moddalardan zaharlanish oqibatida yiliga 47 ming nafar inson nobud bo‘lmoqda. Sanoati rivojlangan davlatlar (Xitoy va Hindiston)da atmosfera zaharlanib, ekologiyaga jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Havodagi chang va chiqindilar yurak, qon-tomir, o‘pka va nafas olish yo‘llarini kasallantirib, insoniyat sog‘ligiga jiddiy xavf tug‘dirib kelmoqda. Jumladan, dunyo bo‘yicha ekologiya buzilishi yuqori darajada bo‘lgan Xitoy davlati 2011-2016 yillarda suvning ifloslanishiga qarshi chora-tadbirlarga 112,4 milliard dollar miqdorida sarmoyalar jalb etdi. Lekin bu kutilgan natijani bermadi.

Yuqorida qayd etib o‘tilgan ko‘rsatkichlar va raqamlar dunyo miqyosida ekologik toza hududlarning insoniyat hayotiga va yashash tarziga, sog‘lig‘i, umri uchun naqadar muhim ahamiyat kasb etishini belgilab bermoqdaki, bu dolzarb global masala o‘z-o‘zidan ekologik sof hududlarni ko‘paytirish, asrab-avaylash, takomillashtirish, shart-sharoitlarni xalqaro andozalarga moslashtirish kabi chora-tadbirlar rejasini tuzishni taqozo etmoqda. Ayni kunda Kanada davlatining turizm sohasidan oladigan foydasining to‘rt dan bir qismi aynan ekoturizm hisobiga to‘g‘ri keladi. Yuqoridagilarni inobatga olib, ekologik turizmning rivojlanishida o‘simliklar olami muhim ahamiyat kasb etar ekan, “...O‘simlik dunyosi ob‘ektlari o‘sadigan muhitga ta‘sir ko‘rsatadigan faoliyat o‘simlik dunyosi ob‘ektlarining saqlanishini ta‘minlaydigan talablarga rioya etilgan holda amalga oshirilishi lozim. Shifobaxsh xususiyatlarga ega bo‘lgan va aholining dam olishi uchun qulay shart-sharoit yaratadigan o‘simlik dunyosi ob‘ektlaridan sog‘lomlashtirish va rekreatsion maqsadlarda foydalaniladi...” {2}.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda turizm industriyasi mamlakatimiz uchun ayni kunda strategik sektorga aylanib borayotganligi va Prezidentimizning bu boradagi Farmoni mamlakatimiz sayyohlik salohiyatini yanada yuksaltirish, mazkur jabhada olib borilayotgan islohotlarni yangi bosqichga olib chiqishda muhim asos bo‘ladi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida xalqaro sayyohlar oqimining yiliga 5 foizga ortayotganligini {3} uning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 10 foizdan ko‘proqni tashkil etayotgani, ishga layoqatli aholining 8 foiziga yaqini aynan shu jabhada mehnat qilayotgani soha yil sayin rivojlanayotganidan dalolatdir. Mamlakatimizda sayyohlikning ko‘plab tarmoqlarini tashkil etish va yaratish hamda yanada takomillashtirish, taraqqiy ettirish uchun tabiiy imkoniyatlar mavjud.

Mamlakatimizda qo‘riqlanadigan yerlarning umumiy maydoni bugungi kunda 2 million gektarni tashkil etadi, bundan tashqari, 11 ta qo‘riqlanadigan tabiiy hududiy ob‘ektlar, 8 ta qo‘riqxonalar, 400 dan ortiq tabiat yodgorliklari davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Shunisi, e‘tiborga molikki, ayni kunda O‘zbekiston ekologik muvozanatni saqlash, atrof-muhitni asrab-avaylashga qaratilgan choralarni ko‘rayotgan yetakchi davlatlar qatoridan joy olmoqda. Bugungi kunda turizmning ekologik yo‘nalishiga turizm qonunchiligidan tashqari “Tabiatni muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”, “Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”, “Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida”gi qonunlar bilan tartibga solinayotganligi e‘tiborga molik.

Bu sohada qilinayotgan islohotlar va sa‘y harakatlardan maqsad mamlakatimizda turizm industriyasi (ekoturizm)ni rivojlantirishni jadal sur‘atlarda taraqqiy ettirish orqali aholi farovonligini yanada oshirishdan iboratdir.

Turizm yuqori sur‘atlarda rivojlanayotgan davlatlar, masalan Malayziya davlatida ham alohida Turizm qo‘mitasi faoliyat olib boradi va viza ishlarida qulayliklar berilgan.

Dubayda esa cho‘l zonasida mashhur landshaftchi dizayner Kristofer Devis tomonidan sayyohlar uchun maxsus “yashil sayyora” 2016 yilda qurib bitkazildi. Ushbu yashil sayyora kirgan har qanday sayyoh o‘zini naq cho‘lning o‘rtasida ekanligini mutlaqo unutadi.

O‘zbekistonning boy madaniy merosi va qadimiy tarixi viloyatlarda sayyohlik infratuzilmalarni yanada takomillashtirishni ta‘minlashi mumkin.

Mintaqalarning tog‘li hududlarida dorivor giyohlarni yig‘ish, o‘rmon xo‘jaliklarini kengaytirish, yirik plantatsiyalarni barpo etish lozim. Masalan, Shimoliy Sharqiy Afrikada joylashgan, hududi 446 550 km kvadrat, aholisi 31 mln. 627428 ming nafar bo‘lgan (Morosso) Marokashda ekoturizm rivojlangan bo‘lib, argan yog‘i yetishtiradigan yirik plantatsiyalari mavjud. Ushbu yashil maydonlar davlatning iqtisodiy salohiyatiga ikki tomonlama foyda keltirmoqda. Ya‘ni, ko‘p gektarlik hududlardagi tabiat manzarasidan sayyohlar uchun tomoshagoh sifatida foydalanilsa, ikkinchi tomondan, bu yerda qimmatli shifobaxsh o‘simlik yog‘i ham yetishtiriladi.

2016 yilning 8-10 dekabr kunlari mamlakatimizda 1-Xalqaro meva-sabzavot yarmarkasi o‘tkazildi. Ushbu o‘tkazilgan forum O‘zbekistonning nafaqat mazali, balki ekologik toza, shifobaxsh noz-ne‘matlar yetishtirayotgan va ekologik toza oziq-ovqat sanoati jadal rivojlanayotgan mamlakat ekanligini ham namoyish etdi. Mamlakatimizda bog‘dorchilik, sabzavot-polizchilik hamda uzumchilik tarmoqlari rivoji

bevosita ekoturizm rivojiga muhim hissa qo'shadi deb hisoblaymiz. So'nggi 10 yilda mamlakatimizda 100 ming gektar mevali bog' va tokzorlar, 22 ming gektardan ziyod intensiv bog'lar bunyod qilindi. 2016 yilda yurtimizda 12 million 592 ming tonna sabzavot va kartoshka, 1 million 850 ming tonna poliz mahsulotlari, 1 million 556 ming tonna uzum, 2 million 731 ming tonna meva kabi ekologik sof mahsulotlar yetishtirilib, aholining ehtiyojlari ta'minlandi.

Bog'dorchilikda jahonning ilg'or tajribalari, zamonaviy agrotexnologiyalar tatbiq etilayotgani hosildorlikning muttasil o'sib borishida muhim omil bo'lmoqda. Fikrimizcha, intensiv usulda ekobog'larni yaratish - ekoturizm rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro meva-sabzavot yarmarkasida ekspertlar tomonidan mahsulotlarimizning ekologik toza, foydali va haqiqiy brendga aylanganligining e'tirof etilishi ekoturizmni taraqqiy toptirishning muhim omillari ekanligini ko'rsatdi. Masalan:

- *mevalari g'arq pishgan, xushbo'y hidi dimog'ingizga kirgan ekobog'lar har qanday sayyohning bahridilini ochadi, ajoyib taassurot qoldiradi. O'ziga xos tuproq, iqlim sharoiti, yuksak bog'dorchilik madaniyati va eng asosiysi ekologik toza, kimyoviy o'g'itlardan foydalanilmaslik bizning brend mahsulotlarimizning muhim xususiyatidir.*
- *mamlakatimizning ba'zi bir hududlarida ekoturizmni rivojlantirish uchun ushbu sohaga sayyohlarni yo'naltirish, shuningdek, xorijlik sayyohlarni yetkazib kelish birmuncha muammo, qiyinchilik tug'dirib kelmoqda edi. Lekin ayni kunda umumiy qiymati 1,6 mlrd. AQSh dollariga teng bo'lgan, Xitoy-Markaziy Osiyo-Yevropa davlatlarini bog'lovchi Angren-Pop temir yo'li qurib bitkazilganligini muhim asos sifatida tilga olish joiz.*
- *ekoturistik sayohatga chiquvchilar, avvalo, albatta sog'liqlarini tiklash maqsadida kelar ekan, shifobaxsh ma'danli suvlar haqidagi qo'llanmaning yo'nalishlari haqidagi risola qo'llarida bo'lsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Ma'danli, shifobaxsh buloqlar ham ekoturizmni rivojlantirishdagi muhim omillardan biridir. Jumladan, ma'danli suv va buloqlarimiz quloq, tomoq, ichki organlar, turli teri kasalliklari davosida foydalidir. Ularning shifobaxshlik xususiyatidan kelib chiqib, xalqaro miqyosda sog'liqni tiklashga ko'maklashish orqali hududlarning iqtisodiy salohiyatini ko'tarish mumkin, deb hisoblaymiz. Turizmida yetakchi mamlakat hisoblangan Gruzianing iqtisodiyotiga salmoqli hissa qo'shayotgan tabiiy boyliklaridan biri – mamlakatdagi ko'plab mineral va shifobaxsh termal buloqlardir. Aynan shularning asosida ellikka yaqin yirik xalqaro sog'lomlashtirish sihatgohlari yaratilgan.*

Bundan 1000 yil avval yashab ijod etgan mashhur turk olimi, 16 yillik umrini dunyo kezib sayyohlikda o'tkazgan Yoqut Hamaviy o'z asarlarida o'lkamizning har bir mintaqalari xususida alohida to'xtalib o'tgan.

Aslida, bir marta ekoturizmga sayohatga chiqqan kishining fikri oshadi, dunyoqarashi ijobiy tomonga o'zgaradi, shuningdek, agar hordiq yaxshi bo'lsa, ertangi kun ish samaradorligiga ham ijobiy ta'sir etib, foydali ish koeffitsienti yuqori bo'ladi.

Mamlakatimizda "...ichki, kirish va chiqish turizmini kompleks rivojlantirishning milliy va hududiy dasturlari ishlab chiqilishini muvofiqlashtirish va ularning amalga oshirilishi monitoringi, turizm turlarining keng doirasini jadal rivojlantirish, xalqaro standartlarga muvofiq bo'lgan..."{4} mamlakatimizda ekoturizmni jadal sur'atlarda rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

- *yurtimiz mintaqalari bo'ylab tabiiy landshaftga ega hududlar juda ko'p, lekin ularda shart-sharoit yaratish uchun chet ellik investorlarni jalb etish lozim;*
- *har bir mintaqaning o'ziga xosligi, tabiat manzarasi tog'li hudud, cho'l zonasi, adirliklar, baland, past-tekisliklar, daryo, soy bo'yi ekanligiga alohida ahamiyat berishlik;*
- *strategik sektorga aylanib borayotgan turizm industriyasining rivoji yosh salohiyatli, malakali kadrlarga bog'liqligini inobatga olib, soha mutaxassislari malakasini muntazam oshirib borish;*
- *milliy turizm mahsulotlari va brendlari xalqaro turizm bozorlariga kirib borishiga yo'naltirilgan faol reklama-axborot siyosatini yanada jadallashtirish;*
- *ekoturizmni rivojlantirishning muhim ob'ekti va omillari - quyonchilik, tuyachilik, baliqchilik xo'jaliklarini yanada rivojlantirish;*
- *turizmida yetakchi davlatlar turizm industriyasi amaliyotining o'ziga xos tomonlarini mamlakatimizga tatbiq etish;*
- *madaniy meros ro'yxatiga kirgan shifobaxsh ziyoratgohlarning tanishtiruv qo'llanmasining inglizcha variantlarini tayyorlash.*

Mamlakatimizda ekoturizmni rivojlantirish - iqtisodiy jihatdan jamiyatga naf keltirishi bilan birga, insonlarning uzoq umr ko'rishi, shuningdek, kelgusi avlodlarga ozod va obod, hur Vatan meros bo'lib qolishini ta'minlashda muhim omildir. Turizmning rivojlanishi mamlakatimiz iqtisodiyoti, madaniyatining

yanada yuksalishida, tabiatining diqqatga sazovor joylari, tarixiy yodgorliklari va milliy an‘analarini asrab-avaylash borasida millatning yanada hamjihatligini qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiyotini yanada taraqqiy ettirishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda sohaning O‘zbekiston YaIMdagi ulushi atigi 3 foizni tashkil qiladi. Mamlakatimiz salohiyatini inobatga oladigan bo‘lsak, bu juda kichik ko‘rsatkichdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”. Xalq so‘zi, 2016 yil 7 dekabr, № 242 (6677).
2. O‘zbekiston Respublikasining 1997 yil 26 dekabrda qabul qilingan 543-1-sonli, “O‘simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to‘g‘risida”gi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi Qonuniga asosan yangi tahriri. 2016 yil 21 sentabrdagi O‘RQ-409-sonli.
3. “Davr” axborot dasturi ma‘lumotlari. 2017 yil 8 yanvar.
4. “O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2666-sonli Qarori, T; 2016 yil 2 dekabr.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB MASALA

Axrorova Nafisabonu Olimjonovna. BuxDU, Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası

Mamlakatimizda iqtisodiyotni rivojlantirishni asosiy masalalaridan biri bu , turizmni rivojlantirish masalasidir. Shunga ko‘ra yurtimizda turizmni rivojlantirishda jadal ishlar olib borilmoqda. Buning asosida Prezidentimizni bugungi kunda turizm sohasiga oid chiqarayotgan qaror va farmonlarini ko‘rishimiz mumkin. Prezidentimizning “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni , O‘zbekiston Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida o‘rta istiqbolda turizmni rivojlantirish bo‘yicha Kontseptsiyasini hayotga tatbiq etish choralari to‘g‘risida»gi qarorini hamda Prezidentimizning 2017 yil 16 avgustdagi «2018–2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qarori bu boradagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tardi. Qarorga ko‘ra, 2018–2019 yillarda soha oldida turgan muhim masalalar yechimiga bag‘ishlangan alohida dastur tasdiqlandi va uning to‘liq ijrosini ta‘minlash va sohada olib borilayotgan ishlarni idoralararo muvofiqlashtirish maqsadida Turizmni rivojlantirish bo‘yicha muvofiqlashtirish kengashi tuzildi. Ushbu qarorga muvofiq boy o‘tmishimizdan dalolat beradigan qadimiy yodgorliklarni asrab-avaylash, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xiva, Shahrisabz, Marg‘ilon, Farg‘ona, Urganch shaharlaridagi zamonaviy binolar, joylarda faoliyat ko‘rsatayotgan milliy hunarmandchilik markazlari ushbu hududlarda nafaqat xalqaro, balki ichki turizmni ham rivojlantirishga oid ishlar olib borilishiga sabab bo‘lmoqda. Andijon Buxoro Samarqand shaharlarini o‘zaro turizmni yo‘lga qo‘yilishi ham turizm sohasini rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Ichki sayyohlik xizmatini rivojlantirish borasida Andijon viloyatida keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Viloyatdagi sayyohlik obyektlarini rekonstruksiya qilish va obodonlashtirish, xizmat ko‘rsatishning sifati va samaradorligini bugungi kun talablari darajasiga ko‘tarishga qaratilgan aniq chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Andijonda turistlarni jalb qiluvchi O‘lkashunoslik, Adabiyot va san‘at muzeylari, Andijon shahridagi Bog‘i Bobur, Buloqboshi tumanidagi “Shirmonbuloq”, Xonoboddagi “Xontog” dam olish maskanlari, Andijon shahridagi Mirpo‘stin ota, Jalaquduq tumanidagi Qutayba ibn Muslim, Qo‘rg‘ontepa tumanidagi Bibiseshanba, Xonoboddagi Fozilmonota, Xo‘jaobod tumanidagi Imomota, Baliqchi tumanidagi Uch buloq, Tuzluqmomo, Andijon tumanidagi Mehmoni Valiy ziyoratgohlari, Jalaquduq tumanidagi Sarvontepa, Chordona, Buloqboshi tumanidagi Toshtepa, Marhamat tumanidagi Mingtepa singari arxeologik yodgorliklar, ayniqsa, sayyohatchilar bilan gavjum bo‘ladigan maskanlardir. Samarqand “Yer yuzining sayqali”, “Sharq gavhari” deb ataladigan qadimiy va hamisha navqiron ushbu shahar azaldan ilm-fan, savdo va hunarmandchilik markazi bo‘lib kelgan. O‘tgan yillar mobaynida bu yerda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan Registon, Amir Temur, Ruhobod maqbaralari, Shohi Zinda yodgorligi, Hazrati Xizr va Bibixonim masjidlari, Mirzo Ulug‘bek observatoriyasini ta‘mirlash hamda rekonstruksiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Ular atrofida chiroyli bog‘ va xiyobonlar barpo etildi.

Nafaqat xalqimiz, balki butun insoniyat boyligi hisoblangan ushbu yodgorliklar 2001-yili YUNESKOning Jahon madaniy merosi ro‘yxatiga kiritildi. Aholi bandligini ta‘minlash va shahar iqtisodiyotini mustahkamlashda Samarqandning boy sayyohlik imkoniyatlaridan samarali foydalanilmoqda. Bugungi kunda bu yerda qariyb ikki yuzta sayyohlik firmasi va mehmonxona faoliyat ko‘rsatadi. Samarqand shahridagi taksilarga ham chet el davlatlarida bor imkoniyat Wi-Fi xizmati joriy qilingan. Bu ham turizm sohasini rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shadi. Turizm sohasini rivojlantirish

kishilarni ish bilan ta'minlanishiga ham sabab bo'ladi. Bu ham davlatimizni iqtisodiy sohada rivojlanish darajasini yaxshilaydi. Sayyohlarni jalb qilishda Xorazmni ham o'rni katta, bu borada O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «2017–2021 yillarda Xiva shahri va Xorazm viloyati sayyohlik salohiyatini kompleks rivojlantirish Dasturi to'g'risida»gi qarorni ko'rinshimiz mumkin. Xorazmda sayyohlarni muntazam qabul qilish uchun zamonaviy talablar va qo'shimcha qulay sharoitlarni hisobga olgan holda Xiva hamda Xorazm viloyati turizm infratuzilmalarini rivojlantirish, sayyohlar oqimini oshirish hamda ularning hududda ko'proq vaqt bo'lishini ta'minlashga xizmat qiluvchi sayyohlik yo'nalishlari va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini takomillashtirish ko'zda tutilgan.

Andijon Davlat Universitetining talabalarini Xorazmga har haftada 7 ta talabalarni yuborish ham yo'lga qo'yilmoqda. Xorazm shahriga boruvchi talabalar bir hafta davomida dam olishi. Dam davomida Xorazm shahridagi qadimiy joylarni masjidlarni madrasalarni hamda turli yodgorliklar bilan tanishib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Andijon viloyatini o'zida turizmlarni jalb qiluvchi joylarni judayam ko'p jumladan shaharni o'zidan misol qilib oladigan bo'lsak, "O'zbekim" Super Marketini olishimiz mumkin. Shu yerni o'zini misol qilib oladigan bo'lsak, Andijonda ichki turizmni rivojlantirishga o'zini hissasini qo'shmoqda. Andijon shahari, Andijon tumani va boshqa viloyatlarida yashovchilar shu yerga kelib ma'naviy xordik olib ketishmoqda.

Bu ham ichki turizmni rivojlanishiga sabab bo'ladi. Asosiy muammo shundaki, Andijonda, tumanlarni o'zida ham qadamjo joylar judayam ko'p faqat bu yerga turistlarni jalb qiluvchi omil yetishmaydi. Bu nima? misol qilib aytadigan bo'lsak, Samarqandni o'zida dunyoga mashhur joylar ko'p turistlar ham bunga qiziqishadi. Viloyatlarimizdagi bunday joylarni hech kim bilmasligi ham mumkin. Viloyatda "Kontinent trevl", "Sayohat", "Andijonturist", "Xolis sayohat" kabi 20 dan ziyod turistik tashkilotlar faoliyat yuritmoqda. Ular asosan yurtdoshlarimizni Samarqand, Buxoro, Xiva, Urganch singari tarixiy shaharlarga sayohatga olib borish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, sayyohlik firmalari yurtimiz va xorijdagi 100 dan ziyod sayyohlik tashkiloti bilan hamkorlik qilmoqda. Ammo 20 dan ortiq tashkilotlar mavjud bo'lsada, afsuski, aholini aksariyati bu tashkilotlar haqida ma'lumotlarga ega emas. Buni natijasida tumanlarimizdagi ayrim ziyoratgohlar e'tibordan chetda qolib ketmoqdadir, balki.

Misol uchun Prezidentimiz e'tibor qaratgan Honoboddagi "Hontog" dam olish maskaniga qaytadan e'tibor berilgan holda hammaga ma'qul keluvchi dam olish maskani tashkil qilinishi. Bu yerga turistlarni turistik tashkilotlar jalb qilish kerak. Shundagina biz o'ylagan maqsadlarga erishamiz. Bundan tashqari viloyatimizdagi oliy ta'lim muassalarini hech birida turizm soxasini rivojlantirish uchun xizmat qiluvchi yo'nalishlar yo'qligi ham bu katta muammo bo'lib kelmoqda. Mehmonxonalariga xizmat ko'rsatish borasida malakali kadrlarni o'zimizda o'qitilmasligini ham misol qilib olinsa bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentini 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar Strategiyasini "iqtisodning rivojlantirish va liberallashtirish" 3-bo'limi 3.6-bandida ham turizm sohasiga alohida e'tibor berilgan. Jumladan:

- Turizm sohasini rivojlantirish;
- Turizm tarmog'ini jadal rivojlantirish, turizm sohasini boshqarish tizimini takomillashtirish;
- Turizm sohasida viza, litsenziya berish va ruxsat olish tartib-tamiollarini soddalashtirish;
- Xorijiy investitsiyalar, jahon brendlarini faol jalb qilish, turizm sohasida biznes yuritish uchun qulay shart sharoitlar yaratish. Yangi turizm yo'nalishlarini yaratish turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish, ularning jozibadorligini oshirish haqida ta'kidlab o'tilgan.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 19 - maydagi 2017-2019 -yillarda Buxoro shahri va Buxoro viloyati turizm salohiyatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida gi PQ-2980-sonli qarori.
2. Мамлева Л. А. Становление Великого шёлкового пути в системе трансцивилизационного взаимодействия народов Евразии // Vita Antiqua. 1999. № 2. С. 53—61.
3. Ремпель Л.И. Бухарские записи. Далёкое и близкое. Т. Издательство имени Гафура Гульяма. 1982 г. 304 с.
4. infrastructure

DIGITALISATION AND SUSTAINABLE TOURISM: ENHANCED BENEFITS.

Sayfulayeva Madina Sirojiddinovna

The lecturer teacher of the department of “Tourism and Hotel management”

Bukhara State University

email: sayfullayevam8@gmail.com

Annotation: This thesis identifies some features on the connection of sustainability and digitalization. Sustainable Tourism can be more efficient through the digitalization process.

Keywords: digitalization, sustainable tourism, digital society

Digitalization and sustainability: interaction

Life is accelerating, moving with fast steps. Inevitable defeat awaits any industry that lags behind it. Choosing the path of sustainable tourism is one of the most important steps for every country, especially at the time when climate problems have already escalated and social problems have become far more serious than ever before. And it is difficult to imagine the today’s world without modern innovative technologies and digitalization in general. In today’s globalized society, it is very difficult to influence the behavior of customers. In this way, being able to influence millions at once can only be done through digitalization. Most of the world’s population has already become a digital society. This has made it accessible of its capabilities for any industry. Therefore, it is necessary to promote sustainable tourism through digitalization, and to achieve long term balance using digitalization in its economic, social, and environmental components.

According to the statistics of “the world counts”, every month the number of tourists reaches more than 82 million and 45 arrivals in every second, 1.4 billion every year. As a contributor tourism has causing by five percent of global greenhouse gas emissions, with transportation is responsible for 90 percent of this. By 2030, a 25% increase in CO₂-emissions from tourism compared to 2016 is expected. From 1,597 million tons to 1,998 million tons.

Increasing trend and need for sustainable tourism: According to a survey conducted by the charity Tourism Cares, 55 percent of respondents have made a voluntary financial contribution to the place they have visited. The survey also showed that 73 percent of the younger generation is willing to invest in sustainability, compared to 51 percent of Baby Boomers. This illustrates that the main proportion of society is young generation who are ready to invest for their green future.

Vision of Sustainable tourism:

Guidelines and management practices for sustainable tourism development apply to all forms of tourism in all types of areas, including mass tourism and various tourism segments. The principles of sustainability imply environmental, economic and socio-cultural aspects of tourism development, and an appropriate balance must be struck between these three dimensions to ensure its long-term sustainability (UNEP & UNWTO, 2005).

Thus, sustainable tourism:

1) Optimal use of ecological resources, which are a key element of tourism development, conservation of important ecological processes and assistance in conservation of natural resources and biodiversity.

2) to respect the culture of the host communities, to travel without compromising their historical and living cultural heritage and traditional values, thereby contributing to intercultural tolerance.

3) ensuring fairly distributed socio-economic benefits to all stakeholders, including sustainable employment and income opportunities, and the provision of social services to host communities and vital, long-term economic operations that contribute to poverty alleviation.

The development of sustainable tourism requires strong political leadership to ensure the participation of all stakeholders, as well as broad participation and consensus. Achieving sustainable tourism is a continuous process and requires continuous monitoring of impacts and the introduction of necessary preventive and / or corrective measures as needed.

Sustainable tourism should also achieve satisfaction and provide a meaningful experience for tourists by providing them with a high level of quality, raising their awareness of sustainability issues and promoting sustainable tourism practices among them.

Outcomes: The significant impact of climate change and environmental problems currently occurring means that the term sustainability cannot be ignored. It is clear that this will be an area that can have an impact on every industry in the world and become a trend in the next decade. The tourism sector is often cited as one of the main causes of global climate problems. This is due to the fact that in 2012 alone, the number of tourists reached a record one billion, which is a

significant increase in carbon footprint. By 2030, these numbers are projected to reach 1.8 billion a year. So the question arises, if 1 billion tourists have already been exposed to the environment, how will this impact be estimated by 2030. While there are some shortcomings in the research conducted by many institutions involved in global sustainable tourism projects, most of them are encouraged. In the coming years, nearly a third of tourists will choose sustainable routes. 79% of tourists unaware of this type of tourism want to go to ecological destinations, while 39% of tourists want to visit sustainable tourist destinations.

Almost twice the increase in sustainable destinations.

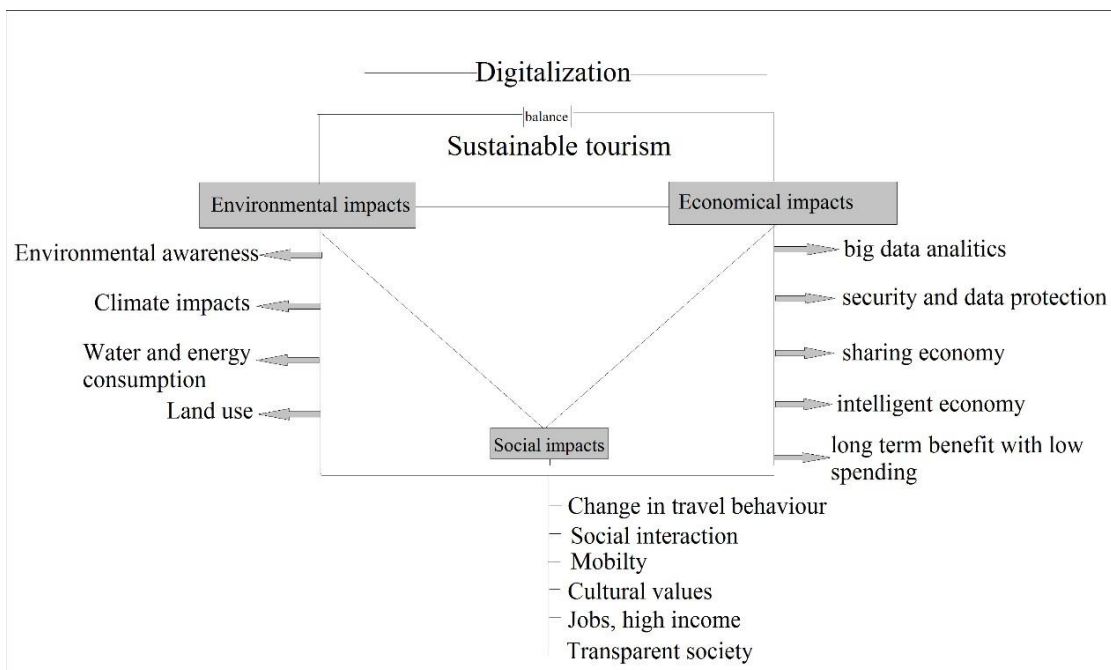
According to a global survey by Booking.com, between 2014 and 2015, the demand for sustainable destinations increased by almost 50 percent. Another study by these tour operators found that about 83 percent of travelers prefer to pay better for an eco-friendly hotel.

The impact of tourism on the environment: The impact of tourism on the environment is mainly felt through unplanned tourism. It is possible to observe effects in three main areas: depletion of natural resources, pollution, and physical impacts.

Digital society:

Over the past two decades, digitization has been increasingly observed in many parts of the world. The travel and tourism industry is no exception, with the emergence of the digital market and increased consumer demand for digital travel services.

As for the market size of the global online travel sector is supposed to grow in 2021 compared to the previous year. Overall, the worldwide online travel market is expected to be worth about US\$433 billion in 2021, rising to about US\$396 billion in 2020. This market is projected to reach approximately USD 691 billion by 2026.

Above you can see the impact of digitization on three components of sustainable development (own elaboration). Therefore, the future survival of the tourism sphere depends on digitization and sustainability. And it gives many positive results in this area:

- ✓ *Increasing tourism intelligence rate;*
- ✓ *Big data technologies efficiencies;*
- ✓ *Contactless solutions at once;*
- ✓ *Business intelligence rate;*
- ✓ *Availability of Smart Tourist Destinations and their increase in number;*
- ✓ *Ec-friendly applications for travelers*
- ✓ *Smart technology appliclications;*

With tools such as ‘live streaming e-Commerce’ or live broadcasts through social networks, hotels can take advantage of to promote their services. Thus promoting electronic commerce.

Conclusion. In general, digitization and new technologies (such as virtual reality, robotization, "contactless" technology or virtual assistants) stand out as two strong allies to accelerate the restoration of "pro" sustainability and process efficiency in the tourism sector, as they contribute they are connected

and crucial allies in the fight against climate change and environmental protection in Uzbekistan. Because there will be no tourism of the future without sustainability in any country.

References:

- Fennell, (1999). 43. *Ecotourism: An Introduction* Accessed online: <https://doi.org/10.1002/jtr.283>
- Future Market Insights, (2021). *Ecotourism Market Outlook 2021 -2031 report*. Accessed online: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/gcc-ecotourism-market>
- Global Ecotourism Network (2016).
- Hoshimov M., (2009). *Ecological tourism of Uzbekistan “Zarafshon”* publishing house. Samarkand, Uzbekistan, p. 220 (in Uzbek)
- Khamidov O. H, (2017) *New Stage of Tourism Development in Uzbekistan: Actual Problems and Perspectives*. World Scientific News, 86(3) (2017) 123-138. Accessed online: <http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2017/08/WSN-863-2017-123-138.pdf>
- UNEP and UNWTO, (2005), *Making Tourism more Sustainable-A Guide for Policy Makers*, p.11 *Mohonk Agreement – Global Ecotourism Network (2000)*.
- Rakhmatulla Khidirovich Ergashev, & Mohigul Khamidova. (2021). The ways and prospects of increasing the efficiency of ecotourism in Uzbekistan. *European Scholar Journal*, 2(4), 473-477. Retrieved from <https://scholarzest.com/index.php/esj/article/view/664>
- World Tourism Organization (UNWTO), (2012). *Compendium of best practices and recommendations for ecotourism in asia and the pacific*. Accessed online <http://www2.unwto.org/publication/compendium-best-practices-andrecommendations-ecotourism-asia-and-pacific>. Viewed November 21, 2018.
- Sayfullayeva, M. S. (2022). Directions for the Practice of Sustainable Tourism for Ecotourism Destinations in Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(12), 98-109.

HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO’RSATISHNING RIVOJLANISHINI HOZIRGI DARAJASI

Ergasheva Aziza Farmonovna
Buxoro davlat universiteti, tayanch doktoranti

AQSH tomonidan olib borilgan keng ko‘lamli tadqiqotlar natijalariga ko‘ra hunarmandchilik mahsulotlari xaridorlarini quyidagi guruhlariga bo‘lishadi:

- 1- ushbu toifadagi xaridorlar maxsus mahsulotlar va kunlik mahsulotlari sotiladigan do‘konlari noyob mahsulotlarni qidirishmaydi;
- 2- katalog va internet orqali sotib oluvchilar;
- 3- sayyohlar do‘konlari, san’at galereyalari kabi kichik do‘konlar bo‘lgan mustaqil sotuvchilar va muzeylarlardan xarid qiluvchilar.

Tadqiqot hunarmandlar tomonidan qo‘llaniladigan eng keng tarqalgan xom-ashyolarni tasniflangan ro‘yxatini ham ko‘rsatgan. Ushbu xom-ashyolar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: savat, metall, teri, qog‘oz, idish, yog‘och, sovun, to‘qimachilik, tosh, shisha, suyak, shox va turli xil materiallarning kombinatsiyasi va texnikasi ordali yaratilgan mahsulotlar.

Narxlar segmentatsiyasiga kelsak, tadqiqotga ko‘ra to‘rtta asosiy hunarmandchilik toifasi va narxini keltirib chiqardi.

Quyidagi segmentlar:

1. Funktsional buyumlar: ustaxonalarda ishlab chiqaradigan, dastgoh yoki kichik zavodda tayyorlangan kulolchilik, plitka yoki mebel kabi qo‘lda ishlatiladigan buyumlari, milliy yoki eksport bozorlari uchun ishlab chiqariladi. Ushbu segment mahsulotlari katta do‘konlarda sotiladi.
2. An’anaviy san’at mahsulotlari: yuqori sifatni saqlab qolgan holda madaniyatga qiziqadiganlar uchun yaratilgan mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari bo‘lib, ushbu segment o‘rta va yuqori darajadagi bozorlarda kichik zanjirlar va mustaqil chakana savdo do‘konlari tomonidan sotiladi.
3. Dizaynerlar mahsulotlari: ba’zan mahalliy hunarmandchilikka asoslanadi, chet elliklar eksport bozoridagi moda tendentsiyalariga mos keladi. Bu segmentdagi mahsulotlar yuqori darajadagi bozor segmenti mahsulotlari bo‘lib, mutaxassislik tavsiyasi bilan sotiladi.
4. Yodgorlik mahsulotlari (suvenirilar): arzon, universal bantlar yoki soddalashtirilgan an’anaviy hunarmandchilik mahsulotlari bo‘lib, mahalliy chakana yoki xalqaro rivojlanish agentliklari orqali sotiladi. Bu segmentdagi mahsulotlar quyi bozorga mos tushadi va ular dam olish joylaridagi sovg‘alar do‘konlarida sotiladi.

Hunarmandchilik mahsulotlari bo'yicha asosiy eksportchi davlatlar, asosan quyidagilar: Xitoy, Hindiston va Vetnamdir. Xitoy butun dunyo bo'ylab eng katta uy aksessuarlari eksportchisi hisoblanadi va 2015 yil aprel oyida Xitoyda taxminan 70% hunarmandchilik mahsuloti AQShda sotilgan, Hindistonning umumiy hunarmandchilik eksporti uy aksessuarlari mahsulotlari hisoblanadi va 2017 yilda 3,5 milliard dollarga, 30 foizi AQShga 824 mln. AQSH dollar miqdorida eksport qilingan .

Hunarmandchilik mahsulotlarining asosiy xususiyatini uning sotilishida o'sishning asosiy sababi mahsulotning ishlab chiqarilish davrining qisqarirish va yangi dizaynlarni yaratishidir. Hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarining asosiy turlari - mikro ishlab chiqarish korxonalari bo'lib, ular nodavlat tashkilotlar, kichik ishlab chiqarish korxonalari, xususiy sektorga ega bolgan o'z ustaxonalari mavjud bo'lgan chakana savdo korxonalari hisoblanadi. Ushbu tadqiqot hunarmandchilik uchun jahon bozorining tahlili va quyidagi tendentsiyalarni namoyish etadi.

Hunarmandchilik mahsulotlari bozorida rivojlanayotgan mamlakatlardagi hunarmandchilik ishlab chiqaruvchilarining ta'siri:

- Uy aksessuarlari mahsulotlari uchun, ayniqsa yuqori darajadagi bozor o'sib bormoqda. Bu nafaqat G'arb bozorlarida, balki butun mintaqalarda o'rta sinf sifatida o'sishi kutilmoqda aholisi tezda, ayniqsa, Xitoy va Hindistonda kengayib bormoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi hunarmandlar uchun mahsulotlar yaratish uchun juda ko'p va keng imkoniyatlar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- Xitoy va Hindiston - Osiyo mamlakatlari bilan bir qatorda hozirgi vaqtda hunarmandchilik ustunligi butun dunyo bo'ylab ishlab chiqarilgan mahsulotlar va yaqin kelajakda buni davom ettirishi mumkin. Ularning nufuzi asosan arzon, yuqori hajmli, g'arbda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga asoslangan;

- ko'pgina xaridorlar va iste'molchilar Xitoydan tashqari boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilgan noyob mahsulotlarni izlashadi;

Faqat mahalliy loyihalar uchun bozor cheklangan bo'lsa-da, "global uslub" - bu mahsulotlarni birlashtiradigan mahsulotlar zamonaviy dizaynlashtirilgan etnik unsurlar - bu o'sib borayotgan bir toifadir va bu hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari uchun imkoniyatdir;

- past darajali (arzon narxlardagi ustuvor) va yuqori darajali (yuqori sifatli ustunlik) bozorlar o'rtacha (o'rtacha darajadagi o'rtacha sifat) nisbiatan turg'un.

Eng past darajali mahsulotlarda raqobat kuchli va ishlab chiqarish qobiliyatini sezilarli darajada talab qiladigan bo'lsada, "hashamatli" bozorda o'ziga xos dizaynlar, yuqori sifat va kichik miqdorlarda ishlab chiqarishga ko'proq e'tibor qaratiladi, narxlashda ko'proq moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar o'ziga xos materiallardan tayyorlangan mahsulotlarni xarid qiladi: ular sham, yog'ochdan tayyorlangan buyumlar, sun'iy gullar va mevalar, sopol idishlar, shisha idishlar, metall buyumlar va suyakdan yasalgan mahsulotlar.

Xitoy global uy aksessuarlari bozorida eksport qiluvchi sifatida egallab turgan pozitsiyasida bo'lib, soha mutaxassislari ushbu tendentsiyaning yaqin kelajakda o'zgarimasligiga ishonch hosil qilishadi. Xitoy ulkan ishlab chiqarish quvvati va ish haqi kamligi bilan boshqa davlatlarning ishlab chiqaruvchilari ajralib turadi. Zamonaviy uskunalar va yuqori mahsuldorlik Xitoyga ishlab chiqaruvchilar katta miqdorda mahsulotni tez, o'z vaqtida va past narxlarda etkazib berishga imkon beradi. Bu kompaniyalar ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashda (kesish, saralash, qadoqlash va hokazo) kompyuterorqali bezash va rang berish texnologiyalaridan mukammal va ilg'or foydalanish omkonini beradi. Bunday yangilik Xitoylik ishlab chiqaruvchilarga boshqa mamlakatlardan keltiriladigan qo'lda tayyorlangan naqshlarning yaqin nusxalarini mashina yordamida yaratishga ham imkon yaratadi.

Endi har qanday mahsulotni arzon va samarali Xitoy dunyodagi boshqa joylardan ko'ra ko'proq ishlab chiqarishi mumkin. Samarali ishlab chiqarish va yig'ish qoidalariga qo'shimcha ravishda, Xitoy fabrikalari xaridorning inventarizatsiyasini boshqarish tizimi va aniq spetsifikatsiyalar bo'yicha yorliqlarni, shtrixkodlashni va qadoqlashni aniq ta'minlash va tartibga solishga qodir.

Hozirgi vaqtda Xitoy mahsulotlariga bo'lgan global talab juda yuqori, ba'zi xitoy korxonalari kerakli malakali ishchilarning yetishmasligi sababli buyurtmalarini bekor qilib, ularni boshqa ishlab chiqarish ob'ektlarini Vetnam kabi mamlakatlarda mavjud bo'lgan malakali mehnatdan foydalanib ochishga undaydi. Xitoyda hukmronlik bozor ham boshqa Osiyo ishlab chiqaruvchilarining o'sishiga olib keldi.

Vyetnam bilan solishtirganda, Hindiston mahsulotni o'z vaqtida yetkazib berishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda (yetkazib berish olti yoki etti oygacha davom etishi mumkin). Ammo, Hindiston keng ishlab chiqaruvchilik qobiliyatiga ega va Vyetnam kabi, minimal buyurtmani past miqdorda va o'ziga xos, ko'rinishi Osiyoning rivojlanayotgan boshqa mamlakatlari - Indoneziya, Tailand, Kambodja va Filippin -

har bir taklif jozibador mahsulot va ko‘nikmalar majmui, ammo umuman Xitoy, Hindiston va Vetnamga qaraganda kamroq raqobatbardosh.

Qabul qiluvchilar ushbu davlatlar taklif qiladigan juda ko‘p narsalar mavjud bo‘lsa-da, narxlar nisbatan yuqori va shunga o‘xshash ko‘plab mahsulotlar Xitoy yoki Vetnamda yanada arzon narxlarda sotilishi mumkin. Indoneziyaning hunarmandchilik mahsulotlari eksporti 2009 yilda 449 million dollardan 2012 yilda 443 million dollargacha qisqardi.

Afrikalik hunarmandchilik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari - Gana, Janubiy Afrika, Mozambik, Malavi, Keniya va Tanzaniya -jahon bozorida qator hunarmandchilik mahsulotlarini taklif etmoqda. Janubiy Afrika va Gana eng yuqori eksport qobiliyati va raqobatbardosh dizaynlarga ega. Ularning muvaffaqiyati barqaror yetkazib berishga asoslangan. Gana hunarmandchilik mahsulotlari eksporti 2 mln 2005 yildan 2011 yilgacha 14,9 million dollarni tashkil etgan. Biroq, ganalik ishlab chiqaruvchilar hali ham qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Dizayni bilan bir qatorda, xaridor mahsulot sifatini tez-tez ta‘kidlab turishi, suvga asoslangan polistiralalar va yog‘och yetishmasligi kabi yetishmayotgan texnologiyalardan aziyat chekmoqda[1].

Lotin Amerikasida, Peru, Meksika, Kolumbiya, Gonduras, Gvatemala, Boliviya va El Salvador hunarmandchilikning asosiy eksportchilar hisoblanadi. Meksika va Peruda mahsulotlar sifati va dizayni bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Gvatemalada ham mukammal dizaynlarga ega, lekin narxlar kamroq raqobatbardosh bo‘lishga moyildir ayniqsa, bozor talablariga javob beradigan, malakali agentlar va eksportchilarning mavjudligi, AQShga eksport qilishda tajribali hunarmandlar, nisbatan barqaror va raqobatbardosh narxlar, mahsulotni o‘z vaqtida yetkazib berish, sifatni nazorat qilish, o‘zgarishlarni amalga oshirishga tayyorlik, xaridor talablari, to‘liq qadoqlash va etiketlash, yaxshi muloqot qobiliyatlari va salohiyati katta hajmdagi mahsulotlarni ishlab chiqaradi. 2005 yilda Peru hunarmandchilik mahsulotlari eksporti 40 mln miqdorda AQShga (39 foiz) va Ekvadorga (11 foiz) bozorlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Barber, T., & Krivoshlykova, M. (2006). Global market assessment for handicrafts. Washington, United States Agency for International Development.
2. Farmonovna, E. A., Mirjonovna, T. A., & Aminovna, J. G. (2020). National handicrafts and tourism. *Вопросы науки и образования*, (9 (93)), 23-26.
3. Ergasheva, A. (2021). A HANDICRAFT AND TOURISM INDUSTRY. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ* (buxdu. uz), 3(3).
4. Farmonovna, E. A., Matyakubovna, K. M., & Habibulloevna, K. S. (2020). The role of the tourism national crafts in Bukhara region. *European science*, (1 (50)), 15-16.
5. Farmonovna, E. A. (2021). Impact of Globalization in a Handicraft Perspective in Uzbekistan. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 1, 9-13.
6. Эргашева, А. (2021). Globalizatsioning hunarmandchilik istiqboliga ta'siri. *Центр научных публикаций* (buxdu. uz), 8(8).
7. Эргашева, А. (2023). Milliy hunarmandchilik mahsulotlarini sotishda raqamli marketing o‘rni. *Центр научных публикаций* (buxdu. uz), 31(31).

EN 2020, 100% DES TOURISTES SERONT PARTIS

François Perroy -directeur de l’agence Emotio Tourisme

Ah qu’il est bon de tourner la page d’une année et d’une décennie. On repart tout neuf. C’est chouette le matin du 1er janvier. On vient juste de quitter ses amis mais c’était déjà l’an dernier, une autre décennie. Et ce premier jour de notre nouvelle révolution autour du soleil est propice à s’interroger sur les tendances du moment et celles à venir. Bon, la décennie qui s’ouvre vaut son pesant d’incertitudes, mais le monde est résilient si l’on en croit les écrits qui nous rappellent que la moitié de la population européenne est morte de la peste au Moyen-Age (on est toujours là, très nombreux et désormais on étudie tout, absolument tout avec des moyens considérables : je vous recommande ce livre documenté et drôlatique, *Psychologie de la connerie*, pour libérer vos tensions du mois de Janus, un dieu à deux têtes, l’une regardant vers l’arrière et l’autre vers l’avant, le mois qui lui était consacré, *januarius mensis*, marquant le passage d’une année à l’autre). Je ne vous ai pas perdu ? Et fait intéressant au passage, les vagues suivantes de peste auront eu pour origine une variation climatique (tiens tiens) et seront arrivés d’Asie par les ports. Bref, j’en viens au fait touristique.

Prospective dans le rétroviseur. J’ai repris un formidable rapport, *Le tourisme des années 2020*, édité par le Conseil National du Tourisme et le Secrétaire d’Etat chargé (énumération)... et du tourisme, publié voilà une dizaine d’années. Il constituait une forme de suite au rapport *Réinventer les vacances* :

la nouvelle galaxie du tourisme réalisé par le Commissariat Général du Plan en 1998. {1} Les premières pages relues dix ans plus tard sont passionnantes car proches de la réalité d'aujourd'hui. En voici un extrait. "En guise de préambule : Mes vacances en 2020, Paris, le 6 août 2020. Nicolas, Marianne, et leurs deux enfants, ont décidé cette année de partir en vacances dans un nouveau Resort écologique sur le littoral Nord de la France, recyclage de l'eau et de l'énergie garantis. En cette année 2020, avec le réchauffement climatique (la température moyenne a progressé de 1,5° depuis le début des années 2000 alors qu'elle avait progressé de 0,6° au cours du XXe siècle), les différences de température, et les avantages climatiques du Sud ne sont plus déterminants. Du coup, le sud semble avoir perdu le monopole des vacances estivales. Depuis la réduction drastique des vols courts et moyens courriers, les annonces répétées du déclin des réserves de pétrole, et les incitations à limiter les déplacements en voiture avec la mise en place de la Carte Carbone, la famille ne se déplace plus qu'avec des Renault H2 qui fonctionnent uniquement à l'hydrogène ou en TGV, pour participer, affirme Marianne, à la réduction des émanations de CO2. Et d'ailleurs, elle a vendu, il y a trois ans, sa voiture personnelle au profit d'un abonnement à un service de voitures propres en temps partagé. Elle a aussi l'intention d'être plus vigilante que l'année dernière afin de ne plus dépasser son capital de points de pollution."

Tout est là ! L'importance écologique, le flyskam, le retour du train, le covoiturage et l'abonnement aux moyens de mobilité. Le vocabulaire a changé : de réchauffement climatique on est passé à urgence climatique. Belle vision prospective. Que l'on retrouve dans la conclusion qui préfigurait notre Internet de Séjour (clin d'oeil à mes amis Pierre et Ludovic, on admire la désuétude du mot baladeur numérique : "Le soir, de retour à la résidence, exténué par une après-midi shopping, elle prend connaissance du MMS « la suggestion du jour » reçue dans l'après midi, et se connecte au portail InfoOpale avec son baladeur numérique pour regarder en détail l'excursion proposée le lendemain ; une journée au vert après une telle frénésie marchande fera du bien à toute la famille Airbnb, les réseaux sociaux, la réforme territoriale, le smartphone compagnon. {2}

Et comme dans toute prospective, des idées inscrites au long surgissent dont certaines sont aujourd'hui vérifiées ("Depuis une dizaine d'années, le Kilimandjaro n'est plus coiffé de neige") et d'autres non ("Conformément aux prévisions de l'OTCP/Office de Tourisme et des Congrès de Paris, 2 millions de touristes Chinois visitent Paris cette année"). Ou encore, l'annonce d'un tunnel reliant Gibraltar à Tanger en 2025. Rien sur les migrants qui périssent en Méditerranée, le Brexit, le sur-tourisme, l'importance du logement chez les particuliers via des plateformes mondiales, ni sur l'évolution privative et surveillante du web. Le document dans son ensemble pointe cependant très bien la segmentation de l'offre et de la demande, ainsi que la prégnance du web.

Bon, et en 2020 ? Tel un devin, je peux vous assurer qu'en 2020 : 100% des touristes seront partis ! Et ils prendront toujours plus de photos, entrant encore plus dans l'intimité des gens. Mais ce n'est pas nouveau quand je regarde ce tableau danois. Et Airbnb et cie, qui mobilise 60 000 hébergements à Paris, son premier parc mondial, sera au coeur de nombreux débats pour les élections municipales. Plus sérieusement je vois quelques confirmations de signaux émergents dont voici une liste qu'il conviendra de reprendre plus tard.

Peinture de Carl Bloch, peintre danois en 1866 – In a Roman Osteria

Face aux grands bouleversements de la décennie, les plateformes d'hébergements, les réductions de la vraie liberté de penser et d'échange en sérénité que les réseaux sociaux noient, les mobilités énoncées comme douces (extraction du lithium mise à part et sauf dans le cas d'un choc avec une trottinette fougueuse), nous irons probablement en Europe vers un tourisme protectionniste et

qualitatif. Amsterdam veut choisir ses touristes, Venise n’en peut plus, Anne Hidalgo veut éloigner les autocars de tourisme du centre ville... A la mondialisation annoncée comme radieuse depuis Reagan et Thatcher succède un doute européen. Si l’Europe a été championne du monde du tourisme et qu’elle accueille encore plus de la moitié des voyageurs internationaux, c’est parce qu’elle était organisée pour cela. Maintenant, on investit partout pour le tourisme ET les transports : la Chine prévoit de doubler le nombre de ses aéroports d’ici 2035. On peut pédaler autant qu’on le souhaite en Europe, la planète continuera à tousser !

Le tourisme genré se développera : aux tour-opérateurs strictement réservés aux femmes, s’ajoutent des destinations exclusives pour elles ainsi que des hébergements spécifiques. Regardons le succès de Copines de voyage, La Voyageuse, ou l’hébergement SomHotels, de même que l’île SuperShe qui n’accueille que des femmes, payant fort cher leur séjour. Du côté des hommes, le mouvement s’installe progressivement : voir le camping La Fierté au Québec.

Bibliographie:

1. Robert Lanquar. L’économie du tourisme. Paris. 1998. 37 page
2. Marc Montousse A. Bertrand, J.B. Ferrari. Microéconomie. Breal. 1999. 12 page

TURISTIK DESTINATSIYALAR MOHIYATIGA YONDASHUVLAR VA TURISTIK DESTINATSIYALAR SHAKLLANISHINING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI

Hamidov Saidjon Komilovich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

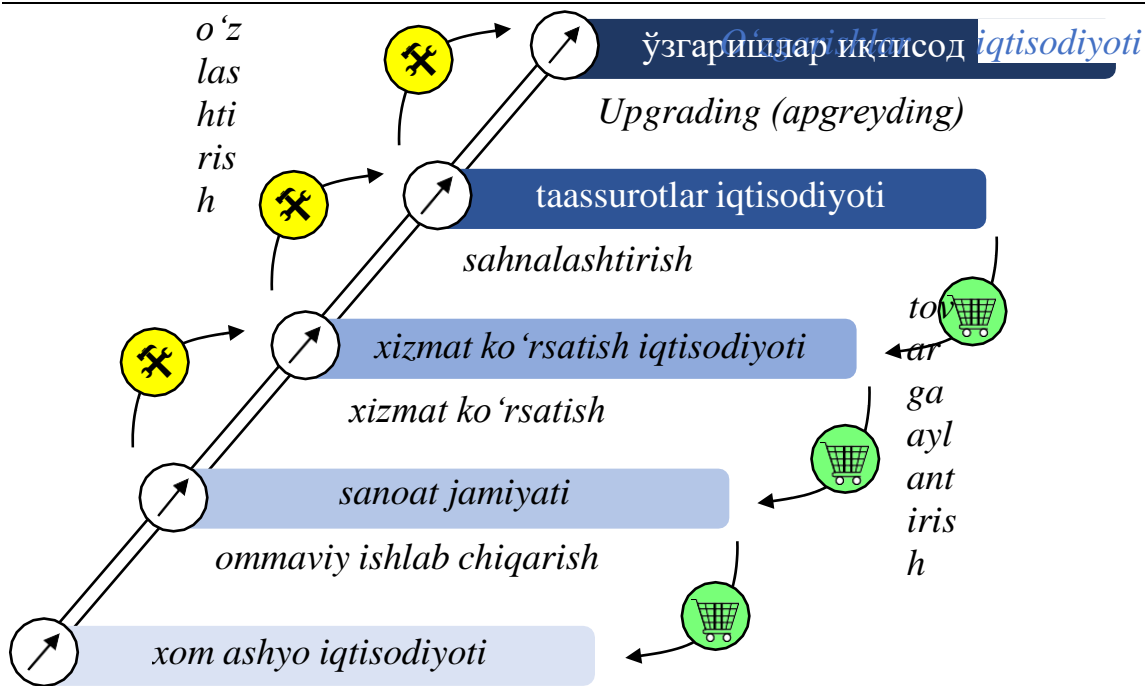
Annotatsiya. Maqolada tadqiqot jaraёnida “turistik destinatsiya” tushunchasi aniq chegaraga ega turistik resurs; milliy, hududiy va maхalliy darajada aniq amalga oshirish mexanizmi mavjud bўlgan yagona boшqaruv strategiyasiga ega tizim; kўp bosqichli kompleks turistik maхsulot, turistlar, tadбирkorlar va maхalliy boшqaruv tuzilmalarining murakkab ўzaro munosabatlari natijasida foydalаниluvchi turistik resurs; faқatgina isteъmol қийматига ega bўlmасdan, turistik tajribани shakllantiruvchi turistik maхsulot kabi asosiy belgilarga ega bўlgan maхsulot, hudud, isteъmol қийматига ega қадрият sifatida talқin etilishi maқсадga muvofiqлиги belgilangan.

Kalit so‘zlar: turizm, destinatsiya, turistik destinatsiya, turistik destinatsiyalar faoliyati, turistik bozorning hududi, turistik mahsulot.

Bugungi kunda jahonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar iqtisodiy munosabatlar doirasida mavjud va asoslangan qonuniyatlar insoniyatning taraqqiyoti bilan bog‘liq ravishda ma‘lum bir darajada o‘zgarishi mumkinligini ko‘rsatmoqda. Ana shunday tendensiyalarning asosiy qismi moddiy ishlab chiqarish sohasining xizmatlashuv tomon yuz tutayotganligi bilan izohlanadi. XX asrning oxiridan boshlab bugungi kungacha bo‘lgan davrda jahon miqyosida moddiy ishlab chiqarish sohalari insoniyatning global darajadagi axborot kommunikatsiya sohasidagi rivojlanishi bilan bog‘liq o‘zgarishlar ta‘sirida o‘z faoliyatini xizmatlar sohasi bilan birlashtirgan holda olib borishga harakat qilmoqda. Bunday o‘zgarishlar ushbu sohada faoliyat olib borayotgan turli hajmdagi korxonalarining raqobat ustunligini ta‘minlayotganligi korxonalar faoliyatida xizmatlashuv darajasining ortib borishiga olib kelmoqda.

Turizm sohasi mohiyat jihatidan bevosita xizmatlar sohasi tarkibiga kirsa-da, soha faoliyatining asosiy qismi bevosita moddiy ishlab chiqarish korxonalari faoliyatiga bog‘liq. Shu bilan birga turizm sohasining rivojlanishi moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari singari juda katta hajmdagi moddiy vositalarni talab qilmasligi hamda faoliyatning tabiiy resurslar mavjudligi bilan bog‘liqligi mamlakatimizda sohani qisqa vaqtda jadal rivojlantirish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatadi. 2016-yildan boshlab mamlakat darajasida turizm xizmatlari sohasini rivojlantirish borasida olib borilayotgan tizimli islohotlar ham sohaning mamlakat taraqqiyotini jadal rivojlantirishdagi “o‘sish” nuqtalaridan biri bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Postindustrial jamiyatga o‘tishdan bugungi kungacha bo‘lgan o‘zgarishlar tahlili iqtisodiy tizimlarning sanoatlashgan iqtisodiyot, xizmatlar iqtisodiyoti hamda o‘zgarishlar iqtisodiyotiga o‘tib borishini ko‘rsatadi (1.1-rasm).

Fikrimizcha, iqtisodiy o‘zgarishlarning ko‘rib o‘tilayotgan ketma-ketlikda rivojlanishining asosiy omili sifatida mahsulot yoki xizmatlarning individuallashtirishini ko‘rsatib o‘tish to‘g‘ri bo‘ladi. Chunki taraqqiyot bosqichlarida kommodizatsiya jarayonining zaiflashib borishi va, bir vaqtning o‘zida kastomizatsiya jarayonining kuchayib borishi kuzatiladi. Bu esa, jamiyatda yaratilayotgan mahsulot va xizmatlarning iste‘molchilarning xoxish (istak)laridan kelib chiqib, individuallashtirishini ko‘rsatadi.

1.1-pacm. Postindustrial jamiyat iqtisodiyotining rivojlanish bosqichlari¹

Yuqoridagi o'zgarishlar moddiy ishlab chiqarish sohaslariga qaraganda xizmatlar sohasida birmuncha yuqori ekanligini, shu bilan birga "standartlashuvdan qochish" xizmatlar sohasida avvaldan mavjud bo'lganligini ko'rsatadi.

Turizm xizmatlar sohasining bugungi kunda eng jadal rivojlanayotgan va yuz berayotgan o'zgarishlarga tez moslasha oladigan tarmog'i bo'lganligi hamda tarmoqni hali o'zlashtirilmagan tabiiy-iqtisodiy resurslar negizida qisqa vaqtda kengaytirish imkoniyati mavjudligini hisobga olgan holda mamlakatimizda ushbu tarmoqni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Turizm sohasining rivojlanishi ko'p jihatdan, aytib o'tilganidek, mavjud tabiiy-iqtisodiy resurslarning mavjudligi va ushbu resurslarning iqtisodiy faoliyatga kiritilganligiga bog'liq. Iqtisodiy terminologiyada turistlar, ya'ni xizmatlar iste'molchilari tomonidan tanlanadigan va ushbu hududda yaratilgan xizmatlarni istemol qilinadigan hudud "turistik destinatsiya" deb ataladi.

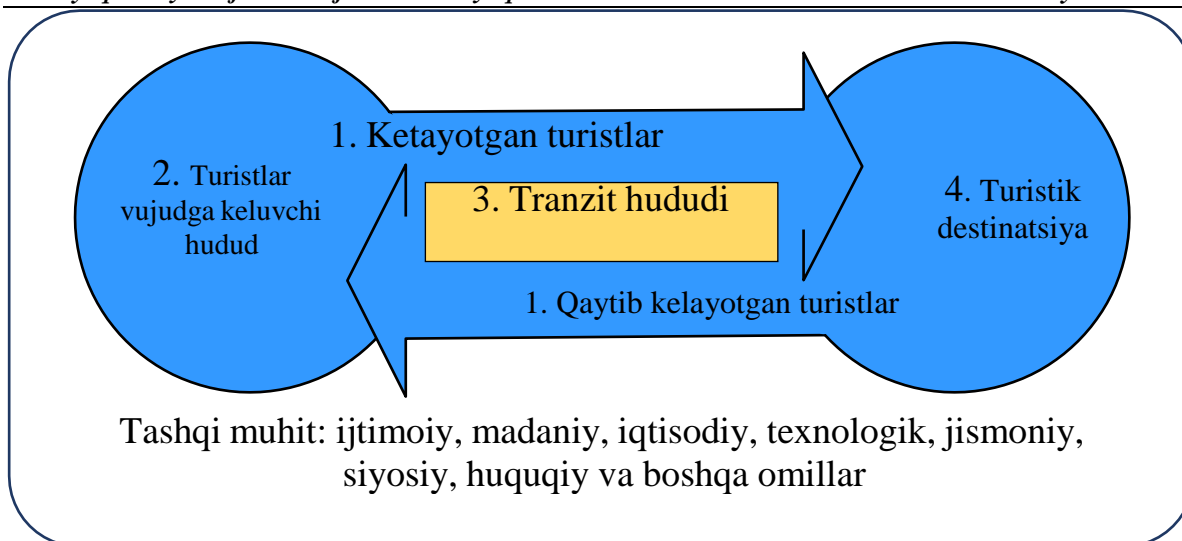
Turistik nuqtayi nazardan xizmatlarni yaratish, turistik destinatsiyalardan faoliyatda samarali foydalanish va boshqarish ularning raqobat ustunliklarini belgilaydi va, bu o'z navbatida, turistik faoliyat samaradorligini belgilaydi.

"Destinatsiya" atamasi dastlab turizm faoliyatiga tizimli yondashuv doirasida yuzaga keldi. Turistik tizim N.Leyper modeliga ko'ra eng kamida quyidagi bir-biri bilan bog'liq bo'lgan 5 ta elementning mavjud bo'lishini talab etadi:

- turistlar (iste'molchilar);
- turistlar shakllanuvchi hududlar;
- turistlar o'tib boruvchi tranzit hududlar;
- turistik destinatsiyalar;
- turistik sanoat.

Turizm sohasining rivojlanishi, turistik korxonalar faoliyati samaradorligi hamda turistik mahsulotning yaratilish jarayonini tadqiq etishda, avvalo, "turistik destinatsiya" turistik tizimning asosiy elementi sifatida o'rganilishi maqsadga muvofiq. Shuni hisobga olgan holda, tadqiqot jarayonida "turistik destinatsiya" atamasi va unga yondashuvlarni kengroq o'rganib chiqqan holda mualliflik yondashuvini ishlab chiqish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi.

¹ Pine, J. and Gilmore, J. (1999). The Experience Economy, Harvard Business School Press, Boston.

1.2-rasm. N.Leyperning turizm tizimi modeli tarkibi¹

Ilmiy adabiyotlarda “destinatsiya” atamasi bir xil bo‘lmagan holda talqin etiladi. “Destinatsiya” tushunchasi, odatda, geografik nuqtayi nazardan ma’lum bir turistik resurslarga ega bo‘lgan hudud sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan yondashilsa, destinatsiya tushunchasi turistik mintaqa yoki turistik hudud tushunchalariga muqobil ma’noni bildiradi. Destinatsiya tushunchasini bugungi kunda turistik jihatdan uning potensial mijozga nisbatan jalb etuvchanlik (jozibadorlik) tomonidan o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Ayrim tadqiqotchilarning talqinida “destinatsiya” turistlarni ehtiyoji va talablariga javob beruvchi bir qator xizmatlar to‘plamini taklif etuvchi hamda aniq jalb etuvchanlik darajasiga ega bo‘lgan geografik hudud sifatida qaraladi.

Bir qator tadqiqotchilar tomonidan esa “turistik destinatsiya” tushunchasi esa turistlar tomonidan borishga harakat qilinuvchi, turistik oqimni shakllantiruvchi joy, qandaydir lokatsiya (hudud, makon, akvatoriya) sifatida tushuncha beriladi. Shu mazmunda turistik destinatsiya turist tomonidan yashash manzilini tark etgan holda ushbu makonda yangi hissiyotlar va o‘ziga xos qoniqishlarni olishni rejalashtirgan joy sifatida qaraladi.

E.Louzning yondashuvlaridan tashqari turistik destinatsiya tushunchasiga A.Lu, V.Framke, J.Saarinen va M.Kilanenlar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar ham mavjud. Ushbu tadqiqotchilarning “turistik destinatsiya” tushunchasiga konseptual yondashuvlarini o‘rganib chiqqan holda konseptual yondashuvlarni to‘rt asosiy yo‘nalishda ajratib chiqish mumkin.

1. Iqtisodiy-geografik jihatdan yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu yo‘nalishdagi yondashuvga K.Metelka, S.Medlik, R.Batler, N.Leyper va R.Meytlend kabi xorijiy tadqiqotchilarning ishlarini kiritish mumkin.

2. Marketing-boshqaruviga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu yo‘nalishdagi yondashuvga xorijlik olimlardan F.Kotler, J.Bouen, J.Meykenz, D.Buxalis va K.Gunnlarning yondashuvlari tegishli.

3. Mijozga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv. Ushbu konseptual yondashuvga xizmatlar marketingi, strategiyasi hamda marketing aloqalariga tegishli qarashlarni ifodalovchi J.Moysander, A.Valtonen, K.Grenroos, M.Bitner, J.Gorovits va L.Mossberglarning tadqiqotlari kiradi.

4. Ijtimoiy-madaniy konseptual yondashuv. Bu yondashuvlarning mazmuni J.Dyumazedye, N.Kolodiy, J.Urri va R.Lashlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘z aksini topgan.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan yondashuvlarning mazmuni 1.1-jadvaldagi talqinlar orqali aniqroq ko‘rsatib o‘tiladi.

1.1-jadval

“Turistik destinatsiya” tushunchasiga konseptual yondashuvlarning mazmuni

Konseptual yondashuvlar	Tadqiqotchilar	Konseptual yondashuvlar mazmuni
Iqtisodiy-geografik jihatdan yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	N.Leyper	Turistik destinatsiya bu – turistlar tomonidan hududning bir yoki bir necha belgi va xususiyatlari bo‘yicha turistik tajriba olish uchun ma’lum bir vaqtga to‘xtovchi joy.

¹ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	K.Metelka	Turistik destinatsiya – inson sayohat qiluvchi “geografik joy”, “turistik bozorning hududi”.
	S.Medlik	Turistik destinatsiya – turistlar tomonidan tashrif buyuriladigan jalb etuvchanlik xususiyati, turistik xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasi va geografik jihatdan borish chegaralanmaganlik kabi asosiy omil belgilariga ega bo‘lgan hudud.
	R.Meytlend	Turistik destinatsiya – turistlar tashrif buyuruvchi geografik chegaralarga ega bo‘lgan alohida hudud.
Marketing-boshqaruviga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	F.Kotler, J.Bouen, J.Meykenz	Turistik destinatsiya – ko‘p bosqichli tarkibiy tuzilish: asosiy, yondosh va qo‘shimcha tuzilishga ega bo‘lgan moddiy yoki nomoddiy elementlardan tashkil topgan turistik mahsulot.
	D.Buxalis	Turistik destinatsiya bu – iste‘molchiga umumlashgan tajribani o‘zlashtirish imkonini beruvchi turistik mahsulot.
Mijozga yo‘naltirilgan konseptual yondashuv	J.Moysander, A.Valtonen	Turistik destinatsiya imij, joy, xizmatlar va mehmondo‘stlik sohasi kabi mijozga yo‘naltirilgan kengaytirilgan turistik mahsulotni ifodalovchi xizmatlar tizimi. Unda mijoz, bir tomondan, tadbirlarda ishtirok etuvchi nafaol istemolchi sifatida, ikkinchi tomondan, turistik mahsulotni iste‘mol qilish uchun iqtisodiy jihatdan optimal qaror qabul qiluvchi faol subyekt sifatida qaraladi.
Ijtimoiy-madaniy konseptual yondashuv	J.Dyumazedye	Turistik destinatsiya – jamiyatdagi ne‘mat hisoblanib, “ishlab chiqarish” iqtisodiyoti o‘rniga “xizmatlar” iqtisodiyotining kelishi bilan rivojlanuvchi muhit.
	N.Kolodiy	Turistik destinatsiya xizmatlar sohasining asosiy institutlari (universitetlar, axborot, fan, madaniyat, tibbiyot) ishtirokida nazariy va amaliy jihatdan shakllanuvchi qadriyatlar va tajribalar o‘rganiladigan joy.
	J.Urri	Turistik destinatsiya – global bozorda raqobat muhitida foydalaniluvchi, turist tomonidan tanlanadigan va uning xoxish istaklari doirasida foydalaniladigan turistik mahsulot.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.1. Adilova Z.D., Aliyeva M.T., Norchayev A.N., Xursandov K.M. Turizm menejmenti: O‘quv qo‘llanma. -T.: TDIU, 2011. -116 b.
- 1.2. Bertalanffy, Ludwig Von. (1968). General System Theory: Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller.
- 1.3. Boltabayev M.R., Tuxliyev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, - 400 b.
- 1.4. Davidson R., Maitland R. Tourism destinations / R. Davidson, R.Maitland. – London: Hodder & Stoughton, 1997. – P.4.
- 1.5. Pine, J. and Gilmore, J. (1999). The Experience Economy, Harvard Business School Press, Boston.

**TURIZM XIZMATLAR BOZORIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHDA
MARKETING STRATEGIYALARI**

Qodirov Azizjon Anvarovich
Buxoro davlat universiteti
Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasi
katta o‘qituvchisi (PhD)
azizqodir@mail.ru
914407343

Annotatsiya

Ushbu maqolada turistlarga respublikamizning mavjud har bir hududining turistik salohiyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni yetkazish zarurati, ichki turizmni hamda mamlakat hududlaridagi madaniy

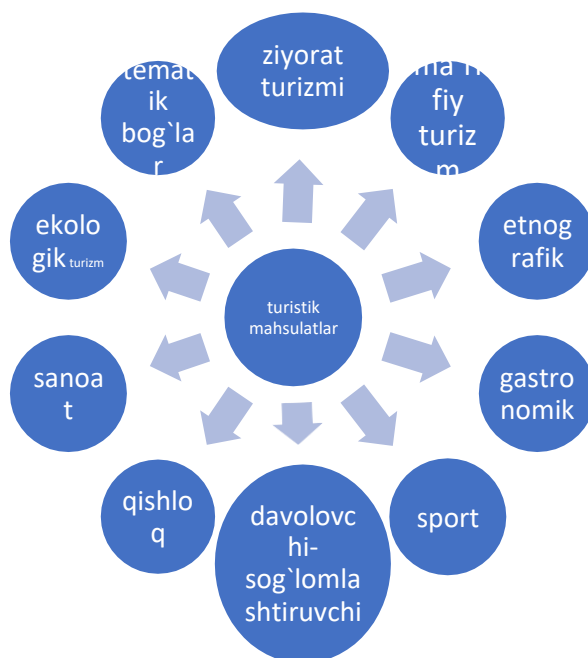
meros obyektlarining va ziyoratgohlarni o‘ziga xosliklarini targ‘ib qilish bo‘yicha marketing komponentlari sekin va aniq natija ketiradigan strategiyalar ishlab chiqish targ‘iboti to‘g‘risida.

Kalit so‘zlar: Xizmatlar, turizm, xizmatlar sohasi, sayyohlik xizmatlari, turistik xizmat, joylashtirish vositalari

Respublikamiz turizm salohiyatini yuqori darajaga ko‘tarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Turizm sohasida faoliyat yuritayotgan xususiy sektor faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart sariotlar yaratish, turizm mahsulotlarini dunyo bozorida faol va kompeleks ravishda targ‘ib qilishdir. Turizm sub`ektlari faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarini shakllantirish, turizmni rivojlantirishdagi barcha to‘siq va g‘ovlarga barham berish maqsadida, viza va ro‘yxatdan o‘tkazish tartibini, passport va bojxona nazoratini soddalashtirish hamda 2018 yildan boshlab elektron vizalar berish tizimi joriy etildi. Shuningdek, joylashtirish vositalari va infratuzilma obyektlari, ayniqsa turizm mavsumida mehmonxonalar etishmasligi, turli transportlarida yo‘lovchilarni tashish tizimining etarli darajada muvofiqlashtirilmaganligi, transport logistikasini rivojlantirish, ichki va tashqi yo‘nalishlarni kengaytirish, transport xizmatlari sifatini oshirish kerak.

O‘zbekistonga tashrif buyurgan Markaziy Osiyo xalqlari joylashtirish xizmatining GestHouse xizmatlaridan 4 %ni, 3 yoki 4 yulduzmi mehmonxonalardan 15% foydalanishni afzal bilishadi. Evropa davlatlari xalqlari joylashtirish xizmatining GestHouse xizmatlaridan 4 % ni, 3 yoki 4 yulduzmi mehmonxonalardan 75% foydalanishni afzal bilishadi. Budan ko‘rinib turibdiki, turistik xizmatlar turi ni har biri o‘z istemolchisiga ega va bu xizmatlarni taklif etish uchun turistik tashkilotlar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirish kerak. Raqobatning istemolchi segmenti va tovarlar assortimentining bozor ko‘rinishi ,sifati ,xavfsizligi turistik xizmatlarni hamyonbopligiga urgu beriladi. Yuqorida sanab o‘tilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish:

turoperatorlar hamda turizm sohasining boshqa subyektlari sonini oshirish evaziga xalqaro standartlarga mos turizm infratuzilmasini rivojlantirish, shuningdek turistik xizmatlar turini ko‘paytirish kerak.

1.1.-rasm. manba: muallif ishlanmasi

Marketing strategiyalaridan foydalanilgan holda turistlarni qiziqishlar, zamon talabiga mos holda segmentlash . Respublikamizda turizmni rivozlantririshning yangi usullarni topish, turistik korxonalarining integratsiyalashuvi va ularning raqobatbardoshligini oshirish, barqaror infratuzilmalarni shakllantirish muammolarni o‘rganish, ularni ilmiy tahlil qilish, bu borada to‘plangan bilim va tajribalar asosida qo‘yilgan va vazifalarni hal qilishga doir ilmiy takliflar kiritish ahamiyat kasb etdi. Turistik mahsulotlari, shu jumladan mamlakat hududlarida va klasterlarni yaratish orqali hamda turizmning istiqbolli turlari (ziyosat, marifiy, ekologik, etnografik, gastronomik, sport, davolovchi-sog‘lomashtiruvchi, qishloq, sanoat, ishbilarmonlik va boshqalarni) hisobga olgan holda, yangi turizm dasturlarini ishlab chiqish; Sog‘lom

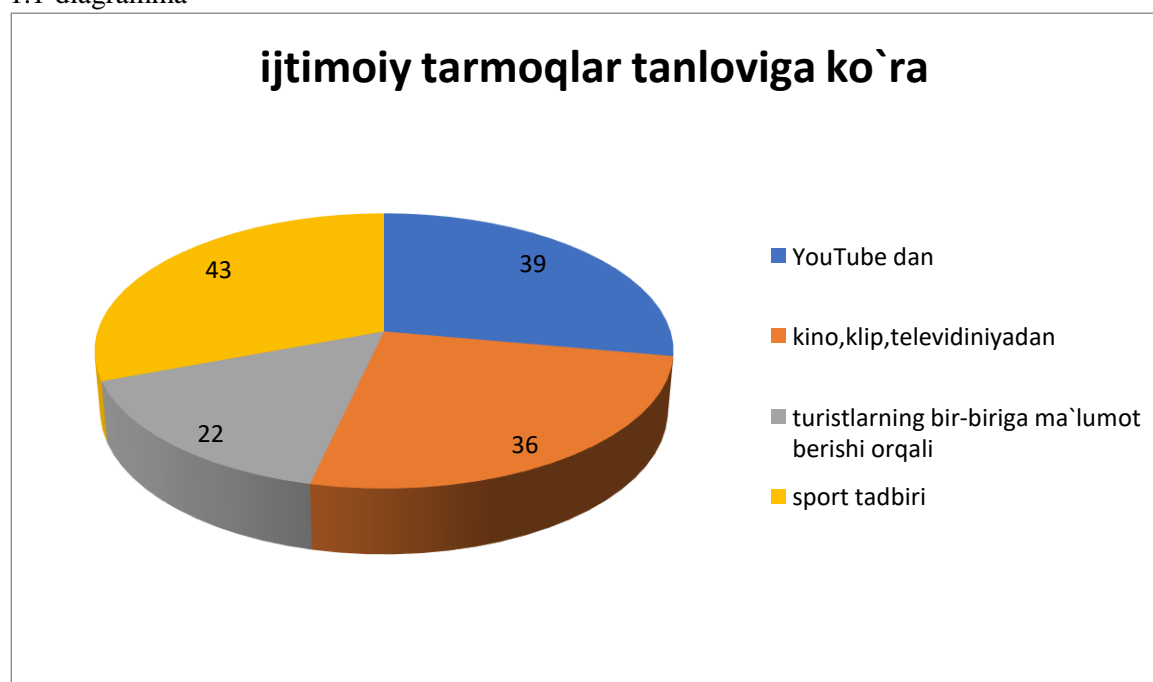
turmush tarziga bo'lgan qiziqish kuchayadi: kelgusi yilda sog'liqni saqlash safarlariga hozirgi kunga nisbatan deyarli ikki barobar ko'proq osadi. (agar 2020da har o'ninchi insondan biri bu sayyohatdan foydalangan bo'lsa, keyin 2021da deyarli har beshinchi inson bu xizmatlardan foydalanadi). Sayohatchilar uchun qiziqarli bo'lgan boshqa dam olish turlari orasida qo'shimcha xizmatlarning Spa , velosipedda yurishlar, suv sporti, detoks sayohatlari, yoga sayohati, chopish va meditatsiya. Bunday safarlarning mashhurligi odamlarning moddiy narsalarga intilish emas, balki yangi his-tuyg'ularga ega bo'lish istagi bilan izohlanadi.

2018-2019da televizion dasturlar, filmlar, sport tadbirlari va ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar tanlovga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatyapdi. YouTube-da bloglar yoki videolardan sayohat qilish g'oyalari sayohatchilarning 39 % qismini oladi va televizorda, kino yoki musiqa klipida ko'rilgan narsalar 36% ga ta'sir qiladi. Turistlarning 22 % keng miqyosli sport tadbiriga boradi-ularning 43 foizi .bu yo'nalishda insonlar mashhur filmlar suratga olingan hududlarga sayyohatlar uyushtiradilar.

Shu miunosabat bilan Ozbekiston hududida klip olish va kino filmlar olish uchun xorij rejessorlarga qiziqarli takliflar bilan chiqish kerak.

Sayyohatchilar milliy festivallarga qiziqishlari ortib bormoqda shuni inobatga olgan holda turli festivallar joriy etish kerak.

1.1-diagramma

Manba: Internet sayt ma'lumotlari muallif tomonidan yigilgan.

Bundan tashqari, 2022-da sayyohlar noyob madaniy tadbirda ishtirok etishni, yangi narsalarni o'rganishni, avtomobil yoki poezdda uzoq safar qilishni va yerning uzoq burchagiga tashrif buyurishni rejalashtirmoqda. Yangi texnologiyalar hududimizdagi turizm xizmatlarini yangi darajaga olib chiqadi, uning natijasida sayohat va uy-joy yo'nalishni tanlash osonroq bo'ladi. Internet Sun'iy aql va raqamli texnologiyalar foydalanuvchilarning sayohatga qanday tayyorgarlik ko'rayotganiga va qanday bo'lishiga ta'sir qiladi. Turistlarning deyarli uchdan bir qismi (29 %) ular uchun sayohat tarixini hisobga olgan holda kompyuter uchun yaqinlashib kelayotgan sayohatni rejalashtirganda qulay ekanligini tan oladi va yarmi haqiqiy inson yoki kompyuter bilan muloqot qilish muhim emas-eng muhimi, ularning savollariga javob berishida deb hisoblashadi. 64 % rezervasiyondan oldin turar-joy ob'ektiga virtual sayohat qilishni xohlaydi va 50 %, ular uchun maxsus tanlangan sayohatni tashkil qilish bo'yicha takliflar rezervasyon qilishga undashadi, deb hisoblaydi. 2018da texnologiya tanlovlarni yanada osonlashtiradi, bu esa mehmonlarning safardan taassurotlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ozbekistonda festivallar.forumlar soni 30 dan ortiq. Turizm xizmatlar bozorini raqobatbardoshlikni oshirishdan maqsad turistik turlar yangicha xizmat turlarini joriy etish kerak.

- tovar va xizmatlarning turlari ko'payishi;
- Mamlakatda ko'rgazmali festivallarni tashkil etilishi;
- Milliy taomlar festivali;
- biznes forumlar tashkil etilishi

Mamlakatda turizmni rivojlantirishga tasir	soni	Tashrif buyuruvchilar soni(mamlakatlar)
Forumlar	100	
Ko‘rgazma va konferensiyalar	100 dan ziyod	
Festvallar	50	

manba: statistik ma‘lumotlar bo‘yicha muallif ishlanmasi

Hududda turizm rivojlanishiga tasir etuvchi yana bir muhim jihati navigatsiyasining yagona unifikatsiyalashtirilgan tizimini joriy etish va rivojlantirish, hudud ko‘chalarida, turizm namoyishi obyektini hisoblangan bino va inshootlar ichida, transport vositalari va tarmoqlarida hamda avtomobil yo‘llarida turizm navigatsiyasining unifikatsiyalashtirilgan ko‘rsatkichlarini o‘rnatish kerak. Turizm xizmatlar bozorida rejalashtirilgan turlarni tahlil etganda xarajatlar daromad bilan teng bo‘ladi. Yakka tartibdagi turlar tashkil etilganda xarajatlardan daromad yuqori bo‘ladi. Sababi yakka tartibda kelgan sayyoh ehtiyoji cheklanmagan bo‘ladi. Ma‘lum ehtiyojin qo‘shimcha xizmatlarni rejalashtirganda ko‘ra ko‘proq xarid qiladi. Turizm xizmatlarini rivojlantirish hamda raqobatbardoshligini oshirishda bir necha omillar ta‘sir etadi:

1. Sohaning insonlar manfaatini ko‘zlagan holda faoliyat yuritishi;
2. Faoliyati va xizmatlar tarkibini takomillashtirish borish;
3. Turizm xizmatlarini yil davomida harakatini tashkil etish;
4. Narx siyosatining mahalliy sayyohlar va xorijiy sayyohlar uchun arzonlashtirilish;
5. Iste‘molchilar talabiga asosan xizmatlar narxni shakllantirish;

Buxoro hududini xizmat ko‘rsatishiga ko‘ra uchga bolinadi;

1. Ichki turizm (Shofirkon t.Ogitma koli, Karovulbozor Jayron ekomarkazi, Karakol t. Qoraqir)
2. Milliy turizm(gijduvon.Shofirkon.Romitan etti pir ziyoratgohi,Moxixossa sanatoriyasi)
3. Xalqaro turizm (tarixiy obidalar , ziyoratgoh)

Ijtimoiy samaradorligi turizm xizmatlar bozorining xorijdan turistlarni kirib kelishi;

- qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratilishiga,

- xorijiy valyutalarni kirib kelishiga,

- yalpi ichki mahsulotda xizmatlar ulushining oshishiga,

- davlat byudjetining daromadlar qismida turizmning ulushini oshib borishiga va bir qator qulayliklarni yaratilishiga oli keladi.

Hududagi olib borilgan iqtisodiy tahlilda marketing strategiyalar sababi xizmatlar bozori mavsumiylik tayanadi. Shu sababli turistik xizmatlar bozori qisqa muddatli marketing strategiyasidan foydalanadi buni etiroz etsalar ham buni ishimizdagi tahlillarda ko‘rish mumkin. Hududdagi turistik korxonalar marketing strategiyasidan ;

- Yakka tartibda keluvchilar uchun tur marshurlarni yaratish kerak;

- hududning jozibadorligini ochib berishda yangi loyiharani ishlab chiqish kerak;

- Turistik xizmatlar ko‘rsatuvchi tashkilotlar tarkibida tashkil etigan turistik xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar birta koorparotsiyaga birlashtirish va umumiy bir brend asosida faoliyat yuritib o‘z brendi ostida suvinerlar ishlab chiqarsa;

- narx siyosatini qayta ko‘rib chiqsin (bunga asosiy xizmatlar narxini pasaytirishi evaziga yangi qo‘shimcha xizmatlarni taklif etsin);

- Oilaviy sayyohatlar va bolalar uchun tur marshurt ishlab chiqsin bu taklif Chiqish turizmini rivojlanishiga olib keladi.

Marketingning ushbu metodlardan foydalanish evaziga xizmatlar bozoridagi ulushini kengaytirishga ega bo‘lardi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. “Turizm to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 1999 yil 20 avgust, 830-I-son. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-y., 9-son, 227-modda; O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2006-y., 14-son, 113-modda; Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son.

2. Стандартизация и сертификация в сфере услуг: учебник / под ред. А.В.Ракова. М. : Мастерство, 2002

3. А.У. Aleksandrova “Организация сферы туризма”: учеб. пособие. - СПб

4. O'roqova D.B, Qodirov A. Kichik biznesda innovatsion faoliyat va uni rivojlantirish masalalari// Biznes-ekspert jurnali 2020 1(145)-son, -B. 66-69.
5. O'roqova D.B. Problems and prospects of development of ecological tourism in Uzbekistan// Trans Asian journal of marketing & management research(tajmmr) impact april spl issue 2020, factor:sjif2020=7.209
6. Ўроқова Д.Б. Факторы, влияющие на развитие туризма в Узбекистане// Достижения науки и образования №3(57).2020г <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliayuschie-na-razvitie-turizma-v-uzbekistane>
7. Qodirov, A. (2021, December). ISSUES OF RATIONAL USE OF ECOLOGICAL TOURISM RESOURCES. In *Archive of Conferences* (pp. 63-64).
8. Qodirov, A. (2020). THEORETICAL BASIS OF ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 1(1).
9. Qodirov, A. (2022). Возможности для развития экотуризма в Бухарской области. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 19(19).
10. Qodirov, A. A. (2021). Problems of assessing the problems and prospects of rational use of ecological tourism resources. *Scientific electronic journal "Logistics and Economics"*, (5), 322-328.

O'ZBEKISTONDA SANATORIYALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Umirov Jasurbek Temirquliyevich

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası o'qituvchisi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada asosan pandemiyadan oldingi va undan keyingi davrda O'zbekistonda sanatoriyalar faoliyatining holati tahlil qilingan. Chunki sanatoriyalar turizmning ajralmas tarmog'i sifatida pandemiya davrida iqtisodiyotning boshqa ko'plab sohalari singari eng ko'p zarar ko'rgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Maqolaning dolzarbligi shundaki mamlakatimizda davolanish va dam oluvchilarning sanatoriyalarga tashrifi turizmga umumiy tashrif buyuruvchilar hisobida asosiy o'rinda turadi. Ushbu maqolada yurtimizda sanatoriyalar faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari bayon qilingan, xususan sanatoriyalarga bo'lgan tashriflar va ularning yillar davomida taqqoslama ko'rsatkichlari va joylashtiruv vositalaridagi joylar sonining o'sish ko'rsatkichlari taqqoslangan. Yurtimizda bunday joylarni tashkil qilish bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Sanatoriya, kurort, profilaktik tadbir, rekreatsiya, mintaqa, pansionat, bolneologik shifoxonalar, yo'llanma, sog'lomlashtiruvchi turizm.

Dam olish maskani (sanatoriya-kurot)- terapevtik va profilaktik maqsadlarda ishlab chiqilgan va foydalaniladigan, tabiiy shifobaxsh resurslarga, shuningdek ulardan foydalanish uchun zarur bo'lgan binolar, inshootlar va infratuzilma obyektlariga ega bo'lgan hudud. Tabiiy obyektlar va sharoitlarning shifobaxsh xususiyatlari ilmiy tadqiqotlar, ko'p yillik amaliyotlar asosida belgilanadi [9].

Sog'lomlashtirish (dam olish) - maxsus tibbiy yordam, tibbiy nazorat va davolanishga muhtoj bo'lmagan deyarli sog'lom odamlarning kurortlarda va boshqa dam olish joylarida bo'lishidir. Asosiy salomatlik omillari jismoniy tarbiya va sport, yaqin va uzoq masofaga sayohat, tanani chiniqtirish uchun ishlatiladigan tabiiy shifo omillari, shuningdek, madaniy tadbirlar jamlanmasidir. Dam olish maskanlari **sog'lomlashtiruvchi hududlarda** - kasalliklarni davolash va oldini olishni tashkil etish uchun qulay bo'lgan tabiiy shifobaxsh resurslarga ega hududlarda joylashgan bo'ladi. Bunday hududlardan tibbiy va rekreatsion maqsadlarda samarali foydalanish uchun kurort infratuzilmasi bo'lishi kerak.

Sanatoriy-kurort tashkilotlariga kurortlar, sog'lomlashtirish hududlari hududida hamda, ulardan tashqarida joylashgan, tabiiy shifobaxsh omillardan foydalangan holda davolash va sog'lomlashtirish faoliyatini amalga oshiradigan turli mulkchilik shaklidagi va idoraviy mansublikdagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar kiradi.

Bizning mamlakatimizda azaldan insonlarlar dam olishning an'anaviy usullari ya'ni Sanatoriyalar faoliyatidan foydalanib kelishadi, aksariyat insonlarga O'zbekistonda dam olishga qayerlarga borishni xohlashini so'raganingizda shak-shubhasiz sanatoriyalarni misol qilib aytishadi. Albatta bunga sababa yurtimizda sanatoriyalar faoliyatini tashkil qilish uchun qulay, geografik va iqlim mintaqasining va o'ziga xos davolovchi tabiiy-sog'lomlashtiruvchi resurslarimizning mavjudligidir, O'zbekiston hududi subtropik va mo'tadil iqlim mintaqasidadan iborat 5 ta mintaqaga bo'linadi. Bular joylashishiga ko'ra g'arbdan sharq tomon dengiz sathiga nisbatan ko'tarilib boruvchi mintaqalardir. Ushbu mintaqalar quyidagilardan iborat:

Cho'l mintaqasi (dengiz sathidan 400-500 metr balandlikni o'z ichiga olgan);

To‘qayzor mintaqasi (dengiz sathidan 500-700 metr balandlikda joylashgan hududlar, Respublikamizning Sirdaryo, Amudaryo, Zarafshon, Chirchiq, Ohangaron hududlari);

Adir mintaqasi (dengiz sathidan 1000–1200 metrdan 2700– 2800 metrgacha bo‘lgan balandliklarni o‘z ichiga oladi);

Tog‘lar mintaqasi (dengiz sathidan 1400 metrdan 2500 metrgacha balandlikdagi hayot);

Baland tog‘ mintaqasi dengiz sathidan 2700 – 2800 metrdan balandda joylashgan.

Har bir mintaqaning o‘ziga xos iqlimi va o‘ziga xos tabiatida yurtimizda sanatoriyalar faoliyatini rivojlantirishga asos bo‘ladi. O‘zbekiston Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida sanatoriyalar ko‘pligi bo‘yicha ham oldingi o‘rinda turadi. Yurtimizda 2021- yilning 1- yanvar holatiga O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan sanatoriya-kurort muassasalari soni 217 tani tashkil etgan. Bu esa yurtimizda sog‘lomlashtirish va davolanish turizmini rivojlantirishga asos bo‘ladi.

Yillar kesimida faoliyat yuritgan sanatoriya-kurort muassasalari soni:

2016- yilda – 183 ta
 2017- yilda – 193 ta
 2018- yilda – 211 ta
 2019- yilda – 211 ta
 2020- yilda – 217 ta
 2021-yilda – 217 ta

Manba: O‘zbekiston respublikasi davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti.

Sanatoriya-kurort muassasalari bu- eng avvalo tabiiy davolash omillari (iqlim, mineral suvlar, shifobaxsh balchiqli loylar va boshqalar) qo‘llanilishiga asoslangan profilaktika va sog‘liqni tiklovchi davolashlar uchun mo‘ljallangan ixtisoslashtirilgan statsionar tibbiyot muassasalari. Ularga sanatoriyalar, sanatoriya-profilaktoriyalari, davolovchi pansionatlar, kurort poliklinikalari, balneologik shifoxonalar kiradi. Ular odatda kurort va davolash-sog‘lomlashtirish hududlarida, ya‘ni tabiiy davolash manbaalari joylashgan hududlarda tashkil etiladi.

Sanatoriyalar faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari:

1-jadval

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sanatoriya va kurort muassasalari soni, birlik	183	193	211	211	217	217
Ja‘mi xizmat ko‘rsatilganlar kishi	334791	355671	426571	528308	219834	381674
O‘zbekiston fuqarolari	329545	347169	409090	503803	214113	369559
MDH davlatlari fuqarolari	5184	8252	17123	24177	5721	12115

Manba: O‘zbekiston respublikasi davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti.

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki yurtimizdagi sanatoriyalar tomonidan ja‘mi xizmat ko‘rsatilgan fuqarolar soni mos ravishda 2019-yilda 2018-yilga nisbatan 24 % ga, shu jumladan: O‘zbekiston respublikasi fuqarolariga xizmat ko‘rsatishlar soni 23% ga va MDH davlatlaridan bo‘lgan fuqarolarga xizmat ko‘rsatishlar soni 41 % ga oshganini ko‘rish mumkin. Pandemiya tufayli 2020-yilda 2019-yilga nisbatan ja‘mi xizmat ko‘rsatishlar soni 54% ga tushish kuzatilgan bo‘lib, shu jumladan O‘zbekiston fuqarolariga xizmat ko‘rsatish 42% va MDH davlatlari fuqarolariga 24% tushish kuzatilgan. 2021-yilda 2020-yilga nisbatan yurtimizdagi sanatoriyalar tomonidan ja‘mi xizmat ko‘rsatilgan kishilar sonining 74% ga, shu jumladan: O‘zbekiston fuqarolarining yurtimizdagi sanatoriyalarga tashrifi 26 % ga va MDH mamlakatlari fuqarolari sonining qariyb ikki barobarga oshganini ko‘rishimiz mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yildan yilga yurtimiz aholisi va qo‘shni mamlakatlar aholisining yurtimizda mavjud sanatoriyalarda davolanish hamda dam olish maqsadlarida tashrif buyurishi o‘shisi kuzatilmog‘da.

Jamoaviy joylashtiruv vositalari faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari.

2-jadval

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ja‘mi joylashtiruv vositalaridagi joylar soni	95113	97920	103538	114086	117551	151481

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shu jumladan, mehmonxona va shunga o'xshash joylashtiruv vositalari soni	37795	39833	40788	46671	50408	43504
Sanatoriya-kurort muassasalarida	22215	22625	27293	28073	57617	99466
Dam olish tashkilotlari va turistik bazalarda	35103	35462	35457	39342	9526	8511

Manba: O'zbekiston respublikasi davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti.

Yildan-yilga joylashtirish vositalari va ulardagi joylar soni ham dam oluvchilar soniga qarab oshib bormoqda, misol uchun yuqoridagi jadvaldan taqqoslaydigan bo'lsak 2021-yilda ja'mi joylashtirish vositalaridagi joylar soni 2020-yilga nisbatan 28% ga ko'payganini ko'rishimiz mumkin. Shu jumladan mehmonxona va shunga o'xshash joylashtiruv vositalaridagi o'rinlar soni 24% ga kamaygan, Sanatoriya-kurort muassasalaridagi joylar soni 73% ga ko'paygan, dam olish tashkilotlari va turistik bazalardagi joylar soni 11% ga kamayganini ko'rish mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak 2021-yilda Yurtimiz aholisini dam olishning an'anaviy turlaridan bo'lmish sanatoriyalar faoliyatiga qiziqishi kundan-kunga oshib bormoqda, bunga o'z navbatida 2019-yilda sodir bo'lgan global pandemiya ham asosiy sabab sifatida o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Yurtimizning noyob va betakror tabiati turizm va dam olish tarmog'ining asosiy tayanchlaridan biri hisoblangan sanatoriyalar faoliyatini yanada rivojlantirishga turtki bo'ladi.

Yuqoridagi fikr va xulosalar asosida quyidagi takliflarni ishlab chiqib amalga tadbiiq qilish lozim deb hisoblayman:

- Yurtimizda mavjud sanatoriylarning aksariyati mustaqillik davrida va undan oldin qurilganligini inobatga olib, ularni qayta ta'mirlash va jahon standartlariga javob beradigan darajada jihojlashtirish;
- Shifobaxsh va tabiiy-sog'lomlashtiruvchi resurslarga boy hududlarda davlat xususiy sheriklik asosida yangi sanatoriyalar-kurort majmualarini barpo etish, bunga o'z hisobidan sanatoriya-kurort maskanlarini tashkil qilmoqchi bo'lgan tadbirkorlarga subsidiyalar berish tartibini joriy qilish;
- Sanatoriyalar tabiiy muolaja qilish va davolash usullari va turlarini son va sifat jihatdan oshirish;
- Sanatoriyalarda xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislarining malakasini oshirish va ularga qo'shimcha turistik xizmatlar ko'rsatish turlarini o'rgatish;
- O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyalariga beriladigan yo'llanmalar sonini oshirish va ularni berishni sanatoriyalar to'liq band bo'lmagan vaqtga moslashtirish: misol uchun yurtimizdagi ko'pgina sanatoriyalar bahor va yoz mavsumida to'ladi, qolgan vaqtlarda bo'sh turadi, shundan kelib chiqib davlat tashkilotlarida ishlaydigan xodimlarga yo'llanma berishni qolgan vaqtlarga moslashtirish;
- Sanatoriyalarga yo'llanma berishning elektron tizimini joriy qilish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston respublikasi davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti;
2. O'zbekiston respublikasining "Turizm to'g'risida"gi №:549-son qonuni 18.07.2019-yil.
3. Azimov O. K., Temirkulovich J. U. Tourism in Uzbekistan After the Pandemic: Problems and Solutions //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 108-115.
4. Душанова Ю. Ф. Особенности формирования туристических кластеров //актуальные вопросы современной науки и образования. – 2021. – с. 288-297.
5. Oktyamovna A. S., Atoevna T. S., Kodirovna B. S. The role of animator to the development of tourism animation activities //Academy. – 2020. – №. 12 (63). – C. 45-48.
6. Djumanazarovna K. G. The role of the state in the formulation of innovation strategy in industrial enterprises //Academy. – 2020. – №. 4 (55). – C. 36-38.
7. Khakimov Z. C., Azimov O. K. Prospects for the Development of Special Types of Tourism in Uzbekistan //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 135-142.
8. Temirkulovich U. J. Importance of entrepreneurship development in tourism industry (Bukhara region) //ACADEMICIA: An International ultidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 4. – C. 700-704.
9. Ветитнев Александр Михайлович, Войнова Янина Александровна "Организация санаторно-курортной деятельности" Изд. № 8262. Подписано в печать 15.09.2014.

TURISTIK RAQOBATBARDOSHLIKNI TA‘MINLOVCHI KOMPLEKS CHORA-TADBIRLARNI ISHLAB CHIQUISH (“AUTHENTIC TRAVEL” MChJ misolida)

O‘roqova Dilfuza Bahriddinovna

Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrasini o‘qituvchisi
Buxoro davlat universiteti

Abdullayev Nuriddin Xayriddinovich

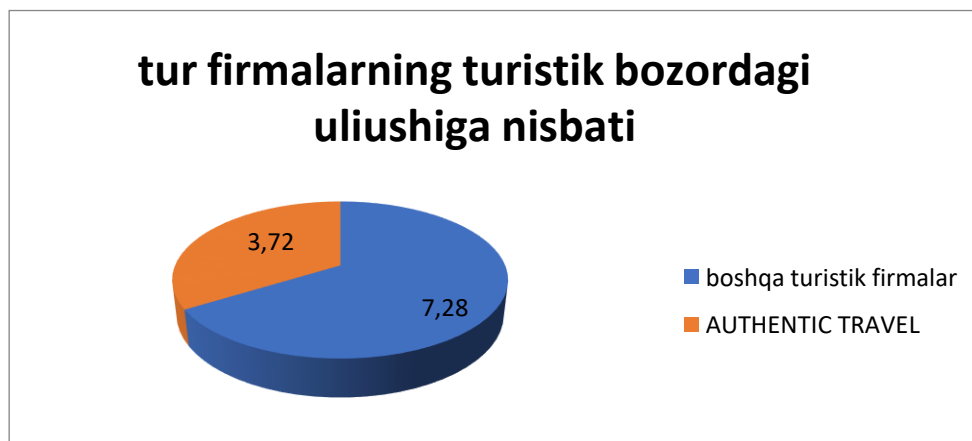
1-bosqich magistranti
Buxoro davlat universiteti

Buxoro hududida xizmatlar sohasini rivojlantirishda avvalo, xizmatlar sohasining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur. Xizmatlar moddiy-ashyoviy mahsulotlardan farq qiladi. Transport, telekommunikatsion, moliyaviy xizmatlar rivojlanishining davom etishi turizm sohasi rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Turistik sektor katta mablag‘ sarflanishini talab etmaydigan, ijtimoiy barqarorlik omili sifatida xizmat qiladigan va hududda yangi ishchi o‘rin yaratilishini ta‘minlaydigan xizmat sektorlaridan biridir.

Xizmatlar bozorini tahlil qilish jarayonida Buxoroda xizmatlar bozorining tashkil etilishiga ko‘ra rejalashtirilganligi har turning raqobati tahliliga nazar tashlaydigan bo‘lsak Diniy ziyorat turizmi turidan foydalanishiga ko‘ra hududda 1-chi o‘rinda. Ziyorat turizmi maydoni jihatdan ()moladi. 2-chi o‘rinda tarixiy obida madaniy yodgorliklarni ko‘rish uchun tashrif biuyurgan sayyohlar soni. 2019-yil oxiri 2020 yil boshlari bilan sanoat sohasida investirlarni jalb qilinishi sanoat turizimimn rivojlanisiga olib keldi.

AUTHENTIC TRAVEL” MChJ turistik firmasi mamlakat miqiyosid a birinchilikda turadi Fransiya sayyohatchilarga sotish bozorini egallaganligi hisobiga.

Bozorni qamrab olishiga ko‘ra

1.1-diagramma. manba: muallif ishlanmasi

Tur firmani tadbirkorlik salohiyati va mamlakatda mavjud imkoniyatlarni tahlili quyidagicha;
-tadbirkor oz faoliyatidan maksimal darajada daromad olyapti va turizm xizmatlarini ko‘rsatuvchi korxonalarini tashkil etyapti .

“AUTHENTIC TRAVEL” MChJ turistik firmaning raqobatbardoshligi strategiyasini shakllantirish
Turistik firma oz maqsadini aniqlashda ishbilarmonlik hamda hozirgi bozor vaziyatini tahlil qilish asosida sohani bo‘limlarga bo‘lib tahlil qiladi.Bular;

* atrof muhit;

*tadbirkorlik salohiyati va mamlakatda mavjud imkoniyatlar;

*marketing strategiyasi, bozorni tahlil qilish.

Atrof muhit tahlili bu;

-mamlakat miqiyosida;

-viloyatlar kesimida

-tuman yoki shaharlar kesimida. Budan ko‘rinib turibdiki turistik firma o‘z faoliyatini solishtirma tahlillar orqali o‘z reytingini tahlil etib boradi.

AUTHENTIC TRAVEL" MChJ sayyohlik kompaniyasi Buxoroda sayyohlik yo'nalishlarini sotish bo'yicha taniqli sayyohlik agentligi bo'lib, mijozlarimizning barcha manfaatlari va istaklarini inobatga olishga harakat qiladi.

Faoliyat yo'nalishi. "AUTHENTIC TRAVEL" MChJ sayyohlik kompaniyasi ko'p tarmoqli operator bo'lib, ichki va tashqi bozorda faoliyat yuritadi va kirish va chiqish turizmi bilan shug'ullanadi. Firma o'z ichiga olgan tur mahsulotlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi:

- Maqsadga muvofiq birlashtirilgan ekskursiyalar (bilim, sog'lomlashtirish va h. k.)
- Har xil turdagi turistik-ekskursiya xizmatlari (turar joy, oziq-ovqat, transport xizmatlari va h. k.)
- Mahsulotlar va etkazib beruvchilarning lentasini yanada aniqroq qurish uchun)
- Kompaniya turli xil tur mahsulotlarini taklif etadi:

-Avtobus safarlari: Toskent-Samarqand-Aydarko'l- Buxoro-Xorazm-Toshkent shahri va boshqalar.
Chet elda dam olish: Fransiya, Turkiya, Misr, Italiya, Ispaniya, Kipr, Germaniya, BAA va boshqalar.

Tashkiliy madaniyat Sayohat agentligining korporativ madaniyati quyidagi xususiyatlarga ega:

- Xodimlarning munosabatlari "katta oila" tamoyiliga asoslanadi, bu esa faoliyatni namoyon qilish va barchani umumiy biznesga jalb qilish uchun yuqor motivatsiyani ta'minlaydi.

Firmaning marketing strategiyasi quyidagicha. Iqtisodiy o'zgarish sharoitida zamonaviy sayyohlik firmasi bozorga kirib olish strategiyasini qo'llar ekan. Tur firma tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqaruvchi sifatida va xaridor istemoligacha bo'llgan davrda xizmati (mahsuloti)gab o'lgan talabni o'rganib manbalarni bozor holatining noaniqligi, sayyohlik xizmatlariga bo'lgan talabning mavsumiy beqarorligi, sayyohlik biznesida raqobatning kuchayishi, moliyaviy resurslarning etishmasligi va boshqalar bartaraf etish chora tadbirlarishlab chiqiyapti

Manba: muallifning erkin izlanishlari bo'yicha manba shakllangan.

«AUTHENTIC TRAVEL » MChJ firmasi turistik xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshiriyapti;

- Sayyohat uyushturish mumkin bo'lgan davlatlar bilan kirish - chiqish turizmini yo'lga qo'yish uchun hamkorlik qilmoqda (Fransiya, Yaponiya, Malaziya, Turkiya, Bolgariya, Germaniya va boshqalar);
- Narx siyosatini to'g'ri tashkil etish;
- Raqobatbardoshlikni oshirishda turistik xizmatlar bozorida turistik firma e'tibor qaratyapti Marketing strategiyaning usullaridan foydalangan holda va reklama xizmatlaridan foydalanib xarajatlarni qisqartirish orqali strategiya tasirini susaytirmasdan , bozordagi pozitsiyasini saqlagan holda tur paketlarni sotish hajmini oshirishga, mavjud xaridorlarni saqlashga yana yangi xaridorlarni izlashdan iborat. Hozirgi vaqtda rejalashtirishga ko'p e'tabor qaratyapti.
- Korxonada faoliyati xaridor ehtiyojlariga qaratilgan va xizmatlar bozorini qamrab olishiga ko'ra, ishlab chiqaruvchi va istemolchi munosabatlar zanjirini yaxshilashga qaratiladi.

Korxonada tanlangan rivojlanish yo'lini amalga oshirishning maqsadlari va vositalarini aniqlaydigan harakatlar dasturiga kiritilishi kerak bo'lgan strategik fikrlash zaruriyati mavjudligini anglab marketing strategiyalarni qo'llab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Turizm to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining Qonuni 1999 yil 20 avgust, 830-I-son. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-y., 9-son, 227-modda; O'zbekiston Respublikasi

“Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar”

Qonun hujjatlari to‘plami, 2006-y., 14-son, 113-modda; Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 19.04.2018-y., 03/18/476/1087-son.

2. Стандартизация и сертификация в сфере услуг: учебник / под ред. А.В.Ракова. М. : Мастерство, 2002

3. А.У. Aleksandrova “Организация сферы туризма”: учеб. пособие. - СПб

4. O‘roqova D.B, Qodirov A. Kichik biznesda innovatsion faoliyat va uni rivojlantirish masalalari// Biznes-ekspert jurnali 2020 1(145)-son, -B. 66-69.

5. O‘roqova D.B. Problems and prospects of development of ecological tourism in Uzbekistan// Trans Asian journal of marketing & management research(tajmmr) impact april spl issue 2020, factor:sjif2020=7.209

6. Ўроқова Д.Б. Факторы, влияющие на развитие туризма в Узбекистане// Достижения науки и образования №3(57).2020г <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliayuschie-na-razvitie-turizma-v-uzbekistane>

7. Ўроқова Д.Б., Тиллаев К.Н. Использование маркетинговых стратегий при продаже туристических услуг// Бухоро ислом маданиятини модернизациялаш ва туризмни барқарор ривожлантириш истикболлари конференция мақолалар тўплами. 2020 йил 22 феврал -Бухоро. –Б.697-699.

8. O‘roqova D.B. Uzoq muddatli istiqbolda O‘zbekistonda xizmatlar sohasini rivojlantirish strategiyasi (turistik xizmatlar misolida)//Hayot faoliyati xavfsizligi:muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari 2021 yil 18 - oktabr <http://www.conf.iscience.uz/index.php/hxf>.

III

SHO'BA

**IQTISODIYOT TARMOQLARIDA BARQAROR YUQORI
O'SISH SUR'ATLARINI TA'MINLASH VA ULARNING
ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

**BUXORO VILOYATIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI ISHLAB CHIQRISHNING
EKOLOGIYALASHTIRISH DARAJASINI OSHIRISH.**

*D.Sh.Yavmutov – BuxDU, Iqtisodiyot va turizm
fakulteti dekani, i.f.n, dots.*

O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor vazifalaridan biri qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida chuqur islohotlar olib borish va bu sohadagi tadbirkorlik sub‘ektlari manfaatlarini oshirish va ular faoliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlarini ekologiyalashtirish, “yashil iqtisodiyot” tamoyillari asosida barqaror taraqqiyotni ta‘minlash muhim strategic yo‘nalish sifatida tanlangan.

Qishloq xo‘jaligi Buxoro viloyati iqtisodiyotida muhim va etakchi tarmoqlardan sanaladi. 2021 yil yakunlari bo‘yicha qishloq, baliq va o‘rmon xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish 2020 yilga nisbatan 101,6 foizga o‘tdi va 23,9 trln. so‘mni tashkil qildi. Viloyatda qishloq, baliq va o‘rmon xo‘jaligi ishlab chiqarishining YAHMdagi ulushi 46,4 foizni tashkil qildi va bu ko‘rsatkich bo‘yicha tarmoq eng katta ulushga ega bo‘lib turibdi. Bu ko‘rsatkichni boshqa tarmoqlar bilan solishtirsak: sanoatning ulushi – 18,1 foiz, qurilishning ulushi – 7,8 foiz, xizmatlarning ulushi – 27,7 foiz. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishda chorvachilik ustunlik qiladi, qishloq xo‘jalik mahsulotlari tarkibida 51,4 foiz ulushga ega.

Mazkur raqamlar qishloq xo‘jaligi va uning muhim tarmog‘i hisoblanmish dehqonchilik Buxoro viloyati iqtisodiyotida qanchalik muhim ahamiyatga egaligini ko‘rsatadi. Viloyatda dehqonchilik to‘liq ravishda sug‘orma usulda amalga oshiriladi. SHu sababdan sug‘oriladigan dehqonchilik madaniyati va sug‘oriladigan yerlardan foydalanish darajasi hudud iqtisodiyotining rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Bu o‘z navbatida yer resurslaridan samarali foydalanish va unumli tashkil etish borasida hududiy xususiyatlarni inobatga olishni muhimligini va dolzarbligini ko‘rsatadi.

Respublikamizning qator olimlari qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda hududiy xususiyatlarning ta‘sirini o‘rganishgan bo‘lsada, hududiy xususiyatlarning inobatga olinishida ekologik yondashuv kam tadqiq qilingan. SHuningdek hududiy xususiyatlar o‘rganilganda ekologik omillarning iqtisodiy ahamiyati, jarayonlarni ekologiyalashtirish kam tadqiq qilingan.

Buxoro viloyatidagi sug‘oriladigan yerlar respublikadagi jami sug‘oriladigan yerlarning 0,6 % qismini tashkil etadi. Buxoro viloyatidagi sug‘oriladigan yerlar jami qishloq xo‘jaligiga ajratilgan yerlarning 2017 yilda 8,9 % ni tashkil qilgan bo‘lsa, 2021 yilda 8,8 % ni tashkil qilgan. 2021 yilda 2017 yilga nisbatan 1,2 foizga kamaygan. Respublikada qishloq xo‘jaligi faoliyati mahsulotlari etishtiruvchilar ixtiyorida bo‘lgan sug‘oriladigan yerlar maydoni 2021 yilga kelib, 2017 yilga nisbatan 0,3 % ga kamaygan. Buxoro viloyatida esa 0,2 % ga oshgan.

Buxoro viloyatida qishloq xo‘jaligi ekin turlari bo‘yicha tahlil qilish uchun 2-jadval ma‘lumotlaridan foydalanamiz. Don ekiladigan maydonlar 2021 yilda 2017 yilga nisbatan 20,4 % ga kamaygan. Kartoshka, sabzavot, poliz, ozuqa ekinlari, meva va rezavorlar ekin maydonlari ko‘paygan (1-jadval).

1-jadval

**Buxoro viloyatida qishloq xo‘jaligi ekinlarini
yer maydoni, ming gektar**

Mahsulotlar	2017 yil	2019 yil	2021 yil	2021 yilda 2017 yilga nisbatan o‘zgarishi
Don	91,2	80,3	72,6	79,6
Paxta	106,2	104,5	106,7	100,4
Kartoshka	4,3	5,6	5,6	130,2
Sabzavotlar	10,4	16,1	18,8	180,7
Oziqbop poliz	2,2	2,9	4,3	195,4
Ozuqa ekanlari	24,8	26,4	30,2	121,7
Meva va rezavor	12,8	12,7	13,8	107,8

Yer-cheklangan va qayta tiklanmaydigan tabiiy resursdir. Bugungi kunda uning sho‘rlanishi, saholanishi, irrigatsion va shamol eroziyasi, tuproqning har xil texnik chiqindilar bilan ifloslanishi, gumus va oziqa elementlarning kamayib ketishi kabi salbiy holatlar ushbu resursga jiddiy xavf solmoqda. SHunday murakkab sharoitda ulardan oqilona va tejimli foydalanish, tuproqning meliorativ holati hamda unumdorligini yaxshilash orqali ekinlar hosildorligini oshirish - davr talabidir.

O‘zbekiston mintaqalarida sug‘oriladigan yerlarning sifati so‘ngi 25 yilda 8 ballga, oxirgi 15 yilda esa 2 ballga pasaydi va 2010 yilda 55 ballni tashkil etdi. Oxirgi 15 yil ichida sifati yomonlashishi natijasida

30 ming gektardan ortiq sug'oriladigan yerlar qishloq xo'jaligida foydalanib bo'lmagani bois, sug'oriladigan yerlar aylanmasidan chiqarilgan. Buxoro viloyatida ham sug'oriladigan yerlarning meliorativ holati so'ngi 20 yil ichida 15 foizga yomonlashgan, cho'llashgan yerlar maydoni 25 foizga o'sgan, sug'oriladigan yerlarning 90,4 foizi turli darajada sho'rlanishga duchor bo'lgan.

Sug'oriladigan yerlarning irrigatsion-meliorativ holati yomonlashishi natijasida yerlarning umumiy sho'rlanish darajasining oshib borganligi, almashlab ekish tizimining buzilganligi, noto'g'ri sug'orish natijasida tuproqdan har yili ko'p miqdordagi foydali elementlarning oqib ketishi, ularning o'rnini qoplanmasligi, mineral o'g'itlarni qo'llashning maqbul nisbatlariga amal qilmaslik natijasida, tuproq sifat ko'rsatkichlarining pasayishi oqibatida, bir gektardan olinayotgan mahsulot birligining kam bo'lishiga olib kelmoqda. Masalan, 1 t paxta hosil bilan tuproqdan 56 kg azot, 23 kg fosfor, 53 kg kaliy; 1 t kungaboqar bilan 50 kg azot, 27 kg fosfor, 228 kg kaliy; 1 t makkajo'xori bilan (silos uchun) 2,4 kg azot, 0,9 kg fosfor va 3,6 kg kaliy chiqib ketadi¹.

Buxoro viloyati respublika bo'yicha etishtirilayotgan qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlarining 8,7 foizini (5-o'rin), shu jumladan, don mahsulotlarini 7,9 %ini (7-o'rin), sabzavotni 7,3 % (7-o'rin), kartoshkani 7,2 % ni (7-o'rin), polizni 8,7 % (4-o'rin), meva va rezavorlarni 10,6 % (4-o'rin), uzumni 12,6 % (2-o'rin), go'shtni 10,4 % (3-o'rin), sutni 9 % (5-o'rin), tuxumni 6 % (9-o'rin), ovlangan baliqni 3,9 % (12-o'rin) qismini etishtirmoqda.

Buxoro viloyatida ham oxirgi yillarda fermer xo'jaliklarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirishdagi ulushi o'zgarib bormoqda. Buxoro viloyatida 2021 yil 1 yanvar holatida jami 7541 nafar fermer xo'jaliklari faoliyat yuritib kelmoqda. Ularga 185800 gektar ekin yeri ajratilgan. Fermer xo'jaliklarining 46,5 foizi paxtachilik xo'jaliklari bo'lib ularga jami ekin maydonining 91,7 foizi ajratilgan. Fermer xo'jaliklarining 2,3 foizi sabzavotchilik va polizchilik xo'jaliklari tashkil etadi. Ularga jami ekin maydonining 0,45 foizi ajratilgan. Fermer xo'jaliklarining 39,2 foizi ulushi bog'dorchilik va uzumchilik, 10,7 foizi chorvachilik xo'jaliklariga to'g'ri keladi (2-jadval).

2-jadval

2021 yilda xo'jalik toifalari bo'yicha asosiy turdagi dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish

	Fermer xo'jaliklari		Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari		Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	
	ming tonna	o'sish sur'ati, foizda	ming tonna	o'sish sur'ati, foizda	ming tonna	o'sish sur'ati, foizda
Don	413,4	96,4	122,4	91,1	10,8	176,4
Paxta	257,8	88,6	-	-	38,3	129,1
Kartoshka	17,5	101,8	205,2	103,5	0,02	18,3
Sabzavotlar	186,9	116,9	568,8	102,2	12,9	102,4
Poliz	64,0	115,9	113,1	100,9	2,4	57,5
Mevalar va rezavorlar	155,3	108,6	147,1	102,0	1,6	68,3
Uzum	87,8	100,9	120,2	108,2	0,3	24,9

2021 yilda 23 556,9 mlrd. so'mga teng bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarildi va ushbu hajmning 11 334,6 mlrd. so'mga teng qismi yoki 48,1 foizi dehqonchilik, 12 222,3 mlrd. so'mga teng qismi yoki 51,9 foizi chorvachilik sohasiga to'g'ri keladi. Bunda viloyat tumanlarining ulushi turlicha (3-jadval).

3-jadval

Qishloq xo'jaligi mahsulot (xizmatlar) hajmining hududlar kesimida taqsimlanishi

	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulotlar hajmi		Aholi jon boshiga, (ming so'm)
	mlrd. so'm	2021 yilga nisbatan, o'sish sur'ati % da	
Buxoro viloyati	23 974,3	101,6	12 387,3
Buxoro sh.	297,0	101,2	1 057,8
Kogon sh.	24,9	101,0	406,8

¹ To'raxodjayev T.I. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish texnologiyasi. O'quv ko'llanma. T.: 2004.

“Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar”

Buxoro	2 748,0	102,3	16 401,5
Vobkent	2 180,0	100,3	15 526,7
Jondor	2 888,6	102,6	16 482,2
Kogon	1 780,4	100,2	22 622,8
Olot	1 695,5	101,8	17 040,4
Peshko‘	2 156,0	102,4	17 453,3
Romitan	2 145,1	100,1	15 057,2
Shofirkon	2 149,2	101,7	12 081,0
Qorako‘l	2 391,5	101,3	14 548,1
Qorovulbozor	644,3	100,6	35 053,0
G‘ijduvon	2 873,8	102,3	9 415,0

Buxoro viloyatida qishloq xo‘jaligini ekologiyalashtirish imkoniyatlari tadqiq qilinishi oqibatida quyidagi xulosalar olindi:

1. Global ekologik muammolar keskinlashgan, turli iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy krizislar rivojlangan davrda zamonaviy iqtisodiyotning resurсталab ishlab chiqarishga asoslangan modeli atrof muhitga zarar yetkazmaydigan, yangi resurstejovchi ishlab chiqarishga asoslangan modellarni talab qilmoqda. Shu sababdan dunyo mamlakatlari o‘z iqtisodiyotlarini ekologiyalashtirish zaruratiga duch kelishdi. Ushbu iqtisodiy model eng samarali sanaladi.

2. Inqirozlar, ayniqsa, atrof-muhit muhofazasi bilan bog‘liq muammolar keskinlashib borayotgan sharoitida iqtisodiyot ekologiyalashuvi katta ijtimoiy ahamiyatga ega. Buni insonlarning nafaqat salomatligi yo‘nalishida, balki, ularning ijtimoiy farovonligi, yashash va dam olish yo‘nalishlarida ham ahamiyati ortishi, buning oqibatida iqtisodiy farovonlikka erishi iqtisodiyotini ekologiyalashtirayotgan mamlakatlar, mintaqalar misolida namoyon bo‘lmoqda.

3. O‘zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlarini, jumladan, qishloq xo‘jaligini ekologiyalashuvi darajasini oshirish, ishlab chiqarishni va xizmat ko‘rsatishni resurstejamkor, atrof-muhitga zararsiz munosabatda bo‘luvchi jarayonlarga asoslangan tizimga o‘tkazish uchun dastlabki huquqiy asoslar shakllantirilgan. Biroq, hali bu jarayonlarni qishloq xo‘jaligining barcha tarmoqlari va insonlar hayotining barcha jabhalarini qamrab oluvchi tarzda huquqiy-me‘yoriy asoslar yaratilmagan. Bu borada barcha jabhalarda “yashil hayot” tamoyillariga asoslangan tizimlar va mexanizmlarga o‘tish talab etiladi.

4. O‘zbekiston va uning mintqalarida, jumladan, Buxoro viloyatida iqtisodiy rivojlanish zamonaviy resurstejamkor rivojlanish talablariga javob bermaydi, qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida resurslar iste‘moli va ularning isrofgarchiligi juda katta.

5. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining ekologiyalashuv darajasini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, bu borada respublika ko‘rsatkichlari juda past darajada va uni oshirishning juda katta imkoniyatlari mavjudligi aniqlandi. Umumiy qilib aytganda, respublikada bu raqamlar 50 foizga ham yetmaydi.

6. Buxoro viloyati qishloq xo‘jaligi ham ekologiyalashuv darajasi juda past, ayniqsa, viloyat hududi to‘la cho‘l mintaqasida joylashganligi, iqlimining quruq ekanligi bu raqamning yanada pasayishiga sabab bo‘layotgan omillardan sanaladi. Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari bo‘yicha tahlil qilinganda ham holat respublikaning boshqa mintaqalariga nisbatan ancha og‘ir ekanligi namoyon bo‘ladi.

7. O‘zbekistonda, jumladan, Buxoro viloyatida iqtisodiyot tarmoqlarini ekologiyalashuvi darajasini oshirish uchun katta imkoniyatlar mavjud bo‘lib, ulardan bugungi kunda juda kam qismidan foydalanilmoqda.

Tadqiqot davomida olingan ilmiy natijalar va xulosalarga asosan respublikamiz, jumladan, Buxoro viloyatida qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining ekologiyalashuvi darajasini oshirish uchun quyidagi taklif va tavsiyalar ilab chiqildi:

1. Qishloq xo‘jaligida resurstejamkor texnologiyalarga o‘tishni rag‘batlantirish mexanizmlarini ham bir tarmoq bo‘yicha va korxonalar xususiyatidan kelib chiqib, aniq ko‘rsatilgan holda ishlab chiqish.

2. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonlarida raqamli va “yashil” texnologiyalarning ulushini oshirish bo‘yicha ishlarni jadallashtirish, bunda “yashil” texnikalar va “yashil” transportlaridan keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish lozim.

3. “Yashil” texnologiya va texnikalarni ishlab chiqarish, moliyalashtirish, sotish va iste‘mol qiluvchilarni rag‘batlantirish mexanizmlarini yaratish va joriy qilish lozim.

4. Iqtisodiy jarayonlarda yashil, ekologiyani muhofaza qlishga yo‘naltirilgan mexanizmlarni joriy qlish lozim, jumladan, yashil moliyalashtirish, yashil sug‘urtalash, yashil soliqlar va h.k.

5. Qishloq xo'jaligida resurslar isrofgarligi juda kattaligi bois, bu tarmoqda "yashil" iqtisodiy mexanizmlari, "yashil" texnologiyalarni qo'llash borasida davlat-xususiy sektor shaklida subsidiyalar ajratish lozim.

QISHLOQ XO'JALIGIDA AGROSANOAT KLASTERINI TASHKIL ETISH METODIKASI

**Buxoro davlat universitet
Iqtisodiyot kafedrası mudiri
i.f.f.d., professor A.J.Abdulloyev**

Agroklasterni tashkil etish zaruriyati, tamoyillari, bosqichlari, rivojlantirish yo'llari va samaradorligini baholashda keng qamrovli yondashuv talab etiladi. Jumladan, avvalambor, nazariy jihatdan bir xil guruhlar ob'ektlarini iqtisodiy-geografik joylashuviga ko'ra, ko'p o'lchovli statistik jarayonlar jamlanmasi tahlillari amalga oshiriladi. Metodologik jihatdan esa, klasterlar hududiy-tarmoq majmuasi nazariyasi, tizimli yondashuv, ishlab chiqarishni tashkil etish tamoyillari va iqtisodiy o'sish konsepsiyalarining o'zaro aloqalarini aks ettiradi.

Nihoyat, amaliy jihatini, klaster ishtirokchilari – qishloq xo'jaligi va uning mahsulotlarini qayta ishlash va sotish bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini rivojlantirishni strategik boshqarishdan foydalanish va erishilgan natijalari tashkil etadi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan institutsional va tarkibiy o'zgarishlar natijasida shakllangan xo'jalik yuritish sub'ektlari hamda tarmoqda ular o'rtasidagi huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy munosabatlarning muntazam ravishda takomillashtirib borilishini taqozo etishdan kelib chiqqan holda agroklasterni barpo etish borasida yangi yo'nalishni amalga oshirish bugungi kunda agrar siyosatining muhim vazifalaridan biriga aylanishi lozim. Chunki qishloq xo'jaligining qayta ishlash va qo'shilgan qiymat yaratuvchi sohalar bilan o'zaro aloqalarining keng yo'lga qo'yilmaganligi raqobatbardosh, chuqur qayta ishlangan ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, sotish kabi boshqa sohalarning ham faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Globalashuvning chuqurlashuvi sharoitida raqobatbardoshlikni oshirishning samarali usuli mintaqaviy iqtisodiy klasterlarni rivojlantirish hisoblanadi. Jahonda jadal rivojlanayotgan tarmoq integratsiya jarayonlari agrosanoat majmuasining zamonaviy rivojlanishida yaqqol namoyon bo'lmoqda, O'zbekiston kabi tranzit iqtisodiyotiga ega davlatlar ham bundan mustasno emas. Mintaqaviy agrosanoat klasterlarini shakllantirish vertikal integratsiyaning o'ta murakkab va ko'p qirrali jarayoni bo'lib, ilmiy, uslubiy va amaliy ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, klasterlash vertikal integratsiyalashgan shakllanishlarning maqsadli vazifalariga zid kelmaydi va agrobiznesning mavjud tuzilmalariga oqilona moslashishni o'z ichiga oladi. O'zbekiston agrosanoat majmuasida klasterlar tashkil etish ancha murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lishiga qaramay, agrosanoat ishlab chiqarishini innovatsion rivojlantirishning haqiqiy va ishonchli yo'lidir. Muallif O'zbekistonda agrosanoat klasterlarini tashkil etish bo'yicha kompleks yondashuvni taklif etadi, uning qo'llanilishi hududlarning raqobatdosh ustunliklarini yanada to'liqroq amalga oshirish imkonini beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida agrosanoat majmuasida yaxlit tuzilmalarning faoliyati bilan bog'liq ko'plab muammolar mavjud bo'lib, ular katta uslubiy va amaliy ahamiyatga ega. Hududiy agrosanoat majmualari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish zarurati hududlar oldiga, birinchi navbatda, mavjud salohiyatdan maksimal darajada foydalanishga xizmat qiluvchi hududiy iqtisodiyotning raqobatbardosh modelini tanlash bilan bog'liq yangi vazifalarni qo'ymoqda.

Raqobat ustunliklari nazariyasiga klasterli yondashuv asoschisi M.Porterning tadqiqotiga ko'ra, «mamlakat ichida (yoki xalqaro miqyosda) inkor etib bo'lmaydigan raqobat ustunliklariga ega bo'lgan tarmoqlardagi firmalar odatda butun mamlakat bo'ylab tasodifiy tarqalib ketmaydi, balki ularda konsentratsiyaga moyil bo'ladi. mamlakatning xuddi shu mintaqasida".

Biz mintaqaning raqobatbardoshligini oshirishga asoslangan klaster dasturlari muvaffaqiyatini belgilovchi quyidagi ta'sir omillarini aniqladik:

- ilmiy-texnik bazaning yaqinligi;
- infratuzilmani rivojlantirish;
- yetarli resurs bazasi;
- aloqalarni o'rnatish tajribasini tarqatish bo'yicha tajribaga ega yaxlit tuzilmalarning mavjudligi;
- venchur kapitalining mavjudligi;
- tizim tashkilotchilarining tadbirkorlik qobiliyatlari;
- Malakali kadrlar mavjudligi.

“Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar”

Shu bois, hudud agrosanoat majmuasining raqobatbardoshligini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari sifatida korxonalarining moliyaviy ahvoli, investitsiya faolligi, korporativ rivojlanish, infratuzilmani rivojlantirish, mehnat resurslari sifati, korxonalarining resurslar bilan ta‘minlanishi va boshqa ko‘rsatkichlar indekslaridan foydalanish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Agrosanoat majmuida uch bosqichli klaster tizimini shakllantirishga yondashuvdan kelib chiqib, assotsiatsiya tamoyilini, integratsiya modelini hisobga olgan holda agrosanoat majmuasida klasterlarni shakllantirishning fundamental modelini ishlab chiqdik, qamrov ko‘lami, bozorga yo‘naltirilganlik darajasi, shuningdek, klaster turi, uning yadrosi va ishtirokchilari (1-jadval).

Model doirasida birgalikda transchegaraviy agrosanoat majmuasi klasterlari, shu jumladan turli darajadagi tashkilotlar paydo bo‘lishi mumkin, ularni trans-darajali deb atash mumkin.

1-jadval.

Agrosanoat majmuasida klasterlarni shakllantirishning prinsipial modeli¹

<i>N^o</i>	<i>Parametr</i>	<i>Mikrodaraja</i>	<i>Mezodaraja</i>	<i>Makrodaraja</i>
<i>1</i>	Birlashtirish prinsipi	Pastdan tashabbus	Pastdan va yuqoridan tashabbus	Tashabbus pastdan yuqoriga
	Integratsiya modeli	Hududiy va tarmoq	Hududiy va tarmoq, Tarmoqlararo	Tarmoqlararo
<i>2</i>	Klaster turi	Agrar, Agro-sanoat	Agrosanoat, Oziq ovqat	Innovatsion
<i>3</i>	Qoplash (oxvat)	Tuman	Viloyat	Mamlakat
<i>4</i>	Bozorga yo‘naltirilganlik	Ichki bozor uchun ishlab chiqarish	Eksport va import o‘rnini bosish	Yangi bozorlarni qidirish va eksport
<i>5</i>	Asosiy xususiyatlar	Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi	Ishlab chiqarish va qayta ishlash	Innovatsiyalar va ularni agrosanoat majmuasiga joriy etish
<i>6</i>	Yadro	Yirik qishloq xo‘jaligi korxonalari yoki ularning birlashmalari	Yirik qayta ishlash korxonalari	Venchur kapital fondlari
<i>7</i>	Yetakchi a‘zolar	DFX, uy xo‘jaliklari	DFX va qayta ishlash sanoati	Tadqiqot tashkilotlari, venchur kapital fondlari

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

Klasterlarni shakllantirishning ilmiy asosi sifatida O‘zbekiston agrosanoat majmuasida agrosanoat klasterlarini tizimlashtirish belgilangan yondashuvlarni - yuqoridan tashabbus va pastdan tashabbusni uyg‘un ravishda birlashtirgan modelni ishlab chiqishni nazarda tutadi. Ushbu model, Rossiya agrosanoat majmuasining agrar klasterlarini shakllantirish mexanizmiga o‘xshab, A.S. Xuxrin quyidagilarni taqdim etadi: “uch darajali tizim: mikro-daraja, mezo-daraja va makro-daraja. Boshqacha qilib aytganda, har bir daraja ma‘lum turdagi klasterlarga mos keladi”²

Keling, yuqoridagi darajalarda AIC klasterlarini shakllantirishni batafsil ko‘rib chiqaylik. Mikro-darajani tashkiliy, iqtisodiy, ishlab chiqarish va texnologik jihatdan integratsiyalashgan ma‘lum bir agrar hudud uchun asosan pastdan tashabbus bilan shakllantiriladigan mini-klasterlar ifodalaydi.

¹ Muallif tomonidan tuzilgan

² Хухрин А.С. Формирование молочного кластера Самарской области: отраслевой или системно-синергетический подход // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2010. – № 10. – С. 35–38.

Mikrodarajada agrar va agroozziq-ovqat klasteri ichki agrar va oziq-ovqat bozorlariga yo'naltirilgan dehqon xo'jaliklari va tomorqalarini o'z ichiga olgan, yirik qishloq xo'jaligi korxonalarini yoki ularning birlashmalari asosiy rol o'ynaydigan tashkiliy-iqtisodiy tizimdir. Mini-darajada klasterlash ishlab chiqarish samaradorligini va mahsulot raqobatbardoshligini oshiradi. Miniklasterning asosiy xususiyati qishloq xo'jaligining birlamchi ishlab chiqaruvchilari ishlab chiqarishni kontsentratsiyalashdan o'zaro manfaatli ishtirok etish va real foyda olish hamda alohida dehqon xo'jaliklari mahsulotlarini yetkazib berishni birlashtirish imkoniyatidir. Shu bilan birga, dehqon xo'jaliklari amaliyotida ta'minot hajmi va muntazamligi mini-klasterning eng zaif bo'g'ini bo'lib qolmoqda.

“Bu qiyinchilikni yengib o'tishda Markaziy Osiyoda sinovdan o'tgan “Bir qishloq – bir mahsulot” Yapon yondashuvidan foydalanish ma'lum darajada yordam berishi mumkin. O'zbekiston qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ushbu yondashuvni joriy etishning maqsadga muvofiqligi quyidagilardan iborat: qishloq xo'jaligi mahsulotlari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining barqaror va kafolatlangan zaxiralarini ichki va tashqi qishloq xo'jaligi bozorlariga chiqish imkoniyatini shakllantirish imkoniyati; qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, shu jumladan, kelgusi hosil uchun strategik xaridorlar va investorlarni maqsadli izlash va jalb etish; ishlab chiqarish mexanizmini takomillashtirish va uni intensiv texnologiyalarni joriy etishga moslashtirish; qiymat zanjirini oshirish va qishloq xo'jaligini tijoratlashtirishni oshirish. Mezo daraja mintaqaviy darajani ifodalaydi va yuqoridan va pastdan tashabbus bilan tashkil etilgan agrosanoat va oziq-ovqat klasterlarini o'z ichiga oladi. “Mezollar darajasida klasterlash samaradorligiga qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatida vertikal integratsiya natijasida erishiladi, bunda ular o'rtasidagi tarmoq va texnologik chegaralar intensiv ravishda xiralashgan”¹

Mezol darajadagi klasterlash qishloq xo'jaligi korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida ham, integratsiya jarayonlarini hududiy va tarmoqlararo boshqarishning samarali usuli sifatida ham namoyon bo'ladi. Muvaffaqiyatli agrosanoat majmuasi klasterlarini yaratishda raqobatbardoshlik nuqtai nazaridan uning ishtirokchilarining kvaziintegratsiyalashgan assotsiatsiyadagi kabi o'zaro ta'siridan sinergik effekt yuzaga keladi.

Makrodaraja – makroiqtisodiyotni aks ettiradi va ilmiy-tadqiqot institutlari va ta'lim muassasalari, muhandislik-innovatsion tashkilotlar, innovatsion markazlar va venchur kapital fondlarining salohiyatidan foydalanish lozim bo'lgan milliy ilmiy-tadqiqot klasterini yaratishga qaratilgan. Bu agrosanoat majmuasining ishlab chiqarish tuzilmalariga ham, ta'lim muassasalariga ham qulayliklar yaratmoqda. Makrodarajada innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardosh ustunlik va barqarorlik klasterlashtirishga asoslangan agrosanoat majmuasi tizimida faoliyatning to'g'ri uyg'unlashuvi bilan ta'minlanadi. Klasterlashtirish nuqtai nazaridan hududiy agrosanoat majmuasining eng maqbul (istiqbolli) tarmoqlari quyidagilardir: o'sish tendentsiyasi va ishlab chiqarish hajmining barqarorligi; agrobiznesning ijobiy rentabelligi; mahsulot eksportining sezilarli hajmi; faol investitsion va innovatsion faoliyat.

Biroq, O'zbekiston mintaqaviy agrosanoat majmuasini klasterlashning istiqbolli yo'nalishlarini yanada soddalashtirilgan aniqlash uchun quyidagi ko'rsatkichlarni hisoblashni o'z ichiga olgan metodologiyani qo'llash mumkin:

- ✓ ishlab chiqarishni mahalliyashtirish koeffitsienti;
- ✓ ishlab chiqarishning ixtisoslashuv koeffitsienti;
- ✓ aholi jon boshiga ishlab chiqarish.

Quyida O'zbekiston viloyatlari sharoitida ushbu tarmoq mahsulotining umumiy qiymatidan kelib chiqib, umuman o'simlikchilik va paxtachilikni mahalliyashtirish koeffitsientini hisoblash misollari keltirilgan formuladan foydalangan holda:

$K(L)=c1C2/c2C1$, (1) bu yerda:

$K(L)$ -paxta xom-ashyosini mahalliyashtirish koeffitsienti,

$C(1)$ - mamlakatda paxta xom-ashyosi ishlab chiqarish tannarxi,

$C(2)$ - respublikada yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsuloti tannarxi, $c(1)$ - mintaqada paxta xom-ashyosi ishlab chiqarish tannarxi.

$c(2)$ - mintaqada yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxi;

$K(p)=cQ/Cq$, (2) bu yerda:

¹ Михайлов А. Формирование и развитие конкурентоспособных отраслевых кластеров АПК регионов (на примере Курской области) // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2009. – № 12. – С. 7–8.

K(p) - aholi jon boshiga paxta xomashyosi ishlab chiqarish koeffitsienti
c- viloyatda paxta xomashyosi ishlab chiqarish tannarxi Q- respublikadagi doimiy aholi soni q- viloyatdagi doimiy aholi soni.

O‘zbekiston agrosanoat majmuasida klaster tuzilmalariga asoslangan integratsion shakllanishlarni rivojlantirish va ularning innovatsion va sarmoyaviy jozibadorligini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan muammolar hamon mavjud. Bu muammolarning mohiyatini ikkita sabab bilan bog‘lash mumkin: birinchidan, mamlakat agrosanoat majmuasidagi umumiy iqtisodiy vaziyat, ikkinchidan, agrosanoat klasterlarining hududiy rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari bilan.

Bu O‘zbekistonda agrosanoat klasterlarining rivojlanishi hali agrosanoat sektoridagi vaziyatni sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan miqyosga erishmaganligini oldindan belgilab beradi. Agrosanoat majmuida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va ularni saqlash, shuningdek, qayta ishlash o‘rtasidagi tafovut hanuzgacha saqlanib qolmoqda, qishloq xo‘jaligini industriyalashtirish va uning resurs salohiyatini degradatsiyalash kuchaymoqda, aholining turmush darajasi yuqori bo‘lmoqda. Qishloqlarda aholi soni yaxshilanmayapti. Shunday qilib, respublikada agrosanoat integratsiyasining rivojlanish holati beqaror va qarama-qarshidir, korxonalariga takror ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini beradigan samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizm mavjud emas.

QISHLOQ XO‘JALIGINI KLASTERLASHNING XORIJIY MAMLAKATLAR TAJIRIBASI

**Buxoro davlat unversitet
Iqtisodiyot kafedrası mudiri
i.f.f.d., professor A.J.Abdulloyev**

Qishloq xo‘jaligi sohasi rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, agrosanoat klasterlari faoliyati qonun (normativ-huquqiy hujjat) bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tartibga solinmagan. Mazkur munosabatlar fuqarolik huquqiy munosabatlar asosida, jumladan sheriklik shartnomasi, qishloq xo‘jaligi sub‘ektlarining kooperatsiyaga birlashishi orqali amalga oshiriladi.

Kanadada klaster deganda fermer xo‘jaliklari sheriklik shartnomasi asosida (masalan, Ontario provinsiyasida fermerlarning 30 foizi sheriklik shartnomasi asosida faoliyat yuritadi) yoki bir nechta fermerlardan iborat inkorporatsiyasiga yoxud yirik qishloq xo‘jaligi korporatsiyalarga birlashgan holda faoliyati tushuniladi.

Shu bilan birga, jahon tajribasida klasterlarning shakllanish maqsadiga ko‘ra oltita modeli mavjud:

- Italiya modeli — kichik firmalarning katta assotsiatsiyalar bilan raqobatbardoshligini oshirish uchun o‘zaro birlashishi;
- Yaponiya modeli — ko‘plab yetkazib beruvchilarning integratsiyalashgan yirik yetakchi firma atrofida shakllanadigan ishlab chiqarish zanjiri. Bu model texnologik jihatdan murakkab mahsulotlar ishlab chiqirishga qaratilgan;
- Finlyandiya modeli — yuqori texnologiyali innovatsiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni ta‘lim va tadqiqot bilan integratsiya qilish, korxonalarni milliyashtirish maqsadida biznes va institutlar birlashuvi. Bu model tabiiy resurslari ko‘p bo‘lmagan kichikroq mamlakatlar uchun mos keladi;
- Shimoliy Amerika modeli — korxonalar o‘rtasidagi aniq raqobat bilan tavsiflanib, ishlab chiqarish jarayonida yaqin aloqalarni o‘rnatishni nazarda tutmaydi. Bu model klasterdagi yetkazib beruvchilar o‘rtasidagi raqobat tufayli, shuningdek, ommaviy ishlab chiqarish tufayli bosh kompaniya yakuniy mahsulotning past narxiga yerishish imkoniyatiga ega bo‘ladi;
- Hind-Xitoy modeli — bu modelda davlat asosiy rol o‘ynaydi. Asosiy e‘tibor chet el investitsiyalariga qaratilgan bo‘lib, ular zamonaviy texnologiyalarni olib kelinishini va davlatning jahon bozorlariga chiqishini ta‘minlaydi;
- Sobiq Ittifoq modeli — bozor munosabatlari va raqobat minimallashtirilgan holda, ishlab chiqarish yirik firmalarda to‘planadi. Bu model aholi zichligi past va kam rivojlangan mintaqalarning sanoatida qo‘llaniladi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, klasterlar faoliyatini innovatsion qo‘llab-quvvatlash maqsadida ularni innovatsiya maktablari, institutlar, markazlar va boshqa shu kabi muassasalar bilan uzviy bog‘liqligi ta‘minlanadi. Bu esa, klasterlar faoliyatining samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishda innovatsiyani joriy etish, shuningdek mamlakatning jahon bozoriga chiqishida raqobatbardoshligiga olib keladi. Xususan, Finlyandiya innovatsiyani klasterlar bilan integratsiyasini ta‘minlash maqsadida, bir qancha tadqiqot muassasalari tuzilgan.

Bugungi kunda qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishi aksariyat jihatdan uning raqobatbardoshligini oshirishga bog'liqdir. Ushbu yo'nalishda O'zbekistonda agroklasterni barpo etish muhim omil hisoblanadi. Bu borada Janubiy Koreya davlati tajribasi o'zining iqtisodiy, tashkiliy va institutsional jihatlari bilan O'zbekiston sharoitiga o'xshashligi bu davlat tajribasini o'rganish va O'zbekiston sharoitida qo'llash istiqbollari o'rganishni taqozo etadi.

Qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishi aksariyat jihatdan uning raqobatbardoshligini oshirishga bog'liqdir. Ushbu yo'nalishda O'zbekistonda agroklasterni barpo etish muhim omil hisoblanadi. Biroq agroklasterning respublika sharoitida yangi institutsional tuzilma ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, agroklasterning nazariy va uslubiy jihatlari bilan bir qatorda, xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim omil hisoblanadi.

Bu borada Janubiy Koreya davlati tajribasi o'zining iqtisodiy, tashkiliy va institutsional jihatlari bilan O'zbekiston sharoitiga o'xshashligi bilan ajralib turadi.

Koreyada agroklasterni rivojlantirish zaruriyati asosan quyidagi omillar bilan belgilanganligini ta'kidlagan holda, O'zbekiston sharoitida ham asosiy omillar tarzida inobatga olish mumkin. Jumladan:

- davlatning qishloq xo'jaligiga amaliy yordami va qo'llab-quvvatlashi hamda islohotlarni amalga oshirishdagi yetakchiligi;

- tarixiy va milliy an'analardan foydalanish, ularni saqlab qolish, zamonaviylashtirish asosida yangi yo'nalishlarni shakllantirish;

- hududiy ixtisoslashuv va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish va rivojlanishining barqarorligini ta'minlash;

- davlat-universitetlar-ilmiy tadqiqotlar-fermerlik-qayta ishlash biznesning birgalikda faoliyat yuritishining o'zaro mutanosibligini ta'minlash mexanizmi;

- olimlar mavqei va ilmiy tadqiqotlar natijalarining yuqoriligi hamda ularni qo'llab-quvvatlashda davlat siyosati darajasidagi mavqening yuqoriligi;

- yuqori innovatsiyaga asoslangan ishlab chiqarishni tashkil etishga ustuvorlik berilishi va uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmining shakllanganligi;

- marketing tizimining rivojlanganligi;

- inson kapitaliga munosabatning yuqoriligi va uni qishloqda rivojlantirishga ustuvorlik berilishi.

Ushbu omillarning O'zbekiston sharoitidan kelib chiqqan holda samarali ishlashi uchun keng qamrovli chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilishi lozim. Ma'lumki, agroklasterni davlat, fermerlar, oliy ta'lim va tadqiqot muassalari hamda xususiy korxonalar tashabbusi asosida tashkil etiladi.

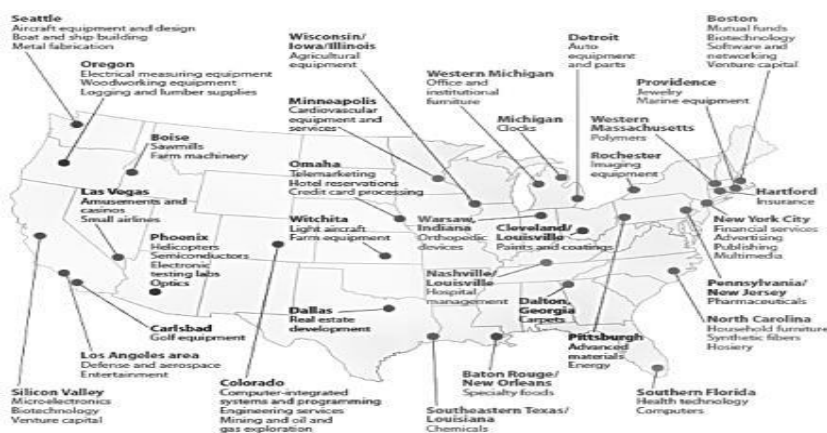
Xususan, Janubiy Koreyadagi mashhur Sunchang Pasta ishlab chiqarish klasteri (Sunchang Paste Cluster) mahalliy hokimiyat tomonidan boshqariladigan klaster bo'lib, soya, qalampir, qulupnay, olxo'ri kabilardan turli xildagi mahsulotlar ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi. Ushbu klaster Koreya hukumatining qishloq hududlarida demografik holatni yaxshilash (qishloq aholisi, asosan yoshlarning shaharga ketib qolishini kamaytirish), tarixiy an'analarni asosida ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash, qishloqqa sanoat va agroturizmni olib kirish kabi rivojlantirish dasturlari asosida tashkil etilgan. Agroklasterdagi 5292 ta fermer xo'jaligida 9780 gektar ekin maydonida mahsulot ishlab chiqarilib, unda jami 12331 ta kishi ishlaydi¹. Jami 30 ming aholisi bo'lgan ushbu hududning hozirda yillik eksporti 1 million AQSh dollarini tashkil etmoqda. Agroturizm va mehmonxona servisini rivojlantirish hisobiga 2018 yilga borib yillik eksportni 3 million AQSh dollariga yetkazish rejalashtirilgan. Hayratlanarli tomoni shundaki, ushbu kichik bir qishloqqa har yili o'rtacha 12 mingdan ortiq turist tashrif buyuradi. O'zbekistonda ushbu klasterning qishloq hududlarini rivojlantirish dasturlarini qo'llab-quvvatlash, tarixiy an'analarni asosida soya, qalampir kabi mahsulotlarni fermentatsiya qilishda oilaviy korxonalar va uylarni aslida saqlab qolish va turizm ob'ektiga aylantirish, agroturizm (shahar aholisi va bolalarning o'z qo'llari bilan meva-sabzavotlarni uzishlari yoki ularni qayta ishlash va tayyorlashda ishtirok etishlari), qishloqda mehmonxona biznesini yo'lga qo'yishda festival va turli tadbirlar o'tkazish tajribalaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, fermerlar uchun axborot-maslahat berish hamda qishloq xo'jaligi agregatlaridan birgalikda foydalanish tajribalari ham diqqatga sazovordir. Bunda markaziy davlat va mahalliy hokimiyat tomonidan moliyalashtirish, turli o'qitish seminar-trening loyihalarini amalga oshirish, markazning faoliyatidagi ishlab chiqarish jarayonlari, mahsulotni qayta ishlash va texnikaviy yordam ko'rsatish kabi dehqon uchun imkoniyatlari cheklanganligi sharoitida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga oid tajribalarni O'zbekistonda nafaqat fermer, balki dehqon xo'jaliklarida ham qo'llash mumkin hamda agroklasterni tashkil etishda mahalliy hokimiyatning qo'llab-quvvatlashi va hududlarning ixtisoslashuvi

¹ Sunchang Paste Cluster: information brochure. 2019

“Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar”

va yetishtirayotgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligiga asosiy e‘tiborni qaratish kabi omillardan foydalanish mumkin.

Chungdo xurmo klasteri (Chungdo Persimmon Cluster) 2019 yilda fermerlar tashabbusi bilan tashkil etilgan. Ma‘lumot o‘rnida aytish kerakki, Koreya dunyoda yetishtirilayotgan barcha xurmo mevasining 12 foizini ishlab chiqaradi¹. Ushbu hududda Koreyadagi urug‘siz xurmoning 65%i yetishtiriladi. Fermerlar tashabbusi asosida tashkil etilgan va boshqariladigan ushbu klaster xurmodan yil davomida yangi uzilgan, yarim quritilgan, quritilgan, fermentatsiya qilingan, xurmo yog‘i, xurmo vinosi, rang va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarishga mo‘ljallangan. Xurmo klasteri xurmo yetishtirish-qayta ishlash-narxini saqlash- marketing va reklamani rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu klaster yana bir bor agroklastlarda “biznes-universitetlarilmiy tadqiqotlar-davlat”ning birgalikdagi harakati va bunda ilmiy tadqiqotlarga asosiy e‘tibor berilganligiga amin bo‘ldik. Fermerlarning ushbu klasterga qo‘shilishi natijasida oladigan daromadlari boshqa tarmoqlar qo‘shilishi hisobiga keskin oshganligini ko‘rish mumkin. O‘zbekistonda ushbu klasterning mahsulotni oddiy usulda turli ko‘rinishda ishlab chiqarish va bunda ilmiy tadqiqotlarga asosiy urg‘u berish; innovatsion mahsulotlar (m-n, sog‘lik uchun foydali sirop va boshqalar) ishlab chiqarish; yuqori xarid narxlari orqali fermerlarni klasterga jalb etish, marketing tadqiqotlaridan foydalanish; kadrlar tayyorlash kabi tajribalaridan foydalanish mumkin.

1-chizma. AQSh shaharlarining klasterlarga ixtisoslashuvi²

Iqtisodiy rivojlanishning klasterli yondashuvi ayniqsa AQSh va Yevropa mamlakatlarida keng qo‘llaniladi. Shimoliy Yevropa mamlakatlari iqtisodiyoti klasterlar bilan qamrab olingan bo‘lib, iqtisodiyotda yog‘ochsozlik, biotexnologiyalar, farmasevtika va kommunikatsion klasterlar yetakchilik qiladi. Germaniya va Buyuk Britaniyada biotexnologik klasterlar, Fransiyada oziq-ovqat va kosmetika klasterlari keng tarqalgan bo‘lsa, Italiyada sanoatda band bo‘lgan aholining yarmi sanoat klasterlari hissasiga to‘g‘ri keladi³.

Shunday qilib, agrosanoat majmuida klasterlashtirish iqtisodiyotda raqobatbardoshlik va investitsion jozibadorlikni ta‘minlovchi model bo‘lib, qishloqlarda hayotning yuqori darajasi va sifatini ta‘minlab, tarqoq dehqon xo‘jaliklarini yagona takror ishlab chiqarish jarayoniga jalb etadi. Davlat tomonidan maqsadli innovatsion klaster siyosati olib borilgan taqdirda agrosanoat majmuasini yanada jadal rivojlantirishning asosiy omili sifatida innovatsiyalardan to‘liq foydalanish mumkin.

O‘ZBEKISTONDA QURILISH KORXONALARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Boltayev Umidjon Talant o‘g‘li

“Iqtisodiyot va ko‘chmas mulkni boshqarish” kafedrasida tayanch doktoranti
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti

Annotatsiya. Hozirgi kunda investitsiyalar iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yuqori ko‘rsatkichlarga erishishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Bu qurilish sanoatini rivojlantirish va ish unumdorligini oshirish uchun muhim, bu esa o‘z navbatida iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi.

¹ FAOSTAT, www.fao.org/statistics

² <http://www.clustermapping.us/content/clusters-101>

³ <http://ec.europa.eu/enterprise/innovation/index>

Bugungi kunda investitsiyasiz qurilishni rivojlantirish mumkin emasligi va qurilish kompaniyalari yirikroq va ishonchli investorlarni jalb qilish uchun o'zlarining investitsion jozibadorligini oshirish yo'llarini izlashlari kerak.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, qurilish, jozibadorlik, kompaniyalar, omillar, oshirish, raqamlashtirish

Korxonaning investitsion jozibadorligi tushunchasi - bu kompaniyaning rivojlanishiga investitsiyalarining rentabelligini aks ettiruvchi samaradorlik ko'rsatkichlari to'plamidir. Korxonaning investitsion jozibadorligi korxonaning tashqi muhitini, uning bozorda joylashish darajasini va natijalarni olish imkoniyatini baholovchi moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plamini o'z ichiga oladi.

Qurilish kompaniyalarining investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri bu boshqaruv sifatidir. Investorlar, o'z biznesini boshqarish uchun haqiqatan ham samarali qadamlar qo'yadigan, barqarorlik va ishbilarmonlik faolligini namoyish eta oladigan kompaniyalarni haqiqatan ham qadrlashadi. Sarmoyadorlarni jalb etishda shaffoflik va ochiqlik ham muhim o'rin tutadi. Kompaniya harakatlarida shaffoflikni o'rnatish va ochiq axborot oqimi investorlarga o'zini ishonchli his qilish va muloqotga vaqtini tejash imkonini beradi [1].

Kompaniyaning moliyaviy holati bu yana bir muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu kompaniyaning umumiy moliyaviy tuzilishiga, uning qarz majburiyatlariga va likvidligiga taalluqlidir. Investorlar faqat strategik maqsadlarini moliyalashtirish uchun likvidlik, o'rtacha qarz va etarli kapitalni boshqargan kompaniyalarga sarmoya kiritishdan manfaatdorlar. Shu qatorda kompaniya xodimlarining tajribasi va malakasi ham muhim omillar safiga kiradi. Investorlar ishning texnik tarkibiy qismini va rahbarlik lavozimlarini boshqaradigan menejrlarning professional darajasini baholaydilar [2]. Bu yetakchi mutaxassislar tajribasi va kompaniyalar tanlagan biznes modellari bilan birgalikda ularga ishonch bilan qaror qabul qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, investorlar uchun jozibadorlik darajasi ham bozor sharoitlariga bog'liq. Bozor oldindan prognoz qilib bo'lmaydigan bo'lsa, investitsiyalar bo'yicha past daromad olishi mumkinligi aniqlanadi va kompaniyalar investorlar bilan hamkorlik qilish uchun mukammal daromad va ishonchlik kabi yaxshi sharoitlarni taklif qilishga majbur bo'ladi [3].

Investitsion jozibadorlikni saqlash va oshirish uchun quyidagi muhim usullardan foydalanish mumkin:

1. Faoliyat va boshqaruvni takomillashtirish. Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va kompaniya faoliyatini takomillashtirish umuman kompaniyaning moliyaviy ko'rsatkichlarni o'sishiga olib keladi.

2. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy usullardan faol foydalanish. Innovatsion texnologiyalardan foydalanadigan qurilish kompaniyalari investorlarning qaror qabul qilishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

3. Kompaniya brendini ilgari surish va imidjini yaxshilash. Brendlari taniqli va sohada yaxshi obro'ga ega bo'lgan kompaniyalar investorlar tomonidan ko'proq ishonch qozonadi [4].

4. Ijtimoiy loyihalar va aksiyalarda faol ishtirok etish.

5. Kompaniya tomonidan original xizmatlar ko'rsatish. Qurilishda yangi mahsulot va xizmatlarning faol rivojlanishi potentsial investorlar uchun jozibador asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Korxonalarining investitsion jozibadorligi investitsiyalarni jalb qilish va ularning uzoq muddatli istiqbolda barqarorligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Buning uchun korxonalar potentsial investorlar nazarida samaradorligini, raqobatbardoshligini va jozibadorligini oshirishga harakat qilishlari kerak. Korxonalarining investitsion jozibadorligini oshirishning asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: ochiqlik va shaffoflik, boshqaruv va xodimlarning yuqori darajadagi professionalligi, samarali biznes strategiyasi, barqaror moliyaviy ko'rsatkichlar, innovatsiyalar va bozor kon'yunkturasining o'zgarishiga moslashuvchanlik.

Ta'kidlash joizki, korxonalarining investitsion jozibadorligini oshirish doimiy jarayon bo'lib, kompaniya rahbariyatining e'tiborini va biznes jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi. Shunday qilib, korxonalarining investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni joriy etish kompaniyaning muvaffaqiyatli rivojlanishi va uning bozordagi raqobatdosh ustunligini ta'minlashda muhim omil bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Нуриимбетов, Р. И. (2015). Роль инвестиций в развитии производства промышленности строительных материалов. Вопросы экономики и управления, (2), 6-10.

2. Мэтякубов, А. Д., & Матризаева, Д. Ю. (2020). Экономический анализ эффективности управления инвестициями в промышленности. Бюллетен науки и практики, 6(7), 251-256.

3. Зайнутдинов, Ш. Н., & Нурибегов, Р. И. (2018). Инновационный путь развития экономики Узбекистана. – Социально-экономическое развитие городов и регионов: градостроительство Nazirovavo, развитие бизнеса, жизнеобеспечение города (с. 256-262).

4. Икрамов, М. А., & Чернышева, К. В. (2022). Формирование бренда в маркетинговых коммуникациях. – Современный менеджмент: проблемы и перспективы (с. 241-246).

MAMLAKATIMIZDA PULLAR TAKLIFINI TARTIBGA SOLISH VA MILLIY VALYUTANI BARQARORLASHTIRISH MASALALARI

Olimova Nodira Xamrakulovna, Farg‘ona davlat universiteti, i.f.n., dotsent,

Sotvoldiyev Nurmuhhammad Nematjonovich,
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi,
talaba

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar ishlab chiqarish va ayirboshlash munosabatlari pullarning ishtirokisiz amalga oshmasligi barchamizga ma‘lum. Shuningdek, bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday faoliyatning asosiy maqsadi foyda olishga qaratilgan bo‘lib, ushbu faoliyatning asosini ham pul tizimi bilan bog‘liq bir qator munosabatlar tashkil etadi. O‘tgan yil mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tub burilish nuqtasi bo‘lib, yil davomida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida va makroiqtisodiy jarayonlarni tartibga solish borasida amalga oshirilgan jiddiy o‘zgarishlar yangi shart-sharoitlarga mos pul-kredit siyosatini yuritish va uni sifat jihatdan takomillashtirishni hamda bu yo‘nalishda aniq belgilangan chora-tadbirlarning amalga oshirilishini taqozo etdi va bunga imkoniyat yaratdi.

Shu nuqtai nazardan, yangi iqtisodiy voqeiyliklarda milliy valyutaning barqarorligiga asosan uning ichki xarid qobiliyati pasayishining yoki mamlakatda narxlarning oshishini oldini olish orqali erishish mumkinligini inobatga olib, Markaziy bank tomondan pul-kredit siyosatini amalga oshirishda, asosiy e‘tibor, iqtisodiyotda narxlar barqarorligini ta‘minlashga qaratiladi. Shundan kelib chiqqan holda “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonunga tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish ishlari amalga oshirilmoqda.

Ta‘kidlash lozimki, kelgusida narxlar o‘sish sur‘atlarining pasaytirib borilishi va barqaror past inflyatsiya darajasining ta‘minlanishi iqtisodiyotning o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi rivojlanishi uchun eng zarur shartlardan hisoblanadi. Xususan, inflyatsiya va u bilan bog‘liq kutilmalarni barqaror past sur‘atlarda bo‘lishiga erishish uzoq muddatli investitsiyalar hajmining oshishiga va bu uchun kerakli bo‘lgan jamg‘armalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Ayni paytda, kelgusi yilda ham iqtisodiyotda kutilayotgan inflyasion bosim va narxlarning o‘shishiga monetar omillar ta‘sirini minimallashtirish tadbirlarini amalga oshirish rejalashtirilmoqda.

Xalqaro tajriba tahlili va dastlabki hisob-kitoblar shuni ko‘rsatmoqdaki, narxlar, valyuta va tashqi faoliyatni erkinlashtirish bilan bog‘liq tub tarkibiy o‘zgarishlar va burilishlar davrida kuzatiladigan narxlar darajasining o‘zgarishi natijasidagi yangi muvozanatga iqtisodiyotning moslashuvi uchun ma‘lum vaqt talab qilinadi va bu jarayon mobaynida inflyasion bosim nisbatan yuqori darajada saqlanib turadi. Shundan kelib chiqqan holda Markaziy bank tomondan joriy yilda ham monetar omillarning inflyatsiya darajasiga ta‘sirini minimal darajada saqlab turishga qaratilgan qat‘iy pul-kredit siyosati davom ettiriladi.

Taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasi ko‘rsatadiki, pullar taklifini tartibga solish amaliyotini takomillashtirish inflyatsiya darajasining oshishiga yo‘l qo‘ymaslik va makroiqtisodiy o‘sish sur‘atlarining barqarorligini ta‘minlashning zaruriy shartlaridan biri hisoblanadi. Xususan, «AQSH Federal zaxira tizimi tomondan pul massasining past va barqaror sur‘atlarda o‘shishining ta‘minlanganligi 2021 yilda inflyatsiyaning past darajada bo‘lishini (2,3%) ta‘minlash imkonini berdi. Bu esa, Federal zaxira tizimiga 2021 yilda tayanch stavkani amaldagi 2,25 foizdan 1,75 foizga tushirish imkonini berdi». «Rossiya Markaziy banki tomondan pullar taklifini tartibga solish amaliyotini takomillashtirilishi, jumladan, tayanch foiz stavkasining moslashuvchanligini oshirish, ochiq bozor operatsiyalari hajmini oshirish yo‘li bilan bank tizimidagi ortiqcha likvidlikni olib qo‘yilishi natijasida inflyatsiyaning yillik darajasini 2021 yilda belgilangan prognoz ko‘rsatkichlari doirasida bo‘lishi (2021 yilda inflyatsiyaning yillik darajasi 3,0% bo‘ldi) ta‘minlandi». Ushbu ko‘rsatkichlar xalqaro doirada pullar taklifini tartibga solish amaliyoti bo‘yicha ochiq bozor operatsiyalarining roli yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Dunyo mamlakatlarida pul massasining past va barqaror darajasini ta‘minlash, pul-kredit siyosati instrumentlaridan foydalanish amaliyotini takomillashtirish, pullar taklifini targetlashni takomillashtirish, inflyatsion targetlash rejimidan foydalanish samaradorligini oshirish, milliy valyutaning barqarorligini ta‘minlash, pul-kredit siyosatining transmission mexanizmi kanallaridan foydalanish amaliyotini takomillashtirish, pul-kredit siyosati va byudjet-soliq siyosati o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlash, pul-

kredit siyosatining shaffofligini ta'minlashga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu esa, pullar taklifini tartibga solish amaliyotini ilmiy asosda tadqiq qilishning dolzarb masala ekanligidan dalolat beradi.

Ma'lumki, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ilg'or xalqaro tajribada qo'llaniladigan instrumentlardan foydalangan holda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek, valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash vazifasi qo'yilgan. Bu esa, pul-kredit siyosatining markaziy masalasi bo'lgan pullar taklifini tartibga solish masalasini ilmiy asosda tadqiq qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2019 yil 18 noyabrdagi PF-5877-son "Inflyatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmonlari, 2017 yil 13 sentyabrdagi PQ-3272-son "Pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarishda yuqoridagi masalalarni tahlil qilish, albatta maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida". 2017 yil 7 fevral, PF-4947-son. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017. – № 6 (766). – 32-b.
2. Банк России. Годовой отчет 2021. – Москва, 2022. www.cbr.ru.
3. Monetary Policy. <http://www.federalreserve.gov>

KORPORATIV BOSHQARUVNING O'ZBEK MODEL I
УЗБЕКСКАЯ МОДЕЛ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ
UZBEK MODEL OF CORPORATE GOVERNANCE

Maftuna Salimovna
Buxoro davlat universiteti magistri
E-mail: ilhomovabdoqodir@gmail.ru
Тел: +998914124308

Annotatsiya: Korporativ boshqaruv bugungi kunda mamlakat iqtisodiy rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan ushbu tezisda asosan korporativ boshqaruv konsepsiyasi va uning qo'llanilishi hamda O'zbekistonda korporativ boshqaruv tuzilmasi, shuningdek boshqaruvning nazariy asoslari va modeli mavzusiga bag'ishlangan.

Аннотация: Корпоративное управление сегодня играет ключевую роль в экономическом развитии страны. В связи с этим данная тезис в основном касается концепции корпоративного управления и ее применения, а также структуры корпоративного управления в Узбекистане, а также теоретических основ и модели управления.

Abstract: Corporate governance plays a key role in the economic development of the country today. In this regard, this thesis mainly deals with the concept of corporate governance and its application, as well as the structure of corporate governance in Uzbekistan, as well as the theoretical foundations and model of management.

Kalit so'zlar: Korporativ boshqaruv, korporativ boshqaruv modeli, korporativ boshqaruv tizimi

Ключевые слова: Корпоративное управление, модел корпоративного управления, система корпоративного управления

Keywords: Corporate governance, corporate governance model, corporate governance system

O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy tizimini barcha tarmoq va sohalarda rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa yangi zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda faoliyat yuritayotga kompaniyalar va barcha mulkchilik shakldagi korxonalarda korporativ boshqaruvning ilg'or usullarini joriy etish, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida umuman boshqarish tizimini rivojlantirish hozirda mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilab beradigan asosiy omillardan biri bo'lmoqda. Mamlakat korporativ sektorini joriy etish va rivojlantirish standartlariga o'tishni taqazo etadi. Mamlakatimizdagi mavjud milliy korporativ boshqaruv mexanizmi shakllanishini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa korporativ boshqaruv

tushunchasini chuqur ilmiy-uslubiy jihatdan uning mazmun-mohiyatini milliy xususiyatlarini inobatga olgan holda kengroq yoritish va takomillashtirish zarurligini anglatadi.

Korporativ boshqaruv korporatsiya sarmoyadorlarning manfaatlarini ifodalovchi va xizmat ko‘rsatadigan va iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni tashkil etuvchi jarayondir. Korporativ boshqaruv ostida Aksiyadorlik jamiyatlari, menejment organlari va emitentning mansabdor shaxslari o‘rtasidagi munosabatlar tizimi, mulkdorlar bilan aloqa qilish tizimi yotadi. Shunday qilib, korporativ boshqaruv aksiyadorlik kompaniyasi o‘z aksiyadorlarining manfaatlarini ifodalash, himoya qilish, kompaniya faoliyatining samaradorligini ta‘minlash, kompaniyaning egalarini himoya qilish, shu jumladan ichki tartibga solish bilan bog‘liq barcha masalalarni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston Respublikasi Korporativ boshqaruv kodeksiga ko‘ra, Korporativ boshqaruv – bu aksiyadorlik jamiyati ijroiya organi, uning kuzatuv kengashi, aksiyadorlari, mehnat jamoasi vakillari va boshqa manfaatdor tomonlar, jumladan kreditorlarning manfaatlarining muvozanatiga erishish maqsadida, Aksiyadorlik jamiyati faoliyatini samarali tashkil etish, modernizatsiyalash, ishlab chiqarish quvvatlarini texnik va texnologik qayta qurollantirish, raqobatbardosh mahsulotni ishlab chiqarish va uni tashqi bozorlarga eksport qilishni ta‘minlashga qaratilgan o‘zaro munosabatlar tizimidir. Bugungi kunda mustaqil Markaziy Osiyo davlatlaridan biri bo‘lgan O‘zbekiston korporativ boshqaruv tizimini isloh qilish va takomillashtirishga rahbarlik qildi va islohotlar dasturini amalga oshirish natijasida mamlakat korporativ boshqaruv tizimiga sezilarli o‘zgarishlar kiritildi.

Korporativ boshqaruvning O‘zbek modeli hukumat, intuitiv investorlar va minoritar manfaatdor tomonlar tomonidan yuqori darajadagi mulkka egalik bilan ajralib turadi. Tadqiqotning ushbu qismida biz korporativ boshqaruv modelining asosiy ishtirokchilari, ulushga egalik shakli, direktorlar kengashi tarkibi, me‘yoriy-huquqiy baza va oshkor qilish talablari kabi beshta muhim elementga asoslangan O‘zbekiston korporativ boshqaruv modelini keng muhokama qilamiz.

O‘zbek modelidagi asosiy o‘yinchilar:

O‘zbek modelining asosiy ishtirokchilari orasida institutsional investorlar, fond bozorlari va boshqa vositachilar, shuningdek, korporativ boshqaruv doirasida hukumatning qo‘shilishi kiradi. Ulardan hukumat va intuitiv investorlar asosiy o‘yinchilardir. Yapon modeliga o‘xshab, o‘zbek modelida ham davlat kompaniya faoliyatida korporativ boshqaruv jarayonida faol ishtirok etadi. Qimmatli qog‘ozlar bozorida institutsional investorlar faoliyatining professional standartlari to‘g‘risidagi nizomga (2008) muvofiq O‘zbekistonda investitsiya fondlari, sug‘urta kompaniyalari va tijorat banklari institutsional investorlar hisoblanadi.

O‘zbek modelidagi ulush egalik shakli.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, O‘zbekistonda kompaniyaning mulkchilik tarkibiga davlat mulki, chet el mulki va xususiy mulk kiradi. Biroq, ichki iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida hali ham davlat ulushining salmoqli qismi mavjud. Masalan, O‘zbekistondagi 31 bankdan 11 ta yirik tijorat bankida davlat ulushining salmoqli qismi saqlanib qolgan. Bundan tashqari, bank sohasida 2 ta to‘liq ulushga ega davlat banklari faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston kompaniyalari uchun fond bozori orqali o‘z kapitalini moliyalashtirishdan ko‘ra bank moliyalashtirish muhimroq moliyaviy manba hisoblanadi. O‘zbekiston kompaniyasining xorijiy kompaniyalarining egalik ulushi juda kichik, ammo qabul qilingan tashqi siyosat kompaniyalarning mulkchilik tarkibidagi xorijiy kapital ulushini oshirishni rag‘batlantiradi.

O‘zbek modelida direktorlar kengashi tarkibi:

O‘zbekistonda ham kompaniyalar Germaniya va Yaponiyadagi kabi ikki pog‘onali boshqaruv tuzilmasiga ega. Kengash tarkibida kuzatuv kengashi va boshqaruv kengashi mavjud (Ashurov Z., 2014 yil). O‘zbek modelida kuzatuv kengashi faoliyati 2003-yilda Hukumat qarori bilan qabul qilingan “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun hamda “Aksiyadorlik jamiyatining kuzatuv kengashlari to‘g‘risida”gi namunaviy nizom bilan tartibga solinadi. O‘zbekistondagi har bir kompaniya, mulkchilik turlaridan qat‘i nazar, kompaniyaning boshqaruv organi sifatida kuzatuv kengashiga ega bo‘lishi kerak. Kuzatuv kengashi korporativ boshqaruv organi bo‘lib, mulkdorlar (asosiy) va menejerlar (agent) o‘rtasida bog‘lanish vazifasini bajaradi. U kompaniyani strategik boshqarishni, boshqaruv faoliyati sifatini nazorat qilishni ta‘minlaydi. Jahon korporativ boshqaruv amaliyotida ham odatiy hol bo‘lganidek, O‘zbekistonda kuzatuv kengashi a‘zolari Aksiyadorlar Umumiy Yig‘ilishi tomonidan bir yil muddatga saylanadi, bundan tashqari, kuzatuv kengashiga shaxslar bir muddatga qayta saylanishi mumkin. Kengash a‘zolarini saylash huquqiga faqat oddiy aksiya egalari ega. Kuzatuv kengashi raisi hay‘at a‘zolari umumiy sonining ko‘pchilik ovozi bilan qayta saylanishi mumkin. Aksiyadorlar Umumiy Yig‘ilishi har yili kompaniyada majburiy ravishda o‘tkaziladi. Uning vazifasi mulkdorlarga boshqa boshqaruv organlaridan kompaniya tomonidan olib borilayotgan siyosat, istiqboldagi yutuqlar va strategiya to‘g‘risida batafsil va ishonchli ma‘lumot olish, kompaniya faoliyatining eng muhim

maqsadlari bo'yicha munozaralarda ishtirok etish va qarorlar qabul qilish imkoniyatini berishni o'z ichiga oladi. Umumiy yig'ilishni odatda umumiy yig'ilish raisi yoki hay'ati boshqaradi, bu yig'ilishda qatnashgan aksiyadorlarning umumiy ovoz berish yo'li bilan tasdiqlanadi. Ko'pincha kuzatuv kengashi raisi Aksiyadorlar Umumiy Yig'ilishi raisi etib saylanadi

O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, kuzatuv kengashining a'zolari soni Ustav va Kuzatuv kengashi to'g'risidagi ichki Nizom yoki Aksiyadorlar Umumiy Yig'ilishi qarori bilan belgilanadi. Aksiyadorlar soni 500 dan ortiq bo'lgan jamiyat uchun qonunga muvofiq boshqaruv kengashining kamida yetti nafar a'zosi, jamiyatda aksiyadorlar soni 1000 nafardan ortiq bo'lsa, kamida to'qqiz nafar a'zo bo'lishi shart. O'zbekiston kompaniyasida korporativ boshqaruvning ikkinchi bo'g'ini kompaniyaning kundalik faoliyatini boshqarish bo'yicha boshqaruv kengashi hisoblanadi, Aksiyadorlar Umumiy Yig'ilishi yoki kuzatuv kengashining mutlaq vakolatiga taalluqli masalalar bundan mustasno. Boshqaruv kengashi asosan kompaniyaning rivojlanishi, kompaniyaning maqsadlari, uzoq muddatli strategiyalari va siyosatini amalga oshirish uchun mas'ul bo'lib, kompaniya faoliyatida boshqaruv samaradorligini oshirishga, shuningdek, aksiyadorlarning kutilayotgan daromad yoki dividendlarni olishdan manfaatdorligini ta'minlashga majburdir. O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra Aksiyadorlar Umumiy Yig'ilishi qarori bilan boshqaruv kengashining ishonch ma'lumotlari shartnoma asosida tijorat tashkilotiga (yoki proksi boshqaruvchiga) o'tkazilishi mumkin. Boshqaruv kengashining har bir a'zosi bilan bir yillik shartnoma tuziladi, bu shartnoma kompaniya nomidan kuzatuv kengashi raisi yoki kuzatuv kengashi vakolat bergan shaxs tomonidan imzolandi. Aksiyadorlar Umumiy Yig'ilishi qaroriga ko'ra, ushbu shartnoma har yili yangilanishi yoki bekor qilinishi kerak.

O'zbek modelidagi me'yoriy-huquqiy baza:

O'zbekistonda, yuqorida korporativ boshqaruvning huquqiy asoslari bo'limida muhokama qilinganidek, tartibga soluvchi qonunlarning keng doirasi va korporativ boshqaruv kodeksi modelning asosiy ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni belgilab beradi. O'zbekistonda korporativ boshqaruv masalalarini boshqarish bo'yicha bir qancha vakolatli organlar mavjud. Masalan, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi kompaniyalar faoliyatiga korporativ boshqaruvning xalqaro siyosati va standartlarini joriy etishga ko'maklashish uchun mas'ul organ sifatida faoliyat yuritadi.

Bu komissiya oldiga quyidagi vazifalar yuklatilgan: davlatning iqtisodiyotga aralashuvining maqbul darajasini holisona baholash; kompaniyalar faoliyatini tartibga soluvchi xorijiy va milliy qonunchilikni tahlil qilish; kompaniya faoliyati va korporativ boshqaruvini tizimli o'rganish; samarali korporativ boshqaruvning xalqaro normalari va standartlarini joriy etish. Bundan tashqari, **TRSE** mamlakatdagi birja savdosi va aksiyalarning listingiga oid qoidalar va qoidalarni tasdiqlovchi hamda samarali korporativ boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi yagona fond birjasidir. Bundan tashqari, Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va rivojlantirish markazi O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga soluvchi organ bo'lib xizmat qiladi, O'zbekiston Markaziy banki esa O'zbekiston bank sektorida korporativ boshqaruv amaliyotini tartibga solish va joriy etish uchun mas'uldir.

O'zbek modelidagi ma'lumotlarni oshkor qilish talablari:

O'zbekistonda 2008 yildagi moliyaviy inqirozlargacha kompaniyalar uchun ma'lumotlarni oshkor qilish talablari qattiq bo'lmagan. Hozirgi vaqtda ma'lumotlarni oshkor qilish talabi korporativ boshqaruv tizimining muhim elementlaridan biri bo'lib, korporatsiyaga tegishli barcha muhim masalalar, shu jumladan kompaniyaning moliyaviy holati, faoliyati, mulkchilik va boshqaruv to'g'risida o'z vaqtida va to'g'ri oshkor etilishini ta'minlashi kerak. Aniqrog'i, kompaniyalar o'z ma'lumotlarini O'zbekistonda yaqinda ishga tushirilgan Korporativ axborot yagona portalida (www.openinfo.uz) oshkor qilishlari kerak. Mazkur portal Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va rivojlantirish markazining Kompyuter va axborot texnologiyalarini rivojlantirish va joriy etish markazi bilan hamkorlikda sayti asosida yaratilgan bo'lib, unda kompaniyalarning moliyaviy hisobotlari joylashtiriladi; potentsial investorlar uchun emissiya prospektlari, taqsimlangan ulushlar, ustav kapitali hajmi to'g'risidagi ma'lumotlar va boshqa ma'lumotlar; korporativ boshqaruv va qimmatli qog'ozlar bozori bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazaga o'zgartirishlar va boshqa tegishli ma'lumotlar (UzReport Axborot Agentligi, 2016 yil).

Bundan tashqari, O'zbekistonning Korporativ boshqaruv kodeksida kompaniyalar faoliyatining shaffofligini va oshkoraligini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar ham belgilangan. Korporativ boshqaruv kodeksiga ko'ra, O'zbekiston kompaniyasi o'z faoliyatini chorak, yarim yillik va yillik hisobotlar shaklida vaqti-vaqti bilan oshkor etib turishi shart. Masalan, kompaniyaning yillik hisobotlari kompaniyaning to'liq va qisqartirilgan nomlari, joylashgan joyi, bank hisobvarag'i rekvizitlari, statistik va soliq identifikatsiya raqamlari, moliyaviy hisobot, kuzatuv kengashi va boshqaruv kengashidagi har qanday o'zgarishlar

bo'yicha boshqaruv kengashi tarkibi, taftish komissiyasi, xalqaro mustaqil auditorlik hisobotlari va jamiyat faoliyati uchun chiqarilgan qimmatli qog'ozlar to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar.

Davlat mulkini xususiy aksiyadorlik jamiyatlari tasarrufiga boshqichma bosqich o'tkazish korporativ boshqaruvni rivojlantirish bilan ham bog'liqdir. Bunday ishlar natijasida yurtimizda ko'plab aksiyadorlik jamiyatlari tashkil etilgan. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti o'sishiga munosib hissa qo'shayotgan yirik korxonalar aksiyadorlik jamiyati shaklida faoliyat yuritayotgani ham korporativ boshqaruv sohasini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etishidan dalolatdir.

Mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyati kabi korporativ tashkilotlar tuzilmasini qurish va ular faoliyatining asosiy tamoyillari va tartibini, huquqiy maqomini belgilash, aksiyadorlar va korporativ munosabatlarning boshqa ishtirokchilari huquqlari va majburiyatlarini tartibga soluvchi korporativ huquq me'yorlarining kompleksini shakllantirish bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri ekanligini yuqorida ko'rib o'tdik. Korporativ tuzilmalarning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari bir qancha davrlarni o'z qamroviga olgan holda, yildan-yilga takomillashib bormoqda. O'zbekiston iqtisodiyotida esa korporativ boshqaruv tuzilmalarining faoliyatini takomillashtirish mexanizmlari xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida yaratilgan bo'lib, kundan kunga rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //Xalq so'zi, 23- dekabr 2019 yil.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz./ Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi.(2016-yil 14-dekabr kuni).
3. Making Public in a Privatized World David A. McDonald London, United Kingdom ZED-BOOKS-LTD 2016 Paperback
4. Mamarasulov U.M. Iqtisodiyot va bozor munosabatlari. - T.: «Navruz», 2016.
5. Кузнецова А.И. Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход. М.: Кои Книга, 2016.

Internet saytlari

1. www.lex.uz
2. www.norma.uz
3. www.gkk.uz
4. www.stat.uz
5. www.webofscience.com

TASHQI SAVDO FAOLIYATINI IFODALOVCHI STATISTIK KO'RSATKICHLAR TIZIMI

Ergashev Mirjon Yorqin o'g'li

Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar
instituti tayanch doktoranti

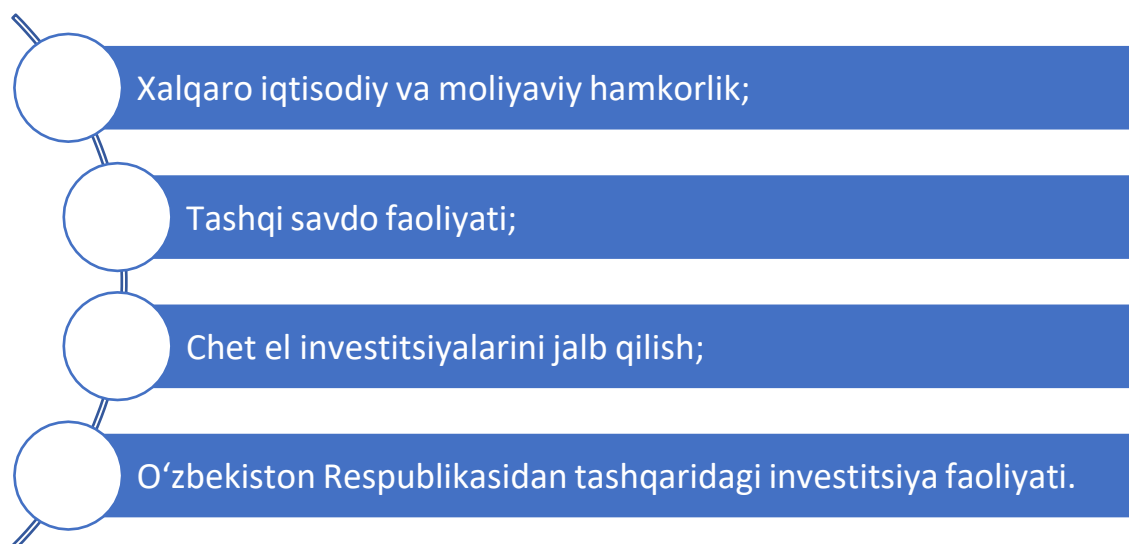
E-mail: mirjonergashev@mail.ru

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tashqi savdo holatini xalqaro darajada iqtisodiy-statistik tadqiq etish uchun ma'lumotlar manbasi sifatida ishlatiladigan tashqi savdo jarayonlarini ifodalovchi statistik ko'rsatkichlar tizimi hamda ularning xalqaro va mahalliy manbalari to'g'rsida mulohazalar olib borilgan. Tashqi savdo jarayonlarini ifodalovchi statistik ko'rsatkichlar asosida Buxoro viloyati hamda mamlakatning tashqi savdo jarayonlari statistik tadqiqoti amalga oshirilgan. Shuningdek, tadqiqot ishlari natijasi o'laroq bir qancha taklif va tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlari. Tashqi savdo, savdo erkinligi, diversifikatsiya, savdo balansi, eksport, import, tashqi savdo aylanmasi, statistik tahlil, taqqoslash.

KIRISH.

Har qanday iqtisodiy hodisa va jarayonlarni o'rganish va tahlil qilishda statistik ko'rsatkichlar tizimi muhim rol o'ynaydi shu jumladan, tashqi savdo jarayonlarni tadqiq etishda ham tashqi savdo faoliyatini ifodalovchi statistik ko'rsatkichlar tizimi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tashqi savdo tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishi hisoblanib, tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi ham statistikani asosiy qismlaridan biridir. Tashqi iqtisodiy faoliyatning 4 ta yo'nalishlari mavjud bo'lib:

1-rasm. Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari

Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasining predmeti tashqi iqtisodiy faoliyatda yuz beradigan hodisa va jarayonlarning miqdoriy va sifat tomonlarini aniqlashdan iborat. Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasini o'rganadigan asosiy narsa tashqi savdo hisoblanadi. "Tashqi savdo faoliyati xalqaro tovarlar, ishlar (xizmatlar) savdosi sohasidagi tadbirkorlik faoliyatidir"[1]. Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasida asosan tashqi savdo faoliyatining quyidagi ko'rsatkichlari va ularning boshqa ko'rsatkichlarga bog'liqligi, ta'siri va ulushlari sifat va miqdor jihatdan o'rganiladi:

- mamlakat eksporti, importi, tashqi savdo aylanmasi;
- boshqa mamlakatlarning tashqi savdo statistikasi ma'lumotlari.

Tashqi savdo statistikasining vazifalari tashqi savdo hajmi, dinamikasi va tuzilishini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish, ular rivojlanishining asosiy tendensiyalarini belgilovchi omillarni tahlil qilish hamda turli mamlakatlar tashqi savdo ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlilini nazarda tutadi[2]. Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi xalqaro xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan xilma-xil jarayonlarni, tashqi iqtisodiy aloqalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar (birinchi navbatda tashqi savdo tashkilotlari) faoliyatini o'rganadi[3]. Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi usuli har qanday iqtisodiy hodisa va jarayonlarni ketma-ket uchta bosqichga asoslangan holda statistik tadqiq qiladi:

- 1) ommaviy statistik kuzatish, ya'ni tashqi iqtisodiy faoliyatni tavsiflovchi birlamchi ma'lumotlarni to'plash;
- 2) tashqi iqtisodiy faoliyatning turli sohalarini tavsiflovchi statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va guruhlash;
- 3) umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarni hisoblash va ularni iqtisodiy va statistik tahlil qilish.

Kuzatilgan hodisani qamrab olish darajasiga ko'ra statistik kuzatish uzlukli va uzluksiz bo'lishi mumkin. "Tashqi savdoda statistik kuzatuv o'tkazishdan maqsad eksport va import qilinadigan tovarlarning qiymatini, ularning miqdor va sifat ko'rsatkichlarini aniqlashdan va geografik taqsimotini o'rganishdan iborat"[4].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Tashqi savdo va uni statistik tahlil qilish yo'nalishlari bo'yicha dunyoning yetakchi iqtisodchi olimlari va soha muaxassislari faoliyat olib borganlar. Jumladan, jahon olimlaridan Adam Smit, J. Shuna, Daniel Mugge, Hubert Eskait, Belay Seyoum, Frank R. Rutter, Maria-Karmen Guysan va M. Tereza Kanselo, Franchesko Di Komite, Artis Kanchis, Tibault Fally, Saxanova, Lin Yu, Katerina Tai, Horn, R. V, Alexander Kek, Jackie D., James E. Anderson tashqi savdo nazariyasi va tashqi savdoni iqtisodiy-statistik tahlili hamda tashqi savdoni prognozlash bo'yicha turli ekonometrik modellar ustida ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

¹ "O'zbekiston Respublikasining Tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida (lex.uz). 77-II-son 26.05.2000.

² <https://unstats.un.org/home/> BMT statistika sayti

³ Коновалова Г. Г. Статистика внешней торговли: учеб. пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2006. С. 62–64

⁴ Коновалова, Г.Г. Статистика внешней торговли: учебное пособие / Г.Г. Коновалова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – 3 с

Rossiya davlati olimlaridan Oksana Aleksandrovna Chepinoga, Tatyana Yevgenevna Migaleva, Svetlana Nikolayevna Bludova, Aleksey Leonidovich Smirnov, Olga Alekseyevna Dubrovina, Salax Nayel, Eduard Gayazovich Islamov, Bayasgalangiyn Setsgee, Lyubna Moxammed El-Xassan Abbas, Natalya Eduardovna Belyanina kabi olimlar ham tashqi savdo borasida turli tadqiqot olib borishgan jumladan, Rossiya iqtisodiyoti misolida tashqi savdosini tartibga solish bo‘yicha ilmiy izlanish olib borgan olim Oksana Aleksandrovna Chepinoga “davlat iqtisodiyotini qayta qurish talablariga javob beradigan, mamlakatning xalqaro raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan tashqi savdoni davlat tomonidan tartibga solish tizimi muhim ahamiyat”[1] kasb etishi yoritilgan.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida ham tashqi savdo faoliyatini rivojlantirish borasida ham bir qancha ustuvor vazifalar belgilangan. Ushbu farmonda eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida “Yangi O‘zbekiston - raqobatbardosh mahsulotlar yurti”[2] dasturi amalga oshirilish vazifasi belgilangan.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Endi bevosita statistik ko‘rsatkichlarni hisoblashda ishlatiladigan formulalar ma‘lumotlar to‘plamiga to‘xtalib o‘tamiz. Bular orqali yangi indekslar yaratish mumkin. Yangi indekslarni yaratishda albatta ma‘lum kriteriyalarga amal qilishimiz lozim. Qoidaga ko‘ra, indekslar oddiy, o‘lchovli, o‘zgarmas va albatta taqqoslama bo‘lishi lozim. Ularning ko‘lami tadqiqot obyektiga ko‘ra sektor, mamlakat, mintaqa yoki global darajalarga bo‘linishi mumkin. Quyidagi ko‘rsatkichlar ikki toifaga bo‘linadi:

- Savdoga bog‘liqlik va savdo ko‘rsatkichlari
- Eksportga ixtisoslashuv va raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari.

Birinchi guruh indikatorlari mamlakat savdo oqimi ya‘ni, eksport import hajmlari va ularning o‘shish sur‘atlari, jahon savdo oqimidagi ulushi, Tovar va geografik strukturasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu indikatorlar bilan tashqi savdoni ichki iqtisodiyotga qanday muhimligini tadqiq qilish mumkin. Qolaversa, mamlakatkatni tashqi savdoga qay darajada bog‘liqligini ifodalash mumkin. Ushbu statistik ko‘rsatkichlardan erkin savdo (OPENNESS) yoki iqtisodiyotni ochiqlik mezoni ko‘rsatkichi bu mamlakatning tashqi savdo aylanmasini mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi taqsimotini ifodalaydi:

$$O_j = \frac{\sum X + \sum M}{GDP} \quad 1\text{- formula}$$

Bu yerda, X-mamlakat eksporti, M-mamlakat importi
GDP- mamlakatdagi YAIM

Iqtisodiyotning ochiqlik mezoni $O_j \geq 90\%$

Ushbu formulada eksport va import ko‘rsatkichlari uchun alohida hisoblab chiqish ham mumkin:

$$O_x = \frac{\sum X}{GDP} \quad 2\text{- formula}$$

Bu formula esa mamlakat eksportining YAIMdagi ulushini ifodalaydi.

Iqtisodiyotning ochiqlik mezoni $O_x \geq 45\%$

3-formula esa mamlakat importining YAIMdagi ulushini ifodalaydi.

$$O_m = \frac{\sum M}{GDP} \quad 3\text{- formula}$$

Iqtisodiyotning ochiqlik mezoni $O_m \geq 45\%$

Iqtisodchi olim O.N. Kirichenko[3] buni eksportning YaIMdagi ulushining mamlakat jahon iqtisodiyotiga jalb qilinganlik darajasini va shu sababli jahon bozorida raqobatlashish qobiliyati bilan belgilab beradi deya fikr bildirilgan. Eksportning YaIMdagi ulushi ham asosan mamlakatning importga bo‘lgan ehtiyojini belgilaydi, chunki eksportdan olingan daromadlar import xarajatlarini qoplay olishi zarur deyiladi iqtisodchi olimning ilmiy yondashuvlarida. Yuqoridagi formulalar asosida yurtimizning savdo ko‘rsatkichlari va ochiq iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini hisoblaymiz.

Ushbu tahlilda eksport ulushini yuqoriligi ijobiy baholanadi. Umuman olganda iqtisodiyotning ochiqlik mezoni yurtimizda pandemiya davrigacha o‘shish tendensiyalarini namoyish qilib kelgan. Biroq, pandemiya

¹ Чепинога Оксана Александровна. [Диссертация на тему «Регулирование внешней торговли региона», специальности ВАК РФ 08.00.14 - Мировая экономика. dissercat.com](#)

² PF-228-сон 30.09.2022. [Tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida \(lex.uz\)](#)

³ О.Н. Кириченко, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Национальный университет пищевых технологий «НУПТ», Киев (Украина). Внешняя торговля как фактор экономического роста. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-torgovlya-kak-faktor-ekonomicheskogo-rosta>. 2014 года.

va turli geosiyosiy (ukraina-rossiya) taranglik sababli ko'rsatkichda pasayish kuzatilgan. Boven H. P ning fikriga ko'ra "Ushbu ko'rsatkich mamlakatning savdodagi ishtirokini aks ettiradi va uni savdoga bog'liqlik ko'rsatkichi deb atash mumkin"[1].

1-jadval

O'zbekistonning tashqi savdo ko'rsatkichlari va iqtisodiyotning ochiqligi ko'rsatkichlari.[2](mln dollarda)

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022
TSA	33,430.0	41,751.0	36,256.1	42,170.5	50,008.4
Eksport	13,990.7	17,458.7	15,102.3	16,662.8	19309.1
Import	17,312.3	21,866.5	19,932.4	23,740.4	30699.3
Yaim	376.89	470.59	534.91	652.32	784.75
Oe, %	37.12	37.10	28.23	25.54	24.6
Oi, %	45.93	46.47	37.26	36.39	39.11
Oj, %	88.70	88.72	67.78	64.65	63.72

Bundan tashqari, bu ko'rsatkich mamlakatning kattaligi bo'yicha ham ma'no anglatadi ya'ni, hajmi va bu nisbat o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjud - yalpi ichki mahsulot bilan o'lchanadigan mamlakat qanchalik katta bo'lsa, savdo ulushi shunchalik kichik bo'ladi.

Mamlakatning tashqi bozor bilan tovar almashinuvi jarayoni doimo chuqur tahlil talab qiladi. Shu bois mamlakatlarning tovar ayirboshlash darajalarini taqqoslash va qiyosiy tahlil olib borish maqsadida tovar ayirboshlashning nisbiy o'sish sur'atlari tadqiq qilinib boriladi. Boshqacha qilib aytganda, tovar ayirboshlashning nisbiy o'sish sur'atlari bir mamlakatda i tovar eksporti va importining o'sish sur'atlarini dunyoning qolgan qismidagi (yoki tanlangan mamlakatlardagi) bilan solishtirish uchun ishlatilishi ham mumkin. Ushbu indeksning matematik ko'rinishi quyidagicha :

$$G_i = \left[\left(\frac{T_{t2}}{T_{t1}} \right)^{(1/n)} - 1 \right] \cdot 100 \quad \text{4- formula}$$

Bunda:

t1 – tadqiqot davrining boshlang'ich davri,

t2 – tadqiqot davrining oxirgi davri,

T – i tovar savdoning savdo qiymati,

n – tadqiqot davri (yillarda).

Ushbu indeksni ko'p maqsadlarda ishlatish mumkin masalan, yirik mintaqaviy guruhlar bo'yicha o'sish sur'atlarini hisoblash va ularni jahon eksportining o'sishiga nisbatan tartiblash orqali dunyoda savdoning tez o'sishi bilan bog'liq bo'lgan hududlarni aniqlash mumkin. Bunday hollarda formulani mos ravishda barcha tovarlar va/yoki tanlangan mamlakatlar bo'yicha oqimlarni qo'shishni hisobga olgan holda o'zgartirish kerak. Biroq, ko'pincha nisbiy o'sish sur'ati o'rniga foiz o'zgarishi ko'proq foydalaniladi. O'sish sur'atini aniq bir yilga nisbatat(bazisli) yoki oldingi yilga nisbatan(zanjirli) aniqlash mumkin. Bundan tashqari, tashqi savdoda asosiy eksport va import (asosan eksport) kategoriyasi ham mamlakat yoki hududning iqtisodiy holati va tashqi savdo strategiyasi haqida ma'lumot bera oladi. Va albatta ushbu indikator orqali hudud yoki mamlakatning talab va taklif miqdorlarini aniqlash mumkin. Asosiy eksport toifasi jami eksportning 50% yoki undan ko'prog'ini tashkil etuvchi va shu tariqa mamlakat eksportida ustunlik qiladigan mahsulot toifasini belgilaydi. Har bir eksport qiluvchi mahsulot uchun mamlakatning jami eksportidagi ulushi hisoblab chiqiladi va tartiblanadi. Biz ta'kidlagan asosiy eksport toifasi (major export category) ko'rsatkichi quyidagi formula orqali matematik ifodalashimiz mumkin;

$$MX = \frac{x_i}{\sum_i^n x} \cdot 100 \quad \text{5-formula}$$

Agar ulushi 50% yoki undan yuqori bo'lgan bitta mahsulot mavjud bo'lsa, mamlakat eksportida bitta mahsulot toifasiga juda bog'liq deb hisoblanadi.

¹ Bowen, H.P., Hollander, A., Viaene, J-M. (1998) Applied International Trade Analysis, B, Macmillan

² Stat.uz rasmiy veb sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonida ishlab chiqildi.

**Buxoro viloyatining 2023-yildagi eksport tarkibi
(ming AQSH dollarida)**

	kalava ip va gazlamalar	ko‘mir va neft mahsulotlari	trikotaj mato	boshqa mahsulotlar	umumiy
Eksport hajmi	95,447.5	70,351.6	23,232.4	121,189	310220.76
Umumiy eksportdagi ulushi, foizda	30.77	22.68	7.49	39.06	100.00

Ushbu formula orqali hisoblab olingan ko‘rsatkichlarda agar 50 foizdan yuqori bo‘lmagan tovar ko‘rsatkichi bo‘lmasa unda iqtisodiyot diversifikatsiyalashmagan degan tushuncha ham mavjud. Ammo, bu diversifikatsiyaning qo‘pol ko‘rinishi hisoblanadi. Diversifikatsiya ko‘rsatkichi hisoblashning alohida bir nechta usullari mavjud. Ulardan eng keng foydalanadigani bu Xirshman indeks hisoblanadi. Ushbu indeks ko‘plab adabiyotlarda savdo konsentratsiyasi indeksi deb ham yuritiladi.

$$H = \sqrt{\frac{\sum X_i^2}{\sum X}} \quad \text{5-formula}$$

Indeks ko‘rsatkichi 0 va 1 oralig‘ida taqsimlangan. Shunga ko‘ra agar ko‘rsatkich 1 ga yaqinlashgani sari konsentratsiyalashgan ya‘ni diversifikatsiyalashgan degan tushunchani beradi.

2010-2022-yillardagi Buxoro viloyati eksport hajmi va diversifikatsiya indeksi (ming AQSH dollarida)[1]

Yillar	2010	2015	2020	2021	2022
Eksport hajmi	348,834.60	321,506.90	231,067.40	312,129.08	310,220.76
Hirshman indeksi	0.71	0.59	0.57	0.66	0.40

Buxoro viloyatini eksport hajmida ikkinchi dekadada sezilarli pasayish kuzatilgan, oxirgi ikki yilga kelib viloyat eksport hajmi ancha yuqorilashga erishgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tashqi savdo jarayonlarini tadqiq qilish muhim statistik ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda turli mamlakatlarni tashqi savdo siyosatlarida qanday qilib foydalanishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tashqi savdo jarayonlarini o‘rganishda, albatta, xalqaro savdo statistik ko‘rsatkichlari muhim rol o‘ynaydi. Jumladan, mamlakat eksport salohiyatini baholovchi ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan eksport tarkibi diverasifikatsiyasi hisoblanadi. Eksport tarkibini diversifikatsiya qilishning iqtisodiy o‘sishga ijobiy korrelyatsiyasi mavjud bo‘lib, eksport tarkibining yuqori diversifikatsiyalashganlik darajasi yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlashga ko‘maklashadi. Chunki tashqi bozorlarni egallashda, milliy eksport tarkibining tur va hajm jihatidan ko‘p bo‘lishi jahon xo‘jaligida mamlakatning raqobatbardosh bo‘lishiga yordam beradi. Bundan tashqari eksport geografiasini kengaytirishimiz ham biz uchun albatta qo‘l keladi degan xulosaga keldik.

Bundan tashqari, mamlakatimiz va viloyatlarning ustuvor eksportbob ustunlikka ega tovarlar ro‘yhatini shakllantirishimiz darkor. Hududlarda eksport jarayonlarini jadallashtirishda eksport ixtisoslashuvi muhim ko‘rsatkich hisoblanadi.

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, Eksportga ixtisoslashuv va raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari ham tashqi savdo tahlili bilan birgalikda mamlakat iqtisodiyotini o‘sishiga olib keladi. Chunki, eksport rivojlanish drayveri kabi muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki iqtisodiyotning ochiq mezoni ijobiy ko‘rsatkichi mamlakat yoki uning hududlarini raqobatbardoshlik qobiliyatini belgilab beradi. Bunda, biz eksport hajmini oshirish evaziga ushbu ko‘rsatkichimizni yaxshilab olishimiz kerak.

Hududlarni eksport geografiasini ham oshirish ustida ishlash ularning yalpi hududiy mahsuloti hajmiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Dastavval, hududlarda raqobatbardosh tovarlar ro‘yhatini shakllantirish, hamda ular

¹ Buxstat.uz ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

bozori o'xshash mamlakatlarga eksportini tashkillashtirish ishlarini olib borish ijobiy natijalarni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-apreldagi "Davlat boshqaruvining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash hamda mamlakatning statistika salohiyatini oshirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4273-son qarori// Xalq so'zi, 11.04.2019-yil;
2. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni;
3. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida (lex.uz). 77-II-son 26.05.2000.
4. PF-228-son 30.09.2022. Tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida;
5. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: <https://lex.uz/>;
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti statistika agentligining rasmiy veb-sayti: <https://stat.uz/>;
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti statistika agentligining Buxoro viloyati filiali rasmiy veb-sayti: <https://buxstat.uz/>;
8. Birlashgan millatlar tashkilotining savdo va rivojlanish konferensiyasi: [https://unctad.com](https://unctad.com;);
9. Jahon banki: <https://worldbank.org>
10. O.N. Кириченко, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Национальный университет пищевых технологий «НУПТ», Киев (Украина). Внешняя торговля как фактор экономического роста. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-torgovlya-kak-faktor-ekonomicheskogo-rosta>. 2014 года;
11. Международная статистика: учебник для магистров / под ред. Б. И. Башкатова, А. Е. Суринова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2015. — 701 с. — Серия: Учебники НИУ ВШЭ.
12. Scott, C. (2005) "Measuring Up to the Measurement Problem – The role of statistics in evidence-based policy-making" Paris 21.05.2005;
13. B.A.Begalov. "Statistika faoliyatini yanada yuksaltirishda ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari". O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar instituti «Makroiqtisodiy barqaror o'sishni ta'minlashda statistik usullar va axborotlar rolini kuchaytirish» mavzusidagi Respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiyasi tezislari to'plami 2020-yil 22-may.

KORXONA BOSHQARUVIDA KADRLAR SALOHIYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING IJTIMOY-IQTISODIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

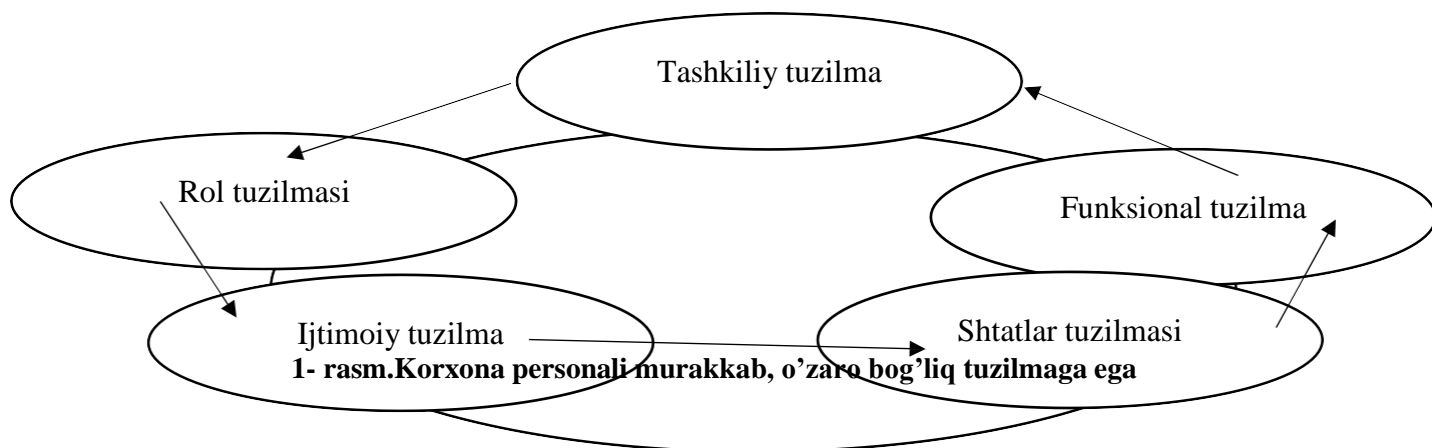
Do'stova Aziza Qahramonovna
Buxoro Davlat Universiteti
"Iqtisodiyot" kafedrasida o'qituvchisi
Buxoro sh, O'zbekiston

Annotatsiya: Inson resurslarini samarali boshqarish har qanday biznesning muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega, chunki odamlar har bir korxonaning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ko'pgina kompaniyalar, korxonalar va tashkilotlarda kadrlar hokimiyati markazlashtirilgan va qarorlar qabul qilishning mutlaq vakolatiga ega bo'lgan bir nechta shaxslar qo'lida to'planib, muvozanatsiz faoliyatni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola korxonada kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish bilan bog'liq bir qancha masalalarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-iqtisodiy mexanizm, xodimlardan samarali foydalanish, kadrlar vakolati, korxonani boshqarish, inson resurslarini boshqarish, iste'dodlarni boshqarish.

Zamonaviy raqobatbardosh ishbilarmonlik muhitida kompaniyalar raqobatchilardan oldinda bo'lish uchun o'zlarining inson resurslarini samarali boshqarishga muhtoj. Buning uchun kadrlar vakolatidan samarali foydalanish uchun samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizm zarur. Inson resurslarini samarali

boshqarish har qanday biznesning muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega, chunki odamlar har bir korxonaning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Markazlashtirilgan kadrlar hokimiyatining nomutanosibligiga qarshi kurashish uchun kadrlar hokimiyatining yanada demokratik va ishtirokchi usullarini qo‘llash zarur. Xodimlar vakolatlaridan samarali foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmi, ayniqsa, korxonaning umumiy boshqaruvi bilan izchil aloqasi tufayli juda muhimdir. Ishtirok etish asosida boshqarish, vakolatlarni taqsimlash va xodimlarga adolatli haq to‘lash korxonada boshqaruvida inson resurslari vakolatlaridan samarali foydalanishni kuchaytiruvchi samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmdir. Ushbu mexanizmlarni sinergetik va puxta o‘ylangan holda amalga oshirish orqali korxonalar o‘zlarining kadrlar vakolatlari samaradorligini oshirishlari va biznes samaradorligini oshirishlari mumkin. Korxonada boshqaruvi atamasi tashkiliy maqsadlarga erishish uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish san‘atini anglatadi. Korxonani samarali boshqarishni amalga oshirish yuqori sifatli qarorlar qabul qilishni talab qiladi va bu borada xodimlarning vakolatlari muhim rol o‘ynaydi. Xodimlar hokimiyatining ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmi boshqaruv jarayonining tarkibiy qismi sifatida kadrlardan foydalanish atrofida aylanadi. Bunday sharoitda samarali boshqaruv inson resurslarini samarali taqsimlash va ulardan foydalanishning yaxshi tuzilgan, moslashuvchan va dinamik ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini talab qiladi. Xodimlar vakolatlaridan o‘z vaqtida va to‘g‘ri foydalanish tashkilotning maqsadlariga erishish, ish faoliyatini yaxshilash va yuqori samaradorlik darajasini oshirishga sezilarli hissa qo‘shishi mumkin.

Xodimlar hokimiyatining asoslari. Yuqorida aytib o‘tilganidek, kadrlar vakolati boshqa xodimlarni nazorat qilish va nazorat qilish uchun shaxslarga berilgan vakolatdir. Bu vakolat xodimlarni yollash va ishdan bo‘shatish, qarorlar qabul qilish vakolati, resurslarni taqsimlash va korxonaning umumiy faoliyatiga ta‘sir qiluvchi boshqa omillar shaklida bo‘lishi mumkin. Odatdagi tashkilotlarda kadrlar hokimiyati markazlashgan va qaror qabul qilishning mutlaq vakolatiga ega bo‘lgan bir necha shaxslar qo‘lida to‘plangan. Biroq, hokimiyatning ushbu modeli, ba‘zi hollarda samarali bo‘lsa-da, sezilarli kamchiliklarga ega.

Ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar. Ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar deganda korxonada ichidagi resurslar va kuchlarni taqsimlash va almashishni boshqaradigan ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar tushuniladi. Ushbu mexanizmlar korxonada boshqaruvida xodimlarning vakolatlaridan samarali foydalanish uchun zarurdir.

Ishtirokchilik boshqaruvi. Ishtirokchilik boshqaruvi mansabi, lavozimi va lavozimidan qat‘i nazar, korxonada qarorlarini qabul qilish jarayoniga barcha xodimlarni jalb qilishni nazarda tutadi. Boshqaruvga bunday demokratik va ishtirokchi yondashuv barcha ovozlarining eshitilishini ta‘minlaydi, bu nafaqat tenglik va adolatni targ‘ib qiladi, balki barcha manfaatdor tomonlarning roziligini ta‘minlaydi. Ishtirokchi boshqaruv tuzilmalari xodimlarni o‘z ishi bilan ko‘proq bog‘langanligini his qilishga undaydi, bu esa o‘z navbatida samaradorlik, ishdan qoniqish va xodimlarni saqlab qolishga olib keladi.

Vakolat almashish. Korxonada boshqarishda xodimlarning vakolatlaridan samarali foydalanishning eng samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlaridan biri bu vakolatlar taqsimotiga ko‘maklashishdir. Vakolatlarni taqsimlash qaror qabul qilish vakolatlarini xodimlarga, ayniqsa qarorlardan eng ko‘p ta‘silanganlarga berishni nazarda tutadi. Zamonaviy korxonada qarorlar qabul qilishda ko‘proq hamkorlikda yondashish korxonaning umumiy samaradorligini oshiradi, chunki bu xodimlar qarorlarning ishlashi va mumkin bo‘lgan ta‘siri haqida birinchi qo‘l ma‘lumotlariga ega.

1. Korxonani boshqarishda kadrlar vakolatidan samarali foydalanishning ahamiyati: Ushbu bo'limda maqolada har qanday tashkilot muvaffaqiyatining kaliti bo'lgan inson resurslarini maksimal darajada oshirishda kadrlar vakolati qanday muhim rol o'ynashi haqida ma'lumot olish mumkin.

2. Xodimlar vakolatlaridan samarali foydalanishda ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarning o'рни: Maqolada rag'batlantirish va mukofotlash, xodimlarni o'qitish va malakasini oshirish, moslashuvchan mehnat muhiti kabi ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar xodimlarni samarali mehnat qilishga undashda qanday yordam berishi mumkinligini tushuntirish mumkin.

3. Mavjud ijtimoiy-iqtisodiy usullarni takomillashtirish yo'llari: Maqolada mavjud ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga yordam beradigan xodimlarni jalb qilish, ish faoliyatini baholash va tegishli o'qitish kabi usullarni ko'rsatish va o'z navbatida xodimlarning vakolatlaridan samarali foydalanishni kuchaytirish mumkin.

4. Texnologiyaning roli: Texnologiya inson xatolarini kamaytirish va ish yukini kamaytirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Ushbu bo'limda maqola sun'iy intellekt va avtomatlashtirish kabi yangi texnologiyalar jarayonlarni samaraliroq qilish uchun qanday optimallashtirishi mumkinligini tushuntirishi mumkin.

5. Qiyinchiliklar va muammolar: Ushbu bo'lim o'zgarishlarga ichki qarshilik, siyosiy yo'l to'siqlari va ishlab chiqarish ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini amalga oshirishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan boshqa muammolarni hal qilishi mumkin.

6. Muvaffaqiyatli nazorat mexanizmlariga misollar: Maqolani xodimlarning vakolatlaridan foydalanishni yaxshilash uchun samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarni joriy etgan kompaniyalarning muvaffaqiyatlari haqida hikoya qilish mumkin. Ushbu misollar korxonalarining samarali mexanizmlarni joriy etishdan foyda olish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Xodimlar uchun adolatli ish haqi. Ish haqi yoki kompensatsiya ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarga mutlaqo mos kelmasligi mumkin; ammo, bu ishchi kuchining ma'naviyati va motivatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Qadrlanganini his qiladigan ishchi o'zini ekspluatatsiya qilinganini his qiladigan ishchiga qaraganda ko'proq sodiq, sadoqatli va samaraliroq bo'ladi. Shu sababli, xodimlarga adolatli haq to'lashni ta'minlash ularning mehnati uchun ichki motivatsiyani yaratishda juda muhimdir, bu esa barkamol mehnat muhitini rivojlantirishga yordam beradi. Biz korxonada boshqaruvida kadrlar vakolatidan samarali foydalanish muhimligi haqida gapirdik. Biz xodimlarning ish faoliyatini optimallashtirishda ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarning muhim rolini ta'kidladik. Xulosa qilib aytganda, ba'zi sa'y-harakatlar vaqt va resurslarni talab qilishi mumkin bo'lsa-da, samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarni to'g'ri amalga oshirish har qanday tashkilot uchun eng muhim uzoq muddatli foyda keltirishi mumkin. Korxonani boshqarishda xodimlarning vakolatlaridan samarali foydalanish tashkilotning umumiy maqsadlariga erishishda muhim rol o'ynaydi. Xodimlar vakolati tashkilotdagi inson resurslariga ta'sir qilish va nazorat qilish qobiliyatini anglatadi. Ushbu vakolat odatda menejerlar yoki rahbarlarga kompaniya maqsadlariga erishish uchun o'z jamoasini boshqarishda yordam berish uchun beriladi. Xodimlar vakolatlaridan samarasiz foydalanish ma'naviyatning pastligi, yuqori almashinuv, javobgarlikning yo'qligi va mehnat unumdorligining pasayishi kabi bir qancha muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Demak, korxonada boshqaruvida kadrlar vakolatidan samarali foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish zarur.

Xulosa: Korxonani boshqarishda xodimlarning vakolatlaridan samarali foydalanish tashkilotning umumiy maqsadlariga erishish uchun juda muhimdir. Xodimlar vakolatidan samarali foydalanishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish uchun tashkilotlar aniq muloqotga, xodimlarning imkoniyatlarini kengaytirishga, ish faoliyatini boshqarishga, mukofotlash va e'tirof etishga, o'qitish va rivojlanishga e'tibor qaratishlari kerak. Ishchi kuchini samarali boshqarish orqali tashkilotlar o'z bozorlarida raqobatlasha oladi va barqaror muvaffaqiyatga erisha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston respublikasi, O. V. O., TA'LIM, R. M., & MAXMUDOV, E. Korxonada iqtisodiyoti.
2. Khayitov, A. (2020). Personalni boshqarish. Архив научных исследований, (2).
3. Холмўминов, Ш. (2020). MEHNAT IQTISODIYOTI. Архив научных исследований.
4. Solidjonov, D. (2021). ISSUES OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND INTERNATIONAL INTEGRATION IN THE NEW UZBEKISTAN. Scienceweb academic papers collection.
5. Rustamovna, X. Z. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOTNI XOZIRGI KUNDAGI AHAMIYATI, RIVOJLANISH TRENDLARI VA XUSUSIYATLARI. Scientific Impulse, 1(6), 1453-1461.
6. Akbarova, F. (2022). BANK BOSHQARUVIDA OLIB BORILGAN ISLOHOT VA O'ZGARTIRISHLAR. Eurasian Journal of Academic Research, 2(13), 1342-1346.

7. M.M. Tairova and A.K. Dustova "Stimulating the economic growth of territories through the development of regional tourism." Central asian journal of medical and natural sciences 2.4 (2021): 1-4.
8. Dustova A. ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 17. – №. 17.

DUNYO MIQYOSIDA OILAVIY MULKCHILIKKA ASOSLANGAN KORXONALAR TAHLILI

Jurayev Navruz Jurayevich

Buxoro davlat universiteti erkin tadqiqotchisi

Ma'lumotlariga ko'ra, oilaviy korxonalar butun dunyo bo'ylab ko'pgina korxonalariga egalik qiladi va ularni boshqaradi. Tadbirkorlarning 75 foizi va tashkil etilgan biznes egalarning 81 foizi o'z bizneslarini oila a'zolari bilan birgalikda egalik qiladi va/yoki birgalikda boshqaradi. Bundan tashqari, tashkil etilgan biznes egalarning 62 foizi hozirgi xodimlarining aksariyati ularning oila a'zolari ekanligini ta'kidlashadi[1].

Sharqiy va Janubiy Osiyoda Tailand eng yuqori umumiy tadbirkorlik faolligini ko'rsatadi, bunda oila ishtirok etgan barcha tadbirkorlik turlari mavjud. Yevropa va Shimoliy Amerikada oilaviy korxonalarining ulushi Turkiyada 54% dan Polshada 90% gacha. Har bir ishtirok etuvchi Lotin Amerikasi va Karib havzasi iqtisodiyotida tadbirkorlarning to'rtadan uch qismidan ko'prog'i oilaviy korxonani o'z startaplariga jalb qiladi.

Oilaviy tadbirkorlar orasida eng yuqori zarurat motivlarini ikkita kam daromadli mamlakatda ham topish mumkin: Misr (50%) va Hindiston (46%). Boshqa tomondan, Polsha, Shvetsiya, Shveytsariya, Lyuksemburg, Niderlandiya va Qo'shma Shtatlar - barcha yuqori daromadli iqtisodlar - oilaviy tadbirkorlar o'rtasida 10% yoki undan kamroq ehtiyoj sabablari haqida xabar berishadi.

Oilaviy tadbirkorlikning eng keng tarqalgan shakli bu birgalikda mulkchiliksiz birgalikda boshqarishdir. Turli mintaqalardagi to'rtta iqtisod ushbu mulk shaklida 85% yoki undan ortiq oilaviy korxonalarini ko'rsatadi. Aksincha, Xitoy atigi 12% birgalikda egaliksiz birgalikda boshqaruv haqida xabar beradi.

Tadbirkorlarning birgalikda egalik qilishlari, lekin oilasi bilan birgalikda boshqarmasliklari odatiy holdir. Ko'pgina iqtisodiyotlar (Tailand, Puerto-Riko, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Kipr va Frantsiya) bu shaklning dalillarini ko'rsatmadi. Eng yuqori daraja Argentinada kuzatilishi mumkin (18%).

Oilaning tashkil etilgan tadbirkorlik faoliyatidagi ishtiroki darajasi sifatida Markaziy Yevropadagi qo'shni mamlakatlar (Sloveniya, Slovakiya, Polsha va Xorvatiya), shuningdek Bolgariya, tashkil etilgan biznes mulkining 90% dan ortig'i oilaga tegishlidir.

Lotin Amerikasida oilalarning tashkil etilgan tadbirkorlik faoliyatidagi ishtiroki Argentinada mutanosib ravishda yuqori (92%) va Panamada deyarli barcha tashkil etilgan tadbirkorlik faoliyati oilaviy korxonalariga to'g'ri keladi (99%).

Har bir mamlakat iqtisodiyotida tashkil etilgan tadbirkorlik faoliyatining qariyb 40% yoki undan ko'prog'i oilani birgalikda boshqaruvchi sifatida o'z ichiga oladi, lekin birgalikda egalari emas, faqat 9% ni tashkil etadigan Xitoy bundan mustasno. Panamada (95%) va Madagaskarda (94%) deyarli barcha tashkil etilgan biznes egalarning oila a'zolari ularni boshqaradi, garchi ular yakka mulkdorlar yoki oila bo'lmagan sheriklari bo'lsalar ham.

Lyuksemburg, Birlashgan Arab Amirliklari va Kanadada tashkil etilgan biznes faoliyatining 30% ga yaqinini birgalikda egalik qilish va birgalikda boshqarish bilan tashkil etilgan biznes mulki tashkil etadi. Aksincha, ushbu shaklning 4% yoki undan kamroq qismi Koreya Respublikasi, Indoneziya, Isroil, Panama va Madagaskarda mavjud.

Dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining 48 tasida oilaviy korxonalarining o'rtacha 57 foizi kelgusi besh yil ichida o'z xodimlarining aksariyati oila a'zolari bo'lishini kutmoqda.

AQShda 5,5 million oilaviy biznes mavjud. Oilaviy tadbirkorlik yalpi ichki mahsulotning 57 foizini tashkil qiladi va ishchi kuchining 63 foizini ish bilan ta'minlaydi. Bu oilaviy korxonalarda 98 milliondan ortiq kishi ishlaydi. Bundan tashqari, oilaviy biznes barcha yangi ish o'rinlari yaratilishining 78 foizi uchun javobgar hisoblanadi[3].

Oilaviy firmalar nafaqat foyda keltiradigan o'ziga xos, raqobatbardosh qadriyatlarga ega, balkim Family Enterprise USA ma'lumotlariga ko'ra, oilaviy biznesning 90 foizdan ortig'i ularni oilaviy bo'lmagan firmalardan ajratib turadigan narsa uzoq muddatli investitsiya falsafasi, xodimlar va yetkazib beruvchilarga bo'lgan sadoqat va ularning jamoalariga qo'shgan hissasi deb hisoblaydi[5].

Oilaviy korxonalarining mamlakat iqtisodiyotiga qo'shadigan hissasini ko'rib chiqsak, ular quyidagilardan iborat:

1. Oilaviy biznes uzoq muddatli istiqbolda yuqori rentabellikni ko'rsatadi;
2. Iqtisodiy tanazzul ehtimoliga qaramay, oilaviy korxonalar odamlarni ishdan bo'shatish ehtimoli kamroq hisoblanadi;
3. Oilaviy korxonalar ko'proq o'z jamoalariga xayriya qiladilar va keng ko'lamli xayriya faoliyati bilan shug'ullanishadi;
4. Oilaviy korxonaning asosiy motivatsiyasi kelajak avlodlar uchun meros yaratishdan iborat bo'lganligi sababli uzoq muddatli strategik istiqbolga ega bo'ladi;
5. Oilaviy korxonalar sub'ektlari qarz yig'ish ehtimoli kamroq va moliyaviy jihatdan oqilona biznes hisoblanadi.

Ushbu istiqbolli fazilatlariga qaramay, oilaviy firmalarning atigi 30% 2-avlodga o'tishlari va faqat uchdan bir qismi 3-avlodga omon qolishlari ma'lum. Odatda, oilaviy nizolar bu umidsizlikka olib keladigan statistikaning turtkisidir[4]. Oilaviy korxonalar faoliyat yuritayotgan institutsional muhit har doim ham ularning ahamiyatini tan olmasligi va faoliyatiga ko'p yordam bermasligi mumkin.

Foyalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://familybusinessunited.com/2020/10/27/globally-most-businesses-are-family-owned/>
2. <https://beroc.org/en/media/video/presentation-of-the-global-entrepreneurship-monitor-report/>
3. Astrachan va Schanker, (2003) Family Business Review 16(3) 211-219
4. <https://www.tharawat-magazine.com/economic-impact-family-businesses/>
5. <https://familyenterpriseusa.com/>

QISHLOQ XO'JALIGIDA “YASHIL IQTISODIYOT”GA O'TISHNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

YAVMUTOV DILSHOD SHOIMARDONKULOVIH
Associate Professor, Dean; Department of Economics,
Bukhara State University, Bukhara, Republic of Uzbekistan
Burxonov Sardorjon Nasulloevich – student
Department of Economics, Bukhara State University, Bukhara, Republic
of Uzbekistan

Annotatsiya

Maqolada “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish O'zbekistonga ko'plab bonuslar olib kelishi, tabiiy resurslar va ishlab chiqarilgan mahsulotlardan samarali foydalanish orqali turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilayotgani, ushbu sohadagi rivojlanish va kamchiliklar ko'rib chiqildi. Shuningdek, chorvachilik tarmog'idagi mahsuldorlikning bugungi kundagi salohiyatidan to'liq foydalanish holatlari o'rganilib, ularning ozuqa ratsionlaridagi makro va mikroelementlar hisobga olinib tahlillar qilindi.

Kalit so'zlar: Yashil makon, Yashil iqtisodiyot, yashil loyiha, “yashil o'sish”, “yashil hudud”, “yashil texnologiya”, “yashil energiya”, ozuqa me'yori, makro va mikroelementlar tushunchalari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llagan Murojaatnomasida 2023 yilda amalga oshiriladigan vazifalar haqida fikr yuritilib, tabiatni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerakligi aytiladi. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo'yicha sa'y-harakatlar, xususan, “Yashil makon” umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarning yanada kuchaytirilishi ta'kidlandi. “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish O'zbekistonga ko'plab bonuslar olib keladi, xususan energetika sohasini isloh qilish, toza ichimlik suvi muammolari, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo'jaligidagi innovatsiyalar, barqaror shaharlar, chiqindilarni oqilona boshqarish, o'rmon hududlarini kengaytirish, cho'llanishni qisqartirish kabi ko'p qirrali va keng tarmoqli masalar hisoblanadi.

Keyingi paytlarda “yashil” iqtisodiyot, “yashil” loyiha kabi iboralar tez-tez qo'llanmoqda. Negaki, mamlakatimizda va dunyoda kuzatilayotgan hozirgi iqlim o'zgarishi sharoitida samarali, resurstejamkor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta'minlash bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. “Yashil” loyihalarni iqtisodiyotning barcha tarmog'ida ilgari surish jarayonida taklif etilayotgan texnologiyalar,

uskunalar, qurilmalar, tizimlar va materiallarning barchasi “yashil” mezonlarga, xususiyatlarga moslashtirilgan.

“Yashil iqtisodiyot” insonning tabiatga bo‘lgan munosabatini muqobillashtirish asosida atrof-muhit tozaligini, tabiiy resurslar va ishlab chiqarilgan mahsulotlardan samarali foydalanish orqali turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayni jarayonda shakllanadigan “yashil shahar”, “yashil transport”, “yashil o‘sish”, “yashil hudud”, “yashil kimyo”, “yashil texnologiya”, “yashil energiya” tushunchalari “yashil iqtisodiyot”ni shakllantiruvchi muhim yo‘nalishlar hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sektori, yashil iqtisodiyotning amalga oshirilishi va rivojlanishi uchun muhim bir maydon hisoblanadi. Mamlakatimiz iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda, qishloq xo‘jaligini o‘ta muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblangan chorvachilik tarmoqlarida dunyodagi ilg‘or tajribalar hamda zamonaviy texnologiyalar va ilm-fan yutuqlarini amaliyotga joriy etish, butun chorvachilik tarmog‘ini iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘sib borayotgan mamlakatimiz aholisini chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish, ichki iste‘mol bozorlarda go‘sht, sut, tuxum, asal va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmlarini yanada ko‘paytirish hamda ularning narxlari barqarorligini doimiy ta‘minlash eng muhim ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Respublikada qishloq xo‘jalik mahsulotlari yalpi ulushining 44 foizi chorvachilik tarmoqlari mahsulotlari hisobiga to‘g‘ri kelishi kuzatilmoqda.

Chorvachilik xalqimizni oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirishda alohida o‘rin egallaydi. Shu tufayli bu muhim sohani rivojlantirishga Respublikamiz Prezidenti va Hukumatimiz tomonidan katta e‘tibor berib kelmoqdalar. Prezidentimiz tomonidan sohaga doir ko‘plab qarorlar imzolangan ushbu sohani isloh qilishga har qachongidan ham bugun dolzarbligining isbotidir. Jumladan, 2019 yil 16 martda qabul qilingan “Chorvachilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish va qo‘llab quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4243-sonli, 2019 yil 28 martdagi “O‘zbekiston Respublikasi Veterinariya va Chorvachilikni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4254-sonli hamda 2019 yil 20 maydagi “Yaylov to‘g‘risida”gi O‘RQ- 538-sonli Qonuni bunga yaqqol misol bo‘ladi. Bu Qonun va Qarorlar shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo‘jaliklarida chorva mol bosh sonlarini ko‘paytirishni rag‘batlantirishga hamda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular sohani rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizda chorvachiligimizni yanada rivojlantirish uchun yetarli imkoniyatlar mavjud. Buning uchun barcha chorvachilik yo‘nalishlaridagi institutlarimizning, ulardagi tadqiqotchi olimlarimizning asosiy vazifasi chorva mollarimizning mahsuldorligini ta‘minlash, ularni to‘la qiymatli oziqlantirish, chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish va sifatini oshirish, yuqumli va yuqumsiz kasalliklarning oldini olish va davolash, ozuqabop ekinlarning sermahsul nav va duragaylarini yaratishning ilmiy asoslarini va samarali usullarini ishlab chiqish hisoblanadi.

Fermer va dehqon xo‘jaliklarida chorva-mollarning mahsuldorlik xususiyatlarini yaxshilash, ularni to‘la qiymatli oziqlantirish, asrash sharoitlarini yaxshilash, pushtdorlik xususiyatlaridan unumli foydalanish, yiliga har bir bosh sigirdan bir boshdan buzoq olish, sun‘iy urug‘lantirish usulidan keng foydalanish, buzoqlarni maqsadga muvofiq o‘stirishni tashkil etish va qoramol zotlarining mahsuldorlik salohiyatidan to‘liq foydalanish bugunning eng dolzarb vazifalaridandir.

Qora-ola zotli qoramollar mintaqa hududlarida urchitish va ko‘paytirish uchun rayonlashtirilgan, ushbu tur O‘zbekistonda bosh soni va sigirlarining sut mahsuldorligi jixatidan birinchi o‘rinni egallaydi. Ushbu zotga mansub tug‘ilgan buzoqlar tirik vazni 32-42 kg, yetuk e‘shdagi sigirlar 480-500 kg, buqalar 850-1000 kg va undan yuqori vaznga ega. Buzoqlari jadal o‘stirilganda o‘rtacha 800-1000 g va undan yuqori sutkalik vazn orttiradi, 15-16 oyligida buqachalari go‘sht uchun boqilganda o‘rtacha 420-480 kg tirik vaznga ega bo‘ladi. So‘yim chiqimi 52-55 foizni, bo‘rdoqiga boqilganda 60 foizni tashqil etadi.

Chorvamollarni oziqlantirishda ozuqa me‘yori belgilanadi. Bunda 20 dan ortiq ko‘rsatkich hisobga olinadi. Bularga ratsion tarkibidagi quruq modda, quruq modda tarkibida energiyaning miqdori, xom protein, hazmlanuvchi protein, yog‘, qand, kraxmal, kletchatka, vitamin A (karotin), vitaminlar D va Ye hamda makro va mikroelementlar hisobga olinadi.

1-jadval

Tirik vazni 450-500 kg bo‘lgan sog‘in sigirlarning oziqlantirish me‘yori

Ko‘rsatkichlar	Sut sog‘imi, kg			
	8	12	16	20
Ozuqa birligi, kg	8-8,6	10-10,6	12-12,6	14,2-14,6
Almashinuvchi energiya, Mj	95-110	115-126	138-148	160-180
Quruq modda, kg	10,7-12,3	12,5-14,1	14,1-15,8	15,8-17,2

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Protein, g	1170-1260	1540-1630	1845-1940	2185-2245
Xazmlanuvchi protein, g	760-820	1000-1060	1200-1260	1420-1460
Kletchatka, g	3000-3450	3380-3810	3670-4110	3790-4130
Kraxmal, g	900-970	1350-1435	1620-1705	1920-1975
Qand, g	600-645	900-955	1080-1135	1280-1315
Yogʻ, g	225-240	320-340	385-405	455-465
Osh tuzi, g	52-57	68-73	84-89	100-105
Kaltsiy, g	52-57	68-73	84-89	100-105
Fosfor, g	36-39	48-51	60-63	72-75

Izoh: Chorvachilik va parrandachilik ilmiy-tadqiqot institutining fermer va dehqon xo'jaliklari hamda aholi xonadonlarida qoramolchilikni rivojlantirish bo'yicha amaliy qo'llanmasining ma'lumotlari asosida shakllantirildi

Sigir qancha ko'p sut bersa, ratsiondagi bir kg. quruq moddaning tarkibida shuncha ko'p energiya bo'lishi shart. O'rta hisobda bir kg. quruq modda 0,65 ozuqa birligi, ko'p sut beradigan (25-30 kg.) sigirlarda esa bu ko'rsatkich 1,5 ozuqa birligiga teng bo'lishi tavsiya etiladi.

Bir xil me'yorda oziqlantirish tipini xo'jaliklarda joriy etish ijobiy natijalar beradi. Yilning barcha fasllarida mollarga dag'al, shirali va konsentrat ozuqalar mikserlarda aralashma holda tayyorlab beriladi. Ozuqalarning xushta'mliligini oshiradi. Mikser ozuqa tarqatgich bilan ozuqalarni aralashtirib berish sut mahsuldorligini 10-12 foizga oshiradi va bundan tashqari qishgi ratsiondan yozgi ratsionga yoki yozgidan qishgi ratsionga o'tish jarayonidagi salbiy holatlarning oldi olinadi.

Ratsion tarkibida 24,0 foiz dag'al, 45,0 foiz shirali va 31,34 foiz yem ozuqalar bo'lib, bu nisbat sigirlarning ozuqalarni ishtaha bilan yeyishi va uning hazm bo'lishining biologik xususiyatlariga juda mos tushadi. Ratsionning bir ozuqa birligiga 1,42 kg. quruq modda, 2,76 Mj almashinuvchi energiya, 126,2 g hazmlanuvchi protein, 378 g kletchatka, 81,98 g qand va 32,3 mg. karotin to'g'ri keladi.

Yuqorida keltirilgan chorvamollarni maqsadga muvofiq o'stirish, sigirlarni to'la qiymatli oziqlantirishni tashkil etish, ularni asrash, sog'ish texnologiyasini qo'llash, naslchilik ishlarini amalga oshirish, veterinariya-sanitariya tadbirlariga rioya qilish, ozuqabop ekinlarni yetishtirish bo'yicha tavsiyalardan foydalanish qoramolchilikni yanada rivojlantirish, ilmiy hamda tabiiy ishlab chiqarish mahsulotlari keng rivojlanishiga yordam beradigan muhim omillar bo'lib hisoblanadi. Bu muvaffaqiyatli ishlab chiqarish usullari bilan birga, yashil iqtisodiyot tushunchasi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sektoriga injeksiya qilinadi, bu esa daromad sifatini yaxshilaydi va bugungi kundagi tabiiy sifatli istemol muammolariga yechim bo'laoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shoimardonkulovich, Y. D., & Hamidovich, R. O. (2020). Elaboration of regional strategies for the development and improvement of land and water in agriculture. Academy, (2 (53)).
2. Shoimardonkulovich, Y. D. (2020). The importance of management in the field of service. Вопросы науки и образования, (14 (98)), 16-19.
3. Yavmutov, D. S. (2020). Opportunities for the development of non-traditional tourism in Bukhara.
4. Abdullayevna, Q. Z., Anvarovich, Q. A., & Muxtorovna, N. D. Theoretical foundations of enhancing the competitiveness of the national economy. gwalior management academy, 87, 54.
5. Asliddin, A., & Suxrob, D. (2015). Role of agricultural marketing in economic development. Economics, (8 (9)).

Iqtisodiyotni “yashil iqtisodiyot” asosida samarali rivojlantirish.

Qosimova Hilola Jamshedovna
BDU, Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi
Saidova Mahliyo Oqil qizi
BDU talabasi

Annotatsiya: “Yashil” iqtisodiyotga o'tish siyosati boshidanoq aholi manfaatlarini hisobga olgan holda amalga oshirishni nazarda tutadi. Ekologiya, iqtisodiyot, infratuzilma va aholini ijtimoiy himoya qilish sohasidagi sa'y-harakatlarni uyg'unlashtirish sharoitida xalq farovonligini uzoq muddatga yaxshilash kelajak avlodlarga atrof-muhit va inson pesurslarini yo'qotishning oldini olish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: “Yashil” iqtisodiyot, iqtisodiyot, ekologiya, tabiiy resurslar, infratuzilma.

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish nafaqat alohida milliy iqtisodiyotni, balki butun sayyora barqarorligini belgilaydigan global tendensiyadir. Bir vaqtlar oddiy tabiat hodisasi sifatida qaralgan iqlim o‘zgarishlari bugun jahonda global tahdid tusiga kirdi. Hatto, dunyo hamjamiyati mazkur xavfni insoniyat oldida turgan eng jiddiy muammolardan biri, deya tan olmoqda. Unga qarshi o‘z vaqtida chora ko‘rmagan davlatlar esa iqlim o‘zgarishlari yuzaga keltiradigan jiddiy oqibatlariga qarshi katta mablag‘larni mobilizatsiya qilishlariga to‘g‘ri keladi.

Bu masala allaqachon, nafaqat muayyan mamlakatlar, balki jahon iqtisodiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsata boshladi. Aslida ham ekologik muammolar ijtimoiy-g‘oyaviy va hududiy chegara bilmaydi. Ularning oldini olishda yagona samarali yo‘l esa dunyo xalqlari, barcha millat va elatlar e‘tiborini tabiat va jamiyatdagi nomutanosiblik hamda uning kun sayin keskinlashib borayotganiga qaratish hisoblanadi. Mutaxassislarining fikricha, "yashil iqtisodiyot" an‘anaviy "jigarrang iqtisodiyot"ga qaraganda qisqa muddatda YaIMning o‘shishini, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadning ortishini va ish bilan ta‘minlanishni bir xil yoki undan yuqoriroq ko‘rsatkichda oshirishi mumkin. So‘nggi paytlarda o‘tkazilgan xalqaro munozaralar "yashil iqtisodiyot" tushunchasini aniq ishlab chiqish, uni barcha mamlakatlar manfaatlarini nuqtai nazaridan amalga oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni chuqur tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. "Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish strategiyasi yirik investitsiyalarni (yiliga YaIMning 2 foizigacha) talab qiladigan murakkab jarayon bo‘lib, iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga ta‘sir qiladi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, "yashil iqtisodiyot" mintaqaviy rivojlanishni rag‘batlantiradi, ijtimoiy barqarorlikka ko‘maklashadi, "yashil iqtisodiyot" tarmoqlarida yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishga erishish mumkin.

Ma‘lumotlarga ko‘ra, asrimizning oxiriga borib iqlim o‘zgarishlari oqibatida dunyo yalpi ichki mahsuloti 20 foiz iqtisodiy zarar ko‘rishi mumkin. Jarayon bilan bog‘liq salbiy ta‘silarga, ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasi o‘ta moyilligi bilan ajralib turadi. Shu bois, global tahdidga qarshi Markaziy Osiyo davlatlarining o‘zaro hamkorlikda kompleks yechimlarni topishi nihoyatda muhimdir. Butun dunyoda atrofimizni o‘rab turgan tabiiy muhitning holati va “yashil” iqtisodiyotning tatbiq qilinishi bo‘yicha ma‘lum bir xavotirlar mavjud. O‘zbekiston ham ushbu holatga loqayd munosabatda emas.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoev rahbarligi ostida “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” va “Parij bitimi”, shuningdek, 2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi doirasida samarali va keng miqyosli islohotlar o‘tkazilib, ularning samarasi mamlakatimiz va jamiyatimiz hayotida namoyon bo‘lmoqda. Mamlakatimiz Prezidentining “Yashil o‘shish va global maqsadlar yo‘lida hamkorlik - 2030” (P4G) xalqaro sammitida so‘zlagan nutqi yuqoridagi maqsadlarning yaqqol misoli bo‘lib, ushbu ma‘ruzasida u iqlim o‘zgarishi, uning oqibatlarini yengib o‘tish, tabiatning “yashil” tiklanishi va uning uglerodli neytralligini ta‘minlash bo‘yicha xavotirlarini, shuningdek BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari va Iqlim bo‘yicha Parij bitimini bajarish haqida bayon qilgan. Davlatimiz rahbarining ochiq va pragmatik tashqi siyosati, tashabbuslari tufayli so‘nggi yillarda qo‘shni, yaqin va uzoq mamlakatlar bilan mutlaqo yangi — sog‘lom siyosiy va iqtisodiy aloqalar yo‘lga qo‘yilgani bunga imkoniyat yaratmoqda. Hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari qatorida shubhasiz, ekologik muammolarga ham alohida e‘tibor qaratilyapti. Shu jihatdan, Prezidentimizning 16—18 dekabr kunlari Koreya Respublikasiga amalga oshirgan rasmiy tashrifi barcha sohalar qatori pandemiyadan keyingi davrda iqlimning barqaror kelajagiga erishish uchun yangi jihatlar va hamkorlikni belgilash uchun “noyob imkoniyat” bo‘ldi. Boisi, bugungi kunda Koreya Respublikasi dunyo davlatlari orasida rivojlanishda “yashil iqtisodiyot” tamoyiliga o‘tgan lider davlatlardan biri bo‘lib qolmoqda. An‘anaviy rivojlanish modelining beqarorligi iqtisodiyotni transformatsiya qilishning yangi rivojlanish konsepsiyasini izlab topishga yo‘l ochmoqda. Iqtisodiy o‘shishning an‘anaviy modelidan “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish nafaqat alohida milliy iqtisodiyotni, balki butun sayyora barqarorligini belgilaydigan global tendensiyadir. Hozirda “yashil o‘shish” ko‘plab davlatlarning maqsadi, global ekologik muammolarni hal qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tavsiyasiga ko‘ra, davlatlar o‘z yalpi ichki mahsulotining hech bo‘lmaganda 1 foizini “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga yo‘naltirishi lozim. Bu ko‘rsatkich AQSh, Shvesiya, Italiya va boshqa iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda 1 foizdan oshmagan bir paytda, Koreyada 3 foizni tashkil etmoqda.

Mamlakatlar miqyosida tahlil qilinganda, Germaniya iqtisodiyotning barcha sohalariga yashil tamoyillarni joriy etishda chiqindisiz ishlab chiqarish siklini yaratgan ushbu sohadagi ilg‘or davlatlardan biridir. Germaniya chiqindilarni qayta ishlash hamda ulardan qayta foydalanish bo‘yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi. Germaniyada patentli texnologiyalarning 23 foizi atrof muhit sohasiga to‘g‘ri keladi va shamol, quyosh energetikasi sohasidagi kompaniyalarning 30 foizdan ortig‘i nemis kompaniyalariga tegishli. Yashil sektorda, ya‘ni atrof-muhit va iqlimni muhofaza qilish bilan bog‘liq bo‘lgan sohalarda

(energiya, transport, qayta ishlash, chiqindilarni yo‘q qilish va boshqalar) nemis korxonalaridagi faoliyat yuritayotgan ishchilar soni, taxminan 2 million kishini yoki jami iqtisodiy faol aholining 4,5 foizini tashkil qiladi. Bugungi kunda bu ko‘rsatkich o‘shish tendensiyasiga ega. Ekologik innovatsiyalar sohasida Shvetsiya tajribasi muhim ahamiyatga ega. Shvesiya - qayta tiklanadigan energiya va mahalliy yoqilg‘i manbalaridan foydalanish bo‘yicha jahonda yetakchi mamlakat hisoblanadi. Yel universiteti olimlari tomonidan sayyoradagi "yashil" mamlakatlar ro‘yxatini ishlab chiqilganda, Shvesiya ushbu reytingda birinchi o‘rinni egallagan. Bugungi kunda mamlakat hukumati iqtisodiyotning barcha sohalarida yashil tamoyillarni joriy etish bo‘yicha faol siyosat olib bormoqda. Energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya manbalari asosiy va ustuvor yo‘nalishlar bo‘lib, energetika va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasi siyosat darajasiga chiqarilgan. Shvesiyada maishiy chiqindilarning 96 foizi yo‘q qilinadi, bu dunyodagi eng yuqori ko‘rsatkichlardan biridir. Qayta tiklanadigan energiya manbalariga o‘tishda uy egalari soliq imtiyozlari beriladi. Shuningdek, avtomobil uchun ekologik toza yoqilg‘idan foydalanadigan avtomobil egalari uchun soliq ham kamaytiriladi. Bundan tashqari, shaharda bepul mashina joylari ham taklif etiladi. Mamlakatda bunday avtomobillarning ulushi yildan yilga oshib bormoqda. Bular, albatta, mamlakat ekologiyasiga o‘zining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatuvchi qo‘shimcha chora-tadbirlar guruhiga kiradi.

2019 yilda O‘zbekiston MDH davlatlari orasida birinchi bo‘lib Global yashil o‘shish institutiga a‘zo bo‘ldi. Yurtimiz Parij bitimi doirasida 2030 yilga qadar parnik gazlarni atmosferaga chiqarishni 10 foizga qisqartirish bo‘yicha o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarni muntazam bajarib kelmoqda.

Bu borada O‘zbekistonning Koreya bilan hamkorligi “yashil” iqtisodiyotni ta‘minlash uchun xalqaro hamkorlikni takomillashtirish, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi sheriklik munosabatlari orqali innovatsion “yashil” investitsiyalarni rag‘batlantirish, iqtisodiyotga ekologik toza texnologiyalarni to‘liq joriy etish kabi maqsadlarga qaratilgan. Hozirda Koreya bilan tuzilgan “yangi kurs” loyihasining asosiy elementi bo‘lgan raqamli va “yashil” sohalarida hamkorlikni kengaytirish bo‘yicha o‘zaro anglashuv memorandumida asosida keng qamrovli ishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda aholi turmush darajasini oshirish, fuqarolarning dolzarb muammolarini hal etish, ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash va hududlarni rivojlantirish uchun munosib shart-sharoitlar yaratish maqsadida “aqli shahar” texnologiyalarini joriy etish konsepsiyasi qo‘llanilayotgani ham alohida ahamiyatli. Bu borada Koreya Respublikasining boy tajribasidan foydalanish ushbu maqsadlarda belgilangan milliy marralarni samarali amalga oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, "yashil iqtisodiyot" mintaqaviy rivojlanishni, ijtimoiy barqarorlikka erishishni, "yashil iqtisodiyot" tarmoqlarida yangi ish o‘rinlari yaratilishi orqali iqtisodiy salohiyatni oshirishni rag‘batlantiradi. "Yashil iqtisodiyot", asosan, iqtisodiy taraqqiyotga yordam beradi va yalpi ichki mahsulotning o‘shishini, mamlakat daromadlarini oshirishni, aholini ish bilan ta‘minlash, mamlakatda ishsizlik darajasini pasaytirishni ta‘minlaydi. Shu bilan birga, "yashil iqtisodiyotga" o‘tish iqlim o‘zgarishi, foydali qazilma minerallarning yo‘qolishi va suv resurslarining tanqisligi kabi global tahdidlar xavfini kamaytiradi. Ammo butun jahon rivojlanishini olib qaralsa, uning umumiylik xususiyati namoyon bo‘ladi, ya‘ni, bugungi dunyo sivilizatsiyasi kuch to‘plagan, o‘z qudratining eng yuqori nuqtasiga yetgan vaqtda jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishda ekologik yo‘naltirilgan model tanlanmas ekan, globallashtirish sharoitida butun sayyoraning asta-sekin tanazzulga yuz tutishi va butunlay yo‘q bo‘lib ketishgacha borish xavfi yuzaga keladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezident-shavkat-mirziyeevning-oliy-majlisga-murojaatnomasi-28-12-2018>
2. Shavkat Mirziyoyev qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan yig‘ilish o‘tkazdi. <https://daryo.uz/k/2019/09/06/shavkat-mirziyoyev-qishloq-xo-jaligini-tartiblantirish-ustuvor-yo-nalishlariga-bag-ishlangan-yigilish-otkazdi/>
3. Jamshedovna K. H. The Role of Corporate Governance in Bank Management //EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 32-36.
4. Зумрат ГАИБНАЗАРОВА. «Яшил» иш ўринларини яратиш орқали экологик барқарор иқтисодиётга адолатли ўтиш//ИПМР конференция-ст-132
5. Abdulloyev A. Қишлоқ хўжалигида кластер механизмидан фойдаланишни такомиллаштириш масалалари //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2022. – Т. 9. – №. 9.

O‘ZBEKISTONDA AHOLI BANDLIGINI OSHIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING TA‘SIRI.

Narzullayeva G.S.

Buxoro Davlat Universiteti

iqtisodiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi

Sobirova Nodira

Buxoro Davlat Universiteti 2-kurs talaba

Annotatsiya: Quyida ta'kidlab o'tiladigan holatlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning aholini ish bilan taminlash va yangi ish o'rinlarini yaratishdagi roli naqadar muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Shunga ko'ra, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari, O'zbekistonda aholi bandligini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ta'sirini tadqiq etishga qaratilgan maqolaning mavzusi dolzarb hisoblanadi.

Kalit so'zlar: biznes, tadbirkorlik subyektlari, real daromad, aholi bandligi, xususiy mulk, tashqi va ichki migratsiya, aholi bandligi, YaIM.

Maqolaning maqsadi: O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, unga keng iqtisodiy erkinlik berish bilan tavsiflanadi. Shu jihatdan, hozirgi kunda respublikamizda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki, kichik biznes va tadbirkorlik sohasini rivojlantirish masalasiga davlatimiz iqtisodiy siyosatining strategik vazifasi sifatida qaralmoqda. Kichik biznes kapital taqchilligi sharoitida ko'p mablag' talab etmaydigan xo'jalik faoliyati sifatida resurslar aylanm asining yuqori sur'atlarini ta'minlaydi, iqtisodiyotni qayta qurish, iqtisodiy nobarqarorlik va resurslar cheklanganligi sharoitida iste'mol bozorini shakllantirish va uni to'ldirish muammosini tez hamda tejamli tarzda hal etadi. Kichik korxonalar iste'mol talabining o'zgarishiga darhol moslashadi va shu yo'l bilan iste'mol bozoridagi zaruriy muvozanatni ta'minlaydi. Kichik biznes yangi ish o'rinlarini yaratishi bilan ishsizlik muammosini hal etishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi paytda ushbu soha nafaqat iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini jadallashtirishda, balki mamlakatimiz uchun nihoyatda muhim bo'lgan bandlik va aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal yetishda ham etakchi o'rin tutmoqda. Oxirgi yillarda respublikamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchi korxonalar soni yil sayin ortib borayotganidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda kichik biznesni va xususiy tadbirkorlikni yanada barqaror qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar va ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to'g'risida" 2021-yil 17-iyuldagi PF-6263-sonli Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi huzuridagi Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2019-yil 13-avgustdagi PQ-4417-son qarorlari qabul qilingan.¹

Bugungi kunda respublikamizdagi ustuvor yo'nalishlardan biri - aholi bandligini oshirish, ishchi kuchidan maqsadli foydalanish, foydali mehnatga layoqatli aholining ilmiy salohiyatini oshirishga qaratilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat mehnatga layoqatli aholini ish bilan ta'minlash, ishsizlikni bartaraf etish va mehnat bozorini tartibga solish bo'yicha faol ijtimoiy-iqtisodiy siyosat olib boradi. Chunki mehnat salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, aholi turmush darajasini oshirish va yuksak taraqqiy etgan mamlakatlar qatoriga qo'shilishning muhim manbai bo'lib hisoblanadi.

O'zbekistonda ishsizlik darajasi 9,6 foizni tashkil etdi.

2022 yil 1 yanvar holatida O'zbekistondagi mehnat resurslari soni 19 million 345 ming kishini tashkil etdi. Mamlakatda 1 million 441,8 ming kishi ishga muhtoj bo'lib, ishsizlik darajasi 9,6 foizga yetdi. Yoshlar orasida ishsizlik darajasi 15,1 foizni, ayollar orasida esa 13,3 foizni tashkil etdi.²

Shu boisdan aholi bandligini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka ko'proq e'tibor berilmoqda.

Hududlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni³

¹ <https://lex.uz/docs/-4472973?ONDATE=01.04.2022>

² <https://www.gazeta.uz/oz/2022/03/08/unempoyment/>

³ <https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/usreo-2>

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Hududlar	2019	2020	2021	2022	2023
O'zbekiston Respublikasi	262930	334767	411203	462834	523556
Qoraqalpog'iston Respublikasi	11985	14677	18288	19998	22863
Andijon	22560	25807	31683	34999	39038
Buxoro	14805	19981	24809	27690	30082
Jizzax	11197	14011	17725	19463	22474
Qashqadaryo	16218	20304	25297	31152	36421
Navoiy	9104	14885	17931	20472	22844
Namangan	16975	21461	26531	28949	32305
Samarqand	19629	25643	33114	40724	47943
Surxondaryo	11618	15509	21563	24395	27368
Sirdaryo	8318	11026	13360	13808	15036
Toshkent	25410	32602	40223	44156	49145
Farg'ona	23304	29300	36117	40403	46350
Xorazm	11815	15453	18875	21984	25616
Toshkent sh.	59992	74108	85687	94641	106071

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2023 –yil 2019- yilga nisbatan hududlar kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari soni Qoraqalpog'iston Respublikasi(10878), Andijon(16478), Buxoro(15277), Jizzax(11277), Qashqadaryo(20203), Navoiy(13740), Namangan(15330), Samarqand(28314), Surxondaryo(15750), Sirdaryo(6718), Toshkent(23735), Farg'ona(23046), Xorazm(13801), Toshkent sh(46079) kishiga oshdi.

Tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlash, davlat nazoratini takomillashtirish va "Soliqchi – ko'makchi" tizimi orqali ularga nisbatan ma'muriy va soliq yukini kamaytirish, shuningdek, tadbirkorlarning muammo va takliflarini bevosita o'rganish, tadbirkorlikni kelgusida rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab olish bo'yicha 2021 yil 20 avgust kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida:

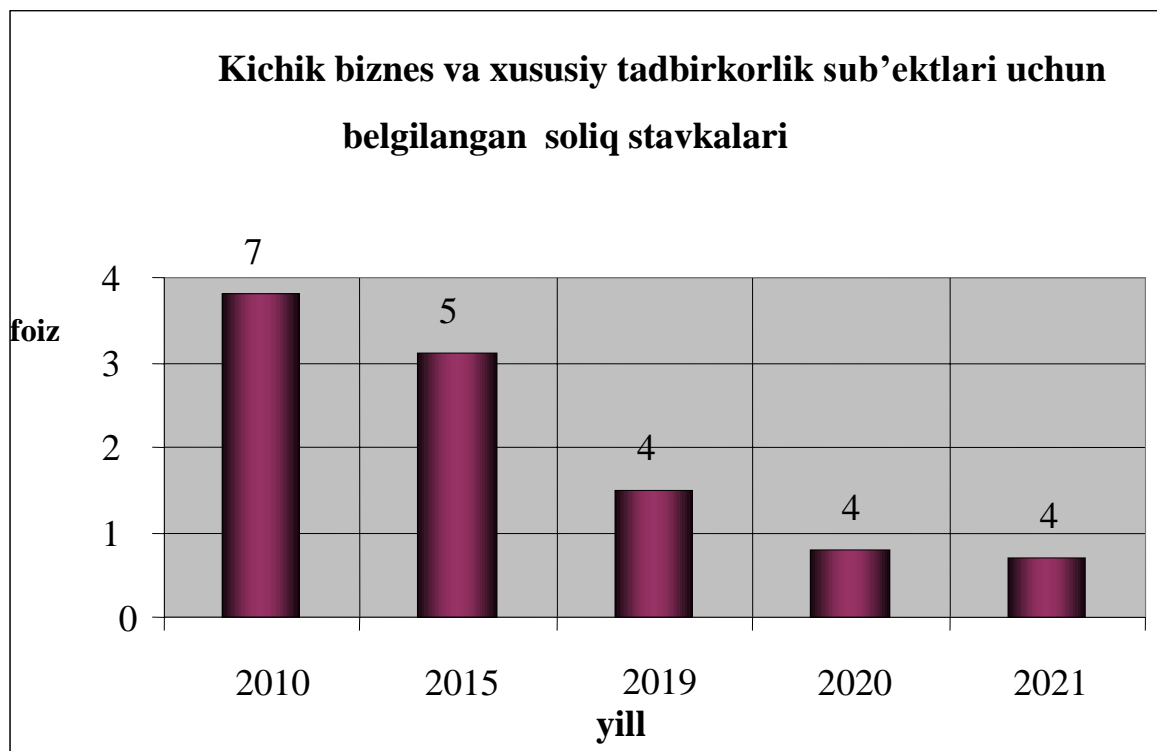
a) quyidagilar 2021 yil 1 oktyabrdan boshlab bekor qilinadi:

qat'iy belgilangan miqdordagi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i to'lovchisi bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan soliq organlariga soliq hisobotini topshirish majburiyati; alohida tayyor import iste'mol tovarlarining bojxona deklaratsiyasi rasmiylashtirilgan sanadan keyin 12 oy o'tgach sotuvga qo'yilishi hamda chakana savdoda realizatsiya qilinishiga qo'yilgan taqiq;

b) 2022 yil 1 yanvardan 2023 yil 1 yanvarga qadar respublika tumanlarida (Toshkent shahri bundan mustasno) faoliyat yurituvchi yakka tartibdagi tadbirkorlik sub'ektlariga belgilangan ijtimoiy soliq stavkasi ikki baravarga pasaytirilgan holda bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizi miqdorida belgilanadi va boshqalar.¹

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bu qadar jadal rivojlanishida, avvalo mazkur soha uchun belgilanayotgan soliq imtiyozlari yetarli darajadagi rag'batlantiruvchi rol o'ynayotganligi hisoblanadi. Jumladan, bu borada 2021 yilda kichik sanoat korxonalariga uchun yagona soliq to'lovi 5 dan 4 foizga pasaytirildi, yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun esa qayd etilgan soliq miqdori o'rtacha 1,0 barobar kamaytirildi.

¹ aveconomy.uz/index.php?newsid=190&seourl=tadbirkorlik-subektlari-uchun-mamuriy-va-soliq-yukini-yanada-kamaytirish-biznesning-qonuniy-manfaatlarini-himoya-qilish-tizimini-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida&seocat=asosiy/yangiliklar

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub‘ektlari uchun belgilangan soliq stavkalari¹

Chizmadagi ma‘lumotlardan ko‘rinadiki, 2010-2021 yillar mobaynida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun belgilangan soliq stavkalari 7 dan 4 foizgacha, ya‘ni 3,0 marta qisqargan.

Muammolari: Shu bilan bir qatorda kichik biznes salohiyatini to‘liq amalga oshirishiga to‘sqinlik qiladigan muammolarni ta‘kidlab o‘tishimiz lozim.

1. Kichik biznesda bandlarning 62 foizidan ko‘prog‘i yakka tartibdagi tadbirkorlikda band bo‘lsa, atigi 16 foizi kichik korxonalar va mikrofirmalarga to‘g‘ri kelmoqda. Kichik korxonalarning bandlikdagi past darajalari Navoiy (11,3%), Qashqadaryo (12,4%) va Toshkent viloyatiga (13,2%) to‘g‘ri kelmoqda.

Kichik biznesda bandlarning 34,2 foizi qishloq xo‘jaligida, 12,7 foizi - sanoatda, 11,6 foizi qurilishda, savdoda 13,4 foizi va 28,1 foizi xizmatlar sohasida band.

2. Yuqoridagi bandlarning tarmoqlar kesimidagi tahlilidan ko‘rinib turibdiki, boshqa tarmoqlarga nisbatan yaratilayotgan ish o‘rinlari samaradorligi yuqori bo‘lgan sanoat tarmog‘ida kichik biznesning nisbatan past darajadagi o‘rnini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu ko‘rsatkichni hozirgi o‘sish darajasining saqlanib qolishi kelgusida aholining ish haqi va tadbirkorlik faoliyatidan oladigan real daromadlarining oshishi bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu holat davlatning aholiga ajratadigan ijtimoiy kafolatlarini cheklashiga olib kelishi mumkin.

3. Kichik biznes sub‘ektlari sonining savdodagi ulushi yuqori darajada saqlanib qolmoqda (jami kichik biznes sub‘ektlarining 26,7% i yoki 63,7 mingta sub‘yekt). Chakana savdo tovar aylanmasida esa, 20,2% ni kichik biznes va mikrofirmalarning ulushi tashkil etgan bo‘lsa, yakka tartibdagi tadbirkorlarning ulushi 69,4% ni tashkil etganini ko‘rishimiz mumkin, bu bank sektoriga pul tushumiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi va kichik biznes sub‘ektlarining soliq solinadigan bazasida nomuvofiqliklarni keltirib chiqaradi.

4. Hududlar kesimida kichik biznes sub‘ektlari sonini qaraydigan bo‘lsak eng ko‘p sub‘yekt Toshkent shahrida (22,6%), Toshkent (9,6%), Farg‘ona (8,8%) va Andijon (8,7%) viloyatlari o‘z faoliyatlarini yuritishmoqda. Bu to‘rt hududda kichik biznes sub‘ektlarining umumiy sonining 50% i atrofida o‘z faoliyatini amalga oshirmoqda. Bundan ko‘rinib turibdiki, Sirdaryo (3,2%), Navoiy (3,3%) va Jizzax (4,2%) kabi respublikamizning boshqa viloyatlarida kichik biznes sub‘ektlarining mavjud potensialidan yetarli darajada foydalanilmayotganidan darak bermoqda.²

Imkoniyatlari (muammoning yechimlari): Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat mehnatga layoqatli aholini ish bilan ta‘minlash, ishsizlikni bartaraf etish va mehnat bozorini tartibga solish bo‘yicha faol ijtimoiy-iqtisodiy siyosat olib boradi. Chunki mehnat salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish

¹ <https://mineconomy.uz/uz/node/1242>

² <https://mineconomy.uz/uz/info/2093>

milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, aholi turmush darajasini oshirish va yuksak taraqqiy etgan mamlakatlar qatoriga qo'shilishning muhim manbai bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda mehnatga layoqatli aholi bandligini ta'minlash maqsadida quyidagi qator chora tadbirlar ko'rilmogda:

1. Mehnat qonunchiligi tobora takomillashtirilib, joylardagi bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari faoliyati kuchaytirilmogda.
2. Yangi ish o'rinlari yaratayotgan ish beruvchilar rag'batlantirilmogda, ularga soliq, kredit va boshqa imtiyozlar berilmogda.
3. Mehnat bozorida ishchi kuchi sifati va raqobatdoshligini oshirish maqsadida mehnat resurslarini kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi yanada takomillashtirilmogda.
4. Aholini ish bilan ta'minlashning eng samarali vositalari bo'lgan kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, kasanachilik, xizmat ko'rsatish va servis sohasi yanada jadal sur'atlarda rivojlantirilmogda.
5. Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan toifalari moddiy qo'llab-quvvatlanmogda, ular uchun ish o'rinlarini kvotalash tartibi yo'lga qo'yildi. 208 ming nafardan ortiq ijtimoiy [himoyaga muhtoj kishilar](#), birinchi navbatda, ko'p bolali ayollar, nogironlar va aholining shu kabi toifa vakillari ish bilan ta'minlandi.
6. Davlat va mahalliy budjet mablag'lari hisobidan vaqtinchalik va jamoat ishlari tashkil etilyapti.
7. Tashqi va ichki migratsiyani tartibga solishga e'tibor kuchaytirilmogda.

O'zbekiston iqtisodiy islohotlarning bosh maqsadi ochiq tashqi siyosatli, barqaror ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini kuchli demokratik huquqiy davlatni va fuqarolar jamiyatini qurish hisoblanadi. Respublikada bozor qayta o'zgartirishlari qat'iy va izchil amalga oshirilmogda. Shu sababli ham, Respublikamizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi sharoitlar yaratilgan:

1. Kichik biznes subyektlarining ro'yxatdan o'tish vaqti 30 daqiqani tashkil etadi. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tish uchun faqat bir dona, yuridik shaxs sifatida kichik korxonani ro'yxatga olishda esa - ikki dona hujjat talab etiladi.

2. Deyarli barcha tarmoqdagi kichik korxonalar kichik biznesni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishning muhim omili hisoblanadigan yagona soliq to'lovi stavkasi, realizatsiya qilingan tovarlar va xizmatlar hajmining 5% ni tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda kichik biznes subyektlari uchun yagona ijtimoiy to'lovning amaldagi stavkasi 15% ni tashkil etadi.

3. Yangi tashkil etilgan chet el investitsiyasi ishtirokidagi ishlab chiqarish korxonalarga besh yil davomida ular ro'yxatdan o'tgan kunidagi soliq va majburiy to'lovlar stavkasini qo'llash huquqi beriladi. 2018-yildan boshlab 1 gektardan ko'proq yer maydoniga ega bo'lgan kichik korxonalar yagona yer solig'i to'lashi belgilab qo'yildi.

4. Kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash quyidagi yo'llar orqali amalga oshirilmogda: banklar tomonidan imtiyozli stavkalar bo'yicha kreditlar berish; tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasining tadbirkorlik faoliyatiga berilgan kredit mablag'larining 50% miqdoridagi kafillik va tijorat banklari kreditlari bo'yicha hisoblangan foiz xarajatlarini qoplash.

5. Tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga ma'sul institut tomonidan biznes manfaatlari himoyalangan. O'zbekistonda kichik biznes subyektlari faoliyatini rejadan tashqari tekshirish bekor qilindi, shuningdek birinchi marta sodir etilgan moliyaviy-xo'jalik huquqbuzarlik uchun tadbirkorlik subyektlari ma'muriy jarimalarning barcha turlaridan ozod etilgan.

6. Respublikaning barcha hududlarida tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlarini ko'rsatuvchi "yagona darcha" tamoyili ostida faoliyat ko'rsatadigan markazlarda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlovchi markazlar tashkil qilingan. Tadbirkorlik faoliyatini endi boshlovchi subyektlar uchun o'zlarining biznes rejalarini tuzish, huquqiy va amaliy ko'mak berish, shuningdek faoliyatlari uchun zarur ma'lumotlarni olishlari uchun "biznes-inkubatorlar" tashkil etilgan.

7. Respublika bo'yicha tadbirkorlarga biznes yuritish bo'yicha o'quv kurslari, xususiylashtirilgan obyektlar bazasida loyihalar amalga oshirish, 5 yil muddatga nol stavkada ijara asosida yer maydonlari ajratish orqali yosh tadbirkorlar uchun klasterlar tashkil etildi.¹

Hududlarda kichik biznes sub'yektlarining sanoatdagi ulushini ko'radigan bo'lsak, Toshkent shahrida 71,3 foiz, Namangan viloyatida 68,4 foiz, Jizzax viloyatida 61,3 foiz va Samarqand viloyatida 55,5 foizni tashkil etgan. Xuddi shu ko'rsatkich Toshkent viloyatida 29,6 foiz, Qashqadaryo viloyatida 23,1 foiz, Navoiy viloyatida 18,8 foiz va Qoraqalpog'iston Respublikasida 18 foizni tashkil etgan.²

¹ Soliyev, I. _ (2020). Formation of innovative activities in the educational system: technological approach. Bulletin of pedagogy: science and practice,

² Soliev, II (2019). INNOVATIVE STRATEGIES IN THE ECONOMY AND THEIR PRACTICAL SIGNIFICANCE. Economics and Socialism

Xulosa va takliflar: Tadbirkorlik deganda yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish (xizmatlar ko‘rsatish) yo‘li bilan tavakkal qilib, o‘z mulkiy javobgarligi asosida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati tushuniladi.

Tadbirkorlikning shakllanishi va rivojlanishi uchun iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy shart-sharoitlar yaratilgan bo‘lishi lozim.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotni rivojlantirish, aholi bandligi va daromadlarini oshirishda muhim omildir. Ushbu soha vakillarini har taraflama qo‘llab-quvvatlash maqsadida oxirgi ikki yarim yilda Prezidentning ellikdan ortiq farmon va qarorlari qabul qilindi.

Jumladan, 2022- yilda tadbirkorlik faoliyatini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, turli ruxsatnomalar olish va boshqa ko‘plab xizmatlar tartib-qoidalari soddalashtirildi. Bu borada qulaylik yaratish uchun Davlat xizmatlari agentligi va uning joylardagi markazlari tashkil etildi. Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakil (Biznes-ombudsman) lavozimi joriy qilindi.

Adabiyotlar

1. Soliyev , I. _ (2020). Formation of innovative activities in the educational system [aveconomy.uz/index.php?newsid=190&seourl=tadbirkorlik-subektlari-uchun-mamuriy-va-soliq-yukini-yanada-kamaytirish-biznesning-qonuniy-manfaatlarini-himoya-qilish-tizimini-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida&seocat=asosiy/yangiliklar](http://mineconomy.uz/index.php?newsid=190&seourl=tadbirkorlik-subektlari-uchun-mamuriy-va-soliq-yukini-yanada-kamaytirish-biznesning-qonuniy-manfaatlarini-himoya-qilish-tizimini-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida&seocat=asosiy/yangiliklar)
2. Soliyev , I. _ (2020). Formation of innovative activities in the educational system <https://mineconomy.uz/uz/node/1242>
3. <https://mineconomy.uz/uz/info/2093>
4. Soliyev , I. _ (2020). Formation of innovative activities in the educational system: technological approach. Bulletin of pedagogy: science and practice,
5. ¹ Soliev, II (2019). INNOVATIVE STRATEGIES IN THE ECONOMY AND THEIR PRACTICAL SIGNIFICANCE. Economics and Socialism

IV SHO'BA.
RESPUBLIKADA MOLIYA VA BANK TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

**РАЗВИТИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ОСНОВЫ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ –
ОДИН ИЗ ВАЖНЫХ ФАКТОРОВ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ И
ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРИОРИТЕТОВ ЕЁ РАЗВИТИЯ**

Шохаъзамий Ш.Ш. – д.э.н., проф. УзМУ
Суннатов Ю.У. – PhD, доц. БухДУ

Процессы глобализации, финансовые нестабильности и риски выявили проблемные стороны теории экономического либерализма и финансов, доктрины невмешательства государства в экономику, теории управления финансами и инвестирования, государственных финансовых политик. Это указывает на необходимость пересмотра сущности, содержания, места и значения финансово-кредитной сферы (ФКС) в социально-экономическом развитии стран и мировых финансах, ее методологического базиса.¹

Причем во всем мире важное место отводится ФКС в достижении эффективности финансовой политики государства (ФПГ)². Ибо от эффективности функциональной структуры ФКС и эффективной ФПГ во многом зависит социально-экономическое развитие страны, финансовое благополучие корпоративного сектора и благосостояние людей.

С позиции социально-экономической системологии³ ФКС по своей инструментальной (спектру финансовых инструментов), институциональной, функциональной структурам и механизмам функционирования является особой сферой, различающейся по природе, типам сущностей и отношений от реального сектора экономики (РСЭ) и других сфер экономики. Ибо она (ФКС) выступает сферой деятельности финансовых и кредитно-банковских институтов, их отношений, инструментов и услуг, как сфера финансового управления и регулирования обеспечивает финансами функционирование государства и всех субъектов экономики.

Экономическая структура ФКС включает в себя финансы: государственные, муниципальные, корпоративные (субъектов бизнеса, негосударственных некоммерческих организаций, политических партий и движений), домохозяйств и индивидуумов, а также финансовый рынок (ФР).

С институционально-иерархической точки зрения государственные, муниципальные и корпоративные финансы можно назвать соответственно макро-финансами, мезо-финансами, микро-финансами. А финансы домохозяйств и индивидуумов – нано-финансами.

Организационная структура ФКС включает в себя систему взаимосвязанных институтов.⁴

¹ Шохаъзамий Ш.Ш. Концепция трактовки основ современной финансово-кредитной сферы. // Молия, Т., №3, 2015. -с.46-58; его же. К вопросу о переходе к развитой фазе финансовой политики государства в Узбекистане // Молия, Т., №5, 2017-с.23-31; его же. Трактат о смарт цифровой республике. Монография. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020. - 352 с.

² ФПГ включает в себя следующие типы политик: бюджетно-налоговая политика (включая политику государственных доходов и расходов, политику государственного долга), денежно-кредитная политика (монетизация, инфляция, насыщенность кредитами экономики, управление ликвидностью и устойчивостью финансового сектора), процентная политика (регулирование уровня процента в экономике), валютная политика (валютный режим, установление валютного курса), политика платежного баланса/счета капиталов (режим счета текущих операций/счета капиталов, состояние платежного баланса/счета капиталов), инвестиционная политика.

³ Шохаъзамий Ш.Ш. Экономическая системология: концепция и применение. -Т.: Iqtisod-moliya, 2010.-420 с.; его же. Социально-экономическая системология//Молия.-Т., №3, 2014.-с.38-46; его же. Трактат о смарт цифровой республике. Монография. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020. - 352 с.

⁴ Таковыми институтами являются: участники финансово-кредитных отношений – заемщики/эмитенты и кредиторы/инвесторы (розничные и крупные, институциональные); финансовые посредники – коммерческие, сберегательные и ипотечные банки, банки развития, небанковские кредитные организации, брокерско-дилерские и управляющие (трастовые) компании, инвестиционные и кастодийные банки, расчетно-клиринговые организации, инвестиционные консультанты, расчетно-клиринговые платы, лизинговые и другие финансовые компании, институциональные инвесторы (страховые компании, пенсионные, благотворительные, инвестиционные, паевые, трастовые, денежные, хеджевые и иные фонды) и др.; институционально организованные рынки (фондовые биржи, организаторы внебиржевой торговли); общие институты инфраструктуры – аудиторские фирмы, оценочные компании, налоговые консультанты, юридические (адвокатские) и нотариальные конторы, таможенные декларанты, рекламные агентства, средства массовой информации, учреждения финансового образования и др.; система регулирования ФКС – монетарные власти, финансовые регуляторы, саморегулируемые организации, законодательная (судебно-правовая) инфраструктура, национальные и профессиональные стандарты.

Финансовый рынок (ФР) – это обладающая особым (S-I)-климатом сложная регулируемая система (подсистема, механизм) реализации упорядоченных функций спроса и предложения финансовых инструментов и финансовых услуг. В силу этих функций, институты макро-, мезо-, микро- и нано-финансов реализуют свои цели в ФКС и на ее ФР.

Качество и благоприятность (S-I)-климата определяется эффективностью инструментальной, институциональной и функциональной структур ФКС и выполнения ею своих функций (распределения, перераспределения и регулирования), а также социальных и экономических функций ФР.

В составе ФР функционируют специальные, но взаимодействующие друг с другом, рынок финансовых инструментов и рынок финансовых услуг, которые отличаются своим товаром и объемами. Хотя тенденции их движения синхронны.

Рынок финансовых инструментов можно разделить на:

1) денежный рынок – рынок краткосрочных кредитов, рынок краткосрочных депозитов, рынок краткосрочных ценных бумаг, валютный рынок, рынок краткосрочных деривативов, рынок репо-сделок и др.;

2) рынок капиталов – рынок средне- и долгосрочных кредитов, рынок средне- и долгосрочных депозитов, рынок средне- и долгосрочных ценных бумаг, рынок инвестиционных, благотворительных и других фондов, страховой рынок, пенсионный рынок, рынок средне- и долгосрочных деривативов, рынок структурированных финансовых продуктов и др.

В дополнение к этому разделению состава ФР, его можно также классифицировать и по другим признакам.¹ От разнообразия признаков классификации ФР повышается качество анализа.

Достижение финансовой безопасности и конкурентоспособности ФКС тесно связано с эффективностью:

- ФПГ, регулирования ФКС;
- инструментальной структуры ФКС и её ФР (спектра финансовых инструментов и финансовых услуг);
- финансово-кредитных отношений и движения финансовых потоков в ФКС, функционирования её индустрии;
- системы финансового управления;
- функционирования ФР и благоприятности (S-I)-климата² на нем.³

Подтверждением сказанному могут также служить результаты исследования взаимосвязи структуры ФКС и экономического роста.⁴

На основе всего вышесказанного, приведены: равновесное (макрофинансовое) уравнение предложения сбережений и спроса инвестиций на ФР, структурно-функциональные модели ФКС, ее подсистем, в том числе ФР, а также таковые модели индустрии финансовых инструментов и индустрии финансовых услуг, взаимосвязанно-синхронное функционирование которых предусматривает ввод макрорегулятора⁵, модел регулирования (S-I)-климата ФР и структурно-

¹ Например, по видам активов и срокам их обращения: рынки кратко-, средне- и долгосрочных базовых финансовых активов (денег, валют, кредитов, депозитов, страховых и пенсионных полисов, драгоценных и редкоземельных металлов, драгоценных камней и др.) и рынки кратко-, средне- и долгосрочных базисных финансовых активов (ценные бумаги, в том числе деривативы). По признаку функционально-операционного разделения инструментальной структуры ФР: рынок ценных бумаг, рынок кредитов, рынок страховых полисов, валютный рынок.

² Иначе говоря, эффективно-сбалансированного протекания процессов сбережения и инвестирования.

³ Этот процесс определяется поведением сберегателей и инвесторов. Поскольку их поведение, в силу их возможностей и ожиданий, различны и весьма изменчивы, сильно реагируют на воздействие внешних и внутренних факторов, в зависимости от которых сберегатели и инвесторы могут переориентировать через ФР свой капитал в наиболее выгодные для них объекты инвестирования.

⁴ Kul B. Luintel, Mosahid Khan, Philip Arestis, Konstantinos Theodoridis. Financial structure and economic growth.//Journal of Development Economics, 28 November 2007; Шохаззамий Ш.Ш. Системное развитие рынка ценных бумаг в регулятивной взаимосвязи с реальной экономикой.-Т.: Fan va texnologiya, 2012.-448 с.

⁵ Макрорегулятор – это организационная форма государственного регулирования национального ФР во взаимосвязи с РСЭ, которая объединяет в себя институты, связанных прямо или косвенно с его регулированием для сбалансированного развития ФР и РСЭ на общегосударственном уровне. В сферу ответственности макрорегулятора не должны передаваться функции Центрального банка по кредитно-денежной политике, Министерства экономики и финансов по бюджетно-налоговой политике, равно как и поддержание курса национальной валюты, функции кредитора последней инстанции, установление ставки межбанковского кредита, функции эмитента и агента государственных ценных бумаг.

математические модели ФР. Также определены их особенности, функции, роли и принципы функционирования, которые полезны для построения и исследования их математических моделей.

Выявлено, что нарушение состояния эквивалентности ФР и реальной экономики (РСЭ) приводит к финансовым кризисам.

Обоснованы предпосылки для ввода в условиях развития нового Узбекистана государственно-общественной формы макрорегулирования ФР и РСЭ в их взаимосвязи, взаимодействии и взаимозависимости.¹ В частности, это следующие предпосылки:

- тенденции развития отечественного ФР и ФКС в целом являются производной от макроэкономической политики государства;

- благоприятные макроэкономические условия и инвестиционный климат, созданные государством, благодаря которым реализуются программы мер по развитию промышленности и ФКС республики. Высокие темпы и требования программ обуславливают принятие новых регулятивных норм и концентрацию действий всех, без исключения, участников ФР, направленных на эффективную реализацию этих программ.² Как следствие, все это требует от властей упреждающих мер по реструктурированию существующей системы регулирования ФР на основе ввода макрорегулятора, позволяющего регулировать и развивать ФР, ФКС во взаимосвязи с РСЭ;

- потенциал существующих резервов отечественной индустрии ФР, который способен в будущем обеспечит рост видов и объемов предлагаемых диверсифицированных финансовых продуктов, объемов и качества предоставления финансовыми институтами услуг, подобных тем, которые оказываются финансово-кредитными институтами и организаторами торговли на развитых ФР, а также диверсификацию продуктов, при возникновении Интернет-финансовой коммерции и финтех;

- тенденция универсализации деятельности коммерческих институтов ФКС, что требует унифицированных для ФКС регулятивных норм, определяющих стандартизированное функционирование на ФР банковских, страховых и др. секторов экономики;

- тенденция развития банковско-финансово-промышленных групп и холдингов, объединяющих в себе по горизонтали и вертикали финансовых и нефинансовых институтов, которые призваны действовать одновременно в сфере производства и финансов, что дает таким структурам выступать стратегическими составляющими реальной экономики и ФКС страны;³

- мировая тенденция объединения усилий институтов, уполномоченных регулировать различные сегменты (ценных бумаг, страхования, кредитов, денег) национального ФР, в едином общегосударственном регуляторе, позволяющем на основе нижеприведенных принципов, кросс-секторное макрорегулирование ФР в соответствии с рекомендациями *Basel II*, *Basel III*, *IOSCO*, *FATF*, *OECD*, и, на этой основе объединения и координации действий национальных макрорегуляторов в деле совместного предотвращения появления и противостояния развитию системного риска, подобного мировому финансово-экономическому кризису (МФЭК)⁴;

- переход ФКС и экономик развитых стран в цифровую фазу.

¹ Обусловлено это усилением процессов финансовой глобализации и конкуренции за инвестиции, необходимостью при этом обеспечения стабильного функционирования ФР и РСЭ во взаимосвязи, нацеленного на обеспечение стабильного экономического роста и достижение мирового уровня инфляции.

² Продиктовано это необходимостью в контексте реализации этих программ привлечения на устойчивой и долгосрочной основе финансовых ресурсов через ФР, особенно, через рынок капитал на цели модернизации экономики, снижения инфляции, обеспечение устойчивого индустриального и экономического роста, что требует перехода ФР в более развитую фазу и на этой основе его интеграции в мировой финансовый рынок, в т.ч. кооперации и интеграции его участников по вертикали и горизонтали.

³ При этом усилятся тенденции перекрестных предложений финансовых продуктов: банками – страховых, фондовых, пенсионных, коллективных инвестиций и компаний; страховыми и брокерско-дилерскими компаниями – банковских или подобных банковским и т.п.; продуктов финансового инжиниринга и секьюритизации активов, создание гибридных продуктов.

⁴ Обусловлено это МФЭК 2008-2010 гг., который показал несостоятельность противостоять этому кризису международных финансовых институтов и национальных регуляторов финансовых рынков из-за их разобщенности и неэффективности их действий в деле не только предупреждения МФЭК, но и борьбы с ним в нынешних условиях.

Hozirgi paytda naqd pulsiz hisob –kitoblar tizimining integratsiyalashuv va globallashtirish shakllanmoqda. Ammo turli davlatlardagi aholining mentaliteti, iqtisodiy muammolar borligi, dunyo mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi farqning mavjudligi, birjalardagi oyinlar vositasida suniy zarar va inqirozni tashkil qilinishi kabi holatlar jahon electron tijoratining yaxlit tizim sifatida barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shuning uchun, barcha barcha mamlakatlarda naqd pulsiz amalga oshirilayotgan bank amaliyotlarining rivojlanishining istiqbollari belgilash dasturlarida jahon moliyaviy inqirozi oqibatlarining ta'sirini har tomonlama hisobga olishimiz, iqtisodiy rivojlanish rejalarini tuzish vaqtida mazkur jarayonlar ta'siri hisobga olishimiz zarur.

O'zbekistonda naqd pulsiz hisob –kitoblarning rivojlanishi ko'pgina iqtisodiy sub'ektlar o'rtasida moliyaviy munosabatlarni qulaylashtirish bilan bo'g'liqdir. Bunday munosabatlarni tashkil qilish ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ob'ektlarini pul bilan ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega. Hozirgi paytda, banklarning naqd pulsiz operatsiyalari takomillashib, ularning yangi turlari joriy qilinayotganligi sezilmoqda. Mamlakatimiz Markaziy banki tomonidan naqd pulsiz hisob- kitoblar tizimini takomillashtirish maqsadida 2012 yilda yangi dastur ishlab childi.

Mamlakatimizda asosiy to'lov vositalari to'lov topshiriqnomasi va talabnomasi, memorial order, inkasso topshiriqnomasi, cheklar, akkreditiv va boshqalar. Hozirgi paytda bunday to'lov vositalarining 50 foizidan ko'prog'i to'lov topshiriqnomalari asosida, 25 foizida ortig'i esa memorial orderlar vositasida amalga oshirilmoqda. Davlatimiz iqtisodiyotida umumiy pul massasining muomaladagi aylanmasining 85 % ortig'i naqdzis pul o'tkazish yo'li bilan olib borilmoqda.

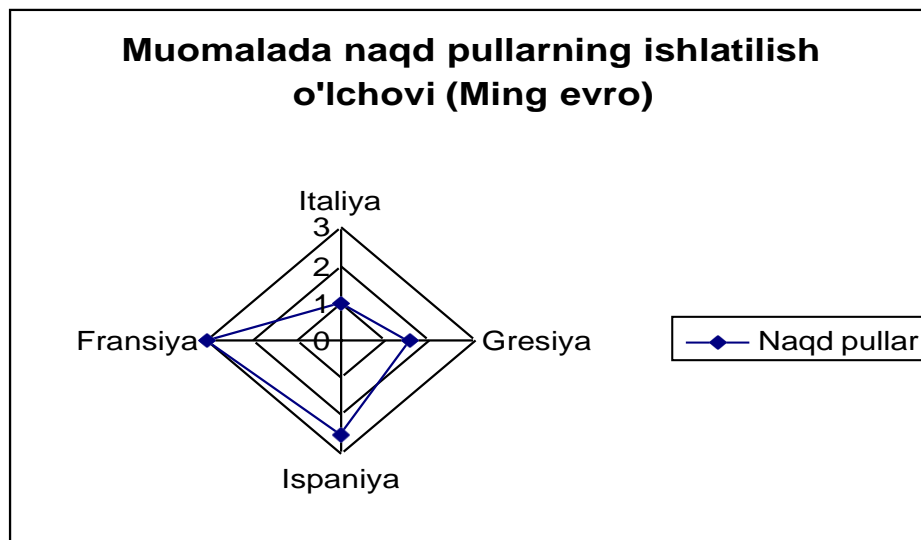
Ayni paytda, dunyoning ko'pgona davlatlarida naqd pulsiz amaliyotlarning qulaylashtirish va takomillashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Masalan, Rossiya Markaziy banki raisining birinchi muovini Georgiy Luntovskiy Sank-Peterburda o'tkazilgan Xalqaro bank kongresida so'zga chiqib mamlakatda naqd pulsiz hisob- kitoblar miqdori 2013 yilda o'tgan yilga nisbatan 41,4 foizga o'sdi va 13,9 trilion rublini tashkil etganligini aytdi. Uning ma'lumotlariga qaraganda, 2013 yilda tovarlar va xizmatlar uchun, to'lov vositalari asosida o'tkazilgan naqd pulsiz hisob – kitoblar umumiy o'tkazmalarining 15 foizini tashkil qiladi. Rasiyada tijorat faolida naqd pullar bilan hisob-kitob qilish 300 ming rublgacha cheklash taxmin qilinmoqda.

Shedsiyada naqdsiz operatsiyalar umumiy hisob- kitoblarning 80 % foizini tashkil qiladi.

Naqd pullar miqdori ko'pgina davlatlarda umumiy pul aylanmasining 10 foizini tashkil qiladi. Masalan, AQSH, Singapur va Yaponiyada muomaladagi naqd pullar umumiy pul massasining 7 foizini, Daniya 10 %, Shedsiyada esa atigi 3 % tashkil qiladi

Naqd pul vositasida to'lovni cheklash boshqa davlatlarda ham amalga oshirilmoqda va ularning miqdori 2 mingdan 20 ming dollargacha hosil bo'lmoqda. Masalan Ispaniyada bunday limit, y'ani cheklov 2,5 ming evroni, Fransiya esa 3 ming evroni tashkil qiladi.

1-Jadval

Iqtisodiyotda naqdsiz hisob-kitoblarni rivojlantirish jarayonida electron to'lovlar tizimining yaratilishi katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra (Global Insight Inc.) electron to'lovlarning 10 % o'sishi, iste'mol xarajatlarini 0,5 % yuksalishini ta'minlaydi. Ikkinchi ijobiy tomoni

xarajatlar keskin kamaytiradi. Clobal Insight Inc. ilmiy tekshirish instituti xodimlarining tadqiqotlariga binoan elektron to‘lov tizimi, qog‘ozlar vositasida ma‘lumot etkazuvchi tizimdan ko‘ra bir yilda YIM –dagi umumiy xarajatlarni 1% kamaytirishiga olib keladi. Bunday natija pul mablag‘lari aylanmasining tezlashuvi hisobidan vujudga keladi. Bu tizim hisob – kitoblar o‘tkazish vaqtini tejaydi va ularning qiymatini pasaytiradi. Masalan AQSH-da bir yilda elektron to‘lov tizimi hisobidan vujudga keladigan xarajatlar miqdorini qisqarish 60 000 million dollarni, Buyukbritaniyada 10 000 million, Belorusiyada esa atigi 750 million dollarni tashkil qiladi.

Barcha mamlakatlarda kartlar texnologiyalaridan foydalanish avj olmoqda. Agar XX asrda millionlab odamlar bunday kartlarga ega bo‘lgan bo‘lsalar, XXI asrda esa ularning milliarddan ham oshib bormoqda. Plastik kartlarning muomalada ommaviy holda ishlatilishi naqd pulsiz hisob –kitoblar tizimining muhim instrumentiga aylanmoqda. Hozirgi paytda plastic kartochkalarining turli tuman shakllari mavjuddir. Albatta bu tizimni rivojlantiruvchi tuzilma bu Markaziy banklardir.

Mamlakatimizda, muomalaga kiritilgan banklarning plastic kartalar orqali hisob-kitob qilish tizimini ham ana shunday moliyaviy xizmat turlari tarkibiga kiradi. Bank plastik karta vositasida hisob-kitoblarni amalga oshirish korxonasi, tashkilot uchun ham, jismoniy shaxslar uchun ham qulaydir. Banklar uchun esa zamonaviy juda tezkor o‘tkaziladigan, foydali va universai to‘lov vositasidir. Bu jarayonga albatta banklarning ijobiy ta‘siri kattadir. Kundan kunga plastic kartochkalar va elektron to‘lovlar pul muomalasida miqdor jihatdan o‘tib bormoqda. Iste‘molchilar har kuni xarid qilish yoli bilan naqd pulsiz to‘lovlar tizimini, ayniqsa to‘lov kartochkalar bozorini rivojlantirmoqdalar. Bank kartochkalari elektron to‘lovlar tizimining eng asosiy instrumenti sifatida shakllanmoqda. Uning muomalada qollanishi banklarda xizmatlarning tannarxi pasayishi va xizmatlar doirasining kengayishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari ular muomalada naqd pul miqdorini kamayishi, mijozlar o‘rtasida pul mablag‘larini aylanmasini tezlashuvi va banklarning resurslar manbaalarini o‘shishiga, Tovar aylanmasining yaxshilanishi, fuqarolar madaniyatini oshirishga yordam bermoqda.

O‘zbekistonda plastic kartlar tizimi rivojlanib bormoqda 2014 yilning 9 oyida ularning soni 2013 yilning shu holatida 12.25 o‘sd. Hozir mamlakatda bunday kartlar 10 million 658 ming donani tashkil qiladi, Ularning 10 million 600 mingtasi jismoniy shaxslar, 29605 mingtasi yuridik shaxslar, 11738 mingtasi korporativ xususiy tadbirkorlarga to‘g‘ri keladi, Bankomatlar soni ham oshib bormoqda va bugungi kunda ular 1744-dan ortiqdir.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda UZKART tizimi 28 tijorat banklarga ulangan. Bundan tashqari xalqaro kartlari VISA, Europay Master Card tizimiga oid 128 ming kartlar muomalaga chiqarilgan. O‘zbek so‘mida ishlatilayotgan Smartvisa kartlari EMY va Uzkartlar esa DUET andozalari vositasida himoyalangan va bu to‘lov vositalarining xafsizligini ta‘minlaydi.

Milliy pul birligimiz so‘mida ishlatiladigan Smartvisa (EMU) kart asosida aholi quyidagi qulayliklarga ega bo‘ladilar:

- magazin va dori-xonada xarid qilish;
- kommunal xarajatlarni to‘lash;
- bankomatdan naqd pul olish;
- internet orqali to‘lov o‘tkazish va boshqalar.

Ayni paytda, bank kartlaridan foydalanish rivojlanib bormoqda va kishi boshiga to‘g‘ri keladigan kartlar har bir davlatda har xildir. Masalan, Janubiy Kreyada har bir kishiga 4,95, AQSH-3,79, Cbngapurda -3,42, Buyukbritaniyada 2,73, Italiyada-1,17, Fransiyada-1,31, Rossiyada-0,74 to‘g‘ri keladi.

Ko‘p mamlakatlar aholi va korxonalarini plastic kartlar vositasida xarid qilishga o‘rgatish yo‘li bilan muomalada naqd pullarning miqdorini keskin kamaytirishga erishdilar. Braziliyada sug‘urtalash, ijtimoiy yordam mablag‘lari ham aholining plastic kartlariga tushiriladi. Janubiy Kreyada bank kartlaridan foydalanishni rag‘batlantirish yo‘lga qo‘yilgan. Masalan, savdo korxonalari hamma operatsiyalarni kartlar bilan amalgam oshirsa qo‘shimcha qiymat solig‘i 2%, soliqqa tortiladigan bazaning 20% qisqartirishga ruxsat berish, har oy 1,5 million miqdorida mukofot fondi tashkil qilingan.

Naqd pulsiz hisob –kitoblarning juda ko‘p miqdori to‘lov topshiriqnomalariga to‘g‘ri keladi. Masalan mamlakatimizda bu to‘lov vositasida amaga oshirilgan amaliyotlar umumiy naqdsiz operatsiyalarning 50 foizdan ko‘prog‘ini tashkil qiladi. Faktoring, akkreditif bo‘yicha amaliyotlar miqdori juda kam. Ma‘lumki, akkreditivning rasmiylashtirish uchun kafil bo‘luvchining imzosi talab qilinmaydi, akkreditiv shartlari xaridor uchun ham sotuvchi uchun ham, ishonchli va qulaydir.

Elektron pul tuzilmasini keskin takomillashuvi nazorat ishini ham rivojlanishini taqozo etadi. Chunki, pul agregatlarini to‘g‘ri hisoblash va mavqeini aniqlash iqtisodiy inqirozlar oldini olishning eng asosiy omillaridan biridir. Bundan tashqari, ba‘zi ma‘lumotlarga ko‘ra qalloblik va o‘g‘rilik mavjudligi natijasida dunyoda plastic kartlardan 13 milliard dollar o‘g‘rilangan, shuning 3 milliarddi Rossiyaga to‘ri

keladi. Yqinda Rossiyaning Moskva, Perm, Sank-Peterburg shaharlarida Cberbank tizimidan 1,5 milliard publni o'g'rilashdan oldin qo'lga olingan. Bunday holatlarni oldini olish madsadida 2015 yilda Visa, Mastercard va boshqa tizimlari tomonidan 575 million kartlar yangi EMU standarti asosidagi chiplar bilan yangilanadi va bu holat ularning xafsizligi ta'minlanadi.

Tijorat banklari plastik karta sohiblariga ularning pul mablag'lari, yoki ish haqi pullari kelib tushganga qadar iste'mol xarajatlari uchun to'lov o'tkazishga ruxsat beradilar. Ammo, bunday imtiyoz ba'zi bank mijozlari bo'yincha qarzgdorlik muammolarini keltirib chqaradi.

Mazkur sohada yana bir yutuqlardan biri, bu banklarda aholining hisob varaqalarining mavjudligidir. Hozirgi paytda, Avstriyda 15 yoshdan katta bolgan insonlarning 85 %, Yaponiyada-85%, Germaniyada -98%, Malayziyada- 45%, Meksikada- 35%, Polshada-30%, Hindistonda- 20% banklarda o'z hisob varaqalarini ochganlar.

O'zbekistonda mazkur naqdsiz to'lov tizimi shiddat bilan takomillashib bormoqda, bu borada boshqa rivojlanib borayotgan kompaniyalar va banklar tajribasini ham o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosamizni buyuk iqtisodchi olim Robertson fikri bilan yakunlash maqsadga mufiqdir. Uning fikricha tovar ishlab chiqarish tezlidi pul muomaladagi aylanmasiga ham bog'liqdir, Darhaqiqat, naqd pulsiz hisob –kitoblarning takomullashuvi tovar ayriboshlash hamda jamg'armalar miqdirini o'sishiga olib keladi.

ФИНАНСЫ В ЭКОНОМИКЕ РЫНОЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

Латинова Мадина Зариповна., Бухарский азиатский университет

Известно, что, термин финансы означает перераспределение и распределение денежных активов между всеми участниками экономической деятельности. Сюда же относятся действия, способствующие повышению экономической отдачи от применения денежных ресурсов. А что касается государственных финансов, нужно отметить, что в их состав входят разные элементы, развитие которых отличается определенными особенностями (по сравнению с другими составляющими) в рамках сектора государственных финансов в целом. Согласно методологии, публичный сектор состоит из секторов государственного управления и сектора государственных корпораций. В свою очередь, сектор государственного управления охватывает центральное правительство, региональные органы управления и органы местного управления, а государственные корпорации делятся на финансовые государственные корпорации и нефинансовые государственные корпорации.

В состав государственных финансов Республики Узбекистан включаются: республиканский и местные бюджеты, целевые внебюджетные фонды, государственный кредит, финансы государственных предприятий, организаций и учреждений. Ведущим звеном финансовой системы выступает государственный бюджет. Через это звено финансовой системы перераспределяется до 40% национального дохода страны.

Государственный бюджет выполняет следующие основные функции:

- перераспределение национального дохода;
- государственное регулирование и стимулирование экономики;
- финансовое обеспечение социальной политики;
- контроль за образованием и использованием централизованного фонда денежных средств.¹

Функционирование государственного бюджета происходит посредством особых экономических форм - доходов и расходов, выражающих последовательные этапы перераспределения национального дохода.

Состояние бюджета является нормальным если расходная часть бюджета равна доходной, дефицитным - если расходы превышают доходы, профицитным - если доходы превышают расходы.

Управление финансами - это целенаправленное воздействие субъектов управления на объекты с целью достижения определенного результата в рамках конкретной экономической системы. Субъектами управления финансами в Республике Узбекистан являются специальные органы. Их можно подразделить на три основные группы: а) органы общего управления финансами; б) органы оперативного управления финансами; в) органы отраслевого управления финансами. К органам общего управления финансами относятся Олий Мажлис Республики Узбекистан и Кабинет Министров Республики Узбекистан. Органами

¹Олий Мажлис Ахборотномаси. 1996 й.. 9-сон. 142-модда. Халқсўзи 1996 й. 187 (1439)-сон 165

оперативноуправления финансами являются: Министерство финансов, Налоговый Комитет, Таможенный Комитет, Центральный банк.

В условиях перехода Узбекистана к рыночным отношениям особое значение приобретает использование важнейших инструментов воздействия государства на экономическую жизнь общества. Одним из этих инструментов являются государственные финансы.

Для обеспечения устойчивого развития осуществляется финансирование мер, направленных на решение как текущих, так и стратегических задач. При этом создаются условия для развития в будущих периодах, а дополнительная долговая нагрузка (возникающая в связи с решением долгосрочных проблем) перекрывается достигнутыми результатами по улучшению условий их дальнейшей деятельности. Концепция устойчивости государственных финансов отражает способность правительства обеспечить финансирование текущего долга и ожидаемых расходов. По их определению, устойчивость является концепцией долгосрочной и сводится к способности страны финансировать свои расходы. На устойчивость государственных финансов влияет соотношение между публичными обязательствами и источниками их финансирования.

При таком подходе объемы и структура расходов государства в течение данного периода являются определенными, поэтому проблема фактически сводится к выявлению обеспеченности их источниками финансирования. Однако вопрос устойчивости государственных финансов целесообразно рассматривать более широко. Прежде всего, нуждаются в уточнении определения объемов и структуры государственных расходов. Что касается финансирования расходов, то следует обратить внимание на то, что сведение бюджета с дефицитом и наращивание государственного долга вряд ли можно рассматривать как признаки неустойчивого состояния бюджетной системы. Соответственно, наличие дефицита сектора государственных финансов в целом, без превышения его критических параметров, нельзя считать признаком неспособности государства обеспечить финансирование своих обязательств.

Таким образом, состояние государственных финансов является устойчивым, когда выполняются следующие условия:

- решаются вопросы обеспечения текущих платежей;
- финансируются расходы на решение задач развития страны в будущих периодах;
- фискальная нагрузка не ограничивает развитие социально и государственноориентированного бизнеса;
- объемы задолженности по долговым платежам не оказывают разрушающего влияния на платежеспособность государства;
- осуществляется централизованные капитальные вложения для строительства жизненно важных стратегических объектов;

IMPROVING THE ANALYSIS OF FINANCIAL CONDITION OF BUSINESS ENTITIES

**Shoha’zamiy Shohmansur Shohnazir o‘g‘li –
Ds, prof. National university of Uzbekistan
Sunnatov Yusuf Usmonovich -
PhD, Bukhara State University**

Abstract

In the article, based on the generalized conditional reference balance, a rating methodology was developed that assesses the quality of the accounting balance of companies. Based on the quality of the accounting balance of companies, 4 quality gradations were established to divide them into groups. Also, in order to know the position of the companies in the top power, the financial size of the companies, which is a new economic term, was introduced and its calculation methodology was given. Based on the financial size of the companies, the financial size was divided into 9 steps to determine their overall comparative value. In order to determine the position of the companies included in each level in the financial top strength, a methodology for determining the financial rating within the ranking level was developed.

Key words:

companies, base point, generalized conditional reference balance, reference amounts of relative coefficients, quality assessment of the accounting balance, quality gradation, ranking step, financial rating within the ranking step

Under the influence of market competition, company owners and management factors, positive and/or negative situations arising in the company's financial and economic activities are directly or indirectly reflected in its management and financial accounting documents (including reports). Such situations always demand the relevance and necessity of economic and financial analysis on the basis of accounting documents and reports that officially reflect the results of financial and economic activity of any company of any organizational and legal form and type of activity. Because, on the one hand, the owners and potential investors of the company, and on the other hand, its management (executive body) and contractual business partners are interested in such an analysis, which allows making management and investment decisions. Based on the assessment of the quality of management activity, it is determined by the analysis of the indicators of the accounting balance, the signs of positive or negative situations arising in its financial and economic activity under the influence of market competition, company owners and hired management factors.

The activities of the owners and management of the company are aimed at effective management of long-term assets (LTA(a)), current (short-term) assets (CA(b)), liabilities (L(c)) and own (private) capital (OC(d)). In this case, the ability to determine the quality of management and accounting activity using the parameters of the accounting balance requires the analysis of its financial and economic activity. After all, based on the analysis of financial and economic activities of companies, including the quality of management and accounting, it is possible to balance and optimize the parameters of the balance structure and analytically determine the signs of imbalances in the company's balance sheet. In the context of what has been said, the following conclusion is appropriate: financial analysis is still relevant in the life of companies, its possibilities are expanding and developing more and more.

At the same time, scientific studies on comprehensive analysis and rating assessment of companies' financial situation are being carried out in global practice. However, the issues of comparative assessment of quality levels based on the methodology of rating and ranking by means of coefficients in correct and inverse proportions based on the summary indicators of the accounting balance, which represent the financial status of economic entities in a complex manner, have not been effectively solved on the basis of specific mathematical methods and criteria. In this context, on the one hand, the lack of scientific research conducted by economists in the world, on the other hand, the increasing digitization of activities of financial analysis and analytical services based on such research, as well as the activities of national and international rating evaluation systems, and the theoretical and methodological basis related to these issues are not sufficiently developed. the urgency and necessity of achieving their effective solution is emerging.

A proposed mathematical approach.

The methodological approach based on the rules given above includes a set of methods (methodologies) given below:

The first method: 6 are correct $(\frac{LTA}{OC}, \frac{LTA}{CA}, \frac{L}{CA}, \frac{LTA}{L}, \frac{L}{OC}, \frac{OC}{CA})$ and 6 reversed $(\frac{OC}{LTA}, \frac{CA}{LTA}, \frac{CA}{L}, \frac{L}{LTA}, \frac{OC}{L}, \frac{CA}{OC})$ determining the minimum and maximum limit values of a total of 12 relative coefficients;

the second method: Determination of the optimal limit for the minimum and maximum limit values of 6 positive and 6 inverse ratio coefficients;

the third method: Determination of reference quantities lying within the interval of minimum and maximum limit values of 12 relative coefficients;

the fourth method: determination of ratings of companies according to 4 financial quality conditions using a generalized criterion (its modular form);

the fifth method: Based on the company's normalized financial size and rating on a logarithmic scale, its ranking position in financial top-strength was determined.

We reveal the content of the methodological approach in the sequence of the methods included in it.

The first method: One of the main goals of company owners is to increase the mobility of balance sheet items. During this movement, the value of a total of 12 relative coefficients changes in a certain interval by means of the coefficients of the balance sheet items of the company with a stable financial position. If one of these relative coefficients does not change in a certain interval, this will affect the other relative coefficients. As a result, it leads to a violation of the balance sheet items.

It is desirable to determine the content of these indicators (coefficients) and their quantitative standards (normative) using the following mathematical expressions and actions.

$\frac{LTA}{OC}$ *minimum and maximum quantitative standards of the indicator to determine.*

Known in financial analysis $0,2 \leq \frac{PWC}{OC} \leq 0,5$ (in which PWC-private working capital) we write the inequality as follows:

$$0,2 \leq \frac{OC-LTA}{OC} \leq 0,5 \text{ or } 0,2 \leq 1 - \frac{LTA}{OC} \leq 0,5.$$

By transferring the number 1 to both sides of the inequality, it can be written in a simple form in the form of the following two similar (but opposite to each other) resulting inequalities:

$$0,5 \leq LTA/OC \leq 0,8 \text{ or } 1,25 \leq OC/LTA \leq 2$$

It can be seen from these similar inequalities that the minimum and maximum normative values of the LTA/OC indicator are [0,5; 0,8] within the interval and such normative values of the OC/LTA indicator [1.25; 2] should be in the interval.

2) determining the minimum and maximum quantitative standards of the indicator $\frac{LTA}{CA}$.

It is known that $\frac{PWC}{CA} \geq 0,1$ or $\frac{OC-LTA}{CA} \geq 0,1$. From the second similar inequality and the

resulting inequalities obtained in point 1, we can write down the relationship with the left side of double inequality 1 in the form of the following system of inequalities: $\left\{ \begin{array}{l} \frac{OC}{CA} \geq 0,1 + \frac{LTA}{CA} \\ \frac{LTA}{OC} \geq 0,5 \end{array} \right.$ multiplying the

inequalities in this system, we get the following inequality:

$\frac{LTA}{CA} \geq 0,05 + 0,5 \cdot \frac{LTA}{CA}$. By transferring the second term on the second side of this inequality to the left side of the inequality, we get the following inequality: $0,5 \cdot \frac{LTA}{CA} \geq 0,05$. Transferring the number 0.5 to the right side of the inequality, we get the resulting inequality $0,1 \leq \frac{LTA}{CA} \leq 1$. It can be seen from this (resulting) inequality that the minimum and maximum standard values of the indicator $\frac{LTA}{CA}$ are [0,1; 1] in the interval and such normative quantities of the indicator $\frac{CA}{LTA}$ [1; 10] should be within the interval.

3) determining the minimum and maximum quantitative standards of the indicator $\frac{CA}{L}$. It is known

that $\left(\frac{L}{TB} \leq \frac{1}{2}\right)$ where TB is the total balance. We make changes to this indicator in the following sequence: $\frac{L}{CA} \cdot \frac{CA}{TB} \leq \frac{1}{2} \cdot \frac{CA}{TB} \leq \frac{1}{2} \cdot \frac{CA}{L} \cdot \frac{L}{LTA+CA} \leq \frac{1}{2} \cdot \frac{CA}{L}$. By transforming the last inequality into a form $\frac{LTA+CA}{CA} \geq \frac{2 \cdot L}{CA}$, we obtain the inequality $\frac{2 \cdot L}{CA} \leq 1 + \frac{LTA}{CA}$. Based on the last inequality and the right side of the double inequality

obtained in point 2, it is possible to write down the system of inequalities of the following form. $\left\{ \begin{array}{l} \frac{2 \cdot L}{CA} \leq 1 + \frac{LTA}{CA} \\ \frac{LTA}{CA} \leq 1 \end{array} \right.$ Adding the two inequalities included in this system of inequalities together, we form the

following inequality: $2 \cdot \frac{L}{CA} \leq 2$. Transferring the number 2 to the right side of the inequality, we get similar (analogous) resulting inequalities of the form $0,5 \leq \frac{L}{CA} \leq 1$ or $1 \leq \frac{CA}{L} \leq 2$.

It can be seen from these similar inequalities that the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{L}{CA}$ is [0,5; 1] within the interval and the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{CA}{L}$ is [1; 2] should be in the interval.

4) determining the minimum and maximum quantitative standards of the indicator $\frac{LTA}{L}$. We write down the double inequalities in Clause 2 and Clause 3 (that is, $0,1 \leq \frac{LTA}{CA} \leq 1$ and $1 \leq \frac{CA}{L} \leq 2$) in the form

$$0,1 \leq \frac{LTA}{CA} \leq 1$$

of a system of inequalities of the following form. $\left\{ \begin{array}{l} 0,1 \leq \frac{LTA}{CA} \leq 1 \\ 1 \leq \frac{CA}{L} \leq 2 \end{array} \right.$

By multiplying the inequalities in this system, we get the resulting double $0,1 \leq \frac{LTA}{L} \leq 2$ inequality.

It can be seen from this inequality that the minimum and maximum standard values of the indicator $\frac{LTA}{L}$ are [0,1; 2] within the interval and the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{L}{LTA}$ is [0,5; 10] should be within the interval.

5) determining the minimum and maximum quantitative standards of the indicator $\frac{OC}{L}$. We write the relation of the resulting inequalities $0,1 \leq \frac{LTA}{L} \leq 2$ in Clause 4 and $1,25 \leq \frac{OC}{LTA} \leq 2$ Clause 1 in the form

of a system of inequalities $\begin{cases} 0,1 \leq \frac{LTA}{L} \leq 2 \\ 1,25 \leq \frac{L}{OC} \leq 2 \end{cases}$. By multiplying the inequalities in this system, we get the following resulting double inequality. $0,125 \leq \frac{OC}{L} \leq 4$

By combining this inequality and the inequality ($\frac{OC}{L} \geq 1$ known in the practice of financial analysis, we get the following resulting double inequality:

$$\left(\frac{OC}{L} \geq 1\right) \cup \left(0,125 \leq \frac{OC}{L} \leq 4\right) = 1 \leq \frac{OC}{L} \leq 4$$

It can be seen from this double inequality that the minimum and maximum standard values of the indicator $\frac{OC}{L}$ is [1; 4] within the interval, and the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{L}{OC}$ should be within the interval [0,25;1].

6) **determining the minimum and maximum quantitative standards of the indicator $\frac{CA}{OC}$** By rewriting the resulting inequality ($0,1 \leq \frac{LTA}{CA} \leq 1$) in clause 2, we can get the following inequality: $1 \leq \frac{CA}{LTA} \leq 10$

This inequality can be expanded in form $1 \leq \frac{CA}{OC} \cdot \frac{OC}{LTA} \leq 10$ and based on the resulting inequality in point 1, a system of inequalities of the following form can be obtained:

$$\begin{cases} 1 \leq \frac{CA}{OC} \cdot \frac{OC}{LTA} \leq 10 \\ 0,5 \leq \frac{OC}{LTA} \leq 0,8 \end{cases}$$

By multiplying both inequalities included in this system, we obtain the following similar resulting double inequalities:

$$0,5 \leq \frac{CA}{OC} \leq 8 \text{ or } 1,25 \leq \frac{CA}{OC} \leq 2$$

It can be seen from these similar inequalities that the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{CA}{OC}$ is [0,5; 8] within the interval and the minimum and maximum normative values of the indicator $\frac{OC}{CA}$ is [0,125; 2] should be in the interval.

The second method (determining the optimal dividing limit for the minimum and maximum limit values of 6 correct and 6 reverse relative coefficients).

Using the defined limits of the six correct ($\frac{LTA}{OC}, \frac{LTA}{CA}, \frac{L}{CA}, \frac{LTA}{L}, \frac{L}{OC}, \frac{OC}{CA}$) and 6 reversed ($\frac{OC}{LTA}, \frac{CA}{LTA}, \frac{L}{LTA}, \frac{OC}{L}, \frac{CA}{OC}$) coefficients presented in the first methodology, the optimal minimum and maximum amount for them is determined as follows:

a) Using the minimum and maximum amounts determined for these correct proportions, their optimal minimum and maximum amounts are determined as follows:

$$\frac{LTA}{OC} \cap \frac{LTA}{CA} \cap \frac{L}{CA} \cap \frac{LTA}{L} \cap \frac{L}{OC} \cap \frac{OC}{CA} = [0,5; 0,8] \cap [0,1; 1] \cap [0,5; 1] \cap [0,1; 2] \cap [0,25; 1] \cap [0,125; 2] = [0,5; 0,8]$$

b) Using the minimum and maximum amounts determined for these inverse ratios, their optimal minimum and maximum amounts are determined as follows:

$$\frac{CA}{LTA} \cap \frac{OC}{L} \cap \frac{OC}{LTA} \cap \frac{CA}{L} \cap \frac{L}{OC} \cap \frac{CA}{OC} = [1; 10] \cap [1; 4] \cap [1,25; 2] \cap [1; 2] \cap [0,5; 10] \cap [0,5; 8] = [1,25; 2]$$

The third method (determining standard quantities lying within the interval of minimum and maximum limit values of 12 relative coefficients).

Using the combination of the balance base (i.e., center of gravity) quantities determined by these 12 ratios, we construct 30 conditional relative balances against CA(b). Because in order to create a conditional reference balance, all conditional relative balances must be defined in relation to the same indicator, in our case, as an example, it means that such balances should be defined in relation to CA(b).

Conditional reference balance against CA	
LTA (a) =0,57b	OC (c) = 0,92b
CA(b) =0,97b	L (d) =0,62b

On the basis of this balance sheet, it is possible to draw up a conditional standard accounting balance sheet in relation to LTA, OC and L indicators other than JA:

In this regard, the conditional standard accounting balances can be expressed in a generalized form as follows:

The generalized conditional reference balance was as follows ¹.

Generalized conditional reference balance	
LTA (a) = 57y	PE (c) = 92y
CA (b) = 97y	TL (d) = 62y

The quantities of the x_i , standard determined on this conditional reference balance are as follows:

$$x_{3(1)} = 0,59, x_{3(2)} = 1,7, x_{3(3)} = 1,5, x_{3(4)} = 0,67, x_{3(5)} = 0,62, x_{3(6)} = 1,61,$$

$$x_{3(7)} = 1,56, x_{3(8)} = 0,64, x_{3(9)} = 0,92, x_{3(10)} = 1,09, x_{3(11)} = 1,05, x_{3(12)} = 0,95$$

the fourth method: determination of ratings of companies according to 4 financial quality conditions using a generalized criterion (its modular form);

Using the reference values and the minimum and maximum limits of all 12 coefficients determined above, the summarized criterion adopted in the following form is considered to be relevant:

$$F = \sum_{i=1}^{12} |x_{3(i)} - x_i|$$

Using the proposed summarized criterion, it is possible to assess the rating of any non-financial company, which reflects the quality of the financial position of any organizational and legal form and type of business. For said purpose, in order to divide the amount of the criterion F into qualitative gradations, using the standard values and minimum and maximum limits of all 12 coefficients determined above, we calculate its minimum ($minF$) and maximum ($maxF$) values as follows:

$$\begin{aligned} minF &= |0,59 - 1| + |1,7 - 1| + |1,5 - 1| + |0,67 - 1| + |0,62 - 0,5| + |1,61 - 1,25| + |1,56 - 2| \\ &\quad + |0,64 - 0,5| + |0,92 - 0,1| + |1,09 - 0,5| + |1,05 - 0,5| + |0,95 - 0,13| \\ &= 5,04 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} maxF &= |0,59 - 0,1| + |1,7 - 10| + |1,5 - 4| + |0,67 - 0,25| + |0,62 - 0,8| + |1,61 - 2| + \\ &+ |1,56 - 1| + |0,64 - 1| + |0,92 - 2| + |1,09 - 10| + |1,05 - 8| + |0,95 - 2| = \\ &31,19 \end{aligned}$$

We divide the range of the calculated $minF$ and $maxF$ values into four qualitative gradations as described above, i.e.:

(0; 5,04] – excellent quality;

(5,04; 15,595] – good quality;

(15,595; 31,19] – satisfactory quality;

(31,19; ∞) – poor quality.

the fifth method: Based on the company's normalized financial size and rating on a logarithmic scale, its ranking position in financial top-strength was determined.

Thus, the quality of the financial position of a non-financial company is assessed by a rating using the summarized criterion F. This rating is determined in four gradation intervals.

In the schematic model of the above non-financial company's balance sheet indicators, which depends on the same unknown, it serves as a necessary indicator in determining the financial amount of the non-financial company. In this case financial amount will be equal to $k = \log_{10} y$.

In a competitive market environment, it is much more complicated for non-financial companies to operate according to the above schematic model. In such circumstances, the financial amount of the balance sheet items varies. That is, the above model shall look like this.

Generalized conditional reference balance	
LTA (a) = 57y ₁	PE (c) = 92y ₃
CA (b) = 97y ₂	TL (d) = 62y ₄

¹Sunnatov Yu.U. Determination and application of reference values of transformation coefficients, expressed in the balance sheet indicators, to assess the financial condition of non-financial firms.// Scientific electronic journal “International Finance and Accounting” of Tashkent Financial Institute, №1, February 2020; Shokhazamiy Sh.Sh., Sunnatov Yu.U. Determining the financial condition of firms in their financial top-rankings according to their financial position rating based on their financial amount//“ Book of abstracts of the international scientific-practical conference “Current issues of active investments and social development”, Andijan State University named after Z.M. Babur, October 11, 2019.

According to the above schematic model, the financial amount of a non-financial company is determined as follows.

$$k = \log_{10} \frac{y_1 + y_2 + y_3 + y_4}{4}$$

In reliance upon the financial amount of non-financial companies, we divide the financial amount into several levels to determine their comparable total cost. These levels are as follows:

Level 1 is called «A». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 8 (i.e. $k > 8$).

Level 2 is called «B». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 7 and less than 8 (i.e. $7 < k \leq 8$).

Level 3 is called «C». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 6 and less than 7 (i.e. $6 < k \leq 7$).

Level 4 is called «D». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 5 and less than 6 (i.e. $5 < k \leq 6$).

Level 5 is called «E». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 4 and less than 5 (i.e. $4 < k \leq 5$).

Level 6 is called «F». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 3 and less than 4 (i.e. $3 < k \leq 4$).

Level 7 is called «G». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 2 and less than 3 (i.e. $2 < k \leq 3$).

Level 8 is called «H». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 1 and less than 2 (i.e. $1 < k \leq 2$).

Level 9 is called «I». This level includes all non-financial companies with a financial amount more than 0 and less than 1 (i.e. $0 < k \leq 1$).

Creating a ranking for non-financial companies by dividing them into intermediate gradations of one unit length makes it easier for us to draw conclusions for these non-financial companies. However, since there are unlimited numbers in a single unit range, it is very unlikely that the financial amount of two or more non-financial companies will be equal to the same number. We use an overall estimate to determine robust position of non-financial companies that belong to each of these levels. This assessment is determined as follows:

$$n = \frac{\text{the normalized financial size of the company}}{\text{the company's financial rating}}$$

The higher this overall assessment, the more stable the company's financial position, as well as the higher its position in the top-strength.

References

1. Bernsteyn L.A. Analiz finansovoy otchetnosti / Per. s angl.-M.: Finansi i statistika
2. Birman G., Shmidt S. Ekonomicheskiy analiz investitsionnix proektov / Per. s angl. - M.: Banki i birji, YuNITI, 1997
3. Breyli R., Mayers S. Prinsipi korporativnix finansov / Per.s angl. - M.: Olimp-Biznes,
4. Xelfert E. Texnika finansovogo analiza / Per. s angl. - M.: Audit, YuNITI, 1997
5. Ilisheva N. N., Krilov S. I. Analiz finansovoy otchetnosti: uchebnik. M.: Finansi i statistika: INFRA-M, 2011. 480 s.
6. Sheremet A. D. Analiz i diagnostika finansovo-xozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya. - M.: INFRA-M, 2011. 367 s.
7. Sheremet A. D., Negashev Ye. V. Metodika finansovogo analiza deyatelnosti kommercheskix organizatsiy. 2-ye izd., pererab. i dop. - M.: INFRA-M, 2012. 208 s.
28. www.macrotrends.net
29. <https://corporatefinanceinstitute.com>
30. <https://www.accountingtools.com>

DAVLAT TIBBIYOT TASHKILOTLARIDA ICHKI MOLIVAVIY NAZORATNI TASHKIL QILISH MASALALARI

**Kuliboyev Azamat Shonazarovich,
Toshkent moliya instituti dotsenti, PhD.**

Davlat tibbiyot tashkilotlarida ichki moliyaviy nazorat va uni amalga oshirish to'g'risidagi nizom talab darajasida emas, balki ba'zi tashkilotlarda ichki moliyaviy nazorat to'g'risida nizomning o'zi mavjud emas. Bugungi kunda davlat tibbiyot tashkilotlarida ichki moliyaviy nazoratni tashkil etish va uni normativ – huquqiy hujjatlarga asosan amalga oshirish muhim ahamiyatga ega masalalardan biri hisoblanadi.

Davlat tibbiyot tashkilotlari mablag'lari, mehnat va moddiy resurslaridan samarali foydalanishning muhim sharti moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish natijadorligi va samaradorligini oshirishdir.

Davlat tibbiyot tashkilotlaridagi ichki moliyaviy-iqtisodiy nazorat tizimiga quyidagilar kiradi: mansabdor shaxslarning huquqlari, burchlari va majburiyatlarini normativ - huquqiy tartibga solish;

- nazoratni amalga oshiruvchi mansabdor shaxslar;
- nazorat faoliyati obyektlari;
- moliyaviy-iqtisodiy nazorat turlari, shakllari va usullari;
- ichki moliyaviy-iqtisodiy nazoratni boshqarish;
- ichki nazorat sohasidagi faoliyatni rejalashtirish.

Davlat tibbiyot tashkilotlarida ichki moliyaviy nazoratni tashkil qilishda amaldagi normativ – huquqiy hujjatlarga amal qilish kerak.

Moliyaviy nazoratni tashkil etishning muhim jihati tarmoq va idoraviy ko'rsatmalarning ta'siri va mavjud amaliyotni tahlil qilishdir.

Ichki moliyaviy nazorat vazifalariga quyidagilar kiradi:

- tashkilot normativ – huquqiy hujjatlarga rioya etilishini nazorat qilish;
- tashkilot rahbarining buyruqlarini bajarish;
- tashkilotda kassa operatsiyalarining qonuniyligini nazorat qilish;
- hisobni tashkil etish va mulkning saqlanishini ta'minlash;
- olib borilayotgan operatsiyalarni xodimlarning vakolatlariga muvofiqligini ta'minlash;
- xo'jalik ichidagi zaxiralarni aniqlash va ulardan foydalanish choralarini ko'rish;
- hisobotda ko'rsatilgan ma'lumotlarning amalga oshirilayotgan xo'jalik operatsiyalariga muvofiqligini tekshirish;
- buxgalteriya hujjatlarining to'g'riligi va to'liqligini tekshirish;
- ishonchli moliyaviy hisobotlarni o'z vaqtida tayyorlashni nazorat qilish;
- hisobda xatolik va buzilishlarning oldini olish;
- moliyaviy-xo'jalik faoliyatidagi huquqbuzarliklar sabablarini o'rganish;
- moliyaviy va moddiy ta'minlash normalari va tartibini belgilovchi amaldagi me'yoriy — huquqiy hujjatlar, ko'rsatmalar va boshqa normative — huquqiy hujjatlarni muassasada amaliy qo'llash tajribasini o'rganish, ularni takomillashtirish.

Ichki moliyaviy nazoratni tashkil etish tashkilotda ichki nazorat to'g'risidagi Nizomi bilan belgilanadi. Ushbu Nizomda quyidagi bo'limlar aks ettirilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. Ichki moliyaviy nazoratning maqsadi, vazifalari va tamoyillari;
2. Ichki moliyaviy nazoratni tashkil etish tartibi;
3. Nazorat qiluvchi va nazorat qilinadigan shaxslarning huquq va majburiyatlari;
4. Ichki moliyaviy nazorat to'g'risidagi nizomga rioya qilish uchun tomonlarning javobgarligi;
5. Ichki moliyaviy nazorat tizimining samaradorligi holatini baholash;
6. Boshqa ichki moliyaviy nazoratga oid zarur bo'limlar. Ushbu bo'limlar oldingi bo'limlarda yoritilmagan masalalarni hal qilishi mumkin.

Davlat tibbiyot tashkilotlarida ichki moliyaviy nazoratni tashkil etuvchi mansabdor shaxslar tashqi nazorat qiluvchi organlar tomonidan o'tkazilgan taftish va tekshirish materiallarini ko'rib chiqadilar hamda aniqlangan huquqbuzarliklarni o'z vaqtida bartaraf etish, nazoratning sifati va samaradorligini oshirish choralarini ko'radilar. Davlat tibbiyot tashkilotlarida tashkilot ehtiyojlari uchun xaridlarni tashkil etishni tekshirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ichki moliyaviy nazorat doirasida amalga oshirilayotgan tadbirlar izchil bo'lishi kerak. Avvalo, davlat tibbiyot tashkilotlari da dastlabki tekshiruv o'tkazilishi kerak.

Moliyaviy-xo'jalik operatsiyalari tugagandan so'ng, keyingi moliyaviy nazorat amalga oshiriladi. Masalan, ular kassa operatsiyalarini, shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni, hisobdor shaxslar, mol

yetkazib beruvchilar, xaridorlar bilan hisob-kitoblarni, asosiy vositalarni hisobga olish va tasarruf etishning to'g'riligini tekshiradilar.

Hujjatlarni tuzish va ulardagi ma'lumotlarni aks ettirish jarayonini soddalashtirish uchun biz quyidagilarni tasvsiya qilamiz:

- davlat tibbiyot tashkilotlari uchun ish tartibini ishlab chiqish (hisob siyosatiga ilova sifatida);
- belgilangan hollarda asosiy va tasdiqlovchi hujjatlarni o'chirish (bu ularni qayta ishlatmaslik uchun zarur);
- hisobot davri oxirida hujjatlarni papkalarga tikish;
- arxivni tashkil etish;
- tashkilotning ish tartibida belgilangan hujjatlarni operativ saqlash muddati tugagandan so'ng hujjatlar solingan papkalarni arxivga topshirish;
- birlamchi hujjatlarni o'z vaqtida tuzish.

Davlat tibbiyot tashkilotlarida o'tkazilgan ichki moliyaviy nazorat natijalari tegishli dalolatnomalar bilan rasmiylashtiriladi. Dalolatnomalarda quyidagilar aks ettirilishi kerak:

- davlat tibbiyot tashkilotlari rahbarining buyrug'i bilan tasdiqlangan tekshirish dasturi;
- buxgalteriya hisobi va hisobot tizimining amaldagi holati;
- tekshirish jarayonida qo'llaniladigan usullar va texnikalar;
- amaldagi normativ—huquqiy hujjatlariga muvofiqligini tahlil qilinganligi;
- ichki moliyaviy nazorat tadbirlari natijalari bo'yicha xulosalar;
- moddiy javobgar shaxslar tomonidan yetkazilgan moddiy zararlar miqdori, shuningdek aybdorlar shaxlar ro'yxati;
- nazorat davomida ko'rilgan chora-tadbirlar tavsifi hamda kamchiliklar va huquqbuzarliklarni bartaraf etish bo'yicha berilgan tavsiyalar.

Bundan tashqari davlat tibbiyot tashkilotlarida nazorat jarayonida aniqlangan huquqbuzarliklar va suiiste'mollarni dalolatnomaga kiritishda qaysi normativ — huquqiy hujjatlar buzilganligini ko'rsatish kerak.

Buzilish va qoidabuzarliklarga yo'l qo'ygan davlat tibbiyot tashkilotlari xodimlari nazorat natijalari bilan bog'liq masalalar bo'yicha tashkilot rahbariga yozma ravishda tushuntirishlar taqdim etishlari shart.

Taqdim etilgan ma'lumotlarga asoslanib, rahbar tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilashga qaratilgan tegishli choralarni ko'radi. Bu o'z navbatida davlat tibbiyot tashkilotlarida hisob ishlarining to'g'ri yuritilishini, moliyaviy hisobotlarning ishonchli shallantirilishini va o'z vaqtida tegishli organlarga taqdim etilishini ta'minlaydi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ В ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ

Уракова М.Х. Бухарский
государственный университет
Негматов М.Ш.

Студент 4 го курса совместного проекта
БУХГУ И КФУ

Аннотация. В статье раскрыты вопросы по совершенствованию учетной политики в туристических компаниях. Сущность учетной политики и ее необходимость, а также даны предложения по приближению к международным стандартам особенности общего, методического, технического и организационных разделов учетной политики.

Ключевые слова: учетная политика, общий раздел, методические основы, технический раздел, организационный раздел, международные стандарты.

Сфера туризма является одним из наиболее доходных развивающихся высокими темпами видов бизнеса. В Стратегии развития нового Узбекистана на 2022–2026 годах выдвинуты вопросы ускоренного развития индустрии туризма, диверсификации и улучшения качества туристских услуг, расширения туристской инфраструктуры .

На Министерство инновационного развития Республики Узбекистан, организованное Президентом Республики Узбекистан 29 ноября 2017 году возложены задачи по кардинальному повышению конкурентоспособности туристской отрасли путем выработки и внедрения инновационных подходов .

Увеличение числа местных туристов до свыше 12 миллионов и доведение числа зарубежных туристов, пребывающих в республику, до 9 миллионов в рамках реализации программы «Путешествуйте по Узбекистану».

Широкое внедрение в основных туристических городах страны инфраструктуры безбарьерного туризма. Увеличение к 2026 году численности занятого населения в сфере туризма в два раза с доведением их числа до 520 тысяч.

Развитие инфраструктуры объектов туристического и культурного наследия и принятие государственной программы по эффективному использованию более 8 тысяч объектов культурного наследия.

Строительство в Зааминском, Фаришском, Бахмалском районах и Айдар-Арнасайской системе озер дополнительных туристических зон и зон отдыха, реализация проектов на сумму 300 миллионов долларов США, создание 25 тысяч рабочих мест.

Увеличение объема туристических услуг как минимум в десять раз в последующие пять лет путем трансформации Самарканда в «Врата туризма». Обеспечение занятости 40 тысяч человек в сфере туризма. Создание в 2022 году туристического центра Самарканд, включающего в себя исторический комплекс «Вечный город» с необходимой инфраструктурой.

Реализация отдельной программы по развитию экотуризма Республики Каракалпакстан и Приаралья с широким использованием потенциала нового аэропорта Муйнака.

Принятие отдельной программы по превращению сферы туризма в Хорезмской области в основной «драйвер» создания новых рабочих мест.

Реализация отдельной программы по ускоренному развитию туризма в Бухарской области.

Эффективное использование потенциала паломнического и экологического туризма в Навоийской области.

Дальнейшее улучшение туристической инфраструктуры в городе Ташкенте.

Разработка отдельной программы по поднятию на новый уровень туристического потенциала в Ташкентской области.

Несмотря на то, что сегодня в республике существуют нормативно–правовые акты, создаваемые в системе финансового учета, исходя из особенностей туристических компаний, мы не можем сказать, что в них полностью сформирован порядок организации и ведения финансового учета и отчетности.

Существуют отдельные проблемы, связанные с организацией финансового учета и отчетности в сфере туризма, в частности:

–совершенствование нормативно–правовых основ финансового учета и отчетности в туристических компаниях;

–совершенствование учетной политики в туристических компаниях и ее формирование;

–финансовые поступления (туристическая продукция) не полностью отображаются в счетах бухгалтерского учета (в целях взимания налоговых платежей), что является причиной неправильного формирования финансовых результатов;

–требуется внесение изменений и дополнений в состав статей — форм, составляемых финансовых отчетов с учетом особенностей сферы туризма.

Разработка выводов, предложений и рекомендаций, направленных на поиск научно обоснованного решения этих проблем, может послужит основой для выведения конъюнктуры рынка туризма в республике на этап развития на высоком уровне. Следовательно, необходимо усовершенствовать финансовый учет и отчетность при повышении объема туристической продукции и увеличении финансовых поступлений в более чем 480 туристических компаниях, действующих по республике.

Совершенствование финансового учета и отчетности действующих туристических компаний является актуальной так как сведения, относящиеся к финансовому учету и отчетности туристических компаний, не отвечают требованиям, потому что финансово– экономическая деятельность туристических предприятий в большинстве случаев не обеспечиваются надежными источниками.

Концептуальная основа для подготовки и представления финансовой отчетности имеет важное значение при организации финансового учета в туристических компаниях. Только дляодной подготовки и представления финансового отчета концептуальная основа включает подготовку финансовой отчетности, ее элементов, принципов и правил. Эта концептуальная основа была разработана для всех субъектов хозяйствования в общем виде. По нашему мнению, целесообразно разработать новый проект концептуальной основы для субъектов малого бизнеса с учетом их

особенностей. Данная концептуальная основа охватывает не только порядок подготовки и представления финансовой отчетности, но и вопросы организации финансового учета.

Ниже мы изложим нормативно–правовые акты по регулированию финансового учета и отчетности в субъектах предпринимательства, занимающихся туристической деятельностью (Таблица 2).

Таблица 2.

Нормативно–правовые акты,
Регулирующие финансовый учет в туристических предприятиях

Название нормативно–правовых актов	Примечание
<i>Первый уровень</i>	
Закон Республики Узбекистан “О бухгалтерском учете”, 13 апреля 2016 г., №404.	устанавливает общие требования по организации ведению бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности в туристических предприятиях.
Налоговый кодекс Республики Узбекистан. Сборник законодательных актов Республики Узбекистан, 2007 г., №52 (I)	определяет порядок налогообложения в туристических предприятиях.
<i>Второй уровень</i>	
Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении положения о составе затрат по производству и реализации продукции (работ, услуг) и о порядке формирования финансовых результатов». 5 февраля 1999 г. №54.	определяет порядок формирования финансовых результатов, определения себестоимости и учета расходов туристической продукции и туристических услуг в туристической деятельности.
Порядок ведения юридическими лицами кассовых операций с иностранной валютой на территории Республики Узбекистан. 11.01.1999 г. N ЭГ/13-01-44	регулирует операции туристических компаний с иностранной валютой.
Национальные стандарты бухгалтерского учета Республики Узбекистан (НСБУ 1-24).	определяет порядок учета объектов финансового учета в туристических предприятиях и применения плана счетов.
<i>Третий уровень</i>	
Учетная политика хозяйствующих субъектов и другие внутренние акты	определяют вопросы организации учета в туристических предприятиях в соответствии с законодательством

Ниже предлагается проект концептуальной основы для субъектов малого предпринимательства по результатам проведенного исследования (также могут быть сформированы как часть действующей концептуальной основы): Таблица 3.

Концептуальная структура организации финансового учета и составления финансовой отчетности для субъектов малого предпринимательства

№	Структурная часть	Содержание
1.	Цель концептуальной основы	Определяет понятия организации бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в субъектах малого предпринимательства (СМБ).
2.	Сфера применения	Предусматривает признание принципов финансового учета и финансовой отчетности для СМБ, целей и элементов финансовой отчетности.
3.	Пользователи данными бухгалтерского учета и отчетности	Включает интересы и рамки всех пользователей информации, отображаемой в бухгалтерском учете и отчетах по финансовой отчетности СМБ
4.	Принципы	Используются принципы, необходимые для ведения финансового учета и составления финансовой отчетности.
5.	Оценка	Отображается порядок оценки объектов бухгалтерского учета.

Предлагаемый проект создает возможности для дальнейшего совершенствования порядка организации финансового учета и составления финансовой отчетности, дальнейшего раскрытия

сущности и разъяснения содержания национального стандарта бухгалтерского учета в действующем НСБУ-20 «О порядке упрощенного ведения учета и составления отчетности субъектами малого предпринимательства»

С учетом особенностей сферы туризма в организации финансового учета в туристических предприятиях в исследовании выражен следующий подход: «Целью финансового учета в сфере туризма оценка имущественного и финансового состояния, обобщение информации об активах, обязательствах и состоянии частного капитала, составление периодических и годовых финансовых отчетов». Система счетов в финансовом учете туристических предприятий обобщает всю информацию о состоянии и движении материальных, трудовых и финансовых ресурсов. Предложена общая структура рабочих счетов, необходимых для применения в НСБУ-21. В результате исследований по совершенствованию финансового учета и отчетности в туристических предприятиях предлагаются следующие выводы и рекомендации:

1. Рекомендована «Концептуальная основа бухгалтерского учета и финансовой отчетности субъектов малого предпринимательства» с учетом нормативно-правовых актов организации финансового учета в корпоративной системе республики, в том числе, «Концептуальная основа организации и представления финансовой отчетности» с учетом особенностей субъектов малого предпринимательства, в частности, предприятий туристической сферы

2. Усовершенствована организация финансового учета на предприятиях, занимающихся туристической деятельностью, в частности, первичные и консолидированные акты, учитывающие объекты бухгалтерского учета. Это служит своевременной и полной регистрации сведений бухгалтерского учета и надежному формированию финансовой отчетности в сфере. На сегодняшний день разработан “Рабочий план счетов бухгалтерского учета”, которую можно использовать в финансово-хозяйственной деятельности туристических предприятий в соответствии с «Планом счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и Инструкцией по его применению» НСБУ-21 национального стандарта бухгалтерского учета Республики Узбекистан (12 ноября 2003 г., №1181-1-сон, с изменениями от 25 мая 2009 года, №1181-2). Рекомендовано формирование «Учетной политики», общей для занимающихся туристической деятельностью предприятий с учетом отсутствия единых требований к структуре учетной политики в международных нормативных актах (стандартах) и единых требований о том, на какие аспекты необходимо уделить особое внимание в их структуре. Обосновано, что основное внимание следует уделить его методическим аспектам. Это послужит правильной организации и осуществлению финансового учета в сфере.

Список литературы:

1. Темирханова М. Ж. Нормативно-правовые основы организации финансового учета и отчетности в туристических организациях Республики Узбекистан // Вестник науки и образования. 2016. №3. С. 18.

2. Burton F. G. et al. An application of expectancy theory for assessing user motivation to utilize an expert system // Journal of Management Information Systems. 1992. V. 9. №3. P. 183- 198.

3. Холбоев С., Эшов Б. Ж., Одилов А. А., Саипова, К. Д., Инсопов, А. А. Миллий университетда кечган хаёт мазмуним. Ташкент: Мумтоз суз, 2015. (на узб. яз.).

4. Тулаходжаева М. Организация и методы финансового контроля в Республике Узбекистан: дисс. ... д-ра экон. наук. М., 1998. 480 с.

5. Тулаходжаева М. М. Совершенствование нормативно-правового и методического обеспечения аудиторской деятельности в Узбекистане // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2014. №3. С. 72-77.

TADBIRKORLIK SUB`EKTLARINI BANKLAR TOMONIDAN KREDITLASH BO ‘YICHA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBALARI

Sotvoldiyev Nurmuhhammad Nematjonovich,

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi, talaba

Ma`lumki, respublikamiz tijorat banklarida ular faoliyatini boshlaganidan hozirga qadar filiallarning bank operatsiyalarini amalga oshirishdagi mustaqilligini ta’minlash masalasiga e’tibor qaratilmagan. Xususan, kreditlar berishda va valyuta operatsiyalarini amalga oshirishda filiallarning mustaqilligi mavjud emas. Masalan, hujjatlashtirilgan akkreditiv ochishga bank filiallari vakolatli emas. Ular tegishli hujjatlarni rasmiylashtirib, bankning bosh ofisiga jo`natadi, xolos. Respublikamizning tijorat banklari hududlardan

eksport qilinayotgan tovarlarni to'lovi bo'yicha xorijiy banklarning hujjatlashtirilgan akkreditivlaridan foydalanish jarayonini qo'llab-quvvatlashda o'zlarining xorijlik vakil banklaridan foydalanishlari mumkin.

Hozirgi davrda barqaror pul oqimiga ega bo'lgan kichik biznes sub'ektlarini alohida mijozlar guruhi sifatida tanlab olib, ularga ta'minotsiz kreditlar berish amaliyoti mavjud emas. Buning ustiga, kredit ta'minotini rasmiylashtirish kredit oluvchini kreditlash bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarini oshiradi. Masalan, tijorat banklarining filiallari tomonidan hududlardagi kichik biznes sub'ektlarini kreditlashda asosan kreditlashning bir marotabali kreditlash shaklidan foydalanilmoqda. Kreditlashning overdraft, kontokorrent, faktoring va forfeyting shakllari tijorat banklarining filiallarida mavjud emas.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlarining kredit to'loviga layoqatliligi bevosita ularning rentabelligiga bog'liq. SHu jihatdan olganda, respublikamizda 2020 yildan boshlab inflyatsion targetlash rejimini bosqichma-bosqich joriy etilayotganligi kichik tadbirkorlik sub'ektlarining kredit to'loviga layoqatliligini ta'minlash nuqtai-nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

2017 yil 5 sentyabrda valyuta munosabatlarini liberallashtirilishi munosabati bilan milliy valyuta-so'm keskin devalvatsiya qilindi, ya'ni devalvatsiya sur'ati qariyb ikki barobarni tashkil etdi. Bu esa, o'z navbatida, xorijiy valyutalardagi kreditlarni qaytarish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarni kompensatsiya qilish zaruriyatini yuzaga keltirdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 27 oktyabrdagi PQ-5268-sonli "Tadbirkorlik sub'ektlarining xorijiy valyutadagi kredit majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq yukini kamaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoniga muvofiq, tijorat banklaridan xorijiy valyutada olingan kreditlar milliy valyutaga o'tkazilganda amaldagi kompensatsiya taqdim etish to'g'risidagi shartnomalari mavjud bo'lgan tadbirkorlik sub'ektlarining ekvivalenti 1 million AQSH dollaridan, foiz stavkasi Markaziy bank asosiy stavkasining 1,75 baravaridan oshmaydigan kreditlarning asosiy stavkadan oshadigan, lekin 5 foizli punktdan ko'p bo'lmagan qismi bo'yicha foiz xarajatlarini qoplash uchun Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi tomonidan kompensatsiya taqdim etish tartibi joriy etildi.

Germaniyada kichik biznes sub'ektlariga beriladigan imtiyozli kreditlarning shartlari quyidagicha: kredit miqdori 1,0 mln. evrogacha bo'lgan summani tashkil etadi; kreditning yillik foiz stavkasi 5 foizni tashkil etadi; kredit 20 yilgacha muddatga beriladi va kichik biznes sub'ekti faoliyatini kengaytirish, texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish xarajatlarining 50 foizdan oshmaydigan qismini moliyalashtirish imkonini berishi kerak; kredit shartnomasi muddatining dastlabki ikki yili mobaynida foiz olinmaydi.

G'arbiy Evropa mamlakatlaridan Buyuk Britaniya, Frantsiya va Italiyada faktoring asosida kichik biznes sub'ektlarini kreditlash nisbatan yaxshi rivojlangan. Bu esa, ushbu mamlakatlarni yirik jahon faktoring bozorlari ekanligi bilan izohlanadi. Jahon faktoring bozorlarida amalga oshiriladigan faktoring operatsiyalarining 22 foizi Buyuk Britaniyaga, 15 foizi Frantsiyaga va 14 foizi Italiyaga to'g'ri keladi. G'arbiy Evropa mamlakatlari amaliyotida imtiyozli kreditlash kichik korxonalarining 40 foiz xarajatlarini qoplaydi. YAngi firma yaratish uchun kreditlar 15 yilga beriladi. Modernizatsiya uchun 10 yilga beriladi. Davlat institutlari faqat kichik korxonalarda emas, balki kichik korxonalarining birlashmalariga ham imtiyozli foiz stavkali kreditlar beradi.

Graminbank o'zining mablag'lari hisobidan Gramin Kapital fondini tashkil etdiki, ushbu Fondning faoliyati kengayib, kichik biznes sub'ektlarining yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga mo'ljallangan loyihalarini moliyalashtirishga ixtisoslashgan mustaqil venchur fondiga aylandi. SHuningdek, Graminbank kichik biznes sub'ektlariga qo'shimcha ravishda quyidagi kredit xizmatlarini ko'rsatadi: istiqbolli, lekin vaqtinchalik moliyaviy qiyinchiliklarni boshidan kechirayotgan kichik biznes sub'ektlarini kredit hisobidan sotib olish; kredit hisobidan kichik biznes sub'ektlarining ustav kapitaliga investitsiyalar kiritish; baliqchilik va chorvachilikni rivojlantirish imkoniyati mavjud bo'lgan hududlarda faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'ektlariga kreditlar berish.

Vneshekonombank orqali kichik va o'rta biznes sub'ektlarini kreditlash jarayonini moliyaviy qo'llab-quvvatlash quyidagi tartibda amalga oshiriladi: Rossiya davlat byudjetidan Vneshekonombankka kichik va o'rta biznes sub'ektlarini kreditlashni qo'llab-quvvatlash uchun resurslar beriladi; Vneshekonombank olingan resurslarni MSP Bankka beradi va berilgan kreditlarni nazorat qilish huquqini o'zida saqlab qoladi; MSP bank yuqori reytingga ega bo'lgan Rossiya banklari hamda lizing va faktoring kompaniyalari bilan kredit shartnomasi tuzish yo'li bilan ular orqali kichik va o'rta biznes sub'ektlarini kreditlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Мухаммад Юнус, Алан Жоли. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма. Пер. с англ. – М.: Алпина Паблишер, 2010. – С. 161-163.
2. Рыбин Е.В. Опыт поддержки малого и среднего бизнеса в России через банки развития. // Банковское дело. – Москва, 2011. - №10. - С. 31-32.

KAMBAG‘ALLIK VA UNI O‘ZBEKISTONDA BAHOLASHGA YONDOSHUVLAR

R.A. Achilova–Buxoro

Davlat Universiteti magistranti

Iqtisod yo‘nalishi. Tel: +998905131988

Annotatsiya. Ushbu tezisda kambag‘allik tushunchasi va uni mamlakatimizda baholashga yondoshuvlar, kambag‘allikni bartaraf etish choralari to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, kambag‘allik turlari, ijtimoiy siyosat, minimal iste‘mol xarajatlari, kambag‘allik chegarasi, yashash minimumi.

Kambag‘allik – har bir shaxs yoki ijtimoiy guruhning yashashi, mehnat qobiliyatini saqlashi, avlodni davom ettirishi uchun zarur bo‘lgan minimal ehtiyojlar ma‘lum doirasini qanoatlantirmaydigan iqtisodiy holatning tavsifidir.

¹Dunyoning ko‘pgina milliy iqtisodiyotlarida YAIM o‘shirishining sekinlashuvi, real daromadlarning pasayishi, ijtimoiy tabaqalanishning chuqurlashuvi va qashshoqlikning ortishi kuzatilmog‘da.

Kambag‘allik – bu hayot uchun muhim bo‘lgan, eng zarur minimal ehtiyojlarni qondira olmaydigan, ishga layoqatli bo‘lib, o‘z naslini davom ettirishi mumkin bo‘lmagan shaxs yoki ijtimoiy guruhni iqtisodiy holatining o‘ziga xos xususiyatidir. Ba‘zi manbalarda esa, “kambag‘allik- muayyan maqbul turmush darajasini ta‘min etmaslikdir”-deya ta‘kidlangan.

Kambag‘allik – jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida katta to‘sqinlik qiladi. Mamlakatda kambag‘allar sonini ortishi iqtisodiy resurslardan samarali foydalanilmayotganligini, tadbirkorlik muhiti yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligini, hukumat qarorlari ijrosi ta‘minlanmayotganligini hamda korrupsiya avj olganligini bildiradi. Umuman olganda kambag‘allikning kelib chiqish sabablarini jamiyatdagi bu kabi muammolarning yana bir nechtasi bilan bog‘lash mumkin. Chunki inson dunyodagi notinchlik, g‘irrom raqobat, tabiiy boyliklarni o‘zlashtirish uchun mamlakatlar o‘rtasidagi kurash va korrupsiya, jamiyatdagi tizimning tez-tez o‘zgarib turishi mamlakat ravnaqiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi va oqibatda aholining ma‘lum qismini kambag‘alga aylantiradi.

Kambag‘allik avvalo savodsizlikni, jinoyatchilikni keltirib chiqaradi. Agarda uni o‘z vaqtida oldi olinmasa, jumladan, kambag‘al kishilarni ish bilan ta‘minlash ularni bozor iqtisodiyotining salbiy ta‘siridan himoya qilinmasa mamlakatda yuritilayotgan siyosatdan noroziligini bildiradi. Shu sababli ham kambag‘allik muammosini hal etish doimo dunyo hamjamiyati e‘tiborida turadi.

²O‘zbekistonda ilmiy adabiyotlarida, shuningdek, statistik hisobotlarida kambag‘allik to‘g‘risida yoki aytaylik “kambag‘allik” tushunchasi haqida ma‘lumotlar deyarli yuritilmas edi. Mamlakatimizda “kambag‘allik” va “qashshoqlik” tushunchalarining o‘rniga “kam ta‘minlanganlar” tushunchasi ishlatilib kelinar edi. Ma‘lumki, O‘zbekistonda aholining kam ta‘minlangan qatlami to‘g‘risida tushuncha va uni aniqlash tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 15-fevraldagi “Kam ta‘minlangan oilalarga ijtimoiy nafaqalar va moddiy yordam tayinlash va to‘lash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 44-son qarori belgilab berilgan.

Mamlakatimizda kambag‘al aholi mavjudligi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisda qilingan Murojaatnomada birinchi marta rasman qayd etildi. Unda aytilishicha, “Har qanday mamlakatda bo‘lgani kabi bizda ham kam ta‘minlangan aholi qatlamlari mavjud. Turli hisob-kitoblarga ko‘ra, ular taxminan 12-15 foizni tashkil etadi”- deya ta‘kidlab o‘tdilar.

O‘zbekiston kambag‘allik muammosini bartaraf etish uchun hukumat tarkibiga Bosh vazirning moliya – iqtisodiyot va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha o‘rinbosari lavozimini kiritilishi va Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligining tashkil etilishida yanada yaqqol ko‘rish hamda mazkur masalaning naqadar dolzarbligini anglash mumkin. Kambag‘allikning turlari mavjud bo‘lib ular quyidagicha ta‘riflanadi:

Mutloq kambag‘allik – insonning o‘z daromadlari hisobiga oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joyga bo‘lgan minimal ehtiyojlarini qondira olmasligi yoki faqat biologik hayotni ta‘minlaydigan minimal ehtiyojlarni qondira oladigan holatidir.

¹ Sh.Salimov “Kambag‘allik va uni O‘zbekistonda baholashga yondashuvlar”, T.: 2021

² B.B.Mardonov, A.O.Abruev “Postindustrial jamiyatda kambag‘allikni aniqlash tartibi”, T: 2021

¹ Bugungi kunda ham BMT tomonidan dunyo aholisi turmush darajasini oshirish va kambag'allikdan aziyat chekayotgan mamlakatlarga ko'maklashish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 20 oktabrdagi 841-son qarori ushbu maqsadlar ijrosiga qaratilganligi ahamiyatga molik bo'ldi. Mazkur qaror ilovasining "1-maqsad. Barcha joylarda aholining kam ta'minlanganligi darajasini pasaytirish." deb nomlangan 1-bandi vazifalari sifatida belgilangan 7 yo'nalishda asosiy e'tibor ijtimoiy himoya va gender tenglikni ta'minlash hamda mikroreditlash amaliyotlarida foydalanishga qaratilgan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishning 2030 yilgacha strategiya va konsepsiyasi tayyorlanmoqda. Unda kambag'allik tushunchasi, uni aniqlash mezonlari va baholash usullari, ijtimoiy ta'minotning minimal standartlari, ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy ta'minoti va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali kambag'allikni qisqartirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajriba xususan, Xitoy tajribasidan foydalanish ko'zda tutilgan.

O'zbekistonda 2018 yildan boshlab iste'mol savatini shakllantirish ishlari hukumat darajasiga ko'rila boshlandi. Bu masalada o'tgan yillar mobaynida "iste'mol savati"ga kiruvchi oziq-ovqat mahsulotlari, nooziq-ovqat tovarlari va xizmatlarni o'z ichiga olgan tovarlar narxi davlat tomonidan qat'iy boshqarib turildi. Odatda iste'mol savatchasi aholining 3 ta asosiy ijtimoiy-demografik guruhi: mehnatga layoqatli aholi, pensionerlar va bolalar uchun ishlab chiqiladi. Iste'mol savati kamida 5 yilda bir marta uslubiy tavsiyalar asosida aniqlashtiriladi.

O'zbekistondagi kambag'allik holatini o'rganish aniq chora-tadbirlarni talab etadi. Bunda rivojlangan davlatlarni tajribasini o'rganish o'ta muhim masala. Shu bilan birga, biz uchun muhim tomoni, kambag'allik holatini to'liq tugatib bo'lmaydi, balki uni darajasi va hajmini iloji boricha kamaytirish mumkin. Bu esa jamiyat va davlatga kambag'allikni salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha choralarni doimiy ravishda olib borishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.Salimov "Kambag'allik va uni O'zbekistonda baholashga yondashuvlar", T.: 2021 y
2. B.B.Mardonov, A.O.Abruev "Postindustrial jamiyatda kambag'allikni aniqlash tartibi", T.: 2021
3. Система социальной защиты в Узбекистане фрагментарна – ЮНИСЕФ.
4. Husanova H.T. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining rivojlanish tendensiyalari // Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali. 2020.

DAVLAT BYUDJETI TARKIBI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

*Buxoro Davlat Universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti
3-2IQT-20 guruh talabasi Tolibova Aziza To'lqinovna*

Annotatsiya. Davlat byudjeti davlatning ma'lum maqsad va muddat uchun belgilangan daromad va xarajatlari yig'indisidir. Ushbu tezisdavlat byudjeti tushunchasi, o'zbekistonning hozirgi kundagi byudjet holati va uning xarajatlari tahlili, shuningdek, uning kamomadiga sabab bo'layotgan mavjud omillar va byudjetni rivojlantirish uchun amalga oshirish kerak bo'lgan chora tadbirlar atroflicha tahlil qilindi.

Kalit so'zlar. Davlat byudjeti, soliqlar, YaIM, transfertlar, byudjet taqchilligi, konsolidatsiyalashgan byudjet, daromad, defitsit, xarajat, investitsiya, byudjet monitoringi, iqtisodiy o'sish.

Kirish. Dunyodagi har bir mavjud mamlakatning o'ziga tegishli umumiy mablag'i mavjud bo'ladi. Uni byudjet atashadi. Davlat byudjeti davlatning ma'lum vaqt uchun mo'ljallangan pul daromadlari va xarajatlari jamlanmasi hisoblanadi. Byudjet daromadlari soliqlar, soliqlardan tashqari yig'imlar, davlat

¹ Система социальной защиты в Узбекистане фрагментарна – ЮНИСЕФ.

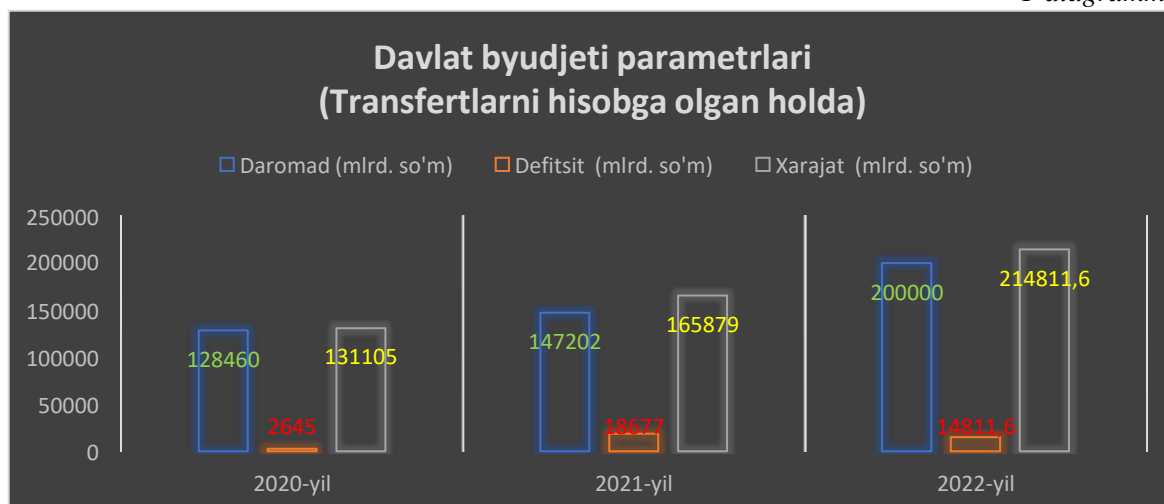
² Husanova H.T. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining rivojlanish tendensiyalari // Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali. 2020.

zayomlaridan tushgan pul, davlat mulkini sotishdan yoki ijaraga berishdan kelgan mablag‘lardan shakllanadi. Davlat byudjetiga kelib tushgan daromad jamiyatga ijtimoiy xizmatlar, masalan, milliy xavfsizlikni ta‘minlash, jamoat tartibini saqlash, atrof-muhitni himoya qilish, aholining kam ta‘minlangan qatlamiga yordam berish, aholiga bepul ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish kabilarga mamlakatning salohiyatidan kelib chiqib oqilona taqsimlanadi. Agarda byudjet xarajatlari uning daromadidan ortib ketsa, byudjet taqchilligi, ya‘ni kamomadi yuzaga keladi. Kamomad miqdori mamlakat yalpi milliy mahsulotining 3-3,5% ga teng bo‘lishini me‘yoriy holar deb hisoblash mumkin. Byudjet kamomadining g‘oyat oshib ketishi byudjet xarajatlarini qisqartirilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Davlat byudjeti odatda, joriy yilda kelgusi yil uchun tuziladi. Iqtisodiy beqarorlik sharoitida u chorak yoki yarim yilga tuzilishi ham mumkin. Davlat byudjeti hukumat tomonidan tuziladi va yuqori qonun chiqaruvchi organ (parlament) tomonidan tasdiqlanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Ma‘lumki, jamiyat hayotini yaxshilash, uni tubdan isloh qilish uchun davlatning byudjeti juda katta ahamiyat kasb etadi. Ba‘zi mamlakatlar byudjetni oqilona taqsimlagan holda, rivojlanishga erishsa ba‘zilarida buning teskari holati kuzatiladi. Buning asosiy sababi shuki, rivojlangan mamlakatlarda byudjet bo‘yicha pullar taqsimlangandan so‘ng, to‘g‘ridan to‘g‘ri manzilga yetib boradi. Muvaffaqiyatga erishmagan mamlakatlarda esa ma‘lum bir sohaga yo‘naltirilgan mablag‘ dastlab bir nechta korxonaga yoki tashkilotdan o‘tib ko‘zlangan sohaga yetib boradi va bu vaqt oralig‘ida ma‘lum bir shaxslar va tashkilotlar tomonidan ajratilgan mablag‘ni noqonuniy o‘zlashtirish holatlari vujudga keladi.

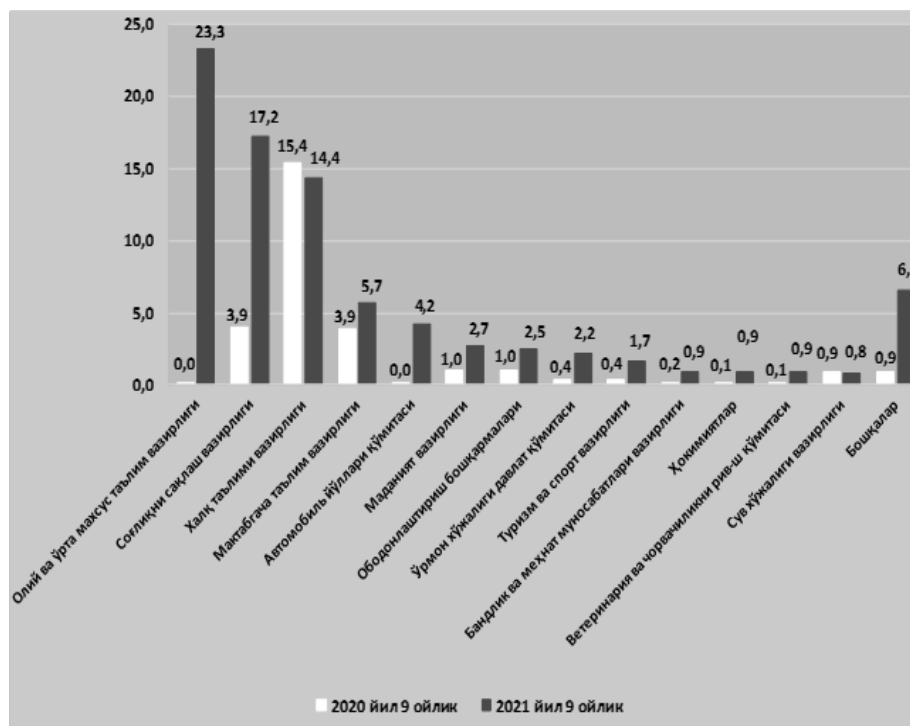
1-diagramma

1-diagramma. O‘zbekistonda 2020-2022-yillar oralig‘idagi davlat byudjeti parametrlari.¹

O‘zbekiston kesimida yuqorida keltirib o‘tilgan byudjetdagi ko‘rsatkichlarga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, daromadga nisbatan xarajatlarni ko‘paytib, defitsitni keltirib chiqargan va achinarli jihati shuki, ma‘lum bir sohaga yo‘naltirilgan xarajatlarning anchagina qismi noqonuniy yo‘llar bilan o‘zlashtiriladi. Natijada na to‘liq ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin, na byudjet kamomadini pasaytirish mumkin bo‘ladi. Manbalarga tayanadigan bo‘lsak, joriy yilning hisobot davrida aniqlangan pul mablag‘lari va moddiy boyliklarning kamomadi hamda noqonuniy o‘zlashtirish holatlari (83,7 mlrd.so‘m) 2020-yilning 9 oyiga (28 mlrd.so‘m) nisbatan 3 martaga oshgan. Ma‘lum bo‘lishicha, 2021-yilning 9 oyida byudjet intizomiga rioya etilishi va byudjet mablag‘larning maqsadli foydalanilishi yuzasidan o‘tkazilgan nazorat tadbirlarida aniqlangan kamomad va o‘zlashtirishlar 83,7 mlrd.so‘mni, byudjet mablag‘laridan asossiz va ortiqcha to‘lovlar 457,7 mlrd.so‘mni va maqsadsiz xarajatlarni 187,3 mlrd.so‘mni tashkil etadi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, pul mablag‘lari va moddiy boyliklarning kamomadi hamda noqonuniy o‘zlashtirish holatlarining asosiy qismi quyidagi vazirlik va qo‘mitalar tizimida aniqlangan.

¹ Openbudget.uz rasmiy sayti ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

1-rasm. Kamomadning asosiy qismi aniqlangan vazirlik va qo'mitalar.¹

Yuqoridagi ma'lumotlarni ko'zdan kechiradigan bo'lsak, ba'zi vazirlik va qo'mitalarda kamomad miqdori joriy yildagidan ancha oshib ketganini ko'ramiz va bu bo'yicha yetakchilikni Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi o'z qo'liga olgan.

Mavzuning bugungi kundagi holati. 2022-yil uchun davlat byudjeti bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlarni tahlil qiladigan bo'lsak, davlat byudjeti daromadi 200 trln. so'm etib belgilandi. Ulardan soliq tushumlari 68,5 trln. so'm, shu jumladan foyda solig'i- 43,7 trln. so'm, aylanmadan olinadigan soliq- 2,7 trln so'm, JShDS- 22 trln so'mni tashkil etadi.² 30.11.2021 yilda "O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risida"gi Qonun imzolandi. Ushbu qonunda asosan, tadbirkorlarga katta imkoniyatlar yaratilgan. Xususan, mol-mulk solig'i bo'yicha belgilangan foiz stavkalarining kamaytirilishi, yuqori likvidli tovarlarga nisbatan aksiz solig'ining pasaytirilishi, suyultirilgan gazga bo'lgan aksiz solig'ining bekor qilinishi tadbirkorlarning jami 1 trln. 800 mlrd. so'mga yaqin mablag'ining o'zida qolishiga imkon yaratadi. 2022-yilda inson qadri, uni ulug'lash bosh maqsad qilib olingan holda, ta'lim va tibbiyot uchun 58 trln. so'm miqdorda davlat byudjetidan pul ajratildi.

Xorijiy tajriba. Chuqur demokratik islohotlar, ayniqsa, boshlang'ich bosqichda, doimo jamiyatdagi muammolarni iqtisodiy ziddiyatlarni keskinlashtirishini xorijiy tajriba ko'rsatmoqda. Bu tabiiy hol. Shu bilan birga, o'zgarishlarning samarasini insonlar o'z hayotining yaxshilanishi bilan ko'rishlari maqsadga muvofiqdir. Bu esa hal qiluvchi jihatdan davlat boshqaruvi samaradorligi va noqonuniy amallar, korrupsiyani keskin kamaytirish maqsadida ishlab chiqilgan bir qator chora-tadbirlar samaradorligi bilan keskin bog'liqdir. So'nggi yillarda davlat boshqaruvida shaffoflik va aholining keng ishtirokini ta'minlash maqsadida "Mening fikrim" veb-portali. Mamlakat byudjeti shakllanishi va ijrosi ochiqlicini ta'minlash uchun "Openbudget" information portali yaratilgani tizimlar zamonaviylashganining muhim ko'rsatkichlardan biridir. Davlat byudjetida ham noqonuniy mablag' o'zlashtirishlarni oldini olish maqsadida uni online monitoringini tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'lardi. Byudjetdagi o'zgarishlarni ochiq-oydin kuzatib turadigan yuqori sondagi auditoriyaning to'planishi, byudjetdagi o'g'riliklarni kamayishini oldini oladi.

Tahlil. Davlat byudjetining sezilarli qismini davlat tomonidan joriy etiladigan soliqlar tashkil etadi. Soliq tizimini takomillashtirish ham davlat byudjetiga ijobiy ta'sir etadi. Soliq tizimining muammolari va ularni hal qilishning mumkin bo'lgan istiqbollarini taqdim etishdan oldin, uni rivojlantirishning amaldagi sharoitlarini ko'rib chiqamiz. 2021-yil yakunlari bo'yicha Konsolidatsiyalashgan byudjet (Davlat byudjeti

¹ Uzreport.news rasmiy sayti orqali ma'lumot tayyorlandi.

² Review.uz sayti ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

va Davlat maqsadli jamg‘armalari) daromadlari 196,4 trln so‘mni (YaIMga nisbatan 26,7%) tashkil etdi. Bu shuni ko‘rsatadiki, YaIMga nisbatan Konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlari ulushi dinamikada deyarli o‘zgarmagan va aksincha o‘sish tendensiyasiga ega. Buni ayniqsa 2022 yil uchun daromadlar prognozi tasdiqlaydi - daromadlarning YaIMga nisbati 30,3% darajasida prognoz qilinmoqda.¹

Shuningdek, 2021-yil 7-dekabrda Senatning Byudjet va iqtisodiy islohotlar masalalari qo‘mitasi va Moliya vazirligi hamkorligida xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining mahalliy byudjet, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, investitsiya va tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari bo‘yicha doimiy komissiyalari bilan “2022-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi Qonun muhokamasi yuzasidan davra suhbatlari bo‘lib o‘tdi.

Axborot berilishicha, Qonunda keyingi yilda iqtisodiy o‘sish darajasi 6 foiz, inflyatsiya darajasi 9 foiz, konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 3 foiz miqdorda, shuningdek, yangidan imzolangan davlat tashqi qarzi yuqori chegarasi 4,5 milliard dollar miqdorida prognoz qilinmoqda.

Shuningdek, davlat byudjeti daromadlaridan kelib chiqib, kelgusi yil uchun Davlat byudjeti xarajatlari yalpi ichki mahsulotga nisbatan 25,6 foiz miqdorida belgilanmoqda.

Qonun bilan ijtimoiy soha xarajatlarining qariyb 45 foizi ta‘lim sohasiga, xususan, maktabgacha ta‘lim muassasalariga 8,6 trillion so‘m, xalq ta‘limiga 30,8 trillion so‘m, o‘rta maxsus va oliy ta‘limga 7,5 trillion so‘m mablag‘ ajratilmoqda.

Bundan tashqari, 2022-yilda Davlat byudjetidan sog‘liqni saqlash sohasiga (markazlashgan investitsiya xarajatlari bilan birga) 24,0 trillion so‘m mablag‘ yoki 2021-yil tasdiqlangan rejaga nisbatan 3,5 trillion so‘m yoki 17 foizga ko‘p mablag‘ ajratilishi ko‘zda tutilgan.

Mamlakatning tez sur‘atlarda rivojlanishi ham byudjet daromadlarining oshishiga imkon yaratdi. Investitsiyalar hozirgi kunda rivojlanishning asosiy poydevorlaridan biridir.

2021-yil yakuniga ko‘ra, o‘zlashtirilgan xorijiy investitsiyalar hajmi 11,1 mlrd. dollarni tashkil etdi (yillik prognozga nisbatan 113% bajarildi), shu jumladan, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar 9,8 mlrd. dollarga yetdi (2020-yil ko‘rsatkichlariga nisbatan o‘sish sur‘ati 110%).

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar 9 mlrd. dollarga yoki prognozga nisbatan 117%ga, shu jumladan, asosiy kapitalga 2020-yilga nisbatan 124 foizlik o‘sish bilan 8,2 mlrd. dollar o‘zlashtirildi. Xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumat moliya tashkilotlari mablag‘larining o‘zlashtirilishi 2,1 mlrd. dollar yoki yillik prognozning 100 foizini tashkil etdi.

Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotiga 50 dan ortiq davlat investitsiya kiritayotgan bo‘lib, xususan, Xitoy (2,2 mlrd. doll.), Rossiya (2,1 mlrd. doll.), Germaniya (800,7 mln. doll.), Turkiya (1,18 mlrd. doll.) va Janubiy Koreya (137,4 mln. doll.) asosiy investor davlatlar hisoblanadi.²

Natijalar. Davlat byudjeti xarajatlarining iqtisodiyotga ijobiy ta‘sirini kuchaytirish maqsadida siyosatchilarga quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

Birinchi, qisqa muddatda O‘zbekiston rivojlanishga investitsiya xarajatlarini oshirish kerak. Davlat investitsiyalarining hozirgi past samaradorligi davlat byudjeti xarajatlarining iqtisodiyotga ijobiy ta‘sirini kamaytiradi, agar

Uzoq muddatli istiqbolda davlat investitsiyalari samaradorligini oshirish bilan bir qatorda iqtisodiyotni rivojlantirish uchun infratuzilmani barpo etish uchun oqilona resurslarni yo‘naltirish uchun joriy xarajatlarni iqtisod qilish zarur.

Ikkinchi, xususiy investitsiyalarni siqib chiqarishga yo‘l qo‘ymaslik uchun davlat va bozorning roli va funksiyasini aniq belgilash asosida rivojlanishga investitsiya xarajatlarini qayta qurish kerak. Davlat investitsiyalaridagi yo‘qotishlar va isrofgarchiliklarni investitsiya kapitalini asosiy va keng tarqalgan loyihalarga, shuningdek, mamlakat, hududlar va hududlararo rivojlanish masalalarini hal etishga doir loyihalarga jamlash orqali kamaytirish zarur. Davlat investitsiyalarida korrupsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirish zarur. Shu bilan birga, hukumat xususiy investitsiyalarni rag‘batlantirishi, xususiy investorlarni infratuzilmani qurish loyihalarini amalga oshirishda ishtirok etishlarini rag‘batlantirishi va yordam berishi kerak.

Xulosa. Barqaror iqtisodiy o‘sishga zamin yaratish uchun davriy xarajatlarni inson (ta‘lim, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va boshqalar) va ijtimoiy yordam tizimlariga sarflanadigan xarajatlarni ustuvor yo‘nalishda qayta tashkil etish zarur; davlat boshqaruvi apparatini qayta tashkil etish, davlat xizmatchisini qisqartirish va tejamkorlik amaliyotini va isrofgarchilikka qarshi kurashish chora-tadbirlarini qabul qilish asosida davlat boshqaruviga xarajatlarni qisqartirish kerak. Davlat mulkini noqonuniy o‘zlashtirishni oldini

¹ Norma.uz sayti ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

² <https://sda.gov.uz> ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

olish, soliq tizimidagi turli kamchiliklarni bartaraf etish, korrupsiyani sezilarli darajada kamaytirish va ochiq-oshkoralikni ta'minlash orqali albatta davlat byudjetini takomillashtirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Malikov T. Byudjet-soliq siyosati. O'quv qo'llanma. - T.: "Iqtisod-Moliya", 2019 y. - 376 bet.
2. G'aybullayev O., O'roqov U. O'zbekiston Respublikasida byudjet tizimi va jarayoni. O'quv qo'llanma. - T.: "Baktria press", 2016. - 168 b.
3. Nurmuxamedova B., Kabirova N. "Moliya", O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD- MOLIYA", 2017. 224 b.
4. Nurmuxamedova B.I. Davlat byudjeti. O'quv qo'llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2018.-576 b.
5. Po'latov D.X, Nurmuxamedova B.I. G'aznachilik. Darslik. - T.: "Sano-standart", 2014. - 272 b.
6. Mehmonov S., Karimova Z., Tursunov A. Byudjet tizimi. Darslik. - T.: "Iqtisod-moliya", 2018 y. - 544 bet.

**V SHO‘BA.
AHOLINING IJTIMOIIY HIMOYAGA MUHTOJ
TOIFALARINI MODDIY QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMINI
YANADA TAKOMILLASHTIRISH**

**AHOLINI IJTIMOYIY HIMOYAGA MUHTOJ TOIFALARI BILAN ISHLASHNI
TAKOMILLASHTIRISHDA DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATINI ENG
MUHIM SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI ASOSIDA BAHOLASH TIZIMINING
AHAMIYATI**

Zafar JUMAEV - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari, texnika fanlari nomzodi,

Alijon AXADOV - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari o'rinbosari,

Fotima MUXSINOVA - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali yetakchi inspektori

Annotasiya: Maqolada O'zbekistonda davlat fuqarolik xizmati tizimida eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari asosida baholash tizimining joriy etilishi, bu borada ilg'or xorijiy davlatlar tajribalari, shuningdek, aholining ijtimoiy jihatdan muhtoj qatlami bilan ishlashda baholash tizimining ahamiyati muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: davlat xizmatchilarining eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari (EMSK, KPI), ijtimoiy jihatdan muhtoj, ishsizlik, moddiy yordam natijadorlik, davlat xizmati, xorij tajribasi, amaliyot.

**ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ
НА ОСНОВЕ КЛЮЧЕВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ В
СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ РАБОТЫ С КАТЕГОРИЯМИ НАСЕЛЕНИЯ,
НУЖДАЮЩИМСЯ В СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЕ**

Зафар ЖУМАЕВ - Руководитель Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан, кандидат технических наук,

Алижон АХАДОВ - Заместитель руководителя Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан,

Фотима МУХСИНОВА - Ведущий специалист Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: В статье рассматривается внедрение системы оценивания по ключевые показатели эффективности в системе государственной гражданской службы Узбекистана, опыт передовых зарубежных стран в этом отношении, а также значение системы оценивания в работе с социально незащищенными сегмент населения.

Ключевые слова: ключевые показатели эффективности государственных служащих (ЭМСК, KPI), социально нуждающийся, материальная помощь, продуктивность, государственная служба, зарубежный опыт, практика.

**THE SIGNIFICANCE OF THE SYSTEM FOR ASSESSING THE ACTIVITIES OF CIVIL
SERVANTS ON THE BASIS OF THE KEY PERFORMANCE INDICATORS IN IMPROVING
WORK WITH CATEGORIES OF THE POPULATION IN NEED OF SOCIAL PROTECTION**

Zafar JUMAEV - Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan, doctor of philosophy (Ph.d, in technic),

Alijon AKHADOV - Deputy Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan,

Fotima MUKHSINOVA - Chief specialist of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: The article discusses the introduction of an assessment system for the key performance indicators in the system of the state civil service of Uzbekistan, the experience of advanced foreign countries in this regard, as well as the importance of the assessment system in working with socially vulnerable segments of the population.

Key words: key performance indicators of civil servants (KPI), social need, unemployment, socially needy, efficiency, civil service, foreign experience, practice.

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan hozirgi zamonda har qanday resurslarning ahamiyati oshib bormoqda. Jumladan, inson resurslariga bo'lgan talab va uni rivojlantirish barcha resurslarga qaraganda eng ahamiyatli hisoblanadi. Inson resurslari avvalambor, uning zamon bilan hamnafas bo'lishi, zamon

talablariga javob beradigan kompetensiyalarni egallashi va doimiy rivojlanishga intiluvchan bo‘lishini talab etadi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Qonun loyihasiga ko‘ra Konstitutsiyaning 1-moddasida “O‘zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat” ekanligi ko‘rsatilgan. Bundan shuni anglash mumkinki, ijtimoiy davlatda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj, iqtisodiy jihatdan kam ta’minlangan fuqarolarni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash tizimi yo‘lga qo‘yilishi nazarda tutilgan. Bu borada davlat fuqarolik xizmatchilarining faoliyati samaradorligini baholash tizimining joriy etilishi davlat xizmatchilarining faoliyatini tegishli yo‘nalishlarini ushbu sohaga yo‘naltirilishi orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa sektor rahbarlarining baholanishi, “Temir daftar”, “Yoshlar daftari”, “Ayollar daftari” kabi tizimining joriy etilishi va bularning ijrosini ta’minlash ularning faoliyat samaradorligini baholashning asosi sifatida olinishi ularning faoliyatini ko‘proq ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan muhtoj fuqarolar bilan ishlashga jalb etadi. Shuningdek, hokim o‘rinlarining faoliyat samaradorligi baholashda ham eng asosiy masala aholining ijtimoiy jihatdan muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Avvalambor aytish joizki, Davlat xizmatchilari faoliyati samaradorligini baholash (EMSK, KPI) tizimini O‘zbekistonda joriy etilishi uzoq tarixga ega emas. So‘nggi yillardagi olib borilayotgan davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlatning inson – jamiyat – davlat tamoyili asosida faoliyatni yo‘lga qo‘yilishi, davlat xizmati tizimini faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida so‘nggi yillarda davlat xizmatchilar faoliyati samaradorligini baholash tizimi joriy etilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasida natijadorlik hammamiz uchun bosh talab, asosiy mezonga aylanib borayotganligi ta’kidlab o‘tildi [1].

Faoliyat samaradorligini baholash tizimi xalqaro tajribada qo‘llanilib kelinayotgan metod hisoblanib, O‘zbekistonda ham ushbu tizim davlat fuqarolik xizmati tizimiga bosqichma-bosqich joriy etib kelinmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq Davlat fuqarolik xizmatchisini rag‘batlantirish hamda xolisona va adolatli mezonlar asosida xizmatda lavozim bo‘yicha ko‘tarilishini ta’minlash uchun uning faoliyati samaradorligini eng muhim ko‘rsatkichlar asosida baholash tizimi joriy etilishi belgilangan [2].

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatida KPI (eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichi) tizimiga asoslangan baholash va hisobdorlik tizimini joriy etish tashkilotlarning mahsuldorligi va samaradorligini oshirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Olimlar fikriga ko‘ra “samaradorlik” (efficiency) keng ma’noda – ishning natijadorligini tavsiflovchi tushuncha hisoblanadi. U inson faoliyatining barcha sohalarida: iqtisodiyotda, fan va texnikani rivojlantirishda, siyosat va huquq sohasida qo‘llaniladi. Ushbu sohada ilmiy izlanishlar olib borgan amerikalik olim M.J.Xattonning fikriga ko‘ra “samaradorlik” sifat va miqdorni anglatuvchi tushuncha bo‘lib, davlat boshqaruvi sohasida iqtisodiy foydani tahlil qilishdir. Yangi davlat boshqaruvining mantiqiy asosida natijalarga asoslangan boshqaruv yotadi [3].

KPI – bu tashkilot va xodimning strategik maqsadlarga erishishda samaradorligini belgilovchi koeffitsient ya’ni, erishilgan natijalarning miqdoriy jihatdan o‘lchanadigan ko‘rsatkichi hisoblanadi. KPI dan foydalanish korxonaga faoliyatning ichki mexanizmlarini ko‘rib chiqish va ularni takomillashtirish imkonini beradi.

Davlat tashkilotining mehnat unumdorligi samaradorlikning eng muhim ko‘rsatkichi bo‘lib, samaradorlik erishilgan natijalar va sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbat, rejalashtirilgan natijalarga erishish darajasidir. Davlat boshqaruvi faoliyatining samaradorligi har bir davlat organining aniq maqsadi (vazifasi), tarkibiy bo‘limlar o‘rtasida vazifalar, funksiyalar va javobgarlikning aniq taqsimlanganligi, funksiyalarning bajarish mexanizmlari, mavjudligi, faoliyatning aniq rejalashtirilganligi, mehnat sharoitlarining yaratilganligi va malakali mutaxassislardan iborat personal bilan tizimli ishlash, samarali va adolatli rag‘batlantirish (ish haqi, mukofotlar va boshqalar) tizimining mavjudligiga bog‘liq.

Ushbu yo‘nalishda xalqaro tajribaga nazar solsak, bu borada Amerika Qo‘shma Shtatlari KPI usulining ajdodi hisoblanadi. 1960-1970 yillarda Qo‘shma Shtatlarida "Maqsadlar Bo‘yicha Boshqarish" metodologiyasi yaratildi va keyinchalik juda mashhur bo‘ldi. Uning yordami bilan har bir xodimning shaxsiy yutuqlari baholanib, asosiy e’tibor xodimning ma’lum vaqt davomida, odatda bir yil davomida bajargan ishining natijalariga qaratildi. 1970-yillarda ushbu metodologiya xodimlarni baholash va rag‘batlantirishning universal usuli hisoblanar edi [4].

1980 yillarda “Ishlash Menejmenti” deb nomlangan texnika yaratildi. Shu bilan bir qatorda u "Ishlash Boshqaruvi" yoki bizga ma’lum bo‘lgan KPI tizimi deb tarjima qilindi. Ushbu uslub nafaqat natijani, balki unga qanday erishilganligini ham baholashga qaratilgan, ya’ni xodimning shaxsiy fazilatlarini baholangan. KPI tizimi xodimning keng ko‘lamli samarasini baholashni anglatgan. Shuningdek, Avstraliya davlat boshqaruvi tizimi vertikal bo‘ysunish tizimiga bo‘lingan bo‘lib, ular respublika, viloyatlar (shtatlar) va

tumanlar tarkibidan iborat. Ushbu tizimning quyi bo'g'ida 560 ga yaqin mahalliy hokimiyatlar o'z faoliyatini olib boradi. Avstraliyada davlat boshqaruvi tuzilmalari faoliyatini baholash va monitoring qilish bo'yicha islohotlar jarayonlari 1980 yillardan boshlangan. Bunda asosiy e'tibor aholi va tadbirkorlik sub'ektlariga sifatli davlat xizmatlari ko'rsatish, mahalliy byudjet mablag'laridan samarali foydalanish (tejash), davlat xizmatchilarining o'z funktsiya va vazifalariga munosib ravishda faoliyat olib borishlari, bir so'z bilan aytganda, mahalliy hokimiyat faoliyatiga oid barcha resurslar (input) va ularning natijalari (output) bo'yicha asosiy faoliyat ko'rsatkichlarini baholash va hisobot yuritish tizimlariga qaratilgan [5].

Avstraliya mahalliy hokimliklar tajribasida jamoatchilikning hokimlik maslahat xizmatlaridan qoniqishi va ularning keng jalb qilinishi, jamoatchilik kengashi vakilining (raisining) hokimlik kengashlarida ishtiroki, jamoatchilikning kengash qabul qilgan qarorlaridan qoniqishi, mahalliy ahamiyatdagi yo'llar foydaliligini standartlashtirish, yo'l qurilish xarajatlarining samaradorligi, yo'llardan foydalanuvchilarning qoniqishlari, aholining maishiy chiqindilarni olib chiqib ketish bo'yicha e'tirozlari, aholi punktlarining maishiy chiqindilar solinadigan konteynerlar bilan ta'minlanganligi kabi ko'rsatkichlar asosida baholanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktyabrdagi PF-5843-son farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat xizmatini rivojlantirish agentligiga davlat fuqarolik xizmatchilari faoliyati samaradorligini baholashning o'lchanadigan indikatorlari (eng muhim ko'rsatkichlari) tizimini joriy etish va ularning natijalarini tahlil qilish, jamoatchilik fikrini o'rganish hamda davlat organlari va tashkilotlari rahbarlarining ochiq reytingini shakllantirish vazifasi yuklatilgan [6]. Shuningdek, yuqorida ko'rib o'tkanimizdek, O'zbekiston Respublikasining "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi qonuniga muvofiq davlat fuqarolik xizmatchilarining faoliyat samaradorligi ko'rsatkichlari yuritiladi. Umuman olganda davlat fuqarolik xizmatchilari faoliyatini baholash tizimi jahon tajribasida o'tgan asrning saksoninchi yillaridan boshlab o'z takomiliga yetgan bo'lsa, O'zbekistonda ushbu tizim asosida baholash 2020 yillardan ya'ni global pandemiya davridagi hududlardagi ijtimoiy vaziyatni inobatga olgan holda boshlangan. Ushbu tizim asosan aholini muhtoj qatlamlari bilan ishlashni samarali tashkil etish maqsadida tashkil etilgan.

Hozirda, Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi tashabbusi bilan tuman (shahar) hokimlari o'rinbosarlarni eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlar hamda sektor rahbarlari faoliyatini reyting asosida baholash tizimi yo'lga qo'yilgan. O'zbekistonda davlat fuqarolik xizmati tizimi xodimlarini baholashda, ularning asosiy indikatorlarini ishlab chiqishda ko'proq aholini ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qo'llab quvvatlash, mehnatga layoqatli ishsiz fuqarolarni bandligini ta'minlash, mehnatga layoqatsiz ehtiyojmand fuqarolarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va aholining daromad olishi uchun imkoniyat yaratishga qaratilgan.

Hozirgi kunda tuman va shahar hokimi o'rinbosarlari faoliyatini eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari asosida hamda tuman shahar sektori rahbarlarini reyting ko'rsatkichlari asosida baholash tizimi yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, yangi tashkil etilgan tizim – mahallada hokim yordamchisi, xotin-qizlar faollari hamda yoshlar yetakchilari faoliyatining KPI asosida baholash tizimi yo'lga qo'yilgan. Tuman va shahar sektori rahbarlari faoliyatini reyting baholash tizimi 2020 yil sentabr oyidan joriy etildi. Sektor rahbarlari faoliyatini baholashda ularni aholining ijtimoiy jihatdan muhtoj qatlami bilan ishlash samaradorligi, aholi murojaatlarini hal etilishi kabi ko'rsatkichlar kiritilgan bo'lib, ushbu tizim rahbarlarning aholiga yanada yaqinroq bo'lishini, ular bilan yaqindan muloqot qilishini ta'minlaydi. Ular faoliyatini baholashda aholining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan muhtoj toifalari kiritilgan "Temir daftar", "Yoshlar daftari", "Ayollar daftari" bilan ishlash samaradorligiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu daftarlar bilan ishlash natijadorligi bevosita sektor rahbarining natijalari shakllanishining asosiy qismini tashkil etadi. Buning natijasida sektor rahbarlari eng asosiy e'tiborlarini hududdagi ehtiyojmand oila va fuqarolariga qaratadi. Birgina "Temir daftar" tashkil qilingan 2020 yil ya'ni pandemiya davridan boshlab hozirgi kunga qadar amalga oshirilgan ishlarni tahlil qiladigan bo'lsak, muhtoj oilalar bilan keng ko'lamli ishlar olib borilganligini guvohi bo'lamiz. Ushbu daftariga hozirgi kunga qadar 45 816 ta yordamga muhtoj oilalar kiritilib, moddiy va boshqa turdagi yordamlar ko'rsatilishi, oiladagi mehnatga layoqatli ishsiz fuqarolarni ishga joylashtirish orqali ularning bandligini ta'minlash va domiy daromad manbaiga ega qilinishi natijasida 43 854 ta (98,5 %) oila ro'yxatdan chiqarilgan. Jumladan 50 846 nafar mehnatga layoqatli ishsiz fuqarolar daftariga kiritilib, ularning 50 094 nafari ya'ni 98,5 foizining bandligi ta'minlanib doimiy daromad olish manbaiga ega bo'ldi va daftardan chiqarildi. Shuningdek, 73 312 marta moddiy jihatdan muhtoj oilalarga pul, oziq-ovqat va boshqa ko'rinishdagi 60,8 mlrd so'm miqdoridagi moddiy yordamlar ko'rsatildi.[7]

Ushbu tizimni takomillashtirish maqsadida har bir mahallada hokim yordamchilari, yoshlar yetakchilari, xotin-qizlar faoli lavozimlari joriy etilib, ularning eng asosiy vazifalari sifatida mahalladagi ehtiyojmand fuqarolar bilan ishlash, ishsiz fuqarolarni bandligini ta'minlash, ularni moddiy jihatdan

qo‘llab-quvvatlash etib belgilandi. Jumladan, hokim yordamchilari hududning iqtisodiy jihatdan rivojlanishini ta‘minlash, hududda tadbirkorlikni rivojlantirish, mehnatga layoqatli ishsiz fuqarolarni bandligini ta‘minlash orqali ularning daromad olish imkoniyatini yaratish hisoblanadi. Shuningdek, yoshlar yetakchilari va xotin-qizlar faollari hududdagi yoshlar va xotin-qizlar orasida yordamga muhtojlarni aniqlash va ular bilan tizimli ishlash natijasida ularni muhtojlik darajasidan olib chiqish, har tomonlama jamiyatda o‘z o‘rnini topishida ko‘maklashish hisoblanadi.

Shuni ta‘kidlash joizki, hokim yordamchilari, yoshlar yetakchilari va xotin-qizlar faollarining faoliyatini baholash tizimi ham joriy etilgan bo‘lib, ularni baholash indikatorlariga aynan ushbu toifadagi aholi qatlami bilan ishlash samaradorligi natijalari ham kiritilgan. Shuningdek, mahalladagi hokim yordamchilari, yoshlar etakchilari, xotin-qizlar faollari faoliyati natijalari to‘g‘ridan to‘g‘ri sektor rahbarlari hamda tegishliligi bo‘yicha hokim o‘rinbosarlari faoliyati natijadorligiga bevosita bog‘langanligi ularning faoliyati natijadorligi sektor rahbari va tegishli hokim o‘rinbosarlari tomonidan qo‘llab-quvvatlab turiladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, aholining ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan muhtoj qatlami bilan ishlash har bir davlat fuqarolik xizmati tizimi rahbarlari va xodimlarining eng asosiy vazifasi etib belgilagan. Ushbu vazifalarning ijrosini ta‘minlash bevosita ular faoliyati samaradorligi baholashga bog‘langanligi bu sohada faoliyatni yanada samarali tashkil etilishiga olib keladi. Yaratilgan ushbu tizim davlat xizmati samaradorligiga va uning aholi bilan bevosita va samarali faoliyat olib borishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasi.
2. “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 36-modda
3. Hatton M.J., Shroeder K. Results-based management: friend or foe?// Development in Practice. 2007 (Jun) Vol 17. No.3 P. 427
4. Michael. S. Local Government Accountability: Challenges and Strategies. 2005.
5. OECD (2007), "Towards Better Measurement of Government", OECD Working Papers on Public Governance, 2007/1, OECD Publishing. doi:10.1787/301575636734
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktyabrdagi PF-5843-sonli “O‘zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni
7. “saxovat.idm.uz” elektron partali

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARIGA MALAKA DARAJALARINI BERISH: QONUNCHILIK ASOSLARI VA XORIJIY AMALIYOT.

Zafar JUMAYEV, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari, texnika fanlari nomzodi;

Alijon AXADOV, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari o‘rinbosari.

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda davlat fuqarolik xizmati tizimida O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi qonuni doirasida belgilangan malaka darajalari, ularning guruh va toifalari, shuningdek, ushbu sohada ilg‘or tajribaga ega xorijiy davlatlar amaliyoti va ayrim tavsiyalar muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: davlat xizmatchilarining malaka darajasi, malaka talablari, davlat xizmati, maxsus xizmat, meritokratiya, xorij tajribasi, amaliyot.

ПРИСВОЕНИЕ КВАЛИФИКАЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ГРАЖДАНСКИМ СЛУЖАЩИМ: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И СОВРЕМЕННАЯ ПРАКТИКА.

Зафар ЖУМАЕВ, Руководитель Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан, кандидат технических наук;

Алижон АХАДОВ, Заместитель руководителя Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан.

Аннотация: В статье рассмотрены квалификационные уровни, их группы и категории, а также практика зарубежных стран с передовым опытом в данной сфере и некоторые рекомендации в рамках Закона Республики Узбекистан «О государственной гражданской службе» в системы государственной гражданской службы в Узбекистане.

Ключевые слова: квалификационный уровень государственных служащих, квалификационные требования, государственная служба, специальная служба, meritократия,

Zafar JUMAEV, Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan, doctor of philosophy (Ph.d, in teknik);
Alijon AKHADOV Deputy Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan.

AWARDING QUALIFICATIONS TO PUBLIC CIVIL SERVANTS: LEGAL FRAMEWORK AND FOREIGN EXPERIENCE.

Abstract: *The article discusses the qualification levels, their groups and categories, as well as the experience of foreign countries with best practices in this area and some recommendations within the framework of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the State Civil Service" in the system of the state civil service in Uzbekistan.*

Key words: *qualification level of civil servants, qualification requirements, civil service, special service, meritocracy, foreign experience, practice.*

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida davlat fuqarolik xizmati tizimi keng miqyosda isloh qilib borilmoqda. Yurtimizda bu borada olib borilayotgan tizimli islohotlarning navbatdagi amaliy natijasi o‘laroq O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi qonunining qabul qilinishi hisoblanadi. Mazkur qonunning qabul qilinishi davlat fuqarolik xizmati tizimida olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqib, sohaning rivojlanishi uchun mustahkam huquqiy poydevor bo‘ladi.

Chunki qonun davlat fuqarolik xizmatchisining huquqiy maqomi, lavozimlar toifalari va malaka darajalarini, davlat fuqarolik xizmatiga kirish, o‘tash va tugatish jarayonlarining yagona tartibotini, kadrlarning kasbiy-ma‘naviy fazilatlarini va alohida xizmatlarning ob‘yektiv hamda adolatli baholash asosida xizmat pog‘onalari bo‘yicha o‘sish kafolatlarini, umuman, yagona davlat fuqarolik xizmatining tashkiliy-huquqiy mexanizmini tartibga solishni nazarda tutadi.

Shuningdek, ushbu qonun bilan ilk marotaba davlat fuqarolik xizmatchilariga malaka darajalarini berish tizimini joriy etish belgilangan. Ushbu tizim O‘zbekistonda ilgari qo‘llanilmagan va bunday toifalanishning kiritilishi davlat fuqarolik xizmatchilari faoliyatining samarali tashkil etilishi, ularning sohaga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishiga xizmat qilishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Malaka darajalarini berish maxsus va harbiy xizmatchilarga qo‘llanilishidan ko‘rinadiki, ularning faoliyatida yuqori natija bilan ishlashga, yuqori martaba darajasini olishiga intilishi sohaning ham rivojlanishiga turtki beradi. Shu bilan birga rivojlangan xorijiy davlatlar – Germaniya, Janubiy Koreya, Yaponiya, BAA kabi davlatlarda joriy etilgan bunday tizimning jozibadorligi va unga munosib kadrlarni tanlab olish imkoniyati hamda faoliyatining samarali tashkil etilishiga imkoniyat yaratganligina ko‘rish mumkin.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, davlat xizmatchilarini toifalarga ajratilishi o‘zbek davlatchiliga tarixida ham o‘z ildizlariga ega. Jumladan Temuriylar davlatchiligida, ayniqsa Amir Temur davrida davlat boshqaruvida va hirbiy yurishlarda amirlarning alohida o‘rni bo‘lgan. Amirlik martabasi Temur faoliyatining dastlabki yillarida unga sodiq bo‘lgan 313 nafar kishiga berilgan. Bulardan bittasi - amir ul-umaro, to‘rttasi - beklarbegi, yuztadan - mingboshi, yuzboshi va o‘nboshi bo‘lgan. Bulardan tashqari yana o‘n ikki nafar kishiga birinchidan to o‘n ikkinchi darajali amirlik unvonlari berilgan. O‘n ikkinchi darajali amir odatda amir ul-umaroning noibi hisoblangan [1].

O‘zbekistonda davlat fuqarolik xizmatchilarining malaka darajalari va toifalari

O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonunining Davlat fuqarolik xizmati tizimini tashkil etishga bag‘ishlangan 5-bobida Davlat fuqarolik xizmati tizimida lavozimlarning davlat reestri, ularning guruhlari va toifalari ko‘rsatib berilgan. Qonun bilan davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining davlat reestri davlat organi darajasidan (milliy, respublika, hududiy va tuman) kelib chiqqan holda, malaka talablariga muvofiq bixillashtirilgan va tasniflangan davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining guruhlari hamda toifalaridan, shuningdek, davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining malaka darajalaridan iborat bo‘ladi. SHuningdek, Qonunning 23-moddasiga asosan davlat fuqarolik xizmati lavozimlari uchta guruhlarga bo‘linishi belgilangan. Birinchi guruh **siyosiy guruh** bo‘lib, ushbu guruhga yuqori darajadagi davlat rahbar kadrlari kiritiladi. Mazkur guruhga tegishli davlat fuqarolik xizmati lavozimlariga ishga tayinlash va ishdan bo‘shatish tartibi alohida qonunlar va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari bilan amalga oshiriladi. Davlat fuqarolik xizmatchilarining boshqaruv kadrlari ikkinchi **boshqaruv guruhi** deb nomlanib, boshqaruv kadrlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Shuningdek, uchinchi guruh **yordamchi guruh** bo‘lib, ushbu guruhga kadrlar tizimidagi eng katta korpusni tashkil etuvchi mutaxassis xodimlar kiritiladi. Ushbu guruhlarga kiruvchi lavozimlarga ya‘ni, davlat fuqarolik xizmati tizimining boshqaruv va yordamchi

guruhga kiruvchi lavozimlarga ishga qabul qilish tanlov orqali amalga oshirilishi hamda davlat organi rahbari tomonidan lavozimidan ozod etilishi qonun bilan belgilangan [2].

Qonun bilan Davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining guruhlari bilan birga ularning toifalari va malaka darajalari belgilangan. Siyosiy kadrlar guruhi **rahbar kadrlar toifasiga**, boshqaruv kadrlar guruhi **boshqaruv kadrlar toifasiga** kiritilgan. SHuningdek, yordamchi kadrlar guruhiga **mutaxassis kadrlar toifasi** bo‘lingan.

SHuningdek, ushbu guruh va toifalar o‘z ichiga bir qancha davlat fuqarolik xizmati tizimining malaka darajalarini o‘z ichiga oladi. Ushbu malaka darajalari kadrlarga lavozimga tayinlanishi, malaka oshirish kurslarini o‘tashi, alohida xizmatlari uchun taqdim etiladi.

Dastlab, siyosiy guruhga kiruvchi rahbar kadrlarning malaka darajalarini ko‘radigan bo‘lsak, ushbu guruhga oliy darajali maslahatchi darajasi ushbu tizimdagi eng yuqori malaka darajasi ekanligini ko‘ramiz. Shuningdek, ushbu guruhga 1-darajali maslahatchi, 2-darajali maslahatchi, 3-darajali maslahatchi malaka darajalari kiritiladi. Davlat fuqarolik xizmatchilariga ushbu toifadagi malaka darajalari alohida tartib asosida berilishi nazarda tutilgan.

Davlat fuqarolik xizmati tizimining boshqaruv kadrlar guruhiga kiruvchi boshqaruv kadrlarning malaka darajalarini ko‘radigan bo‘lsak, bunda ularning nomlanishiga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Chunki siyosiy guruhga kiruvchi rahbar kadrlarga **maslahatchi** darajasi berilgan bo‘lsa, undan quyi guruhlarga kiruvchi davlat fuqarolik xizmatchilariga bir necha darajadagi **xizmatchi** darajasi belgilangan. Boshqaruv guruhidagi boshqaruv kadrlar toifasiga 1-darajali xizmatchi, 2-darajali xizmatchi, 3-darajali xizmatchi malaka darajalari berilishi ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu malaka darajalari davlat fuqarolik xizmatining quyi bo‘g‘inlarida boshqaruv lavozimlarida faoliyat olib borayotgan davlat xizmatchilariga berilishi nazarda tutilgan.

Shuningdek, Davlat fuqarolik xizmati lavozimlarining yordamchi guruhiga tegishli bo‘lgan mutaxassis kadrlarga 4-darajali xizmatchi, 5-darajali xizmatchi hamda 6-darajali xizmatchi malaka darajalari berilishi belgilangan.

Davlat fuqarolik xizmatchilariga davlat fuqarolik xizmati lavozimlari malaka darajalari berishda ham ma’lum tartibga rioya etilishi va talablarning bajarilishi natijasida beriladi. Ushbu malaka darajalari izchil tartibda, oliy ma’lumotga va muayyan ish stajiga, malaka oshirish kurslarini tugatganligi to‘g‘risidagi sertifikatga, malaka komissiyasining ijobiy xulosasiga ega bo‘lgan taqdirda berilishi nazarda tutilgan.

Davlat fuqarolik xizmati tizimida davlat xizmatchilariga malaka darajalarini berilishi ularning mehnatga haq to‘lash tizimining ham o‘zgarishiga olib keladi. Endi yuqori malaka darajasiga ega kadrlarga yuqoriroq oylik maosh to‘lash tizimi joriy etiladi. Jumladan “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonunning 43-moddasiga muvofiq, mehnatga haq to‘lashda bazaviy lavozim maoshi, ko‘p yillik xizmati uchun qo‘shimcha to‘lov, faoliyatida eng muhim samaradorlik ko‘rsatkichlariga erishganligi uchun qo‘shimcha to‘lov bilan birga malaka darajasi uchun ham qo‘shimcha to‘lov nazarda tutilgan. Bundan ko‘rinib turibdiki davlat xizmatchisi yuqori malaka darajasini olishdan moddiy jihatdan ham manfaatdorligi uning mehnatini samarali tashkil etishi, o‘z ustida ko‘proq ishlashi, soha va boshqaruv bo‘yicha bilim ko‘nikmalarini doimiy oshirib borishi uchun turtki bo‘ladi.

Shu bilan birga sohada yuqori natijaga erishgan va alohida xizmatlari uchun rag‘batlantirish sifatida muddatidan oldin malaka darajasini berish ham nazarda tutilgan. Buning aksi o‘laroq, malaka darajasini pasaytirish intizomiy jazo sifatida qo‘llanilish ham nazarda tutilgan bo‘lib, bu xodimning belgilangan tartib-intizomga rioya qilishi uchun bir mexanizm sifatida ham qarash mumkin.

Davlat fuqarolik xizmatchilarining malaka darajalari ularning o‘z ishidan boshqa ish joyiga o‘tishi, rotatsiya tartibida ko‘chirilishi, boshqa davlat fuqarolik xizmati tashkilotiga o‘tganida ham malaka darajasi saqlanishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, maxsus xizmat organlaridan davlat fuqarolik xizmati tizimiga o‘tgan davlat xizmatchilari uchun ham imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, ular davlat fuqarolik xizmati tizimida kamida maxsus xizmatdagi malaka darajasiga tenglashtirilgan malaka darajasi berilishi imkoniyati yaratiladi.

Davlat fuqarolik xizmati martaba darajalari ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasi misolida

Davlat fuqarolik xizmati tizimi rivojlangan davlatlardan biri bo‘lgan **Germaniyada** davlat tuzilishi jihatdan uning tarkibiga kirgan sub’ektlar yuqori darajada avtonom xususiyatga ega bo‘lgan federativ davlat bo‘lishiga qaramasdan, davlat xizmati tizimi unifikatsiyalangan. Shu tariqa turli davlat muassasalarining o‘zaro “destruktiv raqobatchiligi”ga yo‘l qo‘yilmaydi. Germaniya davlat xizmati tizimining tarkibiy elementi bo‘lgan “rang (martaba)lar jadvali” amal qiladi. Ushbu rasmiy hujjatning o‘ziga xos jihati shundaki, martabalar jadvaliga ko‘ra davlat xizmatchilari vertikal yo‘nalishda pag‘onalashtirilgan quyidagi to‘rtta asosiy sinflarga bo‘linadi: ma’murlar sinfi (analogiya bo‘yicha vazirlar, vazir o‘rinbosarlari, kompaniya direktorlari darajasidagi martabaga to‘g‘ri keladi), boshqaruvchilar sinfi (analogiya bo‘yicha boshqarma, bo‘lim boshliqlari, mutaxassislar darajasidagi martabaga to‘g‘ri keladi), xizmatchilar (rahbar yordamchisi,

kotiba) va yordamchi-texnik xizmatchilar sinfi. Har bir sinf doirasida alohida pag'onalarga ajratilgan bo'lib, ushbu pag'onalar quyidan yuqoriga qarab 1-16 darajadan iborat bo'ladi. Masalan 1-5 darajali xizmatchilar yordamchi-texnik xodimlar uchun, 6-9 darajalar xizmatchilar sinfi uchun, 10-13 darajalar boshqaruvchilar sinfi uchun hamda 14-16 darajali xizmatchilar ma'murlar sinfi uchun beriladi[3]. Alohida olingan sinf doirasidagi davlat xizmatchilarining bir darajadan ikkinchisiga ko'tarilishi vertikal yo'nalish bo'yicha mansabdan mansabga ko'tarilishdan ko'ra nisbatan osonroq kechadi. Davlat xizmatida band bo'lgan xodimlarning asosiy qismi boshqaruvchi va xizmatchilar sinfiga mansub.

Germaniya davlat xizmatchilarining mansab pag'onalaridan ko'tarilishi qat'iy ravishda tartibga solinadi. Aytaylik ma'murlar sinfidagi davlat xizmatchilari safiga qo'shilish uchun talabgorlar magistr darajasida malakali bilim olishi va biron-bir davlat muassasasida kamida ikki yillik ish stajiga ega bo'lishi shart. Germaniyada ma'murlar sinfiga mansub davlat xizmatchilarining aksariyat qismini yuridik sohada ta'lim olgan kishilar tashkil etadi.

Boshqaruvchilar sinfiga mansub bo'lgan davlat xizmatchilari safiga qo'shilish uchun talabgorlar universitetda ta'lim olgan bo'lishi zarur. Biroq davlat organlari yoki muassalarida ishlagan bo'lishi shart emas. Xizmatchilar sinfiga mansub davlat xizmatchilari safiga qo'shilishi uchun esa talabgorlar tanlangan faoliyat sohasiga mos keladigan ixtisoslik bo'yicha o'rta maxsus ma'lumotlga ega bo'lishi kifoya. Oddiy ya'ni yordamchi-texnik xizmatchilar safiga qo'shilish uchun umumiy o'rta ta'lim darajasidagi bilimga ega bo'lishning o'zi kifoya.

Umuman, Germaniya davlat xizmati modelida mansabdor shaxs albatta malakali ta'lim olgan bo'lishi, xizmat pag'onalarida yuksalishi uchun professional jihatdan yetuk xodim sifatida shakllanishi kerak. Xodimning professional darajasi ekspertlar guruhi tomonidan baholanadi.

Davlat fuqarolik xizmati tizimi rivojlangan davlatlardan biri bo'lmish **Janubiy Koreya Respublikasida** 1963 yilda "Milliy davlat xizmati haqida"gi qonun qabul qilingan bo'lib, ushbu qonun bilan davlat fuqarolik xizmati tizimi tartibga solinadi. Qonun bilan davlat xizmatchilari deb yollanadigan, tayinlanadigan va saylanadigan markaziy va mahalliy davlat hokimiyati xodimlariga aytiladi [4].

Milliy davlat xizmati bajaradigan vazifasiga ko'ra 2 guruhga ajratiladi: kasbiy va nokasbiy. Nokasbiy davlat xizmatchilariga barcha yuqori lavozimdagi hukumat a'zolari, jumladan, davlat kengashi a'zolari, vazir o'rinbosarlari, vazirliklar tarkibidagi boshqarma boshliqlari, elchilar, sudyalari, tayinlanadigan siyosiy faoliyat kotiblari, harbiy kadrlar, mudofaa tashkilotlarining fuqarolik xizmatchilari, provinsiyalarning gubernatorlari, Seul va 5 ta munisipal rayon merlari kiradi. Shuningdek, rektorlar, dekanlar va davlat universitetlarining kafedra a'zolari, boshlang'ich va o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilari ta'lim sohasidagi davlat xizmatchilari hisoblanib, ularning faoliyati "Ta'lim sohasidagi davlat xizmatchilari" to'g'risidagi qonun bilan tartibga solinadi.

Janubiy Koreyada davlat xizmatchilari 9 toifa (rang)ga bo'linib, deyarli barcha davlat mansabdor shaxslari mana shu tasnifga kiradi. 1-5 toifadagi davlat xizmatchilari vazirlar tavsiyasiga asosan prezident tomonidan, 6-9 toifadagi xizmatchilar vazirlar tomonidan tayinlanadi [5].

Davlat fuqarolik xizmati tizimidagi 1,2,3-ranglar oliy darajadagi boshqaruv lavozimlariga, 4-5-ranglar o'rta darajadagi boshqaruv lavozimlari, 6,7,8,9-ranglar qo'yi darajadagi boshqaruv lavozimlariga beriladi. 5 va undan quyi rangdagi davlat xizmatchilari muntazam ravishda umumiy va kasbiy malaka oshirish dasturlari doirasida qayta tayyorlovdan o'tishlari shart. Davlat xizmatida davlat xizmatchilari lavozim pag'onalarida ko'tarilishlari uchun belgilangan vaqt me'yorlariga amal qilishi belgilangan. 9-rangdagi davlat xizmatchisi 8-rangni olishi uchun 1,5 yil, 8-rangdagi 7-rang uchun 2 yil, 7-rangdagi 6-rang uchun 2 yil, 6-rangdagi 5-rang uchun 3,5 yil, 5-rangdagi 4-rang uchun 4 yil hamda 4-rangdagi 3-rang olish uchun 3 yil ishlashi talab etiladi [6].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekiston davlatчилиги tarixida ilk marotaba davlat fuqarolik xizmatchilariga malaka darajalari berilishi tizimi joriy qilinayotgan bir paytda, albatta bu jarayonda dastlab ilg'or xorijiy davlatlarning tajribalarini o'rganish hamda undan milliy qonunchiligimiz va mahalliy shart-sharoitlarga mos ravishda amalda qo'llash zarur. Ushbu jarayonlar garchan maxsus xizmatlar tizimida joriy etilgan bo'lsada, fuqarolik xizmati tizimi undan bar qancha o'ziga xoslik jihatlari bilan farq qiladi. Ushbu tizimda kontingentning kattaligi, vazifalarning, lavozimlarning turlicligi, tuzilishi jihatdan bir qancha ko'rinishdaliq malaka darajalarini belgilashda, uni yagona tizimga keltirishda murakkablikka olib keladi. Shuningdek, davlat fuqarolik xizmatchilarini reestrining qabul qilinishi, lavozim darajalarning belgilanishi uchun dastlabki asos bo'ladi. Davlat xizmatchilarining keyinchalik o'sib borish tartibi, o'tkaziladigan malaka darajalarini aniqlovchi komissiya faoliyati, attestatsiya yoki sinovlarning o'tkazilish tartibi to'g'risida alohida Nizom ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Malaka darajalarini joriy etilishi, buning natijasida davlat fuqarolik xizmati tizimida meritokratiya tamoyillarining amal qilishi davlat xizmatiga bo'lgan ishonch va kadrlarda unga faoliyat yuritishga

intilishning yanada kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, davlat xizmatchilarining o‘z ustilarida doimiy ishlash, faoliyatini aniq me’zonlar va maqsadlar asosida tashkil etish va faoliyatida yuqori samaradorlikka erishishga bo‘lgan motivatsiyalar paydo bo‘lishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Temur tuzuklari. Forschadan A.Sog‘uniy va H.Karomatov tarjimasini. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida” Qonuni. 2022 yil
3. Germaniya Federatsiyasining “Davlat xizmatchilarining davlat xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni 1953.y (keyingi o‘zgarishlari bilan birga)
4. Kim G.N. – Zapiski o Koreyux. Nauchno-spravochnoe izdanie. “Respublika Koreya”. Elektron darslik. 2017 yil.
5. Kim G.N. – Zapiski o Koreyux. Nauchno-spravochnoe izdanie. “Respublika Koreya”. Elektron darslik. 2017 yil.
6. The civil Service System in Korean Government. Prezentsatsiya sotrudnikov MRM. 2017 y

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEHNAT BOZORINING SHAKLLANISHI VA ISHSIZLIK.

Axmedova Farangiz Buxoro
Davlat Universiteti “Iqtisodiyot va
turizm“ fakulteti 3-2IQT-20 guruh
talabasi

Anotatsiya: Ushbu tezis: mehnat bozori, ishsizlik, uning paydo bo‘lishi va sabablari, ishsizlik darajasi, ishsizlik darajasini pasaytirishga va aksincha oshirishga sabab bo‘luvchi bir qator omillar, mamlakatda ishsizlikni tabiiy darajaga keltirish uchun nimalarga alohida e’tibor berish kerakligi, mamlakatimizda va xorijiy mamlakatlarda ishsizlik darajasini pasaytirish uchun ko‘rilayotgan chora tadbirlar, ishsizlik darajasi yuqori bo‘lishining natijasida yuzaga keladigan makroiqtisodiy muammolar va ularni qanday bartaraf etish yo‘llari haqida.

Kalit so‘zlar: mehnat bozori, mehnat taklifi, ishsizlik darajasi, ish bilan bandlik, mehnat resurslari, ishchi kuchi, YaIM, YMM

Kirish: Mehnat bozori- ish beruvchilar va yollanib ishlashni xohlovchilarni bevosita bog‘lab turadigan bozor hisoblanadi. Mehnat bozorining asosiy qismini ishlab chiqarish kuchlari tashkil etadi. Ishlab chiqarish kuchlari, mehnat resurslari va ishchi kuchini o‘z ichiga oladi. Ishchi kuchi deganda mehnatga layoqatli yoshdagi, ishlayotgan va ishsiz yurgan aholining umumiy soni nazarda tutiladi. Mehnat bozori-mamlakat YaIMiga ta’sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi. Buni Oukun o‘z qonunida isbotlab o‘tgan. Unga ko‘ra : ishsizlik potensialining 1% ga oshishi, YaIM ning 2.5%-3% ga pasayishiga olib keladi. Bundan kelib chiqqan holda mamlakat aholisining ish bilan bandligi har bir mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotga erishishiga sababchi bo‘ladi. Misol uchun oladigan bo‘lsak, mamlakatda ishsizlik darajasi yuqori bo‘lganda ishsizlarning ko‘p qismi davlatning boshqariluvidan norozi bo‘ladilar va buning oqibatida hukumatga qarshi turli namoyishlar olib boradilar natijada hukumat o‘z holatini yo‘qotishi mumkin va ishsizlik oqibatida mamlakatda makroiqtisodiy beqarorlik kelib chiqadi. Bugungi kunda ishsizlik mamlakatning eng asosiy muammosi bo‘lgan mamlakatlar ham mavjud. Bunday mamlakatlar iqtisodiy qoloq malakatlar ro‘yxatiga kirgani ham sir emas. Buni quyidagi rasmda ko‘rishimiz mumkin:

1. South Africa - 29.2%
2. Kosovo (partially recognized) - 26.2%
3. Djibouti - 26.1%
4. West Bank & Gaza Strip (occupied Palestine) - 25.9%
5. Equatorial Guinea - 25.0%

1- rasm. Ishsizlik darajasi eng yuqori mamlakatlar.2020-y¹

O‘zbekistonda 2021 yilning yanvar-sentabr oylarida ishsizlik darajasi 9,4 foizni tashkil etib, o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 1,7 foizga, yanvar-iyun oylariga nisbatan 0,4 foizga kamaygan.²

¹ <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/unemployment-by-country>

² <https://kun.uz/uz/news/2021/11/16/ozbekistonda-rasmiy-ishsizlik-darajasi-malum-qilindi>

Mavzuning dolzarbligi: Ma'lumki, aholining ish bilan bandligi mamlakat YaIMiga ta'sir etuvchi omillardan biri hisobladi. Shunday ekan mamlakat turmush tarzini yaxshilash, iqtisodiy barqarorlikka erishish, mamlakatni rivojlangan mamlakatlar qatoriga kiritish uchun aholini ish bilan band qilish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida bir qancha iqtisodiy muammolarni boshidan kechirdi. Bulardan bir aynan ishsizlik muammosi bo'lgan. O'sha davrdagi ishni taklif qiluvchilarning bilim va ko'nikmalari talabga javob bermasligi, mehnat bozoridagi talab va taklif o'rtasidagi tafovutlarni keltirib chiqargan. Buning oqibatida aholi o'z oilasini boqish anchagina qiyin bo'lgan sharoitda, boshqa mamlakatga borib pul ishlab o'z oilasini boqish imkoniyatidan foydalangan. Buning oqibatida mamlakatda mehnat migratsiyasi vujudga kelishni boshlagan va u haligacha davom etmoqda. Mehnat migratsiyasining salbiy tomonlari, mehnat bozorida raqobatni pasayishi, mamlakat ichida mehnatga layoqatli aholi soni kamayishi, chetdan keladigan valyuta uchun mamlakatda hech qanday tovar va xizmatlar yaratilmasligi va buning oqibatida mamlakatda inflyatsiyaning ma'lum drajaga ko'tarilishi. Ammo, masalaning yana bir tomoni mavjud. Masalan: Hindistonni oladigan bo'lsak, bu mamlakatda YaIM ko'pchilik mamlakatlarga qaraganda ancha yuqori ammo, aholi soni ko'pligini inobatga olgan holda bu mamlakat rivojlangan mamlakatlar qatoriga hali kirmagan. Bundan tashqari favqulotda bo'ladigan hodisalar ham ishsizlikka o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bunga misol qilib 2020-yilda butun dunyoda bo'lgan pandemiyani olishimiz mumkin. Karantin oqibatida qanchadan qancha aholi ishsiz qoldi

Mavzuning bugungi kundagi holati: Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasidagi mehnat bozorida quyidagi xususiyatlarni ko'rishimiz mumkin:

1. Mehnat taklifining talabdan yuqori ekanligi
2. Kasaba uyushmalari ta'siri sezilarsiz ekanligi
3. Mehnatga haq to'lash va yashash minimumi o'rtasidagi tafovutlarning yuqori ekanligi
4. Mehnat taklif qiluvchilarda yetarlicha malaka yo'qligi

O'zbekistonda mehnat bozorini rivojlantirish va ishsizlik darajasini qisqartirish uchun yuqoridagi 4 ta xususiyatga e'tibor berishimiz kerak. Aynan shu xususiyatlarning mavjudligi mehnat bozoridagi kamchiliklardan dalolat beradi. Aholining munosib va rasmiy ish bilan bandligini ta'minlash maqsadida "O'zbekiston Respublikasining 2021-2030 yillarda aholi bandligiga ko'maklashish strategiyasi" ishlab chiqildi. Ushbu strategiyani amalga oshirish natijasida erishiladigan maqsadli ko'rsatkich va indikatorlar 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar samarali va munosib ish bilan bandlikni oshirish asosida barqaror va umumqamrovli iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.¹ Bugungi kunda mamlakatimizda ishsizlikni oldini olishda ko'plab chora tadbirlar ishlab chiqilmoqda. 2021-yil davomida viloyatdagi Aholi bandligiga ko'maklashish markazlari tomonidan 35 ming nafar xotin-qizlarning bandligini ta'minlash xizmatlari ko'rsatildi. Jumladan:

Korxonalar va tashkilotlardagi mavjud vakant (kvota) ish joylariga 9591 nafar xotin-qizlar joylashtirildi. 5278 nafar ishsiz xotin-qizlarni moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida ishsizlik nafaqasi to'lab berildi. Mehnat bozori hamda bandlik sohasida talab yuqori bo'lgan kasblarga 7569 nafar ish bilan band bo'lmagan xotin-qizlar kasbga tayyorlash va qayta tayyorlashga vuborildi. Jamoat ishlari jamg'armasiga ajratilgan mablag'lar hisobidan jami 11100 nafar xotin-qizlar jamoat ishlariga jalb qilindi. 254 nafar ishsiz xotin-qizlarga shaxsiy tomorqasida yengil tipdagi issiqxona qurilishi uchun, ekin ekishga urug'lar va ko'chatlar xarid qilinishi, sug'orish vositalarini xarid qilish uchun subsidiyalar berildi.² Bundan tashqari, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, o'zini- o'zi band qilish maqsadida banklar tomonidan kreditlar berilishi tashkillashtirilyotgani, yosh tadbirkorlarga iqtisodiy qulayliklar yaratilyotgani ham ishsizlikni oldini olishga qaratilgan tadbirlardan hisoblanadi.

Ishsizlik darajasi / Уровень безработицы / Unemployment rate
Ittifoq / в процентах / in %

Bandlik va mehnat munosabati vaqtidagi ma'lumotlarga muvofiq / По данным Министерства занятости и трудовых отношений / According to the Ministry of Employment and Labor Relations

2021 davlatki ma'lumotlar/ 2021 yil davlatdagi ma'lumotlar/ 2021 preliminary data

Hududlar	Худудлар	Регионы	Regions	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
O'zbekiston Respublikasi	Узбекистон Республикаси	Республика Узбекистан	Republic of Uzbekistan	6,4	6,4	6,4	6,3	6,4	6,3	6,2	5,8	4,9	5,0	5,4	5,8	4,9	4,9	5,1	5,2	5,2	5,8	9,3	9,0	10,5	9,6
Qashqadaryo viloyati	Қашқадaryo viloyati	Республика Каракалпакстан	Republic of Karakalpakstan	1,7	1,7	1,5	1,1	1,0	1,0	0,8	7,0	7,0	6,9	7,4	6,6	6,4	6,2	5,4	5,3	5,4	6,0	9,5	9,1	10,5	10,1
Andijon viloyati	Андижон viloyati	Андижонская область	Andijan	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	5,9	5,8	5,4	5,8	5,3	5,3	5,4	5,6	5,6	5,6	6,0	9,6	9,2	10,9	9,9
Bukhoro viloyati	Бухоро viloyati	Бухарская область	Bukhara	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	4,5	4,4	4,9	5,2	4,9	4,7	4,8	5,2	5,3	5,4	5,5	9,0	8,9	10,6	9,8
Farg'ona viloyati	Фарғона viloyati	Дарвазская область	Daravaz	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	4,2	4,1	4,5	5,7	5,2	5,0	5,1	5,4	5,2	5,4	5,0	9,4	9,2	11,0	10,1
Kashgariya viloyati	Қашғariya viloyati	Кашгарская область	Kashkadarya	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	5,2	5,0	5,1	5,8	5,3	5,3	5,2	5,5	5,5	5,3	6,1	9,7	9,3	11,1	10,2
Navoiy viloyati	Навоий viloyati	Навоийская область	Navoi	1,0	0,5	0,6	0,6	0,9	0,6	0,7	5,0	4,9	5,1	4,9	4,7	4,9	5,2	5,2	5,0	5,0	5,2	8,7	8,5	9,4	8,8
Namangan viloyati	Наманган viloyati	Наманганская область	Namangan	0,5	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	6,0	5,8	5,4	5,9	5,4	5,3	5,2	5,3	5,2	5,3	5,8	9,5	9,1	10,6	9,7
Samarqand viloyati	Самарқанд viloyati	Самаркандская область	Samarqand	0,4	0,5	0,5	0,3	0,3	0,2	0,2	5,5	5,4	5,4	6,0	5,5	5,4	5,3	5,6	5,7	5,7	6,5	9,7	9,3	11,0	9,9
Surxondaryo viloyati	Сурхондарыo viloyati	Сурхондаринская область	Surkhondarya	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	4,8	4,7	5,0	5,8	5,4	5,2	5,2	5,5	5,3	5,6	6,7	9,5	9,3	11,1	10,2
Sirdaryo viloyati	Сирдарыo viloyati	Сырдарьинская область	Sirdarya	0,4	0,7	0,4	0,4	0,4	0,2	0,3	4,1	4,0	4,4	4,5	4,3	4,0	4,3	4,6	4,9	4,4	5,1	9,6	9,3	11,0	10,2
Tashkent shahri	Тошкент shahri	Ташкентская область	Tashkent	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	4,0	3,9	4,5	4,1	3,8	3,6	3,6	3,9	4,1	4,1	5,2	9,0	8,9	10,5	9,4
Farg'ona viloyati	Фарғона viloyati	Ферганская область	Fergana	0,2	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	5,5	5,4	5,5	5,7	5,0	5,0	4,8	5,4	5,4	5,3	6,4	9,7	9,3	10,9	10,0
Xorazm viloyati	Хоразм viloyati	Хорезмская область	Khorezm	0,5	0,8	1,0	1,3	1,6	0,9	0,6	4,8	4,7	5,2	5,5	5,2	5,3	5,3	5,3	5,4	5,5	5,7	9,5	9,1	10,9	9,9
Tashkent sh. (shahar)	Тошкент sh. (shahar)	г. Ташкент	Tashkent city	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	3,3	3,3	3,4	3,3	3,4	3,3	3,4	3,6	3,8	3,6	4,5	7,9	7,4	8,0	7,0

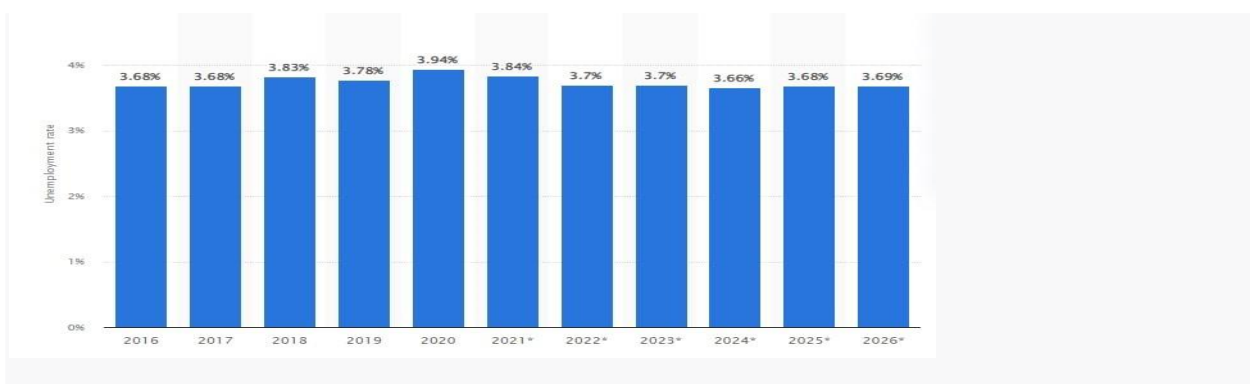
¹ <https://review.uz/uz/post/2016-2021-yillarda-mehnat-bozorida-amalga-oshirilgan-ishlar-va-erishilgan-natijalar-sharhi>

² <https://mehnat.uz/oz/article/bandlik>

2- rasm. Ishsizlik darajasi to‘g‘risida ma‘lumot. Viloyatlar kesimida.¹

Xorijiy tajriba: Mehnat bozori va ishsizlik muammolari har bir mamlakatda kuzatilgan. Masalan: hozirgi kunda rivojlangan mamlakat hisoblanadigan Janubiy Koreyani olsak. 1998- yil Koreya mehnat bozoriga juda katta zarba bo‘lgan: bunda, ommaviy ishsizlik, ishsizlikning kengayishi, daromadlar tafovuti, bandlik strukturasi yomonlashuvi, katta ijtimoiy xarajatlar kabi bir qator muammolarga duch kelgan. Bu davrda Koreyaning bandlik sug‘urtasi tizimi o‘zining go‘daklik bosqichida edi. Shuning uchun tizim ishchilarning aksariyat qismini qamrab ololmadi, ayniqsa kichik biznesdagi ishchilarni chunki ular hali endi mehnat bozoriga kirib kelishgandi. Koreya iqtisodiyoti 2000- yilda tanazzuldan keyin tiklana boshladi. 2020-yilda Janubiy Koreyada ishchilar uchun soatiga mehnat unumdorligi 41,7 AQSH dollari atrofida baholandi. Janubiy Koreyada mehnat unumdorligi darajasi oxirgi yigirma yil ichida barqaror ravishda o‘shib bordi, lekin dunyoning boshqa rivojlangan iqtisodiyotiga qaraganda nisbatan past. 2020-yildagi pandemiya hamma malakatga o‘z ta‘sirini o‘tkazgani kabi, Janubiy Koreyaga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazdi. 2020-yil pandemiyadan so‘ng Koreya qurilish sektori 19 000 ish o‘rinlarini yo‘qotdi, chakana savdo sektori esa 67 000 ish o‘rinlarini qisqartirdi. Ko‘pgina kompaniyalar mehnat narxining oshishi sababli an’anaviy ravishda kam maoshli ishlarni qisqartirish uchun eng kam ish haqini oshirishdan foydalangan. 2021-yilda Janubiy Koreya poytaxti Seulda ishsizlik darajasi 4,8 foiz atrofida bo‘ldi, bu o‘tgan yilgi 4,6 foiz ko‘rsatkichidan biroz yuqori. Seulda ishsizlik darajasi so‘nggi yillarda barqaror o‘shib bormoqda.²

3- rasm. Janubiy Koreyada 2016- 2026- yillarda ishsizlik darajasi³

Har bir davlat tizimli farovonlik dasturlarini ishlab chiqishi kerak, albatta hozirgi vaziyat va kelajakdagi imkoniyat va sharoitlardan kelib chiqqan holda. Ishsizlikni qisqartirish va mehnat bozorini yanada rivojlantirish maqsadida o‘z oldiga maqsadlarni qo‘yib shu orqali ularni amalga oshirish kerak. Bunda mamlakatning iqtisodiy hamda siyosiy institutlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mamlakat iqtisodiy va siyosiy institutlari qanchalik yaxshi rivojlangan bo‘lsa mamlakatdagi aholi farovonligi ham shunchalik yaxshi bo‘ladi.

Xulosa: Bugungi kunda Respublikamizda mehnat bozorining shaklanishi ayrim to‘siqlarga uchramoqda, bunga sabab ish taklif qiluvchilar yetarlicha malaka va ko‘nikmaga ega emasliklari.” Jamiyatimizda ayrim kasb egalari yetishmaydi ammo ishsizlik darajasi ham yuqori, paradoks”.⁴Bunga asosiy sabablardan biri O‘zbekistondagi ta‘lim tizimi. Mamlakatda ta‘lim tizimi qanchalik yuqori va sifatli darajada bo‘lsa mamalakat yetishtirayotgan kadrlar nafaqat shu mamlakatga balki istalgan mamlakatga kerakli kadr bo‘la oladi. Masalan iqtisodiy rivojlangan davlatlardan biri AQSH ni misol qilsak. Bir qator qiyinchiliklarga qaramay, AQSh ta‘lim tizimi o‘zini dunyodagi eng yaxshi tizimlardan biri sifatida ko‘rsatdi. Har yili o‘n minglab odamlar Amerika Qo‘shma Shtatlariga turli mamlakatlardan faqat bitta maqsad - Amerika kollejlari va universitetlarida o‘qish uchun ketadi. Boshqa shtatlarga qaraganda Qo‘shma Shtatlarda ko‘proq oliy o‘quv yurtlari mavjud. Garvard, Stenford, Kembrij, Prinston kabi universitetlar azaldan dunyo bo‘ylab eng yuqori darajadagi ta‘lim bilan sinonim bo‘lib kelgan. Ularni tamomlagan insonlar kelajakda muvaffaqiyatli martaba qurish uchun barcha imkoniyatlarga ega⁵. U yerdagi ta‘lim sifatining yuqori ekanligi, talabalar bo‘sh vaqtlarida yaqin oradagi kutubxonalardan bemalol va istalgan vaqtda foydalana olishlari mumkinligi, o‘z ixtirosi yoki fandagi yaratgan yangiligi uchun yetarlicha mukofot bilan

¹ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/labor-market-2>

² <https://www.statista.com/statistics/1290385/south-korea-unemployment-rate-in-seoul/#:~:text=In%202021%2C%20the%20unemployment%20rate,risen%20steadily%20in%20recent%20years.>

³ <https://www.statista.com/statistics/263701/unemployment-rate-in-south-korea/>

⁴ “Talaba do‘stimga 78+ tavsiya”. Alisher Umirdinov. 2021-yil

⁵ <https://uz.drunkentengu.com/obra1zovanie-v-ssha-uroven-i-osobennosti-6111>

taqdirlanishi bu mamlakat talabalariga motivni shakllantiradi va o'z ustida yanada kuchliroq ishlashi uchun turtki bo'ladi. Aynan shu qulayliklar sababi o'laroq Jef Bezos, Bill Geyts, Stiv Jobs kabilar aynan shu mamlakatda yetishib chiqqan. To'g'ri hamma ixtirochi yoki milliarder tadbirkorlar oliy ma'lumotga ega emasdir lekin ixtirochi ham tadbirkor ham yildan yilga zamonga mos ravishda o'z bilim va tajribalarini yangilab borishi ,bor imkoniyatlardan to'g'ri foydalanishi evaziga shunday natijaga erishgan Bunday qulayliklar o'z- o'zidan bu davlatda malakali kadrlar yetishmovchiligini oldini oladi.

Aksincha iqtisodiy jihatdan qoloq mamlakat hisoblanadigan Shimoliy Koreya mamlakatida esa ta'lim sifati juda past, ta'limni yaxshilashga qaratilgan chora tadbirlar deyarli yo'q, ta'lim dargohlari ba'zilar uchun uzoq bo'lgani ulardagi kelajakdagi rivojlanishga bo'lgan intilishlarini susaytiradi yoki yaqin bo'lgan taqdirda ham malakali mutaxassis kadr yetishmasligi kabi muammolar bu mamlakat aholisi muammolaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan ta'lim tizimi sifatiga e'tibor qaratish ishsizlikni oldini olishda o'z natijasini albatta ko'rsatadi.

**VI SHO‘BA.
RESPUBLIKADA RAQAMLI IQTISODIYOTNI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
USTUVOR YO‘NALISHLARI**

ИННОВАЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИКайимова З.А.-доц.кафедры
«Экономика» БухГУУмарова Хулкар-магистр 1 курса направление
«Цифровой экономики» БухДУ

Аннотация. Рассматриваются понятие инновации, раскрывается необходимость введения инноваций на предприятиях, влияние инноваций на повышение эффективности производства.

Ключевые слова: эффективность, конкурентоспособность, цифровизация, инновации, инновационная деятельность.

В современных условиях повышения эффективности производства можно достиг преимущественно за счет развития инновационных процессов, получающих конечное выражение в новых технологиях, новых видах конкурентоспособной продукции. Поиск и использование инноваций непосредственно на предприятиях является актуальной проблемой. Развитие новых технических и организационно-технологических решений, совершенствование основных принципов управления применительно к специфике отечественного рынка создают условия для обновления процессов воспроизводства на предприятиях и дают дополнительный импульс для экономического роста.

Инновация (нововведение) – это конечный результат инновационной деятельности, получивший реализацию в виде нового или усовершенствованного продукта, реализуемого на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности. По своей природе инновации включают в себя не только технические или технологические разработки, но и любые изменения в лучшую сторону во всех сферах научнопроизводственной деятельности. Постоянное обновление техники и технологий делает инновационный процесс основным условием производства конкурентоспособной продукции, завоевания и сохранения позиций предприятий на рынке и повышения производительности, а также эффективности предприятия [1].

В условиях рыночной экономики функционирование и развитие промышленных предприятий во многом обусловлены эффективной работой их инновационного механизма, а также эффективностью реализуемых им нововведений. Анализ хозяйственной практики свидетельствует о том, что значение инновационной деятельности для промышленных предприятий в современных условиях постоянно возрастает. Между тем статистические данные последних лет подтверждают тот факт, что промышленные предприятия испытывают серьезный кризис в инновационной сфере, и если не предпринимать активных мер по его преодолению как со стороны государства, так и со стороны руководства промышленных предприятий, то неблагоприятные последствия в ближайшем будущем будут еще более значительными. Кризис инновационной сферы промышленности, помимо объективных причин, связанных с реформированием и спадом в экономике, обусловлен также отсутствием целенаправленной работы по повышению эффективности промышленного производства в целом и инновационной деятельности как его важнейшей составляющей, в частности. В этой связи необходимо отметить особое значение своевременного выявления и планомерного использования резервов инновационной деятельности с целью повышения ее эффективности [2]. В целях повышения эффективности функционирования предприятия инновационная деятельность должна обеспечивать:

- 1) наиболее полное и своевременное удовлетворение потребностей;
- 2) конкурентоспособность предприятия по показателям качества продукции и эффективности производства, достижение баланса между стабильностью (управление традиционной технологией) и усилиями по внедрению новой технологии.
- 3) эффективность в широком спектре радикальности нововведений и гибко приспосабливаться как к эволюционным, постоянно реализуемым нововведениям, так и радикальным, периодически осуществляемым нововведениям. При этом следует обеспечивать сочетание непрерывного управления эволюционными технологическими нововведениями и программным управлением радикальными нововведениями;
- 4) организацию взаимодействия внутренних и внешних элементов системы развития, главными факторами которого являются система информации о рынке нововведений, отбор проектов из числа альтернатив и взаимная заинтересованность [3].

В настоящее время в стратегиях многих предприятий происходит определенная переориентация, т. е. переход от всемерного использования экономического эффекта

крупномасштабного производства к более целенаправленной инновационной стратегии. Нововведения представляют собой важнейшие средства обеспечения стабильности хозяйственного функционирования, эффективности функционирования и конкурентоспособности. Существует строгая зависимость между конкурентными позициями, эффективностью предприятия и его инновационным потенциалом. Эффективност функционирования предприятия можно достигнут за счет повышения качества продукции, реализации политики ресурсосбережения, выпуска новых, конкурентоспособных проектов, освоения рентабельных бизнес-проектов.

Научный интерес представляет высказывание известного теоретика инноватики Б. Твисса, который подчеркивает, что «проблема не только в самих нововведениях как таковых, но скорее в эффективном, ориентированном на прибыль управлении научнотехническими нововведениями».

В этой связи говоря о сущности «инновации» необходимо рассматриват это понятие на уровне предприятия и отражат ее нацеленност на повышение эффективности деятельности предприятия в целом [1]. Безусловно, инновация опирается на удовлетворение определенных общественных потребностей, но вместе с тем повышение эффективности использования отдельных ресурсов или повышение эффективности отдельных производственных подразделений, либо повышение эффективности предприятия в целом в результате внедрения новшества и получения нововведения происходит далеко не всегда.

На конечный успех инновации, выражающийся в получении экономического эффекта или повышении эффективности функционирования предприятия, влияет совокупност разных факторов (экономических, юридических, технических, рыночных и др.), воздействие которых чрезвычайно сложно спрогнозировать. Таким образом, можно утверждат, что инновация – это новшество, внедренное в деятельность предприятия с целью повышения его эффективности на основе лучшего удовлетворения определенной общественной потребности. При этом следует отметить, что под эффективностью следует понимать определенный экономический, производственный, социальный, экологический и иной результат, ожидаемый от внедрения новшества.

Библиографический список

1. Джолдасбаева Г. К. Инновация как основной фактор повышения эффективности производства [Электронный ресурс] // Технологии корпоративного управления. URL: <http://www.iteam.ru>.
2. Резервы повышения эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий [Электронный ресурс] // Библиофонд. URL: <http://www.bibliofond.ru>.
3. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент : учебник. М. : Инфра-М, 2015.

SAMARALI TADBIRKORLIK FAOLIYATINI KLASTER ASOSIDA TASHKIL QILISHNING AHAMIYATI

Malikova Shoiraxoira Buxoriyovna-Buxoro davlat universiteti, Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasida o'qituvchisi

Аннотация. Ushbu maqolada samarali tadbirkorlik faoliyatini klaster asosida tashkil qilishning iqtisodiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, klaster tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi, xususan, iqtisodiyotni rivojlantirishda klasterning o'rnini, uning samaradorligi va boshqalar.

Tayanch iboralar: klaster, iqtisodiy o'zgarishlar, klasterlar kontseptsiyasi, kichik va o'rta korxonalar klasterlari, raqobat, hamkorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается экономическое значение организации эффективной предпринимательской деятельности на кластерной основе. При этом анализируются основные направления развития кластерной системы, в частности, роль кластера в развитии экономики, его эффективность и др.

Ключевые слова: кластер, экономические преобразования, концепция кластеров, кластеры малых и средних предприятий, конкуренция, кооперация.

Zamonaviy iqtisodiy klasterlash sharoitida malakasi uning kasbiy faoliyatida duch keladigan muammolar darajasiga mos keladigan malakali menejerlar va iqtisodchilarni tayyorlash masalasi tobora kuchayib bormoqda. Klaster sharoitida ushbu sohalaridagi mutaxassislarining faoliyati farqlarga ega va quyida keltirilgan xususiyatlarga ko'ra, nimaga tayyorgarlik ko'rish kerakligini ko'rishingiz mumkin. Iqtisodiy tizimlarning evolyutsiyasi rivojlangan mamlakatlarda ham, iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda ham globallashuv bilan birga iqtisodiy faoliyatning tobora aniq hududiy kontsentratsiyasi

bilan birga keladi. Hozirgi bosqichda bu turli klasterlarni - biznes tuzilmalari integratsiyalashuvining yangi shakllarini yaratish orqali amalga oshirilmoqda.

Bir qator mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun klasterning shakllanishi o'sish nuqtalari rolini o'ynaydi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bozorda raqobatbardoshlikka erishgan taqdirda, ular o'z ta'sirini bevosita atrof-muhitga: etkazib beruvchilarga, iste'molchilarga, raqobatchilarga, infratuzilmaga kengaytiradilar. Muhitning bozordagi muvaffaqiyatli faoliyati xo'jalik yetakchisining raqobatbardoshligining yanada oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan. Natijada klaster - bir-birining raqobatbardoshligini oshirishga o'zaro hissa qo'shadigan tarmoqlar tarmog'iga chambarchas bog'langan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar jamoasi shakllanadi. Ekspertlar hisob-kitoblariga ko'ra, bugungi kunda dunyodagi ilg'or davlatlar iqtisodiyotining qariyb 50 foizi klaster usuliga o'tgan. Masalan, Yevropa Ittifoqida 2 mingdan ziyod klasterlar mavjud bo'lib, ularda ishchi kuchining 38 foizi qamrab olingan. Daniya, Finlyandiya, Norvegiya, Shvetsiya sanoatida to'liq klaster usuli tatbiq qilingan. AQSHda esa mamlakatdagi mavjud korxonalarining yarmidan ziyodi shu tizimda ishlab, ular tomonidan tayyorlanayotgan tovarlar yalpi ichki mahsulotning 60 foizini tashkil qiladi [1, s. 89].

So'nggi paytlarda klasterlar kontsepsiyasi kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli global strategiyalaridan biri bo'ldi. Kichik va o'rta korxonalar klasterlari dunyoning barcha qit'alarida samarali faoliyat yuritmoqda. Klasterlar kontsepsiyasi rivojlanayotgan mamlakatlarda qo'llanilgan. Jahon iqtisodiyotida klasterlarni rivojlantirish innovatsion tadbirkorlik faoliyatining samarali yo'nalishi hisoblanadi [1, p. 76]. Evropada iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash to'g'risidagi deklaratsiyada (1997) va uni batafsil bayon etgan Harakatlar rejasida tarmoqlar va klasterlarga asoslangan yangi ishlab chiqarish tizimlarini shakllantirish Evropa hamkorligini rivojlantirishning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'lon qilindi. Bu mavzu hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) va boshqa bir qator xalqaro tuzilmalar tashabbusi bilan Parijda (2001 yil yanvar) bo'lib o'tgan Birinchi Jahon Kongressida muhokama mavzusi bo'ldi. Birinchi yirik klaster dasturlari 1970-1980-yillarda AQSHda, 1989-1990-yillarda Daniyada, 1990-yillarning birinchi yarmida Avstriya, Buyuk Britaniya, Yaponiyada, 1995-yildan Finlyandiya va Fransiyada 1993-yildan boshlab paydo bo'ldi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni Rivojlantirish Tashkilotining Xususiy Sektorni Rivojlantirish Filiali yordamida Yevropa hukumatlari va Yevropa xususiy bizneslariga kichik korxonalar klasterlari va tarmoqlarini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda hamkorlik qilishda yordam berish uchun tavsiyalar to'plamini tayyorladi. Zamonaviy tadqiqotchilar klaster yondashuvining dolzarbligini ta'kidlaydilar, lekin, o'z navbatida, "klaster siyosati", "klaster texnologiyasi" kabi klasterlash jarayonining asosini tashkil etuvchi hodisalarning mohiyatini qayd etmaydilar. Shunga asoslanib, Rossiya Federatsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy makonini klasterlashni boshqarishning samarali metodologiyasini shakllantirish uchun terminologiyani aniqlashtirish kerak.

Klaster nazariyasining o'zi mavhum tabiati bilan ajralib turadi, uning asosida klaster yaratish jarayoni sodir bo'ladi. Davlatning boshqaruv ta'siri bozor sharoitida mumkin bo'lgan klasterlash vositalari to'plami yordamida amalga oshiriladigan hududni rivojlantirishning dolzarb muammolarini hal qilishga qaratilgan. Shuning uchun klasterlarni bir tomondan klaster nazariyasi ob'ekti, ikkinchi tomondan davlat boshqaruvi sub'ekti sifatida aniq belgilash zarur. "Klaster" tushunchasini professor M. Porter taklif qilgan va u. uni bozor makonida faoliyat yurituvchi va bir-birini to'ldiruvchi jug'rofiy jihatdan qo'shni kompaniyalar va tegishli tashkilotlar guruhi sifatida aniqladilar [2, p. 12].

Rivojlangan mamlakatlarda klaster nazariyasini amaliyotda qo'llash XX asrning 90-yillari boshlarida boshlangan. M. Enrayt, J. Dunning, R. Martin va yuqorida tilga olingan M. Porterning ishi tufayli. Rossiyada klaster yondashuvining amaliy qo'llanilishi M. K. Bandman, N. N. Koloskovskiy, N. I. Larina, I. V. Pilipenko kabi nomlar bilan bog'liq. Bir-biridan manfaatdor bo'lgan sub'ektlarning hamkorligi asosida shakllangan klaster yondashuvi dastlab firmalarning raqobatbardoshligi muammolarini o'rganishda qo'llanilgan. Albatta bunda avvalo nazariy mushohada hamda mantiqiy yondoshuv asosida klasterlar faoliyatini moliyalashtirish va unda moliyaviy boshqaruvning yondoshuvlarni ilmiy-nazariy tahlil qilingan [3, s. 109].

Vaqt o'tishi bilan bu yondashuv tobora kengroq muammolarni hal qilishda, xususan, davlat, mintaqa, sanoatning raqobatbardoshligini tahlil qilishda qo'llanildi; umummilliy sanoat siyosati va hududlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish. Klaster yondashuvi innovatsiyalarni rag'batlantirish usuli, yirik va kichik biznesning o'zaro ta'sirining asosi kabi qo'llaniladi. Turli manbalarni tahlil qilib, aytishimiz mumkinki, bugungi kunda yetakchi mamlakatlarda iqtisodiyotning 50 foizdan ortig'i allaqachon klasterlash bilan qamrab olingan.

Klasterlar faoliyatini tahlil qilganda shuni ta'kidlash mumkinki, aksariyat hollarda ular tarkibiga tayyor mahsulot va xizmat ko'rsatuvchi korxonalar, ixtisoslashtirilgan ishlab chiqarish vositalari va mashina

butlovchi qismlarini yetkazib beruvchilar, moliya institutlari, turdosh tarmoqlardagi firmalar kiradi. Klasterlarga tarqatish kanallarini tashkil qilish yoki iste'molchilar bilan bog'liq faoliyatni amalga oshiradigan tashkilotlar ham kiradi. Maxsus ta'lim, ta'lim, axborot, tadqiqot va texnik yordam ko'rsatish uchun qo'shimcha mahsulot ishlab chiqaruvchilar, ixtisoslashgan infratuzilma provayderlari, davlat idoralari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qiluvchi tashkilotlar. Ko'pgina klasterlarda klaster a'zolarini qo'llab-quvvatlovchi savdo uyushmalari va qo'shma xususiy sektor bo'linmalari mavjud. Klaster tadbirkorlik tarmog'ining shakllaridan biri sifatida belgilash mumkin, chunki firma va tashkilotlarning yaqinligi ma'lum jamoalarning mavjudligiga yordam beradi va o'zaro ta'sirning chastotasi va kuchini oshiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, samarali ishlaydigan klasterlar ierarxik tarmoqlardan tashqariga chiqadi va firmalar va tashkilotlar o'rtasidagi ko'plab kesishgan va dinamik munosabatlar majmuasiga aylanadi. Bu munosabatlar doimiy ravishda mavjud bo'lib, asta-sekin o'zgarib turadi. Klaster yondashuvining amaliyotga tatbiq etilishi shuni ko'rsatadiki, rivojlangan iqtisodiyotda klasterlarning chuqurligi va kengligi odatda kuchliroqdir. Iqtisodiyotlari rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat korxonalarining salmoqli qismi mahalliy yoki mahalliy bozorga xizmat qiluvchi xorijiy sho'ba korxonalaridir.

Bunday iqtisodiy rivojlanish darajasiga ega bo'lgan klasterlarni yaratishga quyidagi ko'rsatkichlar to'sqinlik qilmoqda: 1. Ta'lim darajasining pastligi. 2. Past malakali ishchi kuchi. 3. Texnologiyaning zaifligi. 4. Mavjud kapitalning etishmasligi. 5. Davlat institutlarining rivojlanmaganligi. Samarali ishlaydigan klasterlarni yaratish rivojlangan iqtisodiyot sari eng muhim qadamlardan biridir. Qoidaga ko'ra, klasterlar quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan: klaster a'zolarining raqobatbardoshligini oshirish, bu esa innovatsiyalarni joriy etish orqali ta'minlanadi; logistika, axborot texnologiyalari va boshqalarda sinergiya effekti va sifatga yagona yondashuv hisobiga ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarining xarajatlarini kamaytirish va sifatini oshirish; yirik korxonalar tashkil etish hisobiga ishsizlikning maksimal qisqarishi; hokimiyat organlarida klaster a'zolarining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan umumiy sa'y-harakatlarni birlashtirish. Klasterlarni hisobga olgan holda, fazoviy va funksional o'qlar bo'ylab tartiblangan ikkita katta guruhni ajratish mumkin. O'zaro bog'liq bo'lgan firmalar va tarmoqlarning fazoviy guruhlari mintaqaviy klasterlar deb ataladi.

O'z navbatida, sanoat klasterlari bitta hududning chegaralari bilan kamroq cheklangan funksional tizimlarni o'z ichiga oladi. Klaster tarmoqlarini yaratish uchun bir qator shartlar bajarilishi kerak:

- Avvalo, bu demokratlashtirish va markazsizlashtirish. Yuqorida sanab o'tilgan ikkita komponent mavjud bo'lmasa, ichki tarmoq jarayonlarini, ma'lumot almashish jarayonini ishga tushirish va ko'plab avtonom firmalarni birlashmada qatnashish uchun jalb qilish mumkin emas, garchi ular yagona tashkilot sifatida harakat qilsalar ham.
- Sanoat siyosatining qattiq usullaridan raqobat muhitini ta'minlovchi usullarga o'tishni rag'batlantirish.
- Korxonalarni o'z hududidan tashqariga chiqish va global miqyosda raqobatlashish istagini uyg'otadigan global strategik rejalashtirish. 4. Boshqaruv manfaatini alohida sanoat, texnologiya va tuzilmani takomillashtirishdan, yaxlit holda hududlarni kompleks va tizimli rivojlantirishga o'tkazish.

Klasterlarni yaratishning asosiy sabablari har xil, ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, eng ommabop bu tadbirkorlik sub'ektlarining ma'lum bir hududida joylashgan maqsadlarning umumiyligi. Klasterlar, shuningdek, ko'plab boshqa kompaniyalarning o'sishini rag'batlantiradigan bir yoki ikkita innovatsion kompaniyalardan kelib chiqqan noodatiy, murakkab yoki ortib borayotgan mahalliy talab natijasida paydo bo'lishi mumkin. Klasterning rivojlanishi bilan uning rivojlanishining ichki mantiqini ochib berish mumkin, bu ularning ba'zi xarakterli modellarini ajratish imkonini beradi.

Klaster bozor munosabatlarining to'la huquqli ishtirokchisi bo'lib qolishi uchun tashqi muhitdagi barcha o'zgarishlarni hisobga olishi va ularga moslashishga va zarur innovatsiyalarni joriy etishga tayyor bo'lishi kerak. Faqat shu tarzda klaster omon qolishi, turg'unlik va qulashdan qochishi mumkin. Keyingi rivojlanish shakli o'z sa'y-harakatlarini boshqa faoliyatga yo'naltiradigan bir yoki bir nechta yangi klasterlarga aylantirish yoki mahsulot va xizmatlarni etkazib berish sxemalarini o'zgartirish bo'lishi mumkin.

Klaster yashovchan, o'zini-o'zi ta'minlaydigan, muvaffaqiyatli va samarali tashkilot sifatida amalga oshirilishi uchun quyidagilar zarur [3, p. 5]: 1. Tashabbus – tadbirkorlar, davlat tuzilmalari, jamoat tashkilotlari, ta'lim muassasalaridagi tashabbuskor va nufuzli, o'z nufuzi, aql-zakovati, tashkilotchilik qobiliyati bilan birlashtirish, rag'batlantirish va klasterlarning o'z a'zolari uchun ham foydali ekanligini ko'rsatishga qodir shaxslar. va bilim, shuningdek, mintaqa uchun. 2. Innovatsiyalar - raqobat kurashida

yangi imkoniyatlarni ochishga qodir bo'lgan ishlab chiqarishni tashkil etish, marketing, boshqaruv, moliyalashtirishdagi yangi texnologiyalar.

3. Axborot - mavjudlik, ochiqlik, bilim almashish, mehnat ob'ektlari bozorlariga kirishda, mahsulot sotishda, malakali ishchi kuchi va boshqalarda afzalliklarga ega bo'lish imkonini beruvchi ma'lumotlar bazalarini yaratish.

4. Integratsiya – fan va hokimiyat organlari ko'magida tarmoq va hududiy darajadagi firmalar o'rtasida hamkorlik qilish uchun yangi klaster texnologiyalaridan foydalanish. 5. Manfaat - tadbirkorlik yoki jamoat tuzilmasi hayotining asosiy sharti bo'lib, u klaster birlashmalari ishtirokchilarining qiziqishlari mavjudligini va ular tomonidan ma'lum iqtisodiy foyda olishlarini nazarda tutadi. Klasterning mavjudligi uchun zarur shart – davlat organlari, xususiy kompaniyalar, ta'lim va ilmiy muassasalar, xo'jalik birlashmalari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari sa'y-harakatlarini birlashtirish orqaligina samarali iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin. Klasterni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini strategik rejalashtirish jarayonida mutanosiblik, biznes va fanni o'z ichiga olgan muvofiqlashtiruvchi kengash tashkil etiladi.

Samarali ishlayotgan klasterlarni tahlil qilib, quyidagi xarakterli xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin: x klasterning strategik rivojlanish vektorini belgilovchi yetakchi korxonaning mavjudligi; ixtisoslashuv, asosiy faoliyat orqali klaster a'zolarining o'zaro bog'lanishini ta'minlaydi; klaster a'zolari geografik jihatdan mahalliy lashtirilgan; klasterda ko'p sonli ishtirokchilar mavjud; klaster a'zolari o'rtasida shakllangan va samarali faoliyat yuritayotgan iqtisodiy aloqalar; klaster a'zolari o'rtasidagi raqobat va hamkorlikning kombinatsiyasi; tizim ishtirokchilarini uning ishlab chiqarish dasturlariga, innovatsion jarayonlarga, sifat nazoratiga muvofiq uzoq muddatli muvofiqlashtirish; klaster a'zolari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksportga yoki import o'rnini bosishga yo'naltirilgan; klaster tashkilotlari va tadqiqot tashkilotlari o'rtasidagi yaqin hamkorlik va kichik firmalarning innovatsion texnologiyalarga kirishi.

Ishlab chiqarishni tashkil etishning klaster shakli raqobatga ta'sir qiluvchi bir qator o'ziga xos biznes imtiyozlarini beradi, masalan: 1. Klaster a'zolari bo'lgan tashkilotlarda mehnat unumdorligini oshirish. 2. Klasterga kiritilgan tashkilotlarga innovatsiyalardan foydalanish imkoniyatini ochish. 3. Klaster chegaralarini kengaytirishni rag'batlantiradigan biznesni diversifikatsiya qilishni rag'batlantirish.

Klaster tomonidan unga kiritilgan sub'ektlar uchun yaratiladigan imtiyozlar qatorida klasterda marketing, texnologiya va mijozlarning joriy ehtiyojlari bo'yicha ma'lumotlarning mavjudligini ham aytish mumkin. Klasterlardagi ma'lumotlar yaxshiroq tashkil etilgan va olish arzonroq, bu esa kompaniyalarga yanada samaraliroq ishlash imkonini beradi. Ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish va mijozlar bazasini ko'paytirish iste'molchilar haqidagi ma'lumotlarga tezkor kirish tufayli mumkin bo'ldi. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan raqobat ayniqsa kuchli rag'batlantiruvchi samara beradi, chunki xo'jalik faoliyati natijalarini tez taqqoslash mumkin. Bu taqqoslash raqobatchilarning mehnat xarajatlari, mahalliy bozorning mavjudligi kabi deyarli teng sharoitlarga ega ekanligi asosida mumkin. Klasterlar jamoat tovarlari va xizmatlarida yuqori qiymatli ishlab chiqarish omillarini yaratishda ishtirok etadilar.

Klasterda ishtirok etish yangi texnologiyalarga kirish, ta'minot zanjiri uchun ilg'or ish usullari, mijozlar ehtiyojlariga adekvat va tezkor javob berish kabi innovatsiyalar nuqtai nazaridan ham imtiyozlar beradi. Klaster ichida, alohida holatdan ko'ra, biznesning yangi turlari paydo bo'ladi. Mintaqa yoki shahar ichidagi tizimli aloqa va o'zaro bog'liqlikni tushunish orqali klasterda uning a'zolariga bo'lgan ishonch elementi namoyon bo'ladi, bu esa samaradorlikning oshishiga, innovatsiyalarning keng tarqalishiga va natijada biznesning yangi turlarining paydo bo'lishiga yordam beradi. Klaster a'zolari innovatsiyalar olib keladigan yuqori xarajatlar va xavflarni bo'lishish imkoniyatiga ega. Izolyatsiya qilingan tashkilotlar uchun tadqiqot faoliyatiga shunga o'xshash miqdordagi investitsiyalar mumkin emas. Bilim va texnologiyalarni egallash va tarqatish xarajatlarini kamaytirish imkoniyati klaster ichidagi kadrlar migratsiyasi va uzluksiz o'qitish va malaka oshirish jarayoni tufayli mumkin bo'ladi. Klaster a'zolarining umumiy xarajatlari va ishlab chiqarish maqsadlarini hisoblashda ular bo'sh mablag'larni tezda qayta taqsimlash zarurati muammosiga duch kelishadi. Bu muammo ularning atrofida shakllangan korxonalar tarmog'i yordamida hal qilinadi.

Klasterda raqobat va hamkorlik kabi ikkita jarayonning kombinatsiyasi mavjud. Klaster ichidagi bu ikki hodisa o'zaro manfaatli. Klaster a'zolari o'rtasidagi raqobat ta'sirida yuzaga keladigan tizimli kichik nizolar tufayli tizim optimallashtiriladi. Klaster ichida yaxshi tashkil etilgan axborot tizimi, umumiy resurslar va imkoniyatlarni (masalan: mahsulotlarni, xodimlarni, texnologiyalarni ilgari surish va sotish) bo'lishish tufayli klaster a'zolari sezilarli foyda oladi, tizim rivojlanadi. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini boshqarishni takomillashtirishda davlat hokimiyati organlari klasterlardan foydalanadi. Klaster yondashuvidan foydalangan holda hokimiyatlar biznes bilan samarali hamkorlik qilish vositalarini yaratadilar, bu esa uning xarakterli ko'rsatkichlari va taktik vazifalarini yaxshiroq tushunish, maqsadli, real

va resurslardan foydalanish va mintaqani rivojlantirishning strategik rejalarini asosli ravishda yaratish imkonini beradi. Kengaytirilgan qiymat zanjiri mintaqadagi investitsiya muhitini yaxshilaydi va birgalikda soliq tushumlarini oshiradi.

Bu qadamlar tadbirkorlik tuzilmalari xilma-xilligining kengayishiga olib keladi va shu orqali bandlik muammosini hal qiladi. Ushbu vositalar biznes bilan aloqa vositasidir. Klasterning shubhasiz ustunligini mintaqadagi depressiyaga uchragan korxonalarni qayta yo'naltirish, iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ayrim tashkilotlarga maqsadli imtiyozlar berish imkoniyati deb atash mumkin. Klaster tizimida har bir korxonaning yakuniy mahsulot tannarxiga qo'shgan hissasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Klaster a'zolarining har biri investor uchun shaffof bo'ladi va investitsion jozibadorlik shartlariga javob beradi. Hokimiyat investitsiya oqimlarini tartibga solish va mintaqaviy klasterni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlariga muvofiq ularning samaradorligini baholash imkoniyatiga ega. Rahbar o'z faoliyatida yuqoridagi barcha xususiyatlarni hisobga olishi, klaster va uning barcha a'zolari imkoniyatlaridan maksimal darajada samarali foydalanish maqsadini ko'zlashi kerak. Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Qulliyev O. A. Klaster-raqobatda yutib chiqishning eng oqilona yo'li. Qishloq xo'jaligida ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish: tajribalar, natijalar va innovatsion yondashuvlar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro : “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2021.-89 b.
2. Porter M. Millatlar raqobat ustunligi. Nyu-York: Free Press, 1990. 896 p.
3. Karimova N. S. Klaster – iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali. 4/2022, iyul-avgust (№ 00060), s. 109.

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.

Бухарский Государственный Университет,
ассистент кафедры "Бухгалтерский учет и статистика",
Худайбердиева Ойша Курбановна

Абстрактный. В данной статье представлены аналитические данные о целесообразности и практической значимости развития агокластеров в условиях цифровой экономики на примере Бухарской области.

Ключевые слова: концепция Индустрия 4.0, цифровые технологии, в АПК, кластер, агрокластер, агропродовольственный кластер, животноводческий кластер.

The feasibility and practical importance of the development of agoclusters in the context of the digital economy

Bukhara Institute of Engineering and Technology,
assistant of the department of Management,
Khudaiberdieva Aisha Kurbanovna

Abstract. This article presents analytical data on the feasibility and practical significance of the development of ago clusters in the digital economy on the example of the Bukhara region.

Key words: Industry 4.0 concept, digital technologies, in the agro-industrial complex, cluster, agro-cluster, agro-food cluster, livestock cluster.

Начало 21 века связано с активным внедрением процессов цифровизации в современную экономику, основанных на информационной и промышленной революциях, а также процессах экономической глобализации и кластеризации.

На данный момент в экономике продолжают формироваться инновационные кластеры, появляются новые задачи в связи с внедрением глобально конкурентоспособных цифровых технологий и, соответственно, переходом экономики в цифровой формат. Цифровизация в инновационных кластерах промышленности реализуется на основе концепции Индустрии 4.0, которая подразумевает сквозную цифровизацию всех процессов и их интеграцию в интеллектуальную технологическую платформу. Это подчеркивает несомненную актуальность и практическую значимость развития инновационных кластеров, формирования имиджа цифровых систем, развития инфраструктуры цифровой экономики в условиях цифровой трансформации.

В глобальном информационном пространстве меняются экономические отношения, устоявшиеся методы и формы управления, социальное и трудовое взаимодействие, глобальный инклюзивный экономический рост, свобода слова. Человеческий капитал не является исключением. Страны, которые смогут быстро и эффективно использовать открывшиеся возможности, получат значительное конкурентное преимущество. Уже сейчас цифровизация экономики разных стран существенно отличается.

На сегодняшний день одним из направлений работы по совершенствованию управления и повышению эффективности сельскохозяйственного производства в агропромышленном комплексе (АПК) может стать создание регионального агропродовольственного кластера. В то же время это может быть сделано за счет реализации поставленной задачи и широкого внедрения кластеризации агропромышленного производства.¹

В экономической литературе кластер описывается как экономический комплекс, который формируется на основе региональной концентрации специализированных сетей поставщиков, основных производителей и потребителей, связанных технологической цепочкой.

Следующее является обязательным для кластера.

Действуя как интеграционный механизм, он позволяет фирмам повышать свою конкурентоспособность.

Она заключается в разработке рекомендаций по внедрению эффективных форм реализации сельскохозяйственного потенциала Бухарской области путем кластеризации агропромышленного производства в сельском хозяйстве. Предприятия пищевой промышленности играют ключевую роль в формировании агропродовольственных кластеров.

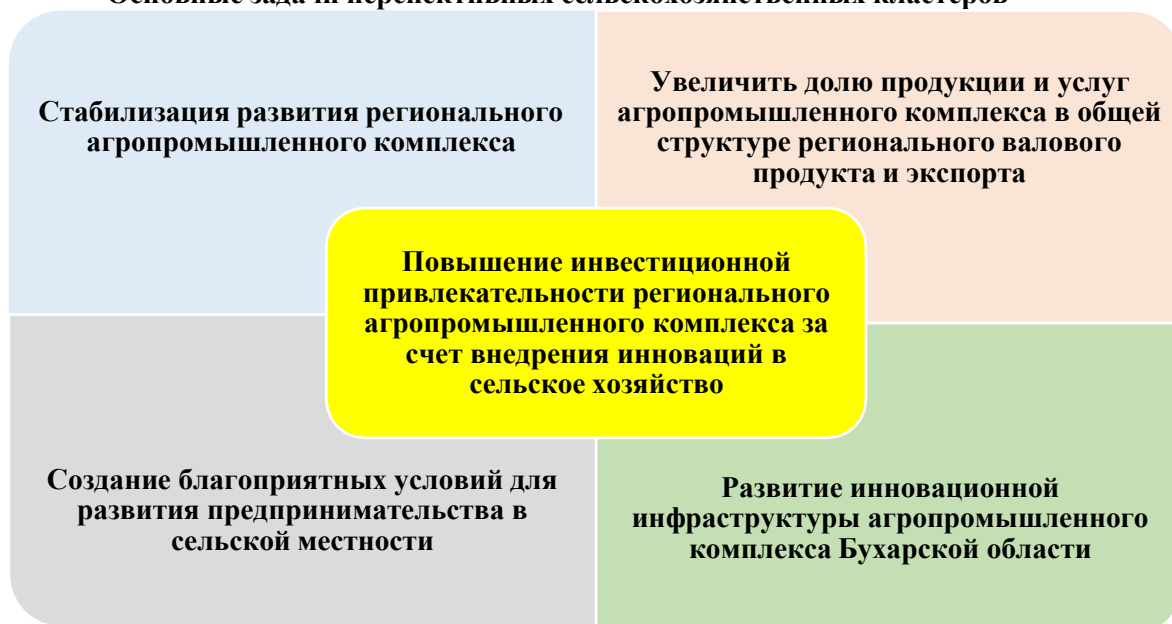
Основной задачей аграрных кластеров станет постепенное формирование научно-технического потенциала региона и превращение его в реальный фактор, обеспечивающий переход агропромышленного комплекса на путь инновационного развития.

При формировании агрокластеров рекомендуется ориентироваться на создание многоотраслевых кластеров путем объединения организаций различных форм собственности, включая крестьянские (фермерские) хозяйства и личные подсобные хозяйства населения, которые реализуют аграрный потенциал региона, предполагают рациональное распределение сельскохозяйственной продукции и углубление специализации.

Основные задачи перспективных сельскохозяйственных кластеров

¹https://www.researchgate.net/publication/342527413_Generation_and_development_of_the_region_cluster_environment_in_the_agro-industrial_complex_economy_of_the_Rostov_region

Основные задачи перспективных сельскохозяйственных кластеров

В качестве примера давайте подробно рассмотрим создание животноводческого кластера на принципах совместного финансирования, с использованием государственно-частного партнерства, иностранных капиталовложений и региональных бюджетов.

Продукция животноводства позволяет Бухарской области быть полностью самодостаточной, а также иметь доступ к внешним рынкам, что положительно сказывается на валовом региональном продукте за счет продукции с добавленной стоимостью (переработка и реализация готовой продукции).

Создание благоприятных социально-экономических условий для деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей, развитие рынка продовольствия и продукции животноводства является приоритетной задачей региональных государственных учреждений.

Реализация программы расширения рынков сбыта с учетом иностранных потребителей также требует поддержки региональных и городских властей в установлении отношений сотрудничества с соседними регионами на основе долгосрочных контрактов.

Объем сельскохозяйственной продукции, произведенной в Бухарской области в январе-сентябре 2022 года, составляет 22897,7 миллиардов долларов, или увеличение на 103,5% по сравнению с соответствующим периодом 2021 года.

Анализируя состав всей сельскохозяйственной продукции, производимой в Бухарской области, по видам продукции, видно, что наибольшая доля приходится на мясо (32,3%), овощи (12,1%), молоко (11,2%), а также соответствующие фрукты и ягоды (9,2%).

Ниже приведен расчет фактического и прогнозируемого объема сельскохозяйственного производства на период до 2028 года для всех категорий фермерских хозяйств в районах Бухарской области.¹

Производство основных видов животноводческой продукции по категориям продукции в хозяйствах Бухарской области.²

Сельскохозяйственная продукция	2010	2014	2016	2018	2020	2022	2024	2026	2028
Мясо в живом весе, тонн	1 250	4 256	10 988	41 001	47 561	48 884	52 104	58 900	64 780
Молоко, тонн	15 201	35 602	80 957	175 124	192 846	196 717	220 004	265 224	380 442
Яйца, тысяча штук	3 523	7 330	13 431	77 230	83 332	77 797	81 115	86 502	91 005
Шерсть, тонн	-	-	5	10	109	115	150	187	210
Черная кожа	41 889	65 005	93 008	94 861	145 791	146 022	156 897	168 202	179 307

¹ file:///C:/Users/user/Downloads/Qishloq,%20o%60rmon%20va%20baliqchilik%20xo%60jaligi.pdf

² file:///C:/Users/user/Downloads/Qishloq,%20o%60rmon%20va%20baliqchilik%20xo%60jaligi.pdf

Из таблицы видно, что к 2022 году по сравнению с 2010 годом производство мясной продукции (в живом весе) увеличится на 47 634 тонны, молочной продукции - на 1194,1 тыс. тонн.

Созданию региональных сельскохозяйственных кластеров служит интеграция производства, хранение, переработка и реализация конечной продукции на внутреннем и внешнем рынках, в результате чего аграрный потенциал региона реализуется более полно.

В представленной концепции, независимо от формы собственности, любое предприятие, занимающееся переработкой сельскохозяйственной продукции и производством продуктов питания, сможет получить государственную поддержку. Это могут быть сельскохозяйственные предприятия, индивидуальные предприниматели, кооперативы или общества с ограниченной ответственностью.

Формирование сельскохозяйственных кластеров повышает инвестиционную привлекательность, что, в свою очередь, вносит значительный вклад в экономический рост региона и служит устойчивому развитию сел.

Развитию кластеров способствует совершенствование законодательной базы районными и городскими властями, устранение препятствий для местной конкуренции, концентрация усилий по привлечению инвесторов, расширение рынков сбыта, создание программ подготовки и переподготовки специализированных кадров, научные исследования и разработки оказывают положительное влияние на развитие кластеров. Также необходимо учитывать возможность возникновения макроэкономических рисков, влияние которых невозможно предотвратить или уменьшить на региональном уровне.

Сельскохозяйственные и перерабатывающие предприятия, крестьянские (фермерские) хозяйства и личные подсобные хозяйства населения - это не отдельные звенья, а единое целое, и только их кооперация и интеграция является залогом успешного функционирования всего агропромышленного комплекса. необходимость этого должна гарантировать полноценное питание населения региона и продовольственную безопасность государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Babetskaia-Kukharchuk, O., & Maurel, M. (2004). Russia's accession to the WTO: the potential for trade increase. *Journal of Comparative Economics*, 32, 680-699.
2. Epshtein, D., Hahlbrock, K., & Wandel, J. (2013). Why are agroholdings so pervasive in Russia's Belgorod oblast? Evidence from case studies and farm-level data. *Post-Communist Economies*, 25(1), 59-81.
3. <https://doi.org/10.1080/14631377.2013.756673>
4. Federal Act *On agricultural cooperation* dated December 8, 1995 No. 193-FZ (as amended on August 3, 2018).
5. Federal Act *On peasant (farming) enterprises* dated June 11, 2003 No. 74-FZ (as amended on June 23, 2014).
6. Fritz, S., See, L., You, L., Justice, C., Becker-Reshef, I., Bydekerke, L., Cumani, R., Defourny, P., Erb, K., Foley, J., Gilliams, S., Herrero, M., McCallum, I., Obersteiner, M., Ramankutty, N. & van der Velde, M. (2013). The need for improved maps of global cropland. *Eos, Transactions American Geophysical Union*, 94(3), 31-32. <https://doi.org/10.1002/2013EO030006>
7. Gerasimova, I.A., Nesterenko, N.A., & Tkachenko, I.Yu. (2015). Import substitution potential in the agro-industrial sector of the Rostov Region. In *Mechanisms and Tools for the Economic Growth of the Regional Economy: Status, Policy and Forecast, Materials of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 86-88). Rostov on Don: RSEU (RINH), Rostov Regional Branch of the Free Economic Society of Russia, All-Russian Research Institute of Economics and Standards.
8. Ochilov S. B., Khasanova G. D., Khudayberdieva O. K. Method for constructing correlation dependences for functions of many variables used finite differences //The American Journal of Management and Economics Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 05. – С. 46-52.
9. Ochilov S. B., Tagaev A. N., Khudayberdieva O. K. Other ways to build correlation models //International Journal of Human Computing Studies. – 1935. – Т. 3. – №. 4. – С. 1-5.

O‘ZBEKISTONDA BOZOR IQTISODIYOTINING SHAKLLANISHI VA ASOSIY XUSUSIYATLARI

Hojiyev Tal‘at Toshpo‘latovich-Kogon tuman hokimligi.

O‘zbekiston shakllangan bozor iqtisodiyoti erkin raqobatga asoslangan va tadbirkorlik bilan shug‘ullanish uchun erkinlik berilganligi vositasida bilan ajralib turadi. Hozirgi paytda, barqaror o‘sish sur‘atlarini ta‘minlab turadigan yangi bozor mexanizmi markazida inson turadi, inson omili yotadi. Hozirgi zamon iqtisodiyoti bozor iqtisodiyotidir. yer yuzidagi ko‘pgina mamlakatlar har xil darajada va o‘ziga xos xususiyatlar bilan rivojlanib bormoqda. Bozor iqtisodiyotining samarali amal qilishi uchun muhim shartlardan biri, ishlab chiqarishning mustaqilligi, tadbirkorlikning erkinligi, resurslarning erkin almashinuvidan iborat. Ishlab chiqaruvchi qanchalik mustaqil bo‘lsa, bozor ham shu darajada yaxshi rivojlanadi. Erkin ayirboshlash ishlab chiqaruvchiga ular faoliyatining nisbatan samarali yo‘nalishlarini ko‘rsatib beruvchi erkin narxlarning shakllanishiga imkon yaratadi. Xalqimiz istiqlolning yigirma ikki yilligini keng nishonlashga tayyorgarlik ko‘rayotgan shu kunlarda mamlakatimizning mustaqil taraqqiyot yo‘liga yana bir bor nazar tashlaymiz. Bugungi yorug‘ kunlarga, yutuq va marralarga qanday omillar evaziga erishganimizni ko‘z o‘ngimizdan o‘tkazamiz.

Mamlakatimiz uchun hal qiluvchi bir paytda eng to‘g‘ri yo‘l sifatida tanlangan, bugungi kunda o‘zining yuksak samaralarini berayotgan O‘zbekistonning o‘ziga xos va o‘ziga mos taraqqiyot yo‘li – “O‘zbek modeli” ana shunday eng muhim omillardandir. Yurtimizda 80-yillar oxirida vujudga kelgan vaziyatni chuqur o‘rgangan olimlar, ekspert va tahlilchilar aynan ana shu iborani qo‘llaydilar. Darhaqiqat, o‘sha suronli yillarda O‘zbekistondagi ahvol juda qaltis edi. O‘sha paytda respublikamiz barcha asosiy iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha sobiq ittifoq respublikalari ichida oxirgi o‘rinlarda turar edi. Aholi jon boshiga milliy daromad ishlab chiqarish ittifoqdagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan ancha kam edi. Qishloq xo‘jaligida paxta yakkahokimligi oqibatida oziq-ovqat masalasida o‘zgalarga qaram edik. Kundalik ehtiyoj uchun zarur iste‘mol mollarning uchdan ikki qismi, hatto oddiy tuz va gugurt ham chetdan olib kelinardi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan paytda ayrim xalqaro moliyaviy tashkilotlar rivojlangan davlatlarda qo‘llanilgan bozor mexanizmlarini tatbiq etishni maslahat berdi. Biz ulardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri nusxa ko‘chirmadik. Dunyoda tan olingan modellarning eng yaxshi jihatlari o‘rganib, o‘zimizga mos va o‘zimizga xos taraqqiyot yo‘lini tanladik. Bu yo‘l davlatimiz rahbari tomonidan mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyati, xalqimizning davlatchilik tarixi, milliy-diniy qadriyatlari hamda jahon tajribasini hisobga olgan holda ishlab chiqildi. Mashhur besh tamoyilga – iqtisodiyotning siyosatdan ustuvorligi, davlat – bosh islohotchi, qonun ustuvorligi, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish, bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishga asoslangan ana shu model bozor munosabatlariga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurish strategiyasi sifatida barcha amaliy ishlarimizning mustahkam poydevori, taraqqiyotimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi.

Hech bir mubolag‘asiz aytish mumkinki, bu strategiya bozor iqtisodiyoti nazariyalarini yanada boyitdi, o‘tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlar uchun yana bir namunaga aylandi. Bu modelning barcha sinovdan muvaffaqiyatli o‘tishiga sabab bo‘lgan omillari ko‘p. Ularning eng asosiysi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishda turli xil sakrashlarsiz, ya‘ni inqilobiy yo‘ldan emas, balki tadrjijiy rivojlanish yo‘lidan borish tamoyilidir.

Islohotlarni amalga oshirishda davlat bosh mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishi ana shunday tadrjijilikning muhim jihatidir. Xalqaro tashkilotlar ham bugun o‘tish davri iqtisodiyotida, chuqur islohotlarni amalga oshirishda davlatning roli haqiqatan ham katta ekani, buni O‘zbekiston tajribasi amalda isbotlaganini keng tan oldi. Hozirgi vaqtgacha davom etayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida hatto rivojlangan mamlakatlarda ham iqtisodiyotni tartibga solishda davlatning roli oshayotgani O‘zbekistonning bu boradagi yo‘li naqadar to‘g‘ri ekanini ko‘rsatdi. O‘zbekistonning rivojlanish dasturi yaqinlashib kelayotgan xatarning oldini olish hamda iqtisodiyotni yanada mustahkamlash, uning raqobatdoshligini oshirishga yo‘naltirilgani bilan ajralib turadi.

Ana shunday uzoqni ko‘zlab ko‘rilgan chora-tadbirlar tufayli inqiroz avjiga chiqqan eng og‘ir yillarda ham mamlakatimizda makroiqtisodiy barqarorlik saqlab qolindi, yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlari ta‘minlandi. O‘zbekiston iqtisodiyoti dunyodagi eng kam talofat ko‘rgan mamlakatlardan biri bo‘ldi. Toshkent shahrida ushbu dasturni va uning samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan nufuzli xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlar bo‘lib o‘tdi. Unda ishtirok etgan jahon miqyosida ko‘zga ko‘ringan yirik iqtisodchi olimlar, ekspert va tahlilchilar O‘zbekistonning taraqqiyot yo‘lini to‘la qo‘llab-quvvatlab, bu tajribani boshqa davlatlar amaliyotida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar berdi.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi “Harakatlar strategiyasi”ni nazariy va amaliy jihatdan yanada boyitdi. Ushbu konsepsiya mamlakatimizni modernizatsiya qilish va demokratik yangilash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarishga qaratilgan.

O'zbekistonimizda 1996-yildan boshlab izchil iqtisodiy o'sish sur'atlari ta'minlanmoqda. Agar 1996-2003-yillarda o'rtacha o'sish sur'ati 4,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2018-yildan bu jarayon yangi bosqichga ko'tarildi – 8,1 foiz o'sish sur'atlari ta'minlanmoqda. Yalpi ichki mahsulot hajmi 2018-yilda 2010-yilga nisbatan 5,2 barobar oshdi, aholi jon boshiga hisoblaganda esa 2,8 barobar ko'paydi. O'zbekiston barqaror yuqori o'sish sur'atlari davom etayotgan yetakchi o'n davlat qatoridan joy oldi.

Bugungi kunda Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Sho'rtan gaz-kimyo majmuasi, Qo'ng'iro't soda zavodi, Dehqonobod kaliyli o'g'itlar zavodi, Asakadagi yengil va Samarqanddagi yuk avtomobillari va avtobuslar ishlab chiqaradigan korxonalar, yuzlab zamonaviy yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyat yuritmoqdalar. Natijada, mustaqillik yillarida mamlakatimizda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 3,4 barobar oshdi. Hozir O'zbekistonda ishlab chiqariladigan sanoat mahsulotlarining salkam 40 foizi eksport qilinmoqda.

Bunday yuksak natijalarga erishishda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiyotning real sektorini qo'llab-quvvatlash, mahalliy tabiiy-iqtisodiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish hisobidan iqtisodiyotda, avvalambor, ichki talabga hamda tashqi iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga qaratilgan tarkibiy o'zgartirishlar muhim ahamiyat kasb etdi.

O'z navbatida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yangilash, qulay ishbilarmonlik muhitini shakllantirish orqali to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirish borasidagi keng ko'lamlı tajriba ham o'zining yuksak samaralarini berdi.

ОСНОВЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ, РИСКИ СВЯЗАННЫЕ с НЕЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Кафедра “Экономика” страший преподаватель

Нарзуллаева Гулчехра Салимовна

Кафедра “Экономика” преподаватель Бакаева Мохира

Ахроровна

Студентка 1-курса Шадиева Мадина Джалолиддин кизи

Аннотация: в данной работе измены основные принципы и теоретические основы цифровой экономики. Исследованы риски интегрирования цифровых технологий. Проанализированы роль цифровых технологий в финансовом секторе, а также роль финансовых услуг в процессе цифровизации.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, риски, цифровые финансовые услуги, цифровая технология, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР)

Аннотация: ушбу мақолада рақамли идтисодиётнинг асосий тамойиллари ва назарий асослари, рақамли технологияларни интеграциялаш жараёнида вужудга келиши мумкин бўлган хатарлар таҳлил этилди. Бундан ташқари, рақамли технологларнинг молиявий сектордаги ўрни, шунингдек, рақамлаштириш жараёнида молиявий хизматларнинг роли таҳлил дилинди.

Калит сузлар: радамли идтисодиёт, радамлаштириш, хатарлар, радамли молиявий хизматлар, радамли технологиялар, Идтисодий дамкорлик ва тараддиёт ташкилоти (ИХТТ) /

Abstract: This paper explores the basic principles and theoretical foundations of the digital economy. The risks of integrating digital technologies are investigated. Analyzed the role of digital technologies in the financial sector, as well as the role of financial services in the digital ization process.

Keywords: Digital economy, digitalization, risks, digital financial services, digital technology, Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

Сегодня развитие технологий охватывает все сферы. В частности, внедрены на практике: цифровое правительство и цифровая экономика, сосредоточены на развитии конкурентоспособности и обеспечения национального безопасности для каждой страны. Цифровая экономика - это всемирная сеть экономической деятельности, коммерческих операций и профессиональных взаимодействий, которые поддерживаются информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ). Ее можно кратко охарактеризовать как экономику, основанную на цифровых технологиях. [1]. По различным оценкам, цифровая экономика несет в себе огромные изменения для более чем 50% разных отраслей. Это вызвано тем, что информационные технологии и платформы кардинально м. шит бизнес-модели, повышая их эффективность за счет устранения посредников и оптимизации. Как выяснили

специалисты Всемирного банка, увеличение числа пользователей высокоскоростного Интернета на 10% может повысить ежегодный прирост ВВП от 0,4 до 1,4% [2].

Организация экономического сотрудничества и развития (Международная сеть по финансовому образованию) считает, что цифровые финансовые услуги (ЦФУ) можно определить, как «финиш ин# операции с использованием цифровых технологий, включая электронные деньги, мобильные финансовые услуги, финансовые услуги онлайн, видеоинтерфейс и дистанционный банкинг, посредством банковских учреждений или без их участия. ЦФУ могут охватывать различим# денежные операции, такие как внесение, снятие, отправка и получит» денежных средств, а также иные финансовые продукты и услуги, включая оплату, кредитование, сбережения, пенсии и страхование. ЦФУ мни, также включать не транзакционные услуги, такие как просмотр Личной финансовой информации через цифровые устройства». [6]

На рынке цифровых финансовых услуг присутствует большое количество различных участников. В докладе Международной сети Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР и») финансовому образованию указано, что банки являются крупнейшими участниками рынка цифровых финансовых услуг, за которыми, небольшим отрывом идут телекоммуникационные компании. Другие участники, указанные в докладе, включают, среди прочего, поставщиков кредитов, государственные органы, страховые или пенсионные компании и почтовые отделения, банковских агентов, общества взаимопомощи финансово-технологические компании, учреждения, занимающий» операциями с электронным деньгами, инвестиционные банки и компании осуществляющие операции фондовыми ценностями.

Цифровые финансовые услуги включают в себя широкий спектр финансовых услуг, доступных и предоставляемых по цифровым капанию включая платежи, кредиты, сбережения, денежные переводы и страхование.

Цифровые технологии все больше интегрируются в экономику и оказывают значительное влияние на финансовую индустрию, внедри новые продукты, услуги и поставщиков. Цифровизация влияет и» отдельных лиц и предприятия во всем мире, поскольку мобильны» денежные услуги теперь доступны в 72% развивающихся стран (GSMA 2018) [5], и их распространение, вероятно, будет расти рука об руку с растущим уровнем проникновения мобильных соединений (по оценкам, превышающим 100% в мире к 2020 году). Эти существенные изменения увеличивают потребность в эффективном финансовом образовании, защите финансовых потребителей и политике финансовой доступности, Которая быстро адаптируется к этой изменяющейся среде. [4]

Параллельно применение цифровых технологий для управления личными финансами предоставляет новые инструменты для поддержки потребителей и предпринимателей в улучшении их финансовой жизни и благосостояния. В совокупности цифровые финансовые услуги и | вязанные с ними инструменты могут принести конкретные выгоды потребителям и предпринимателям:

❖ Расширение потенциального охвата и доступа к финансовым услугам: цифровизация финансов дает возможность обеспечить широкую финансовую доступность путем расширения применения и проникновения цифровых финансовых услуг, принося пользу ранее небанкованным слоям населения и предлагая цифровые альтернативы, чтобы стимулировать потребителей. Предприниматели выходят из нелегального сектора. Наряду с этим такие инструменты, как цифровые формы идентификации, облегчают потребителям выполнение необходимых требований идентификации, преодолевая дополнительный барьер для включения.

❖ Предложение более удобных, быстрых, безопасных и своевременных транзакций: это может иметь положительные последствия как для стран с развитой, так и для развивающейся экономикой, как для постоянных пользователей финансовых продуктов, так и для новичков в финансовом отношении. Последние, в частности, выигрывают от защищенной цифровой среды даже в отсутствие физических банковских отделений или агентов.

❖ Предоставление услуг, которые адаптированы к индивидуальным потребностям и облегчают их использование, тем самым создавая возможности для развития навыков финансовой грамотности, уверенности и опыта работы с финансами. Использование данных о потребителях и предпринимателях, возможно, в том числе больших данных, поставщиками финансовых услуг может дать представление о потребительских привычках в отношении расходов, упростить предложение специализированных продуктов и поддержать обнаружение мошенничества. При соответствующей структуре защиты потребителей и данных эти преимущества могут быть существенными для потребителей и предпринимателей во всем мире. Они также открывают возможности для интеграции групп населения с низкими доходами и в финансовом отношении в

формальный финансовый сектор путем создания альтернативных индикаторов поведения, которые можно использовать для оценки их риска в качестве клиентов.

❖ **Расширение возможностей** для плодотворного взаимодействия между поставщиками финансовых услуг и потребителями через цифровые интерфейсы. Такое взаимодействие может использовать поведенческие идеи, улучшая понимание потребителями и предпринимателями финансовых продуктов и финансовых решений.

❖ **Расширение круга поставщиков.** Цифровая революции идёт рука об руку с новыми провайдерами, выходящими на рынок предлагающими финансовые услуги физическим лицам напрямую через цифровые каналы. Эти компании FinTech, обычно ориентируясь ни продукт или услугу, могут влиять на уровень конкуренции на финансовом рынке, способствовать снижению затрат и предлагать улучшенный опыт отдельным лицам и предпринимателям. В то же время DFS также несёт новые риски для потребителей как на развитых, так и на развивающихся рынках.

Эти риски, если их не устранить должным образом, могут представлять серьезную угрозу финансовому благополучию отдельных лиц и предпринимателей. Их можно классифицировать следующим образом:

Рыночный:

- может включать в себя неправильное использование незнакомый (или новых типов) продуктов неосведомленными потребителями
- новые виды мошенничества, часто использующие в своих интересах неопределенность потребителей в цифровой среде;
- отсутствие безопасности, конфиденциальности конфиденциальности данных;
- неуместно или чрезмерное использование цифрового профилирования для выявления потенциальных клиентов исключения нежелательных групп;
- быстрый доступ к дорогостоящим / краткосрочным кредитам или по существу спекулятивным продуктам (например, начали мм предложениям монет) и другим рыночным практикам, которые могут усилить поведенческие предубеждения.

Регулирование и надзор:

- может охватывать неодинаковые уровни защиты (неадекватные механизмы раскрытия информации и компенсации) и в разных странах (различные поставщики, трансграничные продажи, регулирующий арбитраж);
- рассмотрение вопросов защиты данных;
- отсутствие координации между органами власти, например и отношении новых видов цифровых финансовых услуг.

Ориентация на потребителя:

- растущая цифровизация повседневной жизни и финансовых решении не обязательно сопровождается повышением уровня цифровой и финансовой грамотности (OECD, 2016b; OECD, 2017c), и это верно даже для более молодого населения (OECD, 2014; OECD 2017b).

Технологически обусловленные:

- все более широкое использование алгоритмов, которые могут повлиять на решения о кредите или страховании и могут привести к отказу в доступе к определенным услугам или несоответствующим сборам на основании неточные или неправильные корреляции, сделанные без человеческой интерпретации.

Эти риски могут оказать негативное влияние как на потребителей, так и на предпринимателей, и могут привести к ряду отрицательных результатов, включая, но не ограничиваясь:

- Отсутствие или неравномерное доверие к ЦФУ, финансовой системе и технологическим инновациям.
- Новые типы отчуждения для определенных групп населения (возможно, включая пожилых людей и людей с низкими доходами), которые могут быть не в состоянии использовать смартфоны и компьютеры получить доступ к ЦФУ или из-за растущего использования данных и цифрового профилирования для принятия кредитных и страховых решений. Может также произойти усиление само исключения из-за низкого уровня финансовой и цифровой грамотности, а также недостаточного ознакомления с доступными

Степень интегрированности цифровых технологий выше всего в финансовом секторе, из чего следует, что развитость и распространенность финансовых услуг вызовет рост спроса на цифровые технологии. Таким образом можно заключить, что основным двигателем цифровизируется является финансовый сектор.

Список литературы

1. Азизкулов Д. М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке / Д. М. Азизкулов // Вектор экономики. - 2018. - № I 1'1) - С. 62 То же [Электронный ресурс]: вития\ <https://library.ru/item.asp?id=32751051> (23.01.2019);
2. Борис Паньшин, Цифровая экономика: особенности и тенденции разни nil / Наука и инновации. 2016, № 3 (157): То же [Электронный ресурс]: IIII <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-ekonomika-osobennosti-i-tendentsii> razvitiya;
3. Всемирный банк, годовой отчет 2018 [Электронный ресурс]: III Id <https://www.worldbank.org/eca>;
4. Международная организация защиты прав потребителей финансовых услуг FinCoNet (2019), [Электронный ресурс]: Online and mobile payments Ли overview of supervisory practices to mitigate security risks (2018) I HI I www.finconct.Org/FinCoNet_SC3/5142562;
5. Мобильная экономика - GSMA Intelligence 2018, (Электронный ресурс) URL:<https://gsmairintelligence.com/research/?file=16bf802029707e30a9850bdli/1,17877&download>;

Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), 201 и Перспективы цифровой экономики.. [Электронный ресурс]: IIII <https://oecdcentre.hse.ru/nletter4.6>

MARKETINGNI RIVOJLANTIRISHDA INTERNET KOMMUNIKATSIYALARINING O‘RNI

Мохинисо Омонова Максуд кизи - Осие халқаро университети магистранти

Kalit so‘zlar: internet-marketing; virusli marketing; bozor tadqiqotlari, ijtimoiy tarmoqlar..

Annotatsiya: Zamonaviy Internet-texnologiyalar yordamida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan marketing tarkibiy qismlari boshqarish va ularning korxonalarini rivojlantirish istiqbollari taqdim etilgan va tasniflangan.

Zamonaviy texnologiyalar doimiy ravishda o‘zgarib, yangilanib borayotganligi sababli korxonalar nafaqat ushbu sharoitda omon qolish, balki bozorda muvaffaqiyatli raqobatlashish uchun ham o‘z faoliyatida foydalanishlari kerak. Bunday texnologiyalardan biri Internetdir. So‘nggi o‘n yil ichida Internet zamonaviy dunyo va jamiyatning ajralmas qismiga aylandi. Internet-texnologiyalardan malakali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan korxonalar yangi bozorlarni zabt etishlari, o‘z mahsulotlari yoki xizmatlariga talabning yangi darajasiga erishishlari va o‘z faoliyatlari chegaralarini kengaytirishlari mumkin.

Internet-marketing - bu an‘anaviy onlayn marketingning barcha jihatlaridan foydalanish amaliyoti, asosiy elementlarga ta‘sir qilish. Bu tashkilotlarga Internetda marketing aralashmasining barcha elementlarini: narx, mahsulot, savdo va reklama bilan tanishish imkonini beradi. Va uning asosiy maqsadi bozor tadqiqotlari orqali imkon qadar ko‘proq potentsial auditoriyani jalb qilishdir.

Kompaniyaning bozorda muvaffaqiyat qozonishi uchun u muntazam ravishda iste‘molchilarni tahlil qilishi kerak. Ushbu tahlilni o‘tkazishda kompaniya ushbu turdagi mahsulotni sotib olish sabablarini aniqlaydi, xaridorlarning xohish-istaklarini aniqlaydi, bu mahsulot nima ehtiyojlarini qondirmaydi va bu ehtiyojlarni qondirish uchun mahsulotni qanday ishlab chiqish mumkinligini aniqlaydi. Ma‘lumki, bularning barchasi kompaniya iste‘molchilar guruhini tanlashi uchun amalga oshiriladi, ular bilan yaqindan hamkorlik qilishni davom ettiradi, uni tadqiq qiladi va sotuvlarni aynan shu guruhga qaratadi. Ushbu tadqiqotlarni o‘tkazish uchun Internetda eng oson topiladigan ma‘lumotlar bazasi kerak. Bugungi kunda ma‘lumotlarning aksariyati Internetda umumiy foydalanish huquqiga ega va ba‘zida bu ma‘lumotni faqat Internetda olish mumkin.

Haqiqiy va potentsial xaridorlarni tahlil qilishdan tashqari, kompaniya raqobatchilarni ham o‘rganishi kerak, bu erda Internet yana muhim rol o‘ynashi mumkin. Ko‘pgina tashkilotlar hatto o‘z veb-saytlarida juda ko‘p foydali ma‘lumotlarni joylashtirishlari kerak. Internet yordamida siz raqobatchilarning narxlarini osongina kuzatishingiz mumkin. Monitoring bozordagi vaziyatni osongina kuzatish imkonini beradi, kim narxlarni oshirib yuboradi yoki kam baholaydi, kimda qanday xaxiralar, etkazib berish va xaridlar bor va kimga e‘tibor qaratish kerakligi shubhasiz.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda Internet-marketing marketing va marketing kommunikatsiyalarini rivojlantirishning o‘ziga xos vositasidir. Marketing faoliyatida yangi xususiyatlar paydo bo‘ladi, ular marketing orqali Internet texnologiyalari o‘ziga ta‘sir qilishi, marketing faoliyatini bozor muhitining yangi

sharoitlariga o'zgartirishi va moslashtirishi mumkin. Internet-marketing yordamida siz nafaqat mijozlar va raqobatchilarni o'rganishingiz, balki mahsulot yoki xizmatningizni targ'ib qilishingiz ham mumkin.

Endi deyarli har bir kompaniya o'z veb-saytiga ega. Bu haqiqatan ham kerakmi? Albatta, bugungi kunda deyarli har bir odamda Internetga ulangan kompyuter yoki telefon mavjud.

Internet foydalanuvchilari turli xil xususiyatlarga ko'ra segmentlarga bo'linishi mumkin bo'lgan auditoriyani tashkil qiladi - yoshi va jinsidan tortib professional muvofiqligi va sevimli mashg'ulotlarigacha. Internet makonining interaktiv imkoniyatlari esa kompaniyalar egalariga bozorning yangi sohalariga kirish, ularni zabt etish va raqobat bosqichlarida marketing harakatlari uchun yangi resurslar beradi. Istalgan kompaniyaning veb-saytiga kirish qiyin bo'lmaydi va imtiyozlar tez va qulaydir. Kompaniya, o'z navbatida, iste'molchilardan kompaniya bilan tirik odam ishtirokisiz aloqa oladi, ya'ni iste'molchi barcha kerakli ma'lumotlarni olish imkoniyatiga ega bo'lgan holda kompaniyaning veb-sayti bilan o'zaro aloqada bo'ladi.

Ommaviy xarakter, tezlik va arzon narxlar ushbu aloqa kanalini tavsiflaydi. Natijada, vaqt va pul xarajatlari kamayadi. Sayt sahifalarida kompaniya barcha aloqa ma'lumotlarini, shuningdek, potentsial xaridorlarda qiziqish uyg'otadigan reklama roliklari, bannerlar va shiorlarni joylashtiradi. Targ'ibot bo'yicha mutaxassislar saytning qidiruv tizimlarining birinchi qatorlarida paydo bo'lishiga imkon beradi, bu esa sayt trafiginini oshiradi. Bu ko'rmasdan tashlab yuborilishi mumkin bo'lgan oddiy varaq emas, bu Internet yorlig'i bo'lib, u har qanday holatda ham, undagi ma'lumotlar ushbu foydalanuvchi uchun qiziq bo'lmasa ham ko'rib chiqiladi, uni dizayner-ishlab chiquvchilari sayt yorqin va uyg'un dizayn yaratish, hissa. Bundan tashqari, saytlarda ko'pincha sharhlar yoki forumlar bo'limi mavjud. Bu, shuningdek, tashkilot faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi, potentsial xaridorlar saytga tashrif buyurishadi, boshqa odamlarning sharhlarini o'qishadi va ko'pincha tinglashadi, agar ko'p yaxshi sharhlar bo'lsa, unda bu kompaniyaga ishonish kerak va agar bu etarli bo'lmasa, siz hali ham ushbu kompaniya yoki xizmatdan tovarlarni sotib olish yoki olmaslik haqida o'ylashingiz mumkin. Sharhlarni tahlil qilish orqali siz kompaniyaning sotishdan keyingi faoliyatini qanday olib borishini, xatolarini tuzatadimi yoki yo'qmi, u fikr bildiradimi yoki yo'qligini ko'rishingiz mumkin.

Internetda reklamani kichik shakllari ham mavjud. Kichiklar, chunki statistik ma'lumotlarga ko'ra, ular eng kam pul sarflashadi, lekin ular displey va kontekstli reklamadan kam emas.

Internetdagi reklamani kichik shakllariga quyidagilar kiradi: Internetdagi PR, uning zamonaviy shakllari (bloggerlar bilan jurnalistlar bilan ishlash, kompaniyaning korporativ blogi), ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash, Internetdagi PR texnologiyasi, virusli marketing.

Virusli marketing - bu maqsadli auditoriyaga ta'sir qilish, maqsadli auditoriyaning o'zi hisobiga va kuchlari hisobiga tovarlar va xizmatlarni ilgari surish, marketing taklifi haqida ma'lumot tarqatishda ixtiyoriy ravishda (ongli yoki ongsiz ravishda) ishtirok etish. Majburiy virusli marketing - bu foydalanuvchilar mahsulotdan foydalanish uchun qandaydir tarzda reklama tarqatishlari kerak. Masalan, noutbukning qopqog'ida ishlab chiqaruvchining nomi katta harflar bilan yozilgan va hokazo. Reklama aloqasi insonga shunday ta'sir qiladiki, u g'oya bilan "yuqtiriladi" va ongli yoki ongsiz ravishda mahsulot, xizmat haqida ma'lumot tarqatadi va o'zi faol reklama vositasiga aylanadi.

"Virusli marketing" atamasi maqsadli guruh ichida odamdan odamga tarqalishni anglatadi, bu "virusli" jarayonning butun g'oyasiga asoslanadi. Asl ma'lumot, tayyor marketing xabari (video, matn) ko'rinishidagi g'oya virusli ravishda bir-biriga "hazil", tavsiya etilgan havolalar shaklida uzatiladi, buning natijasida ma'lumotlar ko'proq o'yin-kulgi bilan bog'lanadi. o'rnatilgan reklama xabaridan ko'ra.

Shunday qilib, yaxshi ishlab chiqarilgan virusli mahsulot muammoni dolzarblashtiradi, hal qiladi bu mahsulotning o'zi chaqiriladi.

Virusli marketingning afzalliklari:

- Virusli reklamalarni tarqatish iqtisodiy jihatdan samarali.
- Virusli reklama iste'molchilarning munosabatini shakllantiradi.
- Virusli reklama tsenzuradan va Reklama to'g'risidagi qonunning cheklavlaridan xoli.
- Virusli reklamani hayot aylanishi kamida uch yil.

Televideniya dagi reklama, videoklip ishlab chiqarish xarajatlardan tashqari, ijaraga katta sarmoya talab qiladi. Virusli reklama bo'lsa, axborotni tarqatish bepul.

Agar mijoz virusli reklamani joriy etish va tarqatishni mutaxassisga topshirsa ham, xizmatlar narxi televizorda joylashtirish narxidan o'nlab, ba'zan esa yuzlab marta past bo'ladi.

Tsenzura, cheklavlar, o'zini o'zi cheklashning yo'qligi virusli marketingni rivojlantirish uchun rag'batlantiruvchi omillardan biridir. Keng jamoatchilikning asosiy qiziqishi materiallarga qaratilgan

Televizorda har doim ham o'z o'rnini topa olmaydigan jinsiy yoki janjal orientatsiyasi, xuddi reklamada bolalar yoki tibbiyot xodimlarining tasvirlaridan foydalanish kabi. Bundan tashqari, "Reklama

to‘g‘risida”gi qonunga ko‘ra, ommaviy axborot vositalarida ko‘rsatuv berish imkoniga ega bo‘lmagan reklama beruvchilar ham bor.

Bu alkogol, tamaki va boshqa bir qator "taqiqlangan" mahsulotlar ishlab chiqaruvchilari bo‘lib, ular uchun virusli reklama uchun eng istiqbolli soha bo‘lib ko‘rinadi.

Yaxshi tayyorlangan virusli reklama - bu san'at. Virusli asarlarning ba'zi namunalarini san'at sohasiga kiritish mumkin. Bunday ishlar, virusli reklamanning bevosita maqsadiga qo'shimcha ravishda

Bizni reklama va reklama g'oyalari festivallarida ham namoyish etamiz. Virusli marketing turli shakllarni oladi, lekin uning umumiy qoidasi maqsadli auditoriya reklama tashuvchisi hisoblanadi.

Bugungi kunda Internet-marketing - bu iste'molchilarni jalb qilish, kompaniyani e'lon qilish, tadqiqot o'tkazish va boshqa ko'p narsalarning izlanayotgan usuli. Ushbu yo'nalish faol rivojlanmoqda va har yili u tobora ommalashib bormoqda. Bu muhim afzalliklar va ishlatiladigan asboblarning keng doirasi bilan izohlanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Мухсинов Б. Т. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ И ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ //Интернаука. – 2018. – №. 22-1. – С. 66-67.
2. Б.Ф. Азимов, А.Ч. Бобоев, & Ж.Ж. Абдуллаев (2022). ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКСПОРТНЫХ ДРАЙВЕРОВ РЕГИОНА ПУТЕМ АНАЛИЗА ВНЕШНЕТОРГОВОГО ОБОРОТА БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ. Ученый XXI века, (7 (88)), 20-24.
3. Остонакулова Г., Жалилов Ж., Мухсинов Б. Корхоналарнинг маркетинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш усуллари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 740-745.
4. Mukhsinov B. et al. Doing business, innovative development and the digital economy (USA) //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 5. – С. 1922-1926.
5. Мухсинов Б. Т. ИСЛЕДОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ВЫХОДА КОМПАНИИ НА ЗАРУБЕЖНЫЕ РЫНКИ //Интернаука. – 2019. – №. 22-2. – С. 87-88.
6. Мухсинов Б. Т. Концепция маркетинга как способ максимизации прибыли предприятия //Инновационное развитие. – 2017. – №. 4. – С. 73-74.
7. БОБОЕВ А. Ч. БУХОРОДА ТУРИЗМНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 9.

VII

**SHO'BA.
TA'LIM VA IQTISODIYOT: NAZARIYA VA AMALIYOT
UYG'UNLIGI**

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'limning ijtimoiy – iqtisodiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi, xususan: iqtisodiyotni rivojlantirishda ta'limning beqiyos o'rni, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, ta'limning xalqarolashuvi hamda globallashuvi va boshqalar.

Tayanch iboralar: oliy ta'lim, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, oliy o'quv yurtlari, inson kapitali, ta'limning globallashuvi.

Аннотация. В данной статье рассматривается социально-экономическое значение высшего образования. При этом анализируются основные направления развития высшего образования, в частности: несравнимая роль образования в экономическом развитии, диверсификация источников финансирования, интернационализация и глобализация образования и др.

Ключевые слова: высшее образование, социально-экономические изменения, высшие учебные заведения, человеческий капитал, глобализация образования.

Turli mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi jarayonida oliy ta'limning roli tobora ortib bormoqda. Yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsiyalarning tarqalishi bilan bog‘liq ijtimoiy hayotdagi o‘zgarishlar ushbu texnologiyalarni o‘zlashtira oladigan va ularni turli vaziyatlarda qo‘llay oladigan yetarli miqdordagi mutaxassislarni tayyorlashni taqozo etmoqda. So‘nggi yillarda iqtisodchilar jahon miqyosida ham, alohida mamlakatlar darajasida ham oliy ta'limning ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning holati va tabiatiga ta'sirini aniqlash va rolini baholash masalasini faol ravishda o'rganmoqdalar. Ayniqsa:

- iqtisodiyotni rivojlantirishda ta'limning hal qiluvchi roli;
- moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish;
- ta'lim jarayonining mazmuni, usullari va shakllariga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi (kompetensiyaga asoslangan yondashuv, yangi ko'nikmalarni shakllantirish zarurati, hayot davomida o'rganish qobiliyati, katta hajmdagi axborot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan ishlash qobiliyati, ijodkorlik va jamoada ishlash qobiliyati);

- ta'lim faoliyatining tashkiliy shakllarini o‘zgartirish (universitet faoliyatini takomillashtirish, diversifikatsiya: parallel ta'lim, tarmoq universitetlari, masofaviy ta'lim);

- ta'limni baynalmilallashtirish (ta'lim mazmunini xalqaro miqyosda unifikatsiya qilish zarurati, diplomlarni tan olish);

- ta'limning globallashuvi (ta'lim xizmatlariga doir jahon bozorining shakllanishi, chet ellik talabalar sonining o'sishi, transmilliy, transchegaraviy ta'limning paydo bo'lishi, raqobatning kuchayishi va jahon universitetlari reytingi) va boshqalar olimlar tomonidan chuqur tahlil qilinmoqda.

Oliy ta'limning ijtimoiy institut sifatidagi mohiyati, jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyati, uning ijtimoiy, iqtisodiy, xavfsiz va boshqa tarkibiy qismlarining rivojlanishini ta'minlash bilan belgilanadi. Jamiyatning barqaror rivojlanishi (bu ijobiy, doimiy o'sib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar jarayoni bo'lib, zamonaviy va kelajak avlodlarning rivojlanish resurslariga bo'lgan ehtiyojlarini muvofiqlashtirishni, ijtimoiy standartlarni yaratishni o'z ichiga oladi.

Hozirgi paytda, oliy ta'lim muassasalarining faoliyati tegishli bilim va malakalarga ega bo'lgan, doimo o'zgarib turadigan zamonaviy dunyoda ishlay oladigan, yangicha va ijodiy fikrlaydigan, ma'naviy-axloqiy jihatdan etuk avlodni shakllantirishga qaratilgan. Demak, oliygohlarning eng muhim missiyasi bilimli shaxsni yaratishdir. Chunki jamiyat taraqqiyotining ilmiy-texnikaviy darajasi shunday darajaga yetganki, bunday barqarorlikni faqat oliy ma'lumotli shaxsgina ta'minlay oladi.

Zamonaviy globallashgan iqtisodiyot yangi bilim va texnologiyalar tufayli rivojlanayotganini e'tiborga olishimiz kerak. Dunyo tobora raqobatbardosh bo'lib bormoqda va yangi o'yinchilar paydo bo'lmoqda. Bunday sharoitlar inson mehnatining xarakterini o'zgartiradi, demak, kasbiy tayyorgarlikka qo'yiladigan talablar ham o'zgaradi. Zamonaviy mutaxassis o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirishga intilishi lozim.

Innovatsion bilim va kasblarning yangi-yangi turlarining paydo bo'lishi oliy ta'lim tizimi oldiga yanada individuallashtirish, o'quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab borish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish talablarini qo'ymoqda. Boshqa tomondan, fanning istalgan sohasida shunchalik ko'p bilim va ma'lumotlar to'planganki, oliy o'quv yurtida o'qish davrida ularning barchasini

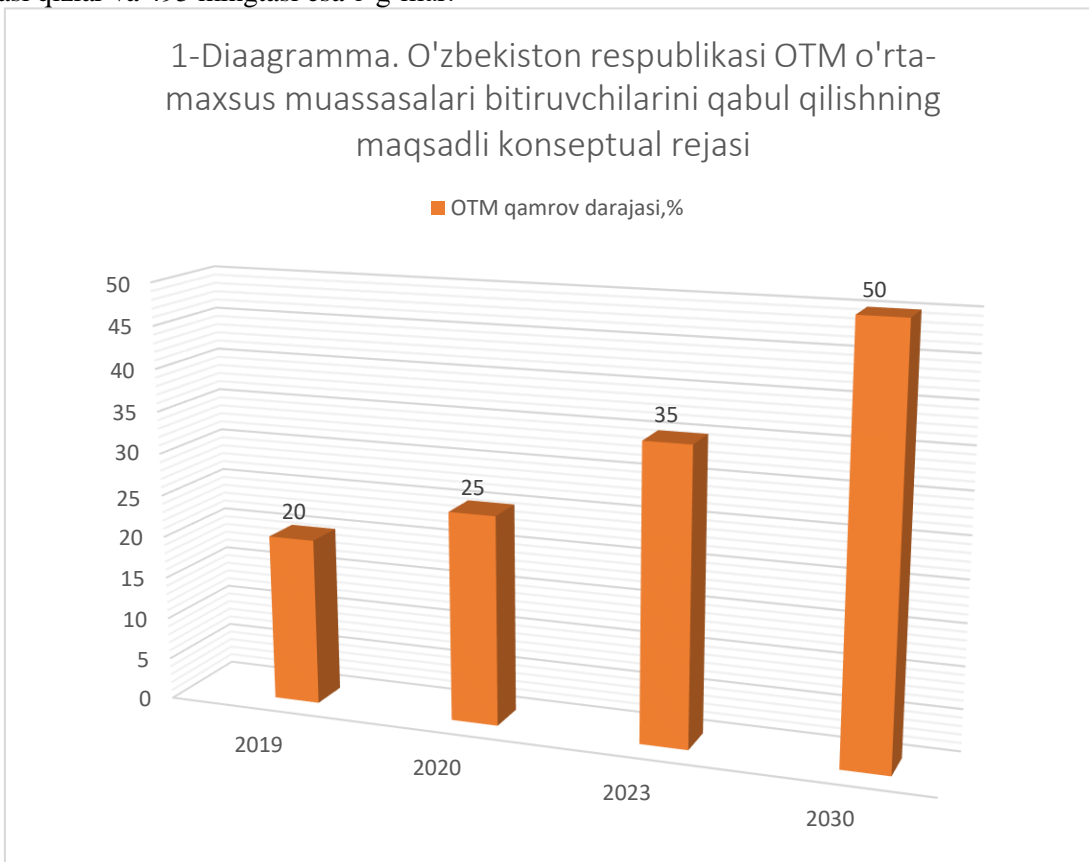

o'zlashtirishning iloji yo'q. Bundan tashqari, har kuni yangi bilimlar yaratiladi, yangi axborot xabarlarini tarqatiladi va mutlaqo barcha bilimlarni o'zlashtirishga va barcha muhim ma'lumotlarni kuzatishga vaqt topa olmaymiz. Bunday sharoitda bo'lajak mutaxassislar aniq amaliy vaziyatda zarur bo'lgan bilim va ma'lumotlarni izlash, ularni qayta ishlash va yechimlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Shu bilan birga, oliy ta'limning roli tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda, chunki yangi bilim va ma'lumotlar bilan ishlash bo'yicha barqaror ko'nikma va qobiliyatlar aynan oliy o'quv yurtida o'qish jarayonida shakllanadi.

Binobarin, dunyoda bilim, ta'lim va ilm-fanning o'rni muttasil oshib bormoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim yangi bilimlarni ishlab chiqaradigan, ta'lim bilimlarni ommalashtiradigan va birinchi navbatda shaxsning individual rivojlanishini ta'minlovchi soha sifatida rivojlanmoqda. Faqat ushbu sohaning ustuvor rivojlanishini e'tirof etgan va uni ta'minlay olgan davlat, jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashi, raqobatbardosh bo'lishi mumkin.

Tahlil qilingan ma'lumotlar ishonchli tarzda shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim ommaviylashib bormoqda va ko'plab mamlakatlarda maktab bitiruvchilarining yarmidan ko'pi oliy o'quv yurtlarida qabul qilinmoqda. Ko'p sonli mutaxassislarni tayyorlash kasb-hunar ta'limi tizimini aniq shaxsga qaratishni talab qilmoqda. Ta'lim tizimida mutaxassislar tayyorlashda ilgari erishilgan yutuqlar "bilim", "malaka" va "mahorat" bo'yicha baholansa, endilikda kompetensiyaga asoslangan yondashuv yutuqlarining asosi hisoblanadi. Ha, har bir mamlakat shaxsning qaysi asosiy kompetensiyalarida malaka darajalari, shuningdek, har qanday malakalar to'g'ridan-to'g'ri tavsiflanishini belgilaydi.

Bundan tashqari, mamlakatimizda oliy ta'lim tizimi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi [1,11modda]. Bugungi kunda yurtimizdagi oliy o'quv yurtlari soni 170 tani tashkil etadi. Xorijiy universitetlar filiallari soni 31 taga etdi. Oliy ta'limda nodavlat sektori faol rivojlanmoqda, respublikada 27 ta xususiy universitet faoliyat ko'rsatmoqda. Universitetlarga qabul kvotalari bilan bog'liq vaziyat ham keskin o'zgarmoqda. 2017-yilgacha, uzoq yillar davomida 60 mingdan sal ko'proq kishi davlat oliy ta'lim muassasalari talabasi bo'lardi. O'zbekiston Statistika agentligi xabarlariga k'ora 2022-2023 o'quv yili boshida respublika oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan talabalar soni 1 million nafardan ortiqni tashkil qildi. Ulardan 544 mingtasi qizlar va 495 mingtasi esa o'g'illar.

Manba: O'zbekiston respublikasi prezidentining "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-5847-sonli farmoni. 1-Ilova. Toshkent. 2019-yil 8-oktabr.

O‘tgan yili akademik va moliyaviy mustaqillikka erishgan oliy o‘quv yurtlari tomonidan Prezident qarorlariga muvofiq o‘n minglab kvotalar ajratildi. Endi ularning o‘zlari o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib, qancha talabani va qanday sharoitda qabul qilishlari mumkinligini hal qiladi. Shuningdek, joriy 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab xorijiy oliy ta‘lim muassasalari va ularning filiallari, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan xususiy oliy o‘quv yurtlarida davlat granti asosida kadrlar tayyorlash uchun mingta o‘rin ajratildi. Oliy ma‘lumotga ega bo‘lmagan hamda oila va xotin-qizlar masalalari davlat qo‘mitasining tavsiyanomalariga ega bo‘lgan ayollar uchun umumiy qabul parametrlaridan tashqari yana ikki mingta o‘rin ajratiladi. Boshqa qo‘shimcha kvotalar ham mavjud. Oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish mazkur tizimning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. (3)

Oliyoharda o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari bitiruvchilarini qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish ham hozirgi davrning dolzarb masalasi hisoblanadi. Mamlakatda 2030 yilga borib OTM qamrov darajasi 50 foizni tashkil qilishi rejalashtirilgan. Albatta, ommaviy oliy ta‘lim bitiruvchilarning vaqtinchalik ishsizligi muammosiga ham olib kelishi mumkin, chunki, iqtisodiyotda ko‘pincha etarli tajribaga ega bo‘lmagan ko‘plab bitiruvchilarni ishga qabul qilish muammosi mavjud. Shu bilan birga, bitiruvchilarning aksariyatini mustaqil ravishda haq to‘lanadigan ish bilan ta‘minlash juda murakab. Shuning uchun o‘z biznesini ochish yoki o‘zi uchun ish o‘rni yaratishga qaratilgan ta‘lim tizimini yaratish, uni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy dunyo postindustrial davrga qadam qo‘ydi, bu davrda bilim va axborot barqaror rivojlanishni saqlashning asosiy vositasiga aylanadi. Hozirgi vaqtda barcha davlatlar, shu jumladan O‘zbekiston ham, avvalgidan ko‘ra ko‘proq global muammolar, global iqtisodiy tendentsiyalar ta‘siriga bog‘liq bo‘lib, bu ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning globallasuvi bilan izohlanadi.

Yetakchi oliy ta‘lim muassasalari xorijiy talabalarni o‘qishga jalb qilishga ham katta e‘tibor bermoqdalar. Shu bilan birga, ayrim fuqarolarimiz xorijda oliy ma‘lumot olmoqdalar. Natijada, ta‘lim xizmatlari importi ham shakllanmoqda. Bundan tashqari, zamonaviy ijtimoiy-gumanitar rivojlanish paradigmatlari insonni asosiy ijtimoiy qadriyat sifatida tan oladi. Bunday sharoitda kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish, ta‘lim muassasalarini yangi texnologik jarayonlarni boshqarishga qodir mutaxassislar tayyorlash muammosi tobora oydinlashib bormoqda. Bunday mutaxassislar fundamental bilimlarga, yetarli ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim va ijodiy ishlar bilan shug‘ullanishi kerak.

Hozirgi oliyog‘ohlar mutaxassislarni o‘qitish uchun ko‘p yo‘nalishli o‘quv bloklarini (fundamental tayyorgarlik; kasbiy yo‘naltirilgan ta‘lim) birlashtiradigan yangi o‘quv dasturlarini doimiy ravishda ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirishni ta‘minlashlari zarur. Oliy ta‘lim sohasida ta‘lim xizmatlari bozorining rivojlanish dinamikligi davlat tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanmoqda. Iqtisodiyotlari rivojlangan mamlakatlar ta‘limga sarflanadigan xarajatlarni muttasil oshirib bermoqdalar, chunki ta‘lim, ayniqsa, oliy ta‘lim ularning iqtisodiy o‘qish strategiyasini amalga oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Hozirgi paytda rivojlangan va rivojlanib borayotgan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotning 1,5-1,8 foizini oliy ta‘lim tizimining faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga sarflaydilar.

O‘zbekiston hukumati ham ta‘lim sohasiga ustuvor ahamiyat beradi. Masalan, 2016 yilgacha ta‘limga har yili davlat xarajatlari yalpi ichki mahsulotning 10-12 foizini tashkil qilardi. [2, 8 s.]. Ammo 2022 yilda bu ko‘rsatkich 25,6 foizni tashkil qildi. Ushbu mablag‘, oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash bo‘yicha davlat buyurtmasini bajarishga, shuningdek, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ilmiy loyihalarni hamda murakkab innovatsion va texnologik loyihalarni amalga oshirishga, ijodkorlikni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Bugungi kunda “oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish ham asosiy vazifalardan biri hisoblanadi [3, 3 bob]. Oliy ta‘limning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar omili sifatidagi o‘rni har bir insonning turmush tarzini yaxshilash, shu jumladan, uning qadr-qimmatini oshirish yo‘lida ham namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy insonni o‘qitish, ilg‘or bilim va texnologiyalarni o‘zlashtirishini ta‘minlash egn muhim masala. Oliy ma‘lumotsiz insonning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish deyarli imkonsiz. Ta‘lim xizmatlari bevosita inson kapitalini shakllantiradi. Oliy ta‘lim inson salohiyatining intellektual kapitalini shakllantirish bo‘yicha o‘ziga xos missiyasi tufayli jamiyat boyligining miqdor jihatdan o‘shirishining asosiy omiliga aylanmoqda. Jamiyatning barqaror rivojlanishiga konseptual yo‘naltirilganlik, inson kapitaliga doimiy ravishda sarmoya kiritishga talab qiladi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali zamonaviy jamiyat, iqtisodiyotda va jamiyat hayotining boshqa sohalarida progressiv o‘zgarishlarning dinamikligini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, oliy

ta'lim aholining ijtimoiy va samarali bandligini ta'minlashning muhim omiliga aylanib bormoqda. Mehnat unumdorligiga ta'siri qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali oliygohlar tizimi milliy daromadning ko'payishini, qashshoqlikning kamayishini, ishlab chiqarish va iste'mol madaniyati darajasini oshirishni, hayot sifatini oshirishni ta'minlaydi. Bo'lajak mutaxassislar amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'zlashtirilgan zamonaviy bilimlarni puxta egallashi sharti bilangina bunday natijaga erishiladi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikning rolini qayta ko'rib chiqish zarur. Kuchli sanoat korxonalarining o'sishi va mustahkamlanishi, texnologik jarayonlarning murakkablashishi jarayonida ish beruvchilar o'zlari aniq sharoitlarda ishlashga tayyor, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash choralari ko'rishlari kerakligini tobora ko'proq anglab yetmoqdalar. Shuning uchun, korporativ ta'limning stajirovkalar, kurslar, treninglar, master-klasslar kabi boshqa yo'nalishlari ham rivojlanmoqda.

Bundan tashqari, oliy ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari alohida ajralib turmoqda. Jamiyat nazoratini kuchaytirgan holda oliy ta'lim muassasalarining avtonomiyasi va o'zini o'zi boshqarishini kengaytirish, bilimni mustaqil baholash asosida o'qishga talabalarni qabul qilish, talabalarga kreditlar berish, ta'limni tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishning bozor modellaridan keng foydalanilmoqda. Umuman olganda, ijtimoiy-iqtisodiy va strategik o'zgarishlar sharoitida oliy ta'limning o'rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy axborot jamiyatida oliy ta'lim tizimi nafaqat jamiyatning barcha soha va tarmoqlarini malakali kadrlar bilan ta'minlash, balki yangi bilim va axborotlar bilan ishlash bo'yicha barqaror ko'nikmalarni shakllantirishga yonaltirilmoqda.

Dunyoda ta'lim xizmatlari bozori jadal rivojlanmoqda. Shu bois oliy o'quv yurtlari oldida yangi vazifalar turibdi va ularning yechimi raqobatning samarali vositalaridan foydalanishni talab qiladi. Xulosa sifatida yana shuni ta'kidlash mumkinki, oliygohlar, madaniyat muassasalari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, sport tashkilotlari, banklar, firmalar bilan hamkorlik qilmoqdalar. Bu esa bilimlarni, tajriba turlarini, madaniyatni o'rganish uchun integratsion tizim sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 29-avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (11- modda). Toshkent sh.,2020-yil.
2. Узбекистан. Обзор системы высшего образования. Erasmus. Феврал 2016 г. 8 с. (http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice/eurydia_en.php)
3. O'zbekiston respublikasi prezidentining "O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmoni. Toshkent. 2019-yil 8-oktabr.
4. Isomov B.S., Dilova N.G., Saidqulova F.F., Jo'rayev A.T. Voprosi sovershensstvovaniya sistemi obrazovaniya. Monografiya. "Durdona".Buxoro.2021 yil.143 c.

TA'LIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA XUSUSIY MAKTABLARNING O'RNI

Kobilova Hilola Maxmudjonovna

BuxDU "Iqtisodiyot va turizm" fakulteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizdagi xususiy ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli ishlar va ularning natijasiga doir fikr va qarashlar. Xususiy maktabning afzallik va keng imkoniyatlari haqida.

Kalit so'zlar: Sifatli ta'lim, STEM, SCIENCE, neyron, standart.

Ta'lim - biz gapirish, o'qish, yozish va hayotni tushunishimizdan biladigan hamma narsaning asosidir. Ta'limsiz odamlarda umumiy fikr bo'lmaydi, bu nima to'g'ri va nima noto'g'ri ekanligini aniqlashni qiyinlashtiradi. Bu bizni davlat yoki xususiy muassasada bo'ladimi, "sifatli ta'lim" deb nimani belgilashimiz mumkinligi haqida savol tug'diradi. Davlat maktablarida o'quvchilarga ta'limning ba'zi shakllaridan foydalanish imkoniyati berilgan bo'lsa-da, xususiy muassasalar yaxshi moliyalashtirish, kichikroq sinflar va ajoyib darsdan tashqari imkoniyatlar tufayli sezilarli darajada yaxshi.

Birinchiidan, davlat maktablari o'quvchilari davlat tomonidan katta miqdordagi mablag'ga ega emaslar, bu esa xodimlar va jihozlarning sifati bo'yicha xatolarga yo'l qo'yadi.

O'quvchi boshiga kam mablag' ajratilgani, maktablar barcha bo'limlarda yetarli mablag' bo'lishini ta'minlash uchun byudjetni qisqartirishiga olib keladi. Kamroq moliyalashtirish, oxir-oqibat, o'qituvchilarga kamroq maosh olishini anglatadi, bu esa har bir o'quvchi oladigan ta'lim sifatini pasaytiradi.

Bu kam moliyalashtirish o‘quvchilarga uzoq muddatda nima olib kelishining og‘ir voqeligini tasvirlaydi va shu bilan xususiy ta‘lim bilan kafolatlangan moliyalashtirish o‘quvchilarga ko‘proq imkoniyatlar va porloq kelajak berishini isbotlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 17-iyul kuni umumiy o‘rta ta‘lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilish o‘tkazdi. Bu haqda davlat rahbari matbuot xizmati xabar tarqatdi. Keyingi yillarda ta‘lim sohasining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo‘yicha farmon va qarorlar qabul qilindi.

Davlatimiz rahbarining 2017-yil 30-sentyabrdagi PQ-3305-sonli qaroriga muvofiq Xalq ta‘limi vazirligining boshqaruv tizimi takomillashtirildi, asosiy vazifa va faoliyat yo‘nalishlari belgilab berildi. Yaqinda vazirlik rahbariyatida o‘zgarishlar amalga oshirilib, o‘quv-tarbiya jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o‘qituvchilarning jamiyatdagi mavqeini yuksaltirish orqali ta‘lim sifatini oshirish bo‘yicha ko‘plab vazifalar qo‘yildi.

Prezident pedagoglarning oylik maoshini, jamiyatdagi mavqeini oshirish, ularni ijtimoiy va huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha topshiriqlar berdi. Turli nazorat organlari tomonidan o‘qituvchilar faoliyatini tekshirishlarni cheklash, pedagoglarni obodonlashtirish, majlislarda qatnashish, obuna va shu kabi kasb faoliyatiga tegishli bo‘lmagan ishlarga jalb qilmaslik kerakligi ta‘kidlandi.

Ammo hozirda ota-onalar fikriga ko‘ra, doimiy davlat maktablari har doim ham bolalarni munosib ta‘lim bilan ta‘minlay olmaydi. Hozirda xususiy ta‘lim segmenti rivojlanib borayotgani ajablanarli emas. Iste‘dodli o‘qituvchilar tobora ko‘proq o‘z kurslarini, o‘quv markazlarini va xususiy maktablarni tashkil qilmoqdalar. Ko‘plab qiyinchiliklarga qaramay, yangi maktablar muntazam ravishda paydo bo‘ladi va sifatli tashkil etish va sifatli ta‘lim bilan investorlarni jalb qiladi.

Xususiy maktablarda yuqorida mavjud muammolar bo‘lmaydi, chunki ota-onalar nazorati yuqoriligi, farzandining kunlik faoliyati bilan qiziqtiriladi, ochiq holda namoyon qilinadi.

Bundan tashqari, xususiy maktablar kichikroq sinflar tufayli o‘qituvchilar bilan ko‘proq yakkama-yakka muloqot qilishni taklif qiladi. Bu bolaning o‘rganishi uchun juda muhim va asosiy hisoblanadi, chunki o‘quvchilar materialni tushunmagani uchun ular savollarga javob beradigan va o‘quvchini to‘g‘ri yo‘nalishga ko‘rsatadigan odamga ega. Topshiriqlar amaliyroqdir, chunki o‘quvchilar guruh loyihalarida o‘zlarini boshqara oladilar va ular turli fan sohalorida nimani kutishlari mumkinligini birinchi qo‘l bilan boshdan kechirishlari mumkin. Sinfning kichikligi ham tengdoshlarni o‘rganishni rag‘batlantiradi.

Bu shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar ko‘p bo‘lmaganda darslarda qatnashish eng samarali hisoblanadi. Bu xususiy maktablar taqdim etadigan maktab muhiti madaniyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Ro‘yxatga olishning bu o‘sishi bu kichikroq sinflar nimaga erishmoqchi ekanligi haqida gapiradi. Ular o‘qituvchidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob olishda ishonch tuyg‘usini yaratadilar, bu ham o‘quvchilarga sinfdagi materialni sharhlashda yordam beradi.

Xususiy maktablar darsdan tashqari ta‘lim uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi. O‘zini sportchi deb hisoblamaydigan yoki oddiy o‘rta maktab jamoasini yaratishga qodir bo‘lmagan ko‘plab bolalar bor. Biroq, xususiy maktablarda bu bolalar ishtirok etishlari va qatnashishlari mumkinligini yoki shunchaki sinf va maktab hajmining kichikligi ularni kamroq uyatchan qilishini aniqlaydilar. Ular bir xil odamlar guruhi atrofida bo‘lib, o‘zlarini bu odamlar guruhida topishga muvaffaq bo‘lishdi. Har qanday holatda, o‘quvchilar jamoasiga qo‘shilish o‘smirlarni faol bo‘lishga undaydi va ularga faolroq ijtimoiy hayot tufayli ular uchun mavjud bo‘lmagan boshqa ko‘plab imtiyozlarini ochadi. “Shubhasiz, bolalarning sport mashg‘ulotlari, yopiq/tashqi havodagi mashg‘ulotlar, STEAM, SCIENSE, 2 va undan ortiq tillarni o‘rganish, moliyaviy va huquqiy savodxonlik, raqs va musiqa kabi darsdan tashqari mashg‘ulotlardagi faoliyatida sezilarli farq aniqlangan.

Sinfdan tashqari ishlar o‘quvchining kundalik hayotining bir qismidir. Ular o‘quvchilar hayotida muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quvchilarning xulq-atvorini, maktabdagi faoliyatini, bitiruvni, muvaffaqiyatli kattalar bo‘lishning ijobiy tomonlarini va ijtimoiy jihatlarini yaxshilash orqali o‘quvchilar hayotiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Biz o‘qituvchilar sifatida sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning ta‘limga ta‘siridan xabardor bo‘lishimiz kerak”. Ushbu tadbirlarning aksariyati yuqorida muhokama qilingan mablag‘ etishmasligi sababli xalq ta‘limi o‘quvchilari uchun ham mavjud emas. Xususiy maktab o‘quvchilari uchun mavjud bo‘lgan ba‘zi faoliyatlar neyron aloqalarni yaratadi va o‘rganishning yangi usullarini shakllantiradi.

Bundan farqli o‘laroq, davlat maktablari ham yaxshi ta‘lim imkoniyatlari va o‘quvchilarga qatnashish imkoniyati beriladigan darsdan tashqari tadbirlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, ba‘zi davlat maktablari bugungi kunga qadar jamiyatimizda ko‘plab yirik nomlarni yaratishda muvaffaqiyat qozonishdi.

“Asosan standartlashtirilgan test ballaridan iborat zamonaviy ma‘lumotlar tizimlari maktab sifatini buzadi. Ular maktabdan ko‘ra ko‘proq oila daromadi haqida gapirishadi. Ular yaxshi maktablar qiladigan ko‘p narsalar haqida juda oz gapirishadi. Masalan, o‘quvchilar o‘zlarini qay darajada xavfsiz his qilishlari,

ularning o'qituvchilar bilan munosabatlari qanchalik mustahkamligi, ijtimoiy va hissiy jihatdan qanday rivojlanishi haqida hech narsa demaydilar”.

Bu davlat maktablarida nima noto'g'ri ketayotganini faqat pul uchun emas, balki haqiqatan ham tushunishingiz mumkinligini tasdiqlaydi. Bu to'g'ri bo'lishi mumkin bo'lsa-da, xususiy maktablar bu kamchilikni bartaraf etib, o'z o'quvchilarining rivojlanishi uchun yangi resurslarni yaratishga kirishmoqda. Bundan tashqari, xususiy maktab o'qituvchilari ushbu kafolatlangan daromad orqali o'quvchilarni yaxshi natijalarga jalb qilish uchun yangi ta'lim uslublarini sinab ko'rish uchun yaxshi jihozlangan.

Xulosa qilib aytganda, xususiy maktablar o'quvchilar uchun kafolatlangan moliyalashtirish bilan yaxshiroq qo'llab-quvvatlanishi mumkin bo'lgan mustahkam poydevor yaratadi. Men davlat moliyalashtirishdan ko'ra treningni afzal ko'raman. Bundan tashqari, ular ko'proq imkoniyatlarga ega va sinfda ham, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham o'zlarini qulay his qilishadi. O'z-o'zidan bular bolaning o'qishi va kelajakda u o'z kasbi va shaxsiy hayoti uchun tanlagan sohalari uchun ham muhim ahamiyatga ega. Davlat maktablari yaxshi boshlang'ich darajani ta'minlaydi, lekin xususiy maktablar davlat maktablari uchun resurslarga ega bo'lmagan katta ta'minotni taklif qiladi.

LE SYSTEME DE L'EDUCATION NATIONALE EN FRANCE

Michèle BOUYSSOU. Specialist «Banque de France », PhD

Le système éducatif en France est centralisé, piloté par le ministère de l'Éducation nationale. Depuis 1959 (réforme Berthoin), l'instruction y est obligatoire de 6 à 16 ans (il est prévu à la rentrée 2019 que l'âge obligatoire de début soit 3 ans, à la suite de l'annonce d'Emmanuel Macron aux Assises de la maternelle¹) ; l'instruction dite « en famille » est donc légale (quoique très minoritaire). Il existe plus de 65 000 établissements scolaires, relevant pour la plupart du ministère de l'Éducation nationale, même si environ 15 % (primaire) à 20 % (secondaire) des élèves sont dans des établissements privés.

Les effectifs totaux d'élèves et d'étudiants atteignent 15 millions, c'est-à-dire qu'un quart de la population suit des études. Le coût de l'éducation représente 6,6 % du PIB de la France en 2008 (7,6 % en 1995)², dont 54,1 % dépendent du ministère de l'Éducation nationale en 2008 (contre 61 % en 1980)³.

Selon le programme PISA de comparaison des systèmes éducatifs nationaux, les résultats du système éducatif français sont moyens par rapport aux autres États membres de l'OCDE, et régressent en matière de lutte contre les inégalités sociales⁴. En 2008, selon l'Insee, 69,2 % des Français possèdent un diplôme égal ou inférieur au bac en France et 19,9 % sont titulaires d'un diplôme supérieur au baccalauréat⁵. En 2014, une étude menée par le Ministère de l'éducation sur des cohortes d'élèves montre que le niveau en français et en mathématiques des élèves aurait encore chuté⁶.

En raison des enjeux politiques, économiques, sociaux, idéologiques et culturels posés par l'enseignement en France, l'histoire du système éducatif français est caractérisée par l'alternance d'évolutions lentes et progressives avec des changements plus brutaux. Historiquement, l'une des plus marquantes et connues de ces réformes est celle intervenue à la suite de la mise en application des lois Jules Ferry en 1881-1882, qui affirment l'obligation de l'instruction, la gratuité et la laïcité de l'enseignement public.

Les filles n'ont accès à l'enseignement secondaire qu'à partir de 1880 avec la loi Camille Sée, donné dans les lycées et collèges de jeunes filles ; mais les programmes sont spécifiques et le diplôme de fin d'études secondaires ne leur permet pas d'entrer à l'université. Ce n'est qu'à partir de 1924, que les contenus, la durée, les horaires des enseignements et le baccalauréat sont identiques pour les filles et les garçons, donnant enfin accès aux jeunes filles à l'université.

En France, l'organisation et la gestion de l'enseignement sont confiées au ministère chargé de l'Éducation nationale, de l'Enseignement supérieur et de la Recherche. Il a la responsabilité de l'organisation et de l'administration de l'ensemble du système éducatif, et ce, de l'école maternelle à l'enseignement supérieur. Toutefois, d'autres ministères complètent son action, notamment le ministère de l'Agriculture pour l'enseignement agricole. Néanmoins, les lois de décentralisation de 1982-1983 et 2003-2004 ont transféré des compétences limitées aux collectivités territoriales.

L'État a conservé les compétences liées à l'enseignement (programmes, calendrier scolaire, recrutement et paye des enseignants...) et délégué les fonctions matérielles (bâtiments, cantine, transport scolaire...) avec une contribution financière dans le cadre de la dotation générale de décentralisation, de la dotation départementale d'équipement des collèges (DDEC) et de la dotation régionale d'équipement des lycées (DREL) — fixées par la loi — visant à assurer la mise en œuvre du principe d'égalité face au service public de l'enseignement.

- les communes sont chargées des écoles maternelles et primaires ;

- les départements des collèges ;
- les régions des lycées et de l'enseignement professionnel.
- Les compétences des collectivités territoriales [[modifier](#) | [modifier le code](#)]

Les communes sont – depuis les lois de 1879 et 1889 – propriétaires des locaux et assurent la construction, la reconstruction, l'extension, les grosses réparations, l'équipement et le fonctionnement des écoles maternelles et élémentaires, établissements dépourvus de personnalité juridique et classés comme services communaux. Ce sont les communes qui recrutent, rémunèrent et gèrent la carrière du personnel non enseignant des écoles. Le conseil municipal décide de la création et de l'implantation des écoles publiques après avis du représentant de l'État. Le maire fixe les horaires d'entrée et de sortie des classes des établissements de la commune, après avis du conseil d'école. Une délibération du conseil municipal crée par ailleurs, dans chaque commune, une caisse des écoles, destinée à faciliter la fréquentation de l'école par des aides aux élèves en fonction des ressources de leur famille.

Les conseils départementaux se sont vu attribuer la construction, la rénovation, les dépenses d'entretien, de fonctionnement et d'équipement (hébergement, restauration scolaire, fournitures, ameublement...) des collèges. Ils sont chargés de l'organisation et du financement du transport scolaire. Chaque collège reçoit une dotation de fonctionnement et une dotation d'équipement qui ensemble représentent environ un tiers du budget de l'établissement.

Les conseils régionaux ont les mêmes attributions que les départements, mais pour les lycées d'enseignement général et technologique, les lycées professionnels, les établissements d'enseignement spécial et d'enseignement agricole, les écoles de formation maritime ainsi que pour les Centres de formation d'apprentis (CFA). Ils établissent le schéma prévisionnel des formations et exercent une compétence de droit commun en matière de formation professionnelle et d'apprentissage. Dans le supérieur, ils détiennent la maîtrise d'ouvrage déléguée des bâtiments universitaires et sont consultés sur les aspects régionaux de la carte des formations supérieures et de la recherche.

Les collèges et lycées publics jouissent du statut d'établissement public local d'enseignement (EPL). Leur conseil d'administration est responsable de leur budget, dont le chef d'établissement est l'ordonnateur, et sous le contrôle financier de l'agent comptable. Comme il s'agit de deux fonctionnaires d'État choisis par le ministre de l'Éducation nationale (le chef d'établissement étant son représentant dans l'établissement), qu'ils n'ont quasiment aucune prise sur les nominations (et plus généralement la gestion : avancement, promotion, etc.) du personnel qui sera affecté dans l'établissement, et que leur budget propre est (sauf exception) anecdotique, l'autonomie des EPL est toute relative. Les collectivités leur votent annuellement une dotation de fonctionnement et prennent en charge certains investissements ; en outre, elles prennent en charge directement les salaires du personnel non enseignant. L'État prend, lui, en charge directement les salaires du personnel enseignant et de direction.

Les communes, départements ou régions peuvent organiser dans les établissements scolaires, pendant leurs heures d'ouverture et avec l'accord des conseils et autorités responsables de leur fonctionnement, des activités éducatives, sportives et culturelles complémentaires. Ces activités sont facultatives et ne peuvent se substituer ni porter atteinte aux activités d'enseignement et de formation fixées par l'État. Les communes, départements et régions en supportent la charge financière. Des agents de l'État, dont la rémunération leur incombe, peuvent être mis à leur disposition.

Les lois de décentralisation de 2003 ont transféré le recrutement, la rémunération et la gestion de carrière du personnel technique et ouvrier des collèges et lycées aux collectivités territoriales, l'État transférant les fonds nécessaires à ces nouvelles responsabilités. Les personnels de cette catégorie exerçant dans les services administratifs (Administration centrale, rectorats...) et l'enseignement supérieur restent sous la tutelle de l'État.

References:

Ministère de l'Éducation nationale, « Instruction obligatoire dès 3 ans », Ministère de l'Éducation nationale, 27 mars 2018 ([lire en ligne \[archive\]](#)).

a et b Résultats de la France aux tests PISA 2012 [[archive](#)] [PDF] OCDE, France, PISA 2012 : faits marquants.

Christine Ducros, « La France malade de ses universités », dans Le Figaro du 3 octobre 2006, [[lire en ligne \[archive\]](#)]

L'école privée n'est pas synonyme de cout privé. in Alternatives Economiques (septembre 2016). École : peut-on encore réussir sans argent ?, numéro 360, page 69

La loi n° 2008-496 du 27 mai 2008 portant diverses dispositions d'adaptation au droit communautaire dans le domaine de la lutte contre les discriminations est ainsi modifiée :

1° Au premier alinéa de l'article 1er, après les mots : « ses convictions, », sont insérés les mots : « la particulière vulnérabilité résultant de sa situation économique, apparente ou connue de son auteur, » ;

2° Au premier alinéa du 2° de l'article 2, après le mot : « sexuelle », sont insérés les mots : « , la particulière vulnérabilité résultant de la situation économique, apparente ou connue de son auteur, ».

IV.-Le titre III du livre préliminaire du code du travail applicable à Mayotte est ainsi modifié :

TA'LIM TIZIMINI BOSHQARISH VA TA'LIM XIZMATLARI BOZORINI INNOVATSION RIVOJLANISHINING ASOSIY OMILLARI VA USULLARI

Hayitov S.S.BuxDU, Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası porofessori, i.f.d.

Bakaeva Sh. Buxoro davlat universiteti

Respublikamizda bozor munosabatlarining rivojlanishi talabalarda bilim hamda maxsus kasbiy mahorat va ko'nikmalarni shakllantirish talab kiladi. Ta'lim xizmatlari bozorini axborotlar bazasi sifatida ham qarash mumkin, chunki ta'lim xizmatlari sifatini real baholash muayyan davr o'tgandan keyin amal qiladi. Bugungi kunda, iqtisodiy rivojlanishning asoslaridan biri kapital xisoblanadi. Axborot va intellektual tuzilishdagi elementlarni o'z ichiga oluvchi tarkibiy elementlar muhim o'rin egallaydi. Bu vaziyatda ishchi kuchi va intellektual kapitalni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki, ishchini ham umumiy, ham maxsus kasbga tayyorlash inson kapitaliga investitsiyalash tavsifiga ega. Demak, ta'lim xizmatlari bozori, bir tomondan, iqtisodiy kategoriya sifatida, ikkinchi tomondan, alohida muayyan xizmatlarni ko'rsatish jarayoni sifatida qaraladi. Bozorda ta'lim xizmatlari aholiga bilimlar va ko'nikmalar berish, xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etadi. Bugungi kunda respublikamiz iqtisodiyotining muntazam ravishda barqaror sur'atlar bilan rivojlanib borishi xo'jalik sub'ektlarining innovatsion faolligini oshirishga asoslangan tizimli uzviy taraqqiyot bosqichiga o'tishni talab qilmoqda. Bu jarayon iqtisodiyotning tarmoq, hududiy va innovatsion tuzilmasidagi o'zgarishlarning ko'rsatkichlarida o'z aksini topmoqda. O'zbekistonda bu holat samarali ijtimoiy siyosat va aholi turmushining sifatini oshirishga ham sharoit yaratmoqda. Iqtisodiyotning innovatsion salohiyatini faol turdagi takror ishlab chiqarish manbaiga aylantirish imkoniyatini belgilaydigan eng asosiy omillardan biri ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida yuqori malakali mutaxassis-kadrlar ishtirokining ko'lami hisoblanadi. Mamlakatda ta'lim tizimini boshqarish va xo'jalik yuritishning turli darajalarida ta'lim xizmatlari bozorini innovatsion rivojlanishining asosiy omillari va usullarini ishlab chiqishga yangi yondashishlar zarurdir. Bugungi kunda, hududiy ta'lim xizmatlari bozoriga tatbiq qilish mumkin bo'lgan qator innovatsion rivojlanish omillarini kuyidagicha ifodalash lozim:

- ta'lim xizmatlari bozorini tarkibiy-funksional qayta shakllantirishning asoslanganlik omili;
- budjet mablag'larining barqarorligi va chegaralanganligi omili;
- ta'lim xizmatlari bozori rivojlanishining iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarining o'zaro muvofiqligini ta'minlash;
- ta'lim xizmatlari bozorining innovatsion rivojlanishiga tizimli yondashish;
- ta'lim xizmatlari bozorida kadrlarga talab va taklifni tartibga solish bo'yicha yagona davlat siyosatini yuritish;
- mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozorini tartibga solishda hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish. Ilk omilda aholining keng qatlamlari manfaatlariga daxldor mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik holatga ahamiyatli ravishda ta'sir ko'rsatuvchi ta'lim sohasida innovatsion yo'naltirilgan tarkibiy-funksional o'zgartirishlarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Ta'lim tizimini tarkibiy-funksional o'zgartirish, bir tomondan, mamlakat va hududda iqtisodiy holatni chuqur tahliliga asoslangan muayyan natijaviy imkoniyatlar darajasi bilan solishtirsa bo'ladigan ijtimoiy-ahamiyatli maqsadlarga erishishni ta'minlashi zarur. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan asoslangan ta'lim tizimini istiqbollashtirishni talab etadi.

Davlat budjeti mablag'larining barqarorligi va chegaralanganligi xam asosiy omillardan biridir. Bozor munosabatlarining amal qilishi sharoitida ta'lim sohasida budjet va budjetdan tashqari moliyaviy mablag'lar oqimini restrukturizatsiya qilishning ob'ektiv zarurati yuzaga keladi. Shu bilan birga, mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatimizda iqtisodiy inqiroz holati oqibatlari va budjet kamomadining mavjudligi sababli davlatning ta'limga xarajatlari ob'ektiv zaruriy darajadan past o'rnatilgan edi. Bu vaqtda ta'lim sohasida budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish va foydalanish mexanizmi hamda normativ-huquqiy ta'minot zaruriy rivojlanishga ega bo'lmadi. Shuning uchun muayyan sharoitda ta'lim tizimini tarkibiy-funksional qayta shakllantirish o'quv yurtlarida moliyaviy mablag'lar barqarorligini ta'minlash, mablag'larni oqilona qayta taqsimlash hamda o'quv yurtlari tomonidan joriy va istiqboldagi masalalarni tezkor yechimini topish zarurligini ko'rsatmoqda.

Ta’lim xizmatlari bozori rivojlanishining iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarining o‘zaro muvofiqligini ta’minlash tamoyilini amalga oshirish hududda mutaxassis kadrlarni ish bilan bandlik muammolarini yechishni hisobga olgan holda ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning barcha hududiy ustuvor yo‘nalishlarini mehnat bozorida ishchi kuchiga talab va taklif nisbatlarini innovatsiyalarga bog‘liq ravishda jiddiy qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Albatta, bunday vaziyatda, zamon talablariga mos mutaxassis kadrlar tayyorlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: “Sharq” nashriyot-matbaa konserni, 1998.
2. Farberman B.L. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – T. “Fan”. 2000.
3. Kotler F. “Osnovy marketinga”. – M.: Izd. Delo, 2006.
4. Bottino R.M., Forcheri P., Molino M.T. Technology Transfer in School: from Research to Innovation // British Journal of Educational Technology. – 1998. № 29 (2). r. 163–172.

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIM – MUAMMO VA YECHIMLAR

Kobilova Zilola Maxmudjonovna

BuxDU “Iqtisodiyot va turizm” fakulteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning maqsad va vazifalari, imoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’limga jalb etishning huquqiy asoslari hamda O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning joriy holati va mavjud muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: adaptatsiya, konsepsiya, kommunikasiya, korreksiya, inklyuziv ta’lim, internat, moslashtirish, ilmiy-amaliy tajribalar, huquqiy asos, tajriba-resurs markazi.

Hozirgi kunda Respublikamiz miqyosida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarni inklyuziv ta’limga jalb etishning huquqiy asosini mustahkamlash bilan bir qatorda ko‘plab ilmiy-amaliy tajribalar olib borilmoqda. Respublikamizda olib borilayotga barcha islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevor qurishdan iborat. Bu poydevor sog‘lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga etkazish natijasida yaratiladi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta’lim tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta’lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim tizimi sifatida rivojlangan. Ushbu ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta’lim muasasalarida qondirib bo‘lmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta’lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta’lim maktablarining katta bo‘lmagan qismlari sifatida faoliyat yuritadi. Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta’lim tizimida o‘qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o‘z oilasidan uzoqda bo‘lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o‘rganib qoladilar, o‘z-o‘ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar ta’limdan chetda qolib ketmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko‘ra maxsus yoki umumta’lim tizimida ta’lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta’lim siyosati amalga oshirilmoqda. Biroq inklyuziv ta’limning mazmun mohiyati to‘g‘risidagi bilim va ma’lumotlar hali jamiyatda etarli emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamaları ko‘pincha bir xil ma’noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo‘yilgan birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan ta’lim bu-diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir. Integratsiyalashgan ta’limda bolaga muammo sifatida qaraladi.

Bu ta’lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) Jismoniy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli nogiron va nogiron bo‘lmagan bolalar o‘rtasidagi jismoniy farqni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo‘lim yoki sinf tashkil qilish mumkin.

B) Funktsional integratsiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo‘lmagan bolalar o‘rtasidagi funktsional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

V) Ijtimoiy integratsiya. Integratsiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo‘lmagan bolalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani qo‘llab – quvvatlaydi.

G) Jamiyatga integratsiya qilish kabilar. Integratsiyalashgan talim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud: Umumta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi. Umumta'lim maktab pedagogi maxsus metodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi.

Umumta'lim maktablarida tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalar bo'lmaydi. Sinfda o'quvchilar soni 25 tadan-35 gacha etadi va oqibatda ularning barchasiga ko'p vaqt ajrata olmaydi. Umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan o'zining mazmun – mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi. Inklyuziv ta'lim bu - davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muxtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini taminlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir.

Oliy ta'lim tizimiga kiritilgan "Inklyuziv ta'lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish xususiyatlari" kursi inklyuziv ta'lim tizimining mohiyati, mazmuni, maqsadi va jabxalarini ochib beradi va bu haqidagi nazariy ma'lumotlar bilan talabalarni qurollantiradi. "Inklyuziv ta'lim tizimida rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish xususiyatlari" kursining predmeti inklyuziv ta'lim tizimi va uning mazmunidan iborat. Bu kurs o'zining mazkur predmetiga asoslangan holda maqsad qo'yadi. Mavjud maqsadlari shundan iboratki, bu kurs inklyuziv ta'limning mazmun mohiyatini ochib berish bilan bir qatorda kerakli tavsiyalar ham ishlab chiqadi. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta'lim olish muhitini o'rganib maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma'no shundaki, sog'ligining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim jarayoniga qo'shish mumkin.

Inklyuziv ta'lim ta'lim berishning diqqat markazida bola turadi (o'quv rejasi emas) deb bu jarayonga yondashadi. Ushbu yondashuvlar bolalar har xil sharoitda o'qiydi, rivojlanadi, ma'lumotni har xil tezlikda qabul qiladi degan e'tirofga asoslanadi. Ular har bir bolaning shu qatorda maxsus ehtiyojli bolalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim muhitini yaratib berishga qaratilgan. Mazkur tavsiyalarning maqsadi - maktablarni maxsus ehtiyojli bolalarning ehtiyojlariga javob beradigan qilib moslashtiradigan jarayonni qo'llab-quvvatlash.

"Moslashtirish" deganda nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga bimalol borib kelishi, balki qatnashishidir. Maktab muhiti moslashuvchan bo'lib, bola ta'limdagi tartibga moslashishi kerak deb taxmin qilinmasdan, alohida har bir bolaning ehtiyojlarini qondirishi kerak.

"Inklyuziv ta'lim" kursi o'z maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator quyidagi vazifalarni hal etadi:

- talabalarga inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim tizimi haqida ma'lumot berish;
- inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini ochib berish;
- inklyuziv ta'limni joriy etish oldida turgan muammolarni o'rganish va bu muammolarni hal etish yullarini izlab topish;
- inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning asoslarini o'rganish;
- inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish tamoyillarini tahlil qilish;
- O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish borasidagi nazariy, amliy va huquqiy ahvolni o'rganish;
- inklyuziv ta'lim muassasalarining maqsad va vazifalarini belgilash;
- resurs o'qituvchining ish faoliyati va maqsadi bilan tanishish;
- inklyuziv ta'lim muassasalarining xodimlari vazifalari bilan tanishish;
- inklyuziv ta'lim muassasalari mutaxassislarining ota-onalar bilan hamkorligining yo'lga qo'yilganlik darajasini aniqlash;
- inklyuziv ta'lim muassasalarida olib borilayotgan islohotlarni o'rganish; -inklyuziv ta'limga jalb qilish bosqichlarini, amaliyotga joriy etish yo'llarini o'rganish, ish tajribalarini tahlil qilish kabilardan iborat.

Shunday qilib "Inklyuziv ta'lim" kursi o'zining mavzu doirasida maqsad va vazifalarini hal qilish asosida talabalarni inklyuziv ta'lim bo'yicha mukammal bilimlar bilan qurollantiradi. Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion — uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq,

qamrab olish ma‘nolarini bildiradi) nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta‘limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat‘iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta‘lim jarayoniga qo‘shishini ifodalovchi ta‘lim tizimidir. Inklyuziv ta‘limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta‘lim olishini qo‘llaydi hamda yaxshi hayot ko‘rishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta‘lim - davlat siyosati bo‘lib, nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muhtoj, tarbiyasi og‘ir, yetim bolalar, VICH, OITS bilan kasallangan bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirilgan yordam tizimi va barcha bolalarni teng ko‘rishni ko‘zda tutadigan ta‘lim turidir.

Millati, irqi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o‘rni, moddiy va ma‘naviy ahvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo‘lishidan qat‘iy nazar barcha bolalarni teng ko‘rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko‘zda tutadigan ta‘lim, hisoblanadi. Inklyuziv ta‘lim umumta‘lim jarayonini rivojlantiradi na barcha bolalarga mos bo‘lgan ta‘limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalar ta‘lim olishiga oid qo‘shimcha moslamalarni tashkil qilib, nogiron bolalarning ta‘lim olishiga qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta‘lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta‘lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta‘lim turli ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta‘lim turini amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Shomaxmudova. “Inklyuziv ta‘lim. (Xalqaro va O‘zbekistondagi tajribalar)” nomdagi monografiya, Toshkent 2010
2. X.S Raximova Koxlear Implantli bolalar bilan logopedik ish o‘quv qo‘llanma.2021 yil
3. U.Fayziyeva, D.Nazarova, F.Qodorova Surdopedagogika malaka oshirish insitutlari va pedagogika insitutlari uchun o‘quv qo‘llanma.
4. Mahmudov Khurshid Shukhratovich “IMPORTANT ASPECTS OF COOPERATION IN THE INCLUSIVE EDUCATIONAL PROCESS” ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal)
5. Mo‘minova L.R.“Nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini logopedik tekshirish bo‘yicha metodik qo‘llanma” Toshkent 1997 y.
6. Teshayeva, F.R. THE USE OF COMPUTER GAMES TO DEVELOP SPEECH CAPABILITIES FOR CHILDREN WITH SPEECH DEFICIENCY. 2022/4/15. Conference Zone. Pages. 130-132
7. Sodiqovna, R. K. (2021, January). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF SPEECH SKILLS IN CHILDREN WITH HEARING DISABILITIES. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 443-444).
8. Mo‘minova L. Ayupova L. “Logopediya” “Toshkent” 1993-yil.
9. Mahmudova, M. S. (2020). THE ROLE OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PROSPECTIVE SPEECH THERAPISTS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(10), 358-363.
10. Тешабоева, Ф. Р. (2020). “PROBLEMS OF TEACHING THE MODULE” SPECIAL METHODS OF TEACHING THE MOTHER LANGUAGE” AT THE UNIVERSITY. Актуальные научные исследования в современном мире, (5-7), 229-232
11. Rakhimova Khurshidahon Sodiqovna. USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF SPEECH SKILLS IN CHILDREN WITH HEARING DISABILITIES. International Virtual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences Hosted from Newyork, USA <http://euroasiaconference.com> January 20th 2021.

OLIV TA‘LIM TIZIMINI STRATEGIK BOSHQARISHDAGI XORIJIY TAJRIBALAR VA ULARDAN MAHALLIY DARAJALARDA FOYDALANISH YO‘LLARI

Muxtorov Shavkat Qodirovich

*BuxDU, Iqtisodiyot kafedrasi tayanch doktoranti
E-mail: muxtarov.sh67@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida belgilangan vazifalar qatorida oliy ta‘lim muassasalarida qabul jarayonini oqilona tashkil etish asosida oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini 50-60 foizga yetkazish, ta‘lim sifatini yaxshilash, pedagog xodimlarning ilmiy salohiyatini oshirish, bitiruvchilarni ish bilan ta‘minlash masalalari tadqiq etilgan.

Qolaversa, bu omillar oliy ta'lim muassasalarining reytingi bilan bog'liq bo'lganligi bois, maqolada oliy ta'lim muassasalar reytingini oshirish yuzasidan fikr mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim tizimi, oliy ta'lim muassasasi, oliy ta'lim muassasasi reytingi, raqobatbardoshlik, mezon, vazifa, boshqarish, bilim, malaka, moliyaviy mustaqillik, ilmiy daraja, ilmiy unvon, ko'rsatkich, akademik mustaqillik

Аннотация. В статье среди задач, определенных в Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года, выделены вопросы повышения уровня охвата высшим образованием до 50-60%, повышения качества образования, повышения исследуется научный потенциал педагогических кадров, обеспечивающих трудоустройство выпускников на основе рациональной организации процесса приема в высшие учебные заведения. Поскольку эти факторы связаны с рейтингом высших учебных заведений, в статье приведены мнения по повышению рейтинга высших учебных заведений.

Ключевые слова: система высшего образования, высшие образовательные учреждения, рейтинг высшего образовательного учреждения, конкурентоспособность, критерий, задачи, управление, знания, квалификация, финансовая независимость, учения степен, ученое звание, показатель, академическая независимость

Abstract. In the article, among the task defined in the Concept of the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030, the issues of increasing the coverage level with higher education to 50-60%, improving the quality of education, increasing the scientific potential of pedagogic staff, providing employment to graduates based on the rational organization of the admission process in higher education institutions are researched. Since these factors are related to the rating of higher education institutions, the article contains opinions on increasing the rating of higher education institutions.

Keywords: higher education system, higher educational institutions, higher educational institution rating, competitiveness, criterion, tasks, management, knowledge, qualification, financial independence, academic degree, academic title, indicator, academic independence

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni talablariga muvofiq tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida oliy ta'lim tizimining investitsiyaviy jozibadorligini oshirish, xalqaro miqyosda tanilishi, va raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadi ko'zda tutilgan. Respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'ringidagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish, bunda mazkur oliy ta'lim muassasalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish vazifalari belgilangan.

Bundan tashqari, mazkur Konsepsiyaning mantiqiy davomi sifatida amaldagi me'yoriy hujjat talablariga muvofiq, oliy ta'lim tashkilotlarining milliy reytingi nufuzini oshirish maqsadida: milliy reytingda so'nggi 3 yil davomida doimiy ravishda birinchi 3 ta o'ringan birini egallab kelayotgan oliy ta'lim tashkilotlariga oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash bo'yicha akademik va moliyaviy mustaqillik berish, mustaqillik mezonlari Yevropa universitetlari assotsiatsiyasi standartlariga muvofiq qabul qilinishi; milliy reytingda birinchi 10 ta o'ringan birini egallagan oliy ta'lim tashkilotiga mavjud ixtisosliklar bo'yicha ilmiy unvonlarni mustaqil berish vakolatini berilishi belgilangan. Shuningdek, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi va tizimida oliy ta'lim tashkilotlari mavjud bo'lgan vazirlik va idoralarga 2021-yil 1-fevralga qadar 2030-yilgacha xalqaro reytinglarda 2 ta oliy ta'lim tashkilotini – birinchi 500 ta o'ringidagi, 8 ta oliy ta'lim tashkilotini – birinchi 1000 ta o'ringidagi oliy ta'lim tashkilotlari ro'yxatiga kiritish uchun tegishincha “2+500” va “8+1000” loyihalarini ishlab chiqish vazifasi topshirilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108-son Farmonida oliy ta'lim sohasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini oshirish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va viloyatlar hokimliklari Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda 2021-yil 1-sentabrga qadar har bir hududda nodavlat, jumladan davlat-xususiy sheriklik asosida kamida bittadan oliy ta'lim tashkilotini tashkil qilish vazifasi yuklatilgan.

Oliy ta'lim muassasalarining mavzuga oid muammolari va ularni tizimli bartaraf etish, muassasalarda oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oqilona tashkil etish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, muassasalar reytingi, imiji, mavqei, jozibadorligi va raqobatbardoshligini oshirish, professor-o'qituvchilarni ilmiy-pedagogik salohiyatini va bitiruvchilarni ishga joylashtirish masalalari

Prezidentimizning hujjatlari [1-10]da, Vazirlar Mahkamasining qarorlari [11-12]larida o‘z aksini topgan. Bu normativ hujjatlarda belgilangan vazifalar tegishliligidan dissertatsiya tarkibiga kiritilgan va tadqiq etilgan. YE.V. Yekimovalarning ma‘lumotlariga ko‘ra 2003-yildan boshlab universitetlarning umumjahon reyting tizimini ishlab chiqishga kirishilgan. ARWU – Academic Ranking of World Universities reyting tizimida 2003-yildan Shanxay universiteti tomonidan 300 ta universitet tahlil qilingan, “The Times Higher Education” jurnalida 2004-yilda Britaniyaning “TSL Education LTD” tashkiloti, shu yili 16000-20000 ta universitetning tahlilini o‘tkazuvchi Webometrics – Ranking Web of World Universities reyting tizimi Ispaniyada, 500 ta eng kuchli universitet tahlil qilinayotgan Performanse Ranking of Scientific Papers for World Universities tizimi 2007-yildan Tayvan Respublikasida, 3000-6000 ta universitet tahlil qilinadigan The World University Ranking tizimi 2010-yildan Britaniyada faoliyat ko‘rsatib kelmoqda [13].

Olimlarning ta‘kidlashicha, “...universitetlarning birinchi xalqaro reyting tizimi 1997-yilda “Asia Week” jurnali tomonidan Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi eng yirik universitetlar reytingini ishlab chiqish bilan boshlangan” [14]. Shuningdek, “Dunyoda yetarlicha katta OTMlari reytinglari mavjud. 1980-yildan boshlab AQShda OTMlarining milliy reytinglari chop etila boshlandi.

Bu borada D.A. Shtixnoning “World University Rankings” reytingida dunyoning yaxshi universitetlarini baholash olti mezon asosida amalga oshiriladi:

Akademik reputatsiya (40%). Bu ko‘rsatkich ilmiy faoliyat olib boruvchi professor-o‘qituvchilar, shuningdek, universitetlar rahbarlarining o‘z sohalari bo‘yicha dunyoning qaysi o‘quv yurtlarida yuqori darajada ilmiy tadqiqotlar olib borilayotganligi haqida so‘rovlarga asoslangan.

Ish beruvchilar o‘rtasidagi reputatsiya (10%)

O‘qituvchilar tarkibining talabalar soniga nisbati (20%)

Iqtiboslanish indeksi (20%)

Xorijiy talabalar hissasi (5%)

Xorijiy o‘qituvchilar hissasi (5%) [15].

An’anaviy ravishda olingan takliflar tizimlashtirilganda, asosan, dunyoda eng kuchli 1000 ta OTM safiga, O‘zMU va SamDUni eng kuchli 500 ta OTM tarkibiga kiritishda OTMda faoliyat ko‘rsatuvchi professor-o‘qituvchilarning oylik maoshlarini oshirish, qabul komissiyasi ishini yuqori shaffoflik darajasida tashkil etish, bakalavriat va magistratura mutaxassisliklari bo‘yicha davlat granti asosida qabul ko‘rsatkichlarini ko‘paytirish, OTMga da‘vogarlariga ilmiy daraja va ilmiy unvonlarni berish vakolatini taqdim etish, OTMga akademik va moliyaviy mustaqillik berish, OTMning xorijiy OTMlari bilan transformatsiyalashuvini yo‘lga qo‘yish, oylik maoshlari va ish o‘rni saqlangan holda ilmiy darajali (ilmiy unvonli) professor-o‘qituvchilarni rivojlangan mamlakatlarning birinchi top-300 talik ro‘yxatidagi OTMlariga xizmat safarlariga, xorijiy professor o‘qituvchilar ishtirokida o‘tkazilgan tanlovlar natijasi asosida O‘zbekistonlik talaba (magistrant)larni o‘qishga yuborish taklifi ilgari surilganligi e‘tirof etildi.

O‘zbekistonning oliy malakali kadrlari vakillari – respondentlar o‘zlari ishlab turgan OTMning nufuzi yuqori bo‘lishidan manfaatdor, shuningdek, hozirgi kunda eng kuchli OTMlardan hisoblanuvchi O‘zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetining dunyodagi eng kuchli 500 ta OTM tarkibiga kiritilishiga ham befarq emas. Vaholanki, bunday nufuzga, etirofga va reyting ko‘rsatkichiga ega bo‘lgan OTMda faoliyat ko‘rsatuvchi professor-o‘qituvchilar va ilmiy xodimlar O‘zbekistonning boshqa soha va yo‘nalishlarda taraqqiyot indeksi ko‘rsatkichlarini oshirilishiga mamlakat iqtisodiyotining mustahkamlanishiga, aholi farovonligini oshirilishiga va yoshlarimizning kelajagi ta‘minlanishiga o‘z hissasini qo‘shadi.

Zero, amaldagi Nizom talabalariga muvofiq, OTMlari reytingini aniqlash indikatorlari belgilangan va ular asosida OTMlari reytinglari hisoblanib, har yilda bir marta e‘lon qilinayotgan bo‘lsa-da bu reyting tizimiga ba‘zi o‘zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, OTMlari raqobatbardoshlik darajasini aniqlovchi omillar guruhini taklif etish tadqiqot ishining vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. PF-60. 2022-yil 28-yanvar. Manba: lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori. – Toshkent, 2017-yil 21-aprel. Manba: <http://www.president.uz>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi PQ-3151-son Qarori. – Toshkent. 2017-yil 27-iyul. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 30-son, 729-modda.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-sonli Qarori. – Toshkent, 2018-yil 5-iyun. Manba: <http://www.president.uz>

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4210-son Qarori. – 2019-yil 25-fevral. Manba: www.lex.uz

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. PF-5847-son. – Toshkent, 2019-yil 8-oktabr. Manba: www.lex.uz

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. PF-6097-son. – Toshkent, 2020-yil 29-oktabr. Manba: www.lex.uz

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni PF-6108-son. – Toshkent, 2020-yil 6-noyabr. Manba: www.lex.uz

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-60-son Qarori. – Toshkent, 2021-yil 24-dekabr. Manba: www.lex.uz

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-61-son Qarori. – Toshkent, 2021-yil 24-dekabr. Manba: www.lex.uz

11. Qahhorov O.S. Ta'lim muassasalari boshqaruvining samaradorligini baholashdagi yondashuvlar va usullar// J. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar – fevral, 2017. <http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/>

12. Rejapov X.X. Mehnat va oliy ta'lim xizmatlar bozorlarini modellashtirish xorij tajribasi// J. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2017.

13. Teshaboyev T.Z. Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish yo'llari// J. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. №3, may-iyun, 2018. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/28_Teshabayev.pdf

14. G'iyosov I.K. The theoretical features of the organization of the strategic management accounting in business// J. ISJ Theoretical & Applied Science. – Philadelphia (USA): 09 (77), pp. 260-266 (Scopus ASCC: 2308). <http://s-o-i.org/1.1/TAS-09-77-46>

15. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/10_X_Rejapov.pdf

TA'LIMDA O'QUVCHILARNI FANGA QIZIQTIRISHDA OPTIMAL USULLARDAN FOYDALANISHDA "OMADLI ZARIKCHALAR" METODI.

Buxoro viloyati Olot tumani Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari Agentligining informatika va AT, iqtisodiy bilim asoslari fani o'qituvchisi Botirova Oydina Akbaraliyevna

Annotatsiya:

Yangi O'zbekistondagi ta'lim tizimini rivojlantirishda o'quvchilarni tez rivojlanayotgan davrimiz yangiliklari bilan hamohang tarzda yangicha usullardan foydalanish zamonaviy pedagog uchun muhim ahamiyat kasb qiladi. Darslarda o'quvchilarni zeriktirmaslik uchun turli o'zlarining tillarida va o'zlarining qiziqishlari asosida yangicha metodlar zarur. Shunday metodlardan biri "Omadli zariqchalar". Bu usul darsda o'quvchilarni o'yinlar orqali darsda faolligini oshirishga yordam beradi. Qaysi fan bo'lishidan qat'iy nazar o'sha mavzuga mos atmosferani yaratishga, o'quvchini diqqatini oshirishga yordam beradi. Bu metoddan foydalanish usullari va yo'llari, hayotda omadga ishonish uchun motivatsiya berish uchun ham ko'malashishi haqida maqolada to'liq yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizim, zariq o'yini ta'limga mosligi, bu o'yinning ijobiy tomonlari, tadbir qilish usullari, Yangi O'zbekistonni rivojlantirishda ta'limning roli, raqamli iqtisodiyot.

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: **“Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”.**

Shunday ekan, biz pedagoglar Yangi O'zbekistonni rivojlantirish uchun yangicha yondashuvlar olib borishimiz zarur. Yangicha yondashuv uchun taklif qilingan metod quyidagi shartlar asosida olib boriladi:

- ❑ Bu metoddan har qanday fanda qo'llash mumkin. Ko'p vaqtni olmaydi.
- ❑ Darsning uyga vazifani takrorlash yoki yangi mavzuni mustahkamlash qismida foydalanilsa o'quvchilarga ham o'yin tarzda, ham o'tilgan mavzularni bir bor eslatish imkonini beradi.

Faol bo'lmagan o'quvchilarga e'tibor alohida bo'ladi

“Omadi zarikchalar” bunda ixtiyoriy ikki o'quvchi doskaga chairiladi, tayyor shablon aylana shaklda 8 bo'lakka bo'lingan oq va qora ranglar(yoki oq - qizil)ga parta ustida ikki xil zarikchalar aralastirib tashlanadi. Qaysi zarik mos rangga tushsa va tushgan tomonidagi nuqtachalar soni (nechta qora nuqta tomoni tushsa, shuncha ball) uchun kurashadi. Oldindan tayyorlangan savollar ketma - ketlikda beriladi (og'zaki, tezkor) agar o'quvchi savolga to'g'ri javob bersa shu zarikda tushgan nuqtachalar sonidagi ball bilan baholanadi. Agar savolga javob beraolmasa shu omaddan mahrum bo'ladi va 0 ball bilan baholanadi. Metodning qiziqarli tomoni ham shunda, *omad kimga yor bo'ladi noma'lum*. O'quvchi savollarning hammasiga to'liq javob berib 10 ball olishi mumkin, raqib o'quvchi esa 2 ta savolga javob berib 12 ballga ega bo'lishi ham mumkin. Shunday holda omadi kelgan o'quvchini “Barakalla, sen juda omadli ekansan, omadliliging tufayli 11-sinfni tugatib albatta grant asosida Oliy ta'limga qabul qilinasan”, omadi kelmagan o'quvchiga “Uzr, hayotda shunday omadsizliklar ham bo'lib turadi, lekin sen omadsiz ekanman deb, o'zingni xafa qilma, bilimli o'quvchi hech qachon kam bo'lmaydi, albatta omading keladi, kurashdan to'xtama” deb izoh berilsa, o'quvchiga kelajakka umid va kurash uchun imkon bor ekanligi haqida tarbiyani ham berib o'tamiz.

Bu bilan o'quvchilar har dars o'z omadlarini hech bo'lmasa zarikchalardagi nuqtalar sonini ko'rish uchun ham 4 – ta savolga tayyorgarlik ko'rib keladi. Hech bo'lmasa har darsda 2 ta atamani o'rgansa ham ertaga esidan chiqib qolmaslikka zamin yaratamiz.

Maktab yoshidagi o'quvchilarda nima uchun kompyuter o'yinlariga qiziqish yuqori bo'lishi mumkinligi haqida hech o'ylab ko'rganmisiz?

Sababi kompyuter o'yinlarining har bir bosqichida albatta rag'batlantiriladi, yana – yana yutuqqa ega bo'lish uchun davom qilib ketganini o'zi bilmagan holda o'qinni o'ynaydi. Keling biz shu o'quvchining xarakteridan ayyorona foydalanaylik. Zariklarning xilma – xilligi, uning shiqir- shiqir ovozi, nishonga to'g'ri ura olish qobiliyatini tekshirish kabi xususiyatlari o'quvchining qiziqishini va diqqatini tortadi. Darsda bee'tibor bo'lgan o'quvchi ham zariklarning shiqir-shiqiriga diqqatini qaratadi va jamlaydi.

- ❖ Savollar darsdagi vaqtingizga va o'quvchilar javob berish darajasiga qarab olinadi.
- ❖ Savollar ixtiyoriy mavzuda yoki yangi mavzu asosida bo'lishi ham mumkin.
- ❖ O'quvchilarda konkurension motivatsiya uyg'otish mumkin, ya'ni musobaqa tarzda qiziqitirish mumkin.
- ❖ O'quvchilarni raqobatli kurashni halol raqobat qilish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi
- ❖ Bu metodni turli tadbirlarda, savol- javob shartini shunday rang baranglikda o'tkazish ham bo'ladi.
- ❖ Integrallashtirilgan darslarda ham foydalanish juda

qulay.

Savollardan namuna:

1- o'quvchi uchun savol:

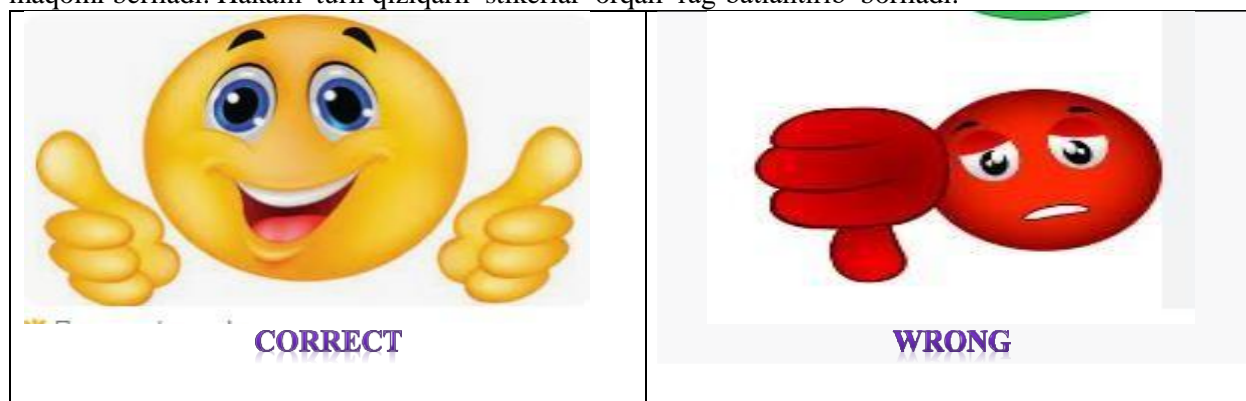
- 1-savol Atrof muhitni tushunish, anglash uchun yaratilgan maxsus muhit qanday nomlanadi? (O'yin)
- 2-savol: Kompyuter o'yini? (Kompyuteda o'ynash uchun yaratilgan dasturiy ta'minot)
- 3-savol: Sartaroshxonada Tovar nima? (mehnat)
- 4-savol: Animatsiya qaysi tildan olingan so'zning ma'nosi? (fransuz tilidan olingan *animation*-ruhlantirish, jonlantirish; lotincha: *anima*- ruh, jon)

2- o'quvchi uchun savol:

- 1-savol: Interfaollik nima qanday so'zdan olingan ma'nosi nima? (ingliz tilidagi *interaction*-birgalikda harakat qilish)
- 2-savol: G'oya nima? (Har qanday ob'yekt, harakat, hodisa, tamoyilning asosiy va muhim xususiyatlarini ajratib turadigan xayoliy obraz (tasavvur qilingan timsol))
- 3-savol: Poyabzal ustaxonasida Tovar nima? (xizmat)
- 4-savol: Investitsiya? (yangi korxonalarni tashkil qilish, mavjudlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiya va texnikani o'zlashtirish, ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan mablag'lar)

Savollar galma gal berib boriladi. Savollarni o'qituvchi qiziqtirib – qiziqtirib berib borsa ham bo'ladi yoki sinfdagi boshqa o'quvchilarni jalb qilish ham mumkin vaziyatga qarab.

Bunday usullar o'quvchilarning o'zidagi harakatchanlik, interfaoligidan ham foydalansa bo'ladi, ya'ni ikki o'quvchini boshqarish uchun "Sen lidernan" degan obraz orqali uchunchi o'quvchini jalb qilinsa, o'quvchi yana ham "Men liderman" obrazida bo'lishga harakat qiladi. Bu esa yana bir o'quvchini fanga qiziqtirish va hayotiy harakatchanlikni oshirishga motivatsiya beradi. Rag'bat uchun yana bir o'quvchini qo'shsak ham bo'ladi, ya'ni 4 - shaxs bu rag'batlantirib boradi va bunga "Hakam" maqomi beriladi. Hakam turli qiziqarli stikerlar orqali rag'batlantirib boriladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasidagi islohotlar ham bugungi kunda o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalaridagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir. Biz pedagoglar esa yangiliklar asosida yosh avlodni integrallashgan, optimal, interfaol metodlardan darsda foydalanishni va ularni hayotda hech adashmasdan, o'ziga ishongan vatanparvar insonlar qilib tayyorlashga harakat qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 23.09.2020 yil O'RQ-637-son.
2. Fayzullayeva N.S. Ta'lim iqtisodiyoti va menejmenti. O'quv qo'llanma. T. 2020.
3. X. Ibragimov, SH. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008, 288 bet.
4. Qosimov M.S., Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik.- T., TDIU, 2019.-168 bet
5. Berkinov B.B., Yakubov I.O., Sunnatov M.N., Institutsional iqtisodiyot: fanidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha. -O'quv qo'llanma.–T.:2019.-170-b.
- Internet saytlari
6. Lex.uz
7. bestpublication.org
8. Spot.uz

TA‘LIM BIZNESIDA RAQAMLI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING MUAMMOLARI

*Savrieva Madina Xakimovna
Buxoro Osiyo Xalqaro universiteti
iqtisod yo‘nalishi magistri
+99893 157 91 77
savrievamadina@gmail.com*

Annotatsiya: Yangi raqamli texnologiyalarga asoslangan ta‘lim tizimi yaqin kelajakda maktablarni qanday darajada o‘zgartirib yuborishi mumkin. Kelajakda biror bir inson planshet sotib olib va unda sun‘iy intellektli dasturini joylashtirib olgandan so‘ng, o‘zining o‘qituvchisi bilan muloqot qilmasdan ham bilim olishi mumkin bo‘ladi.

Kalit so‘zlar va iboralar: dasturiy-texnik ta‘minot, raqamli interaktiv kitoblar, masofaviy ta‘lim, ta‘lim portali.

Аннотация: Как система образования, основанная на новых цифровых технологиях, может изменить школы в ближайшем будущем. В будущем, после того как человек купит планшет и установит на него программу искусственного интеллекта, он сможет учиться без общения со своим учителем.

Ключевые слова и понятия: программно-техническая поддержка, цифровые интерактивные книги, дистанционное обучение, образовательный портал.

Annotation: How the education system based on new digital technologies can change schools in the near future. In the future, after a person buys a tablet and installs an artificial intelligence program on it, he will be able to study without communicating with his teacher.

Key words and concepts: software and hardware support, digital interactive books, distance learning, educational portal.

Zamonaviy ta‘lim tizimi hozirgi davrning barcha o‘ta jiddiy talablariga javob bera olmayotganligini juda ko‘pchilik olimlar va mutahassislar tomonidan tan olinayapti. Ushbu holatni tubdan o‘zgartirishning asosiy yo‘llaridan biri –ta‘lim tizimiga zamonaviy texnologik rivojlanishning eng yangi dasturiy-texnik vositalarini keng miqyosda jalb qilishdir. Bunday vositalardan biri – insonlarning ishlab chiqarishdan va boshqa kundalik yumushlardan ajralmagan holda to‘laqonli ta‘lim olishiga imkon beradigan raqamli platformalardagi ochiq masofaviy ta‘lim tizimidir (MOOC – massive open online courses – ommaviy ochiq onlayn ta‘lim tizimlari). Bundan bir necha yillar oldin, ya‘ni, 2012 yilning kuzlarida Stenford universitetining ikki professori Sebastyan Trun va Piter Norvig internetda barcha istovchilar uchun sun‘iy intellekt bo‘yicha ma‘ruzalar tinglashni taklif qildi. Bu ma‘ruzalar o‘z tarkibiga barcha kerakli materiallarni, testlarni va yakuniy imtihonlarni qamrab olgan edi. Mashg‘ulotlar esa faqat on-line ko‘rinishida tashkil etilgan bo‘lib, ma‘ruzachilar eng ko‘pi bilan 2-3 ming talaba ushbu mashg‘ulotlarga qatnashishini rejalashtirgan bo‘lsalarda, semester boshida unga dunyoning 200 ta mamlakatidan 160 ming kishi yozilib bo‘lgan edi. Bunga o‘xshash masofaviy ta‘lim tizimlari borgan sari murakkablashib va sifati oshib borayotganini ta‘kidlamasdan iloji yo‘q. Kun sayin yanada ko‘proq tajribali o‘qituvchilar va professorlar o‘z ma‘ruzalarini boshqalar bemalol foydalanishi uchun YouTube va iTunes tizimlariga yozib qo‘yayaptilar. Har yili dunyo miqyosidagi eng yaxshi bilimlarni to‘plash va ularni internet orqali barcha foydalanishi uchun tarmoqqa joylashtirish bo‘yicha yangidan-yangi ishlar qilinib, filantropar va venchur tadbirkorlar buning uchun o‘nlab million dollar mablag‘lar ajratayaptilar. Ularning birgalikdagi say‘i-harakatlari dunyoning istalgan joyida yashovchi insonlarning zamonaviy va sifatli ta‘lim olishlariga sabab bo‘lishi kuzatilayapti. Professorlar Sebast‘yan Trun va Piter Norvig larning ta‘kidlashlaricha, 2050 yilga kelib, jahon miqyosida bor-yo‘g‘i o‘ntagina katta zamonaviy universitetlar qolib, ularda bir vaqtning o‘zida millionlab talabalar o‘qitilishiga erishiladi. Tabiiyki, bunday biznes unga jalb etilganlarning barchasi uchun ham foydali, ham raqamli iqtisodiyot uchun kadrlar yetishtirishga katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bunga misol sifatida hozirgi paytda real ishlab turgan minglab ta‘lim tizimlari orasidan quyidagilarni keltirish mumkin:

Khan Academy –2008 yilda moliyaviy analitik Salman Xan tomonidan asos solingan notijorat tashkiloti bo‘lib, u matematika, fizika, biologiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlar bo‘yicha turli-tuman topshiriqlar va videomateriallarning raqamli olamdagi o‘ziga hos ombori hisoblanadi. Ushbu akademiyaning materiallari turli xil murakkablikda bo‘lib, asosan o‘rta maktab talabalari uchun mo‘ljallanilgan. Shuning uchun undagi materiallardan AQSH dagi o‘nlab o‘quv muassasalarida doimiy asosda foydalaniladi. Khan Academy raqamli ta‘lim tizimi o‘qituvchilarga ta‘lim jarayonini tubdan o‘zgartirishga imkon beradi, ya‘ni, o‘quvchilar uylarida internet orqali ma‘ruzalarni eshitib oladilar va

darsga kelganlarida o'qituvchi yordamida uy vazifalarini bajaradilar. O'qituchi esa istalgan paytda o'quvchi qanday materiallarni o'zlashtirgan yoki qaysi materiallarni o'zlashtirish unga qiyinchilik tug'dirayotganini tekshira oladi. Hozirgi paytda bu akademiyaga Bill & Melinda Gates Foundation va Google kompaniyalari moliyaviy yordam ko'rsatmoqdalar. Ushbu akademiya bilan to'liqroq ravishda www.khanacademy.org sayti orqali tanishib chiqish mumkin.

Zamonaviy ta'lim jarayoni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda universallashtirishga intilib, ta'lim berishda insonlarni bir-birlariga maksimal darajada o'xshash qilib modellashtiradi (ya'ni, moslikni talab qiladi). Hozirgi zamonadagi maktab va universitetlar o'z talaba-o'quvchilarini klassik "qora qutilar" ko'rinishida tasavvur qilish mumkin, ularning barchasiga bir xil ma'lumot beradilar va bilim oluvchilarning individual hususiyatlarini hisobga olmagan holda ulardan javob reaksiyasini kutadilar. Bunday yondoshuv ko'pchilik tomonidan allaqachon voz kechilishi kerak bo'lgan industrial davr sifatida tushuniladi. Kimlardir bu muammoni o'quv jarayoniga ko'proq o'qituvchlarni jalb qilgan holda hal qilishni taklif qiladilar. Chunki bunda har bir o'quvchiga alohida diqqat e'tibor qaralib, ularning talab-istaklarini va qobiliyatlarini nazarga olgan holda o'quv jarayonini optimal ravishda tashkil etish mumkin bo'ladi. Lekin bu juda ham qimmatga tushadigan tadbir bo'lgani uchun, pedagogika bo'yicha ko'pchilik mutahassislar ta'lim jarayoniga zamonaviy komp'yuterlarning dasturiy-texnik vositalarini va imkoniyatlarini jalb qilish yaxshi natijalarga olib kelishi mumkinligini ta'kidlamodalar.

Yangi raqamli texnologiyalarga asoslangan ta'lim tizimi yaqin kelajakda maktablarni qanday darajada o'zgartirib yuborishi mumkin? Kelajakda biror bir inson planshet sotib olib va unda sun'iy intellektli dasturini joylashtirib olgandan so'ng, o'zining o'qituvchisi bilan muloqot qilmasdan ham bilim olishi mumkin bo'ladi. 10-15 yillardan so'ng, sun'iy intellect vositasida oliy ta'lim olish xuddi yozish va o'qishga o'xshab oddiy hol bo'lib qoladi nazarimda.

Turli xil ko'rinishdagi ta'lim turlarining hosil bo'lishi ta'lim vazirliklari qoshida malakali professor-o'qituvchilarni (shu jumladan, nafaqaga chiqqanlarni ham) jalb qilgan holda raqamli interaktiv elektron kitoblar, elektron o'quv qo'llanmalari va alohida fanlar bo'yicha masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash zaruriyatiga olib keladi (bu ish hozirgiga o'hshab tekinga emas, balki professor-o'qituvchilar bilan shartnomalar tuzish asosida amalga oshiriladi) bu aniq. Bu esa ushbu ishlarni amalga oshirish bo'yicha respublika ishchi kengashini (tashkilotini yoki kompaniyasini) tashkil qilish vazifasiga olib kelishi mumkin.

-Uning zimmasiga respublika miqyosida zamonaviy hamda sifatli raqamli interaktiv elektron kitoblar, raqamli elektron o'quv qo'llanmalari va masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash (yoki ularni chet tillardan o'zbek tiliga o'girish) vazifasi yuklanishi;

-Bu ishga majburiy tarzda mamlakatda information texnologiyalarning tadbiri bilan shug'ullanadigan barcha tashkilotlarni, ta'lim muassasalarini, kompaniyalarni va yetakchi institut hamda universitetlarni jalb qilish;

-Vazirlar mahkamasi va Prezident devoni qoshida eng malakali mutahassislarni jalb qilgan holda bu ishlarni koordinatsiya qiluvchi ishchi guruhlar tuzish;

-Barcha ta'lim muassasalari uchun raqamli interaktiv elektron kitoblar va raqamli o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish yoki ulardan foydalanish kerakligini ustuvor vazifa sifatida ko'rsatish hamda bu ishlarni bajarish bo'yicha reyting ko'rsatgichlarini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish;

-Chet ellarda ishlab chiqilgan va aprotatsiyadan o'tgan biz uchun muhim bo'lgan raqamli interaktiv elektron kitoblar, qo'llanmalar, ta'lim sohasiga oid komp'yuter o'yinlari, intellectual ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari, dasturlar va saytlari o'zbek tiliga o'girib, ularni maxsus respublika fondiga jamlab, internetdagi ta'lim portaliga joylashtirish hamda barcha ta'lim muassasalariga foydalanish uchun tarqatish;

-Har yili eng yaxshi raqamli interaktiv kitoblar, o'quv qo'llanmalar, ishga tushirilgan masofaviy ta'lim platformalari hamda ta'lim bilan bog'liq komp'yuter o'yinlari tanlovini o'tkazish va g'oliblarni munosib taqdirlash va erishilgan natijalarni respublika fondiga jamlab, internetdagi ta'lim portaliga joylashtirish hamda ularni barcha ta'lim muassasalariga foydalanish uchun tarqatish;

-Har yili bir marta respublikada yaratilgan raqamli interaktiv kitoblar, o'quv qo'llanmalar, masofaviy ta'lim platformalari hamda ta'lim bilan bog'liq komp'yuter o'yinlari bo'yicha anjuman va seminarlarni respublika va viloyatlar miqyosida tashkil qilish;

-O'zbekistondagi turli sohalarida o'rta va oliy ta'lim olishni istagan fuqarolarning ishlab chiqarish va boshqa kundalik yumushlardan ajralmagan 192 holda to'laqonli ta'lim olishiga imkon beradigan masofaviy ta'lim (distance education) tizimini rivojlangan chet ellarning "distance education – MOOC – massive open online courses" platformalari andozalari asosida tashkil qilish va ularni zudlik bilan ishga tushirish. Bu – birinchidan barcha ta'lim olishni istovchilar uchun teng imkoniyatlar yaratasa, ikkinchidan, ta'lim tizimi

uchun sarflanayotgan mablag‘larni ancha kamaytirishga imkon beradi va uchinchi, yosh yigit-qizlar uchun davlat tomonidan sarf-harajat talab qilmaydigan juda ko‘p miqdordagi yangi ish joylarini yaratish;

-Ta‘lim muassasalaridagi professor-o‘qituvchilarning ish faoliyati monitoringi ba baholovida ularning raqamli interaktiv elektron kitoblar, interaktiv o‘quv qo‘llanmalar hamda ta‘lim bilan bog‘liq komp‘yuter o‘yinlarini ishlab chiqishlari va ulardan foydalanishlarini ham hisobga olish;

-Respublika miqyosida ishlab chiqarilgan (yoki tarjima qilingan, moslashtirilgan) raqamli interaktiv elektron kitoblar va o‘quv qo‘llanmalardan barcha talabalar va o‘qituvchilar foydalana olishlari uchun ularni mahsus ta‘lim portaliga (shu jumladan, vazirliklar va ta‘lim muassasalari saytlariga, kutubxonalarga, resurs markazlariga) joylashtirish;

-Raqamli interaktiv kitoblar, masofaviy ta‘lim platformalari va elektron o‘quv qo‘llanmalar yaratgan kimsalarni yaxshilab moddiy va ma‘naviy taqdirlash ham ularning soni va sifati oshishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupov R.X., Baltabaeva G.R. Rakamli valyutalar bozori: innovatsiyalar va rivojlanish istikbollari. –T: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018, 172 bet.
2. Baltabaeva G.R.vaboshqalar. Kichik biznes va tadbirkorlikda innovatsion rivojlanish yunalishlari. –T: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2018, 232 bet.
3. Ayupov R.X., Baltabaeva G.R. Uzbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish muammolari va yechimlari. –T:“Iktisod-moliya” nashriyoti, 2015, 144 bet.
4. Baltabaeva G.R. va boshkalar. Uzbekistonda elektron biznesningrivojlanish istikbollari. –T: «Format poligraf» nashriyoti, 2016, 205 bet.

Internet saytlari

1. www.wikipedia.ru – veb sayti
2. www.alpari.com – xalqaro miqyosdagi moliyaviy kompaniya sayti www.coinspot.io/analysis – veb sayti
3. www.springer.com– veb sayti
4. Z.com - yapon kriptovalyuta birjasi
5. <https://bitcoin.org>– Bitkoinning rasmiy sayti
6. <http://bitnovosti.com> – Bitkoin yangiliklari
7. <http://bits.media> – kriptovalyuta information portal
8. <http://blockchain.community>–Rossiyaning blokcheyn jamiyati kitobxon.com – madaniy-ma‘rifiy sayti.

SIFATLI TA‘LIM UCHINCHI RENESSANSNING POYDEVORI SIFATIDA; XORIJIY TAJRIBA VA TAVSIYALAR

Fotima Muxsinova - *O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali yetakchi inspektori*

Zafar JUMAYEV - *O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari, texnika fanlari nomzodi,*

Alijon AXADOV - *O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi Buxoro viloyat filiali rahbari o‘rinbosari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi islohotlar, jahon ta‘lim tizimi tajribalari, jumladan Yaponiya, Germaniya va Singapur ta‘lim tizimi haqida ma‘lumotlar berilgan. Ushbu davlatlardagi ta‘lim tizimi, ularning o‘ziga xos jihatlari, rivojlanish mexanizmlari o‘rganilgan va O‘zbekistonda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash maqsadida ilg‘or xorijiy tajribalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kadr, ta‘lim, ta‘lim tizimi, Yaponiya, Germaniya, Singapur, maktab, renessans, akademik, texnik maktab, oliy ta‘lim, natija

КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВО ТРЕТЕГО РЕНЕССАНСА; ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И РЕКОМЕНДАЦИИ.

Fotima Muxsinova - *Ведущий специалист Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан*

Зафар ЖУМАЕВ - *Руководител Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан, кандидат технических наук,*

Алижон АХАДОВ - *Заместитель руководителя Бухарского областного филиала Агентства по развитию государственной службы при Президенте Республики Узбекистан*

Аннотация: В данной статье представлена информация о реформах в системе образования Узбекистана, на основе опыта мировой системы образования, в том числе системы образования Японии, Германии и Сингапура. Были изучены системы образования в этих странах, их особенности, механизмы развития и проанализирован передовой зарубежный опыт для подготовки конкурентоспособных кадров в Узбекистане.

Ключевые слова: образование, система образования, Япония, Германия, Сингапур, дошкольное учреждение, школа, ренессанс, академическое, техническое училище, высшее образование, кадр результат.

Fotima Mukhsinova - *Chief specialist of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan*

Zafar JUMAEV - *Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan, doctor of philosophy (Ph.d, in technic),*

Alijon AKHADOV - *Deputy Head of the Bukhara regional branch of the Agency for the Development of Public Service under the President of the Republic of Uzbekistan*

Quality education as the basis of the third renaissance; foreign experience and recommendations

Abstract: This article provides information on reforms in the education system of Uzbekistan, based on the experience of the world education system, including the education system of Japan, Germany and Singapore. The education systems in these countries, their features, development mechanisms were studied and advanced foreign experience was analyzed for preparing of competitive personnel in Uzbekistan.

Key words: education, education system, Japan, Germany, Singapore, preschool, school, renaissance, academic, technical school, higher education, personnel, result.

Bugungi kunda O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib bormoqda. Davlatimiz o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yib, unga erishish yo‘lida jadallik bilan keng qamrovli ishlarni olib bormoqda. “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da davlatimizning ushbu yillarga mo‘ljallangan aniq maqsadli vazifalari hamda erishilishi lozim bo‘lgan ko‘rsatkichlari belgilab berilgan. Bu davlat boshqaruv tizimini takomillashtirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish, yuqori iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlash, energetika sohasini isloh qilish sohalari bo‘lmasin barchasi aslida inson resurslarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi murakkab va shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda inson kapitaliga bo‘lgan talab oshib boraveradi. Inson kapitalini rivojlantirmasdan turib, hech bir sohada yuksak maqsadlarga erishib bo‘lmastligini bugungi jarayonlar yaqqol ko‘rsatib turibdi. Inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirish bevosita ta‘lim tizimini rivojlantirish, isloh qilish orqali amalga oshiriladi.

Mamlakatimiz tarixidan ma‘lumki O‘zbekiston zamini qadimda ikki buyuk uyg‘onish davriga - birinchi (ma‘rifiy — IX-XII asrlar) va ikkinchi (Temuriylar — XIV-XV asrlar) renessansga beshik bo‘lgan. Har ikki davrda ham siyosiy barqarorlik ilm-fanning rivojlanishiga imkoniyat yaratgan. Ushbu davrlarda buyuk ajdodlarimiz diniy va dunyoviy yo‘nalishlarda katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. Ularning me‘rosidan hozirgi kunga qadar dunyo ilm-fanida foydalanishlari bejizga emas.

Bu sohada “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ning IV yo‘nalishi “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlanib, ushbu yo‘nalishda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan vazifalar va asosiy ko‘rsatkichlar ko‘rsatib berilgan.

Shuningdek, mamlakatimizda ta‘limni rivojlantirish borasida bir qator yirik ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan 2020 yil 23 sentyabrda O‘zbekistonning yangi tahrirdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilinib, mazkur qonun jahon standartlaridan kelib chiqqan holda hamda sohadagi keng qamrovli munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan. Ayni paytda, aytish joizki, har qanday davlatda ta‘limni rivojlantirmay turib davlatni va uning iqtisodiyotini rivojlantirib bo‘lmaydi. Bu borada har ikki yo‘nalish bir-biriga uzviy bog‘liq hisoblanadi.

Ta‘lim tizimini xalqaro qamrovda ko‘radigan bo‘lsak, ushbu soha hozirda jahon amaliyotida ham jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Ta‘lim nafaqat nazariy bilimlar berishi bilan, balki har bir o‘quvchining iqtidorini yuzaga chiqarishga, ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish kabi yo‘nalishlarda o‘zgarib

bormoqda. Zero davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev aytganlaridek bizga miqdor emas sifat kerak, bunga erishish uchun esa xorij tajribasini yaxshilab o‘rganish zarur. Qaysi davlat kadrlar tayyorlashga alohida e‘tibor qaratsa, o‘sha yutadi, ilmiy asoslangan tajriba asosida kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish eng muhim vazifamizdir deya ta‘kidlab o‘tdilar.

Bu borada bir qancha xorijiy davlatlar tajribalaridan misollar keltirish mumkin. Jumladan, rivojlangan davlatlar orasida **Yaponiya ta‘lim tizimi** o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Yaponiya ta‘lim tizimida “iqtidorli o‘quvchi” tushunchasi mavjud emas, chunki har bir o‘quvchining qaysidir sohada iqtidori mavjud. Yaponiya ta‘lim tizimi maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich maktab, kichik o‘rta maktab, yuqori o‘rta maktab hamda oliy ta‘limni qamrab oladi. Yaponiyada 6 yoshdan 15 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun ta‘lim majburiy hisoblanadi. Eng e‘tiborli jihatlaridan biri boshlang‘ich maktablarda o‘qituvchilar bolalarni tanqidga, o‘z xulqining yomon jihatlarini, maktabdagi kamchiliklarni tanqid qilishga o‘rgatishadi. Bundan ko‘rinib turibdiki o‘qituvchi faqat ta‘lim berish bilan cheklanib qolmasdan, bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Yana bir e‘tibor qaratidan jihatlaridan biri Yaponiyada oliy ta‘limga o‘qishga kirish 2 bosqichda amalga oshiriladi. Dastlabki bosqichda yapon tili, matematika, fizika, kimyo, jamiyatshunoslik va tarix fanlaridan imtihon topshirishadi. Bunda eng asosiy fanlar ya‘ni, **matematika, fizika, va kimyo fanlarining qamrab olinishi**, fikrimcha, yaponlardan kelajakda katta-katta ixtirolar qilinishi hamda “Nobel” mukofoti laureatlarining yetishib chiqishida asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Yaponiyada **bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas‘uliyati juda kattadir**. Ular farzandlarining aqlli, dono va mehnatsevar bo‘lib o‘sishlari uchun **oila sulolasi va davlat oldida o‘zlarini mas‘ul deb hisoblashadi**. Onalar uchun oilada tarbiya berishlariga yordamlashish maqsadida metodik qo‘llanmalar va tavsiyanomalar hatto nashr etilgan.

Yaponiya ta‘lim tizimi eng ilg‘or AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya kabi davlatlarning ta‘lim tizimining ijobiy jihatlaridan ijodiy o‘zlashtirilgan holda shakllantirilgan. Shu bilan birga yapon xalqining milliy xarakterini ham qamrab olganligi sababli hozirda eng ilg‘or ta‘lim tizimiga ega davlatlardan biri hisoblanadi.

Jahon ma‘rifat va ma‘naviyat o‘choqlaridan biri bo‘lgan **Germaniyada** har bir fuqaro o‘z shaxsini erkin rivojlantirish, o‘z iqtidori, moyilligi va qobiliyatiga qarab maktab, o‘qish joyi va kasb tanlash huquqiga ega. Bu mamlakat ildizi asrlarga borib taqaluvchi ilmiy maktablari, Gyote, Gegel, Betxovet, Nisshe, Eynshteyn singari olim va ijodkorlari bilan dunyoga mashhur. **Nemislarga xos temir intizom, birso‘zlik xislatlari aynan ta‘lim dargohlarida shakllanadi**.

Germaniyada maktab ta‘limi boshlang‘ich maktab, yo‘nalish maktablari, asosiy maktab, real maktab, gimnaziya, umumiy maktab, maxsus maktab kabi maktab tiplariga bo‘linadi. Boshlang‘ich maktab ta‘lim tizimining poydevori hisoblanadi. Boshlang‘ich maktab va yo‘nalish maktablarini tugatgan o‘quvchilar asosiy maktab, real maktab yoki gimnaziya o‘qishga qabul qilinadi. Asosiy maktabga real maktab va gimnaziya bormagan barcha o‘quvchilar qamrab olinadi. Bu o‘quvchilar fanlardan yomon o‘zlashtirishlariga qaramasdan kasbiy ta‘lim olishga majbur bo‘lishadi, ya‘ni **kasbga o‘rgatiladi**. Real maktablarda yuqori darajali kengaytirilgan umumiy ta‘lim beriladi va o‘quvchilarni **mustaqil fikrlash, mas‘uliyatni his etish, insonlarga rahbarlik qilish ko‘nikmalariga** yuqori talab qo‘yiladigan kasb egalari bo‘lishlari uchun tayyorlanadi. Gimnaziyalarda gumanitar, tabiiy fanlar va xorijiy tillar chuqur o‘rgatiladi. Gimnaziya - oliy ta‘limga tayyorgarlikning hal qiluvchi bosqichidir. Gimnaziyani imtiyozli shahodatnoma bilan tugatgan o‘quvchilar oliy ta‘limga imtihonsiz qabul qilinadilar. Ammo imtiyozli shahodatnoma olish oson emas. Bundan ko‘rinib turibdiki **barcha fanlardan a‘lo darajada o‘qish** talab etiladi.

Jahon ta‘lim tizimida yetakchiga aylanib borayotgan **Singapurda ta‘lim tizimi** bir qancha o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu davlatda **ta‘limni hayotga tayyorlash emas, balki hayotning o‘zi** deb qaraladi. Singapurdagi ta‘limning o‘ziga xos jihatlaridan yana biri mamlakatda ta‘lim tili xitoy tili bilan bir vaqtda ingliz tilida ham olib boriladi. Mamlakatning sobiq bosh vaziri **Li Kuan Yu** mamlakatning jahon iqtisodiyotiga integrasiyalashishi oson kechishi uchun kundalik muloqotda ingliz tilidan foydalanishni taklif qilganidan keyin ta‘lim tizimida ham bu o‘zining ta‘sirini ko‘rsatdi.

Singapur ta‘lim tizimi bunday yuksalish darajasiga kelgunga qadar 3 ta bosqichni bosib o‘tgan. Dastlabki bosqich 1959-1979-yillarni o‘z ichiga olib, bu davrda barcha ta‘lim dasturlari standartlashtirildi, maktablarda ingliz tili asosiy o‘qitish tili sifatida tanlandi. Shu davrda mamlakatda 83 ta yangi maktablar qurildi, oliy ta‘limni rivojlantirishga e‘tibor qaratildi. 1979-1997 yillarni o‘z ichiga olgan ikkinchi bosqichda ta‘limning sifatiga e‘tibor qaratildi. Maktablarda sinflar bolalarning qobiliyatiga qarab ixtisoslashtirila boshlandi. **Texnik ta‘limga e‘tibor qaratilib**, maktablarda texnik fanlar joriy etilib, texnik ta‘lim instituti tashkil etildi.

1997 yildan ta'lim tizimidagi mavjud imkoniyatlarni "pullash" davri boshlandi. Ko'proq mablag' evaziga yaxshiroq ta'lim olish imkoniyati yaratildi. Shuningdek, 2008 yildan maktablardagi ommaviy ta'lim bekor qilinib, fuqarolar butun hayoti davomida ta'lim olishi mumkin bo'lgan individual ta'lim dasturlariga yo'l ochildi. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'qish pulini to'liq qoplaydigan "Edusave" ta'lim grantlari tizimi joriy etildi. Bir so'z bilan aytganda Singapurda do'stona (ingliz va xitoy tillarida o'qitish), yosh avlodga puxta bilim berish, aholining barcha qatlamlari uchun davlat tomonidan kafolatlangan ta'limni joriy etish hamda har bir o'quvchiga alohida e'tibor qaratish kabi omillar asosida zamonaviy ta'lim tizimi shakllantirildi.

Singapurda barcha o'quv muassasalari Xalq ta'limi vazirligi tomonidan nazorat qilinadi. Singapurda xususiy maktablar ham mavjud bo'lib, ushbu maktablarning faoliyatini ham Xalq ta'limi vazirligi nazorat qiladi. Singapurda davlat byudjetining 20 foizga yaqin qismi ta'lim tizimiga ajratiladi. Buning natijasida davlat ta'lim muassasalarida o'quv jarayonlari sifatli tashkil etiladi. SHuning uchun mahalliy aholi o'z farzandlarini ko'p ham xususiy maktablarga qo'yavermay, aksincha farzandini barcha sharoitlarga ega davlat maktablarida o'qitishni afzal ko'rishadi.

Singapurda ta'lim tizimida e'tibor qaratish mumkin bo'lgan yana bir jihat shuki **ta'lim vazirligi o'rta maktab bitiruvchilari orasida eng iqtidorlilarini o'qituvchilikka tanlab oladi**. Ular talabaligidayoq o'qituvchi oyligining 60 foizi miqdoridagi stipendiya olishadi. Shuningdek, Singapur maktablarida yangi, yosh pedagoglar tajribali o'qituvchilarga birlashtirilib, tom ma'noda ustoz-shogird tizimi yo'lga qo'yilgan. Eng muhimi o'qituvchilarga davlat xizmatchisi, davlatning eng ishongan, suyangan kishisi sifatida qaraladi.

Singapur 1995-yildan buyon matematika va tabiiy fanlarda **TIMSS** bo'yicha xalqaro bilimlar imtihonida dunyodagi eng yaxshi natijalarni ko'rsatib kelmoqda. Shuningdek, **PIRLS** tadqiqotida (Ifodali o'qish yutuqlarini o'rganuvchi tadqiqot) Singapur aholisining savodxonligi dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlarni qayd etmoqda. Ushbu natijalar bevosita **Singapur davlatchiligining rivojiga o'zining katta ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda**.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ta'lim tizimini rivojlantirishga, uni zamonaviy tendensiyalar asosida tashkil etishga e'tibor qaratgan davlatlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jadallik bilan amalga oshadi. Ta'lim tizimi rivojlanmagan davlatlarda esa har tomonlama rivojlanish sekinlik bilan bo'ladi. Bunga misol sifatida bir xil imkoniyatlarga ega biz yuqorida o'rgangan Singapur bilan Filippin davlatlarini keltirish mumkin.

O'zbekistonda ham ta'lim tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilyapti. 2023 yil davlatimiz rahbari tomonidan "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qilinishi bu boradagi ishlarni yanada jadallashtirilishini anglatadi. Davlat ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida yangi darsliklar ustida ishlar olib borilyapti, Prezident maktablari va boshqa ixtisoslashgan maktablarning tashkil etilishi bu sohaga katta e'tibor qaratilayotganliging yaqqol namunasi hisoblanadi.

Shuning bilan birga biz yurtimizda "Uchinchi renessans"ga poydevor qilishimiz uchun ensiklopedist olimlarni yetishtirib chiqarishimiz zarur. Buning uchun maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida aniq fanlar va tabiiy fanlarga katta e'tibor qaratish zarur deb bilaman. Shuning bilan birga yuqorida ko'rib o'tgan davlatlarda texnik fanlarga ham alohida yo'nalish sifatida qaralgani alohida e'tiborga olinishi zarur. Yangilikni yaratish uchun ham barcha fan yo'nalishlarini mukammal egallagan, ularni bir-biri bilan bog'lay oladigan eng yaxshi mutaxassislar, olimlar amalga oshirishi mumkin. Faqatgina bir tomonlama rivojlanish orqali yangiliklarni yaratish juda ham qiyin bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga ta'lim tizimini amaliyot bilan kengroq bog'lanishini ta'minlash lozim. Germaniyada har bir maktabda fanlar amaliyot bilan bog'lab o'rganiladi. Nazariyot amaliyot bilan bog'langanda ishlab chiqarishdagi muammolar fan yutuqlari orqali yechilish tizimi yaratiladi.

Eng muhim tomonlaridan yana biri davlat xizmatiga ham sifatli kadrlar kirib kelishi ta'minlanadi hamda o'zaro bog'liq ravishda davlatning rivojlanishida o'zining ijobiy natijasini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyev raisligida 2019 yil 23 avgust kuni xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, èsh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqidan.
2. Anvar Xo'jaev, Singapur ta'lim tizimi: jahon maorifida etakchi brendga aylangan, Ma'rifat gazetasi, 11.01.2019
3. Vulfson B.F. Sravnitel'naya pedagogika M.: «Prosveteniye», 2003 g.

4. Friedrich Scheuermann and Francesc Pedty «Assessing the effects of ICT in education «Indicators, criteria and benchmarks for international comparisons». Retrieved 20.01.2016 from <http://www.csu.edu.au>
5. Ikromov A.B., Maxmudov S.Y., Anorqulova G.M. Germaniya: Ta‘lim, ilm-fan (metodik qo‘llanma) Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.
6. A.Nosirov. Franziyada ta‘limsifatiganday nazorat qilinadi? “Boshlang‘ich ta‘lim” jurnali. 2019-yil. 12-son.
7. PISA. <http://www.education-medelle.com> (Xalkaro monitoring tizimining PISA dasturi). Retrieved 18.09.2016

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Сайфуллаева Мадина Исмаевна,
преподаватель кафедры Экономики,
Цой Ираида,
студентка 2 курса,

Бухарский государственный университет

Аннотация. Статья посвящена актуальности цифровизации образовательного процесса, которая становится одним из важных составляющих современной системы высшего образования. Реформы во всех сферах экономики позволяют прогнозировать неизбежность стремительной цифровизации всех процессов (администрирование, управление, планирование, преподавания) в вузах.

Ключевые слова: Высшее образование, цифровизация, цифровое образование, цифровой университет.

Трансформация системы высшего образования в Узбекистане обеспечивает поднятие на новый уровень процесса подготовки высококвалифицированных кадров с современными знаниями соответствующим требованиям цифровой экономики.

Достижение поставленной цели должно быть осуществлено путем реализации Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года. Одной из задач данной Концепции является внедрение цифровых технологий и современных методов преподавания в образовательный процесс [2]. Цифровизация образовательного процесса становится одним из важных составляющих современной высшей школы, что стало очевидным благодаря пандемии в 2020 году.

Цифровые средства массовой информации играют все большую роль в современной жизни: сегодняшние студенты проводят много времени, просматривая интернет-страницы на мобильном устройстве или компьютере. Интернет и онлайн-поиск стал мощным инструментом, который помогает найти и изучить варианты обучения как потенциальным студентам, так и их родителям.

Цифровая среда в немалой степени способствует стиранию границ – обучающиеся зачастую чувствуют себя в ней увереннее, чем те, кто обучает, кроме того, возможность общения почти не привязана ни к стенам вуза (электронная почта, чат дисциплины, соцсети, zoom, видеочаты в мессенджерах), ни к рамкам рабочего времени. «Новая реальность» образовательной системы такова, что университет трансформируется из «камеры хранения» знаний, ключ от которой на время выдаётся студенту, в «холдинг», где все участники образовательного процесса взаимодействуют как партнёры [3].

Именно поэтому чтобы быть по настоящему конкурентоспособными в глобальном масштабе, вузы должны включать цифровые технологии в главную часть своей стратегии привлечения и маркетинга. Собственные интернет-ресурсы имеют сейчас ключевое значение, если университет хочет как минимум удержать свои позиции и, конечно же, в дальнейшем выйти на мировой уровень.

В рамках проекта «Цифровой университет» разработаны «Информационные системы управления процессами высшего образования» (HEMIS — Higher education Management Systems). Они включают в себя такие информационные системы, как «Административное управление», «Учебный процесс», «Расписание», «Научная деятельность» и «Финансовое управление и статистика». В вузах Узбекистана уже отказались от рейтинговых (зачетных книжек) и групповых журналов с 2021-2022 учебного года.

Начальный этап проекта информационных систем «Учебный процесс» и «Административное управление» начали внедрять в вузах, перешедших в 2020/2021 учебном году на кредитно-модульную систему.

В системах содержится информация о преподавателях и студентах (Student Record System) бакалавриата и магистратуры вуза. При этом каждый студент через свой профиль имеет возможность получать электронные ресурсы предметов, информацию о расписании занятий и контрольных, а также посещаемости и успеваемости.

Создание уверенного и стабильного присутствия в интернете, с видимостью в международном масштабе — довольно сложная задача. Особенно в условиях ограничений бюджета и финансирования на эффективный маркетинг своих программ. В виду этого проявляется необходимость обеспечения финансовой самостоятельности и стабильности, укрепление материально-технического обеспечения высших образовательных учреждений, которая также является одной из задач нового закона Об образовании и Концепции развития высшего образования Республики Узбекистан.

При этом не следует забывать что образование – это услуга, и как любая услуга, экономически она должна быть ориентирована на «клиента». В первую очередь рассматривается то что будет представляться клиенту перспективным, полезным, важным, достойным затраты материальных и временных ресурсов? От ответа на этот вопрос зависит направление перспективного развития вузовского образования.

Таким образом, опыт последних лет и реформы в системе высшего образования позволяют нам предположить, что неизбежна стремительная цифровизация большинства процессов в вузах – от администрирования до преподавания. Пандемия существенно ускорила совершенствование информационных образовательных систем и методов взаимодействия и вместе с тем заложила основы для унификации цифровых платформ дистанционного обучения (цифровые решения, разработанные вузами самостоятельно – под себя и для себя, существенно проигрывают массовым). Задачи цифровизации сегодня является обеспечение стабильного функционирования системы в любых условиях и возможности максимально быстрого перестроения основных процессов без привлечения человеческих и финансовых ресурсов.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» ЗРУ-637 23.09.2020
2. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» УП-5847 08.10.2019
3. Хаирова Д. Р., Сайфуллаева М. И. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Иновационные технологии в современном образовании. – 2017. – С. 393-396.
4. Сайфуллаева М. И. Влияние пандемии на туристический сектор Узбекистана //Экономика и социум. – 2020. – №. 11. – С. 1259-1262.
5. Sayfullaeva M. THE WAY FOR TOURISM REVIVAL IN UZBEKISTAN //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2. – С. 1311-1314.

IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA NOAN'ANAVIY USULLARNING AHAMIYATI

Turaeva Mastura Kurbanovna
Buxoro shahar 23-IDUM

Iqtisodiy bilim asoslari fani oqituvchisi

Mamlakatimizda yuksak ma'naviy va axloqiy fazilatlariga ega, bilimli, samarali mehnat qilishga qodir fuqarolar jamiyatning eng muhim boyligi va asosiy kapitali, uni harakatga keltiruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Aynan shu bois XXI asr - intellektual bilimlar asrida inson kapitaliga investitsiyalar yo'naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlarga yuksak taraqqiyotga erishishi mumkin. Faqat tom ma'nodagi bilimli jamiyatgina zamonaviy tahdid va muammolarni yengib o'tishga qodir bo'ladi. Bugungi kunda har qanday mamlakatning jahon bozorida raqobatbardoshligi nafaqat tabiiy resurslarning mavjudligiga, balki, birinchi navbatda, zamonaviy, muntazam yangilanib turgan texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir yuksak bilimli va intizomli ishchi kuchini muntazam tayyorlashga bog'liqdir. Shu boisdan, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, zamon talablariga mos kadrlar tayyorlash ishini yo'lga qo'yishda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning hayotga tatbiq etish ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida faoliyatimizning bosh mezoniga aylanmog'i darkor.

Talabalarga bilim berishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarining ahamiyati to'g'risida so'z borganda birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning "O'quv jarayoniga yangi axborot va pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, bolalarimizni komil insonlar etib tarbiyalashda jonbozlik

ko‘rsatadigan o‘qituvchi va domlarga e‘tiborimizni yanada oshirish, qisqacha aytganda, ta‘lim-tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko‘tarish diqqatimiz markazida bo‘lishi darkor”¹ degan so‘zlarini ta‘kidlash o‘rinlidir.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tilishi bilan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash talablari ta‘lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. XX asrda, ayniqsa asrning ikkinchi yarmidan boshlangan ilmiy–texnikaviy revolyustiya tufayli axborotlar hajmining keskin ortib borishi bilan tayyor bilimlarni egallashga qaratilgan, asosan o‘qituvchining faol mehnatiga asoslangan an‘anaviy ta‘lim o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda. Hozirgi ta‘lim jarayonida zarur bilimlarni o‘quvchilarning o‘zlari qidirib topishi, mustaqil o‘rganishi va xulosa chiqarishiga imkon beradigan zamonaviy pedagogik texnologiyalarga e‘tibor kuchayib bormoqda.

Kasb-hunar kollejlari, oliy o‘quv yurtlarida iqtisodiy fanlarini o‘qitishda zamonaviy yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ta‘lim samaradorligini oshirish maqsadida amalda ta‘limning turli usul va vositalarni qo‘llashni tadbiiq etish uchun avvalo ta‘limning didaktik tamoyillari, ta‘lim shakllari, o‘qitish vositalarini inobatga olish muhim sanaladi. Jumladan, ta‘lim shakllaridan to‘g‘ri foydalanishni tashkil etishda ularni o‘quv jarayonida tutgan o‘rni hamda ularga qo‘yiladigan talablarga e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi.

O‘qituvchining pedagogik faoliyatidagi eng muhim funkstiyalaridan biri tashxisdir. O‘quvchini bilish metodikasini egallash o‘qituvchining kasbiy mahorati asosini tashkil etadi. O‘qituvchi tomonidan bu funkstiyani yuqori metodik darajada egallanishi o‘quvchilarni xususiyat va sifat ko‘rsatkichlarini to‘liq o‘rganishga imkon yaratadi.

Shu bilan birga pedagogik amaliyotni loyihalash va uni amalga oshirish uchun o‘qituvchi kasb-hunar kollejida o‘tiladigan mashg‘ulotlar turini yaxshi o‘zlashtirib olgan bo‘lishi lozim. Bularning hammasi o‘qituvchiga pedagogik faoliyatni talab darajasida amalga oshirishga yordam beradi.

Iqtisodiy fanlarni o‘rganishda talabalarning ijodiy fikrlarini rivojlantirishga ta‘sir ko‘rsatishi, sohaga oid tushunchalarni chuqur tushunishi, nazariy masalalar bilan amaliyotni bog‘lash mahoratini hosil qilishlari uchun ma‘ruza quyidagi asosiy talablarga javob berish kerak: ma‘lum bir yo‘nalishga, texnologiyaning asosiy qonunlari, jarayonlarini, taraqqiyotning muammolarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shuningdek, yosh avlodning dunyoqarashini shakllantirish, hayot kechirish tarzini tanlashning tarbiyaviy ahamiyatini ioshirishi lozim. Ilmiyligi jihatdan nazariya asoslarini amaliyot bilan, masalaning qo‘yilishini ilmiylik bilan hamda iqtisodiyotning yangi dolzarb masalalariga ijodiy yondashish bilan, nazariy dalillarning mantiqiylik bilan uzviy birligi ta‘minlanishi kerak.

Shunday qilib, akademik listey, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv yurti o‘qituvchilari dars o‘tishda, albatta, o‘quv yurtining, undagi ta‘lim oluvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishlari, shu bilan birga, ularni darsga faol qatnashishlarini ta‘minlovchi, tafakkurni o‘stirishga, rivojlantirishga qaratilgan o‘quv metodlarini qo‘llashga e‘tibor berishlari lozim.

Hozirgi kunda ta‘lim jarayonida interfaol metodlar, innovastion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e‘tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo‘lishining sababalaridan biri, shu vaqtgacha an‘anaviy ta‘limda o‘quvchi- talablarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rganilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganishlariga, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funkstiyasini bajaradi. Shuning uchun ta‘lim muassasalarida zamonaviy o‘qitish metodlari, interfaol metodlar, innovastion texnologiyalarning o‘rni va roli benihoya kattadir.

TA‘LIMNING BOSH MEZONI BU TA‘LIM MAQSADIDIR

Turaeva Mastura Kurbanovna

Buxoro shaxar 23-IDUM

Iqtisodiy bilim asoslari fani oqituvchisi

ANOTATSIYA: Mazkur maqolada ta‘lim tizimi maqsadi, jamiyatning rivojlanish sur‘ati, darajasi, jamiyatning talablari va imkoniyatlari hamda rivojlanish istiqbollari yoritilgan.

¹ Ўзбекистон Конституцияси — биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустақкам пойдевордир. — Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.

РЕЗЮМЕ: В статье раскрывается цел системы образования, темпы и уровень развития общества, потребности и возможности общества, а также перспективы развития.

SUMMARY: Cet article décrit l'objectif du système éducatif, le rythme et le niveau de développement de la société, les besoins et les opportunités de la société et les perspectives de développement.

Tayanch iboralar: ta'lim tizimi, ma'naviy ruhiy yuksalish, axloqiy poklanish, jamiyatning rivojlanish sur'ati, madaniy boyish, jamiyatning talablari.

Ключевые слова: система образования, духовный рост, нравственное очищение, темпы развития общества, культурное обогащение, потребности общества.

Mots clés: système éducatif, croissance spirituelle, purification morale, rythme de développement de la société, enrichissement culturel, exigences de la société.

Ta'lim maqsadi jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi, jamiyatning talablari va imkoniyatlari hamda pedagogika fani va amaliyotining rivojlanganligi va imkoniyatlari darajasi bog'liq. Ta'lim maqsadi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi.

Ta'lim maqsadi (o'qish, bilim olish maqsadi) – ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi yetakchi g'oya hisoblanib, u boshlang'ich ta'limning bosh mezoni sanaladi. Ta'lim umumiy o'rta ta'limning dastlabki bosqichi davlatimizda 1-4-sinflarni qamrab oladi. Unda ta'lim berish, ularni aqliy, ma'naviy, jismoniy kamol toptirishning dastlabki bosqichi sanaladi. ta'lim Davlat ta'lim standartida belgilangan maqsad orqali amalga oshiriladi.

Davlat ta'lim standartining maqsadiga e'tiborni qaratadigan bo'lsak, umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Ta'lim Davlat ta'lim standarti - ta'lim mazmuni va ushbu o'quv predmeti bo'yicha o'quvchilar egallaydigan bilim, ko'nikma, malakalarga qo'yilgan talablarni davlat tomonidan tasdiqlangan etaloni, modeli hisoblanadi. Ta'lim jarayonida belgilanadigan ta'lim maqsadi umumiy o'rta ta'limning DTSda keltirilgan umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni amalga oshiradi:

- umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
- ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek, ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Ta'lim maqsadini o'rganish birinchi navbatda "ta'lim"ning mazmuni bilan yaqindan tanishish lozimligini anglatadi. Ta'lim – bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Talim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi.

Talim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli tipdagi o'quv yurtlarida o'qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish. va boshqa sohalarda ma'lumot berish jarayonini ham bildiradi.

Ta'limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta'limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o'zgarib borgan.

Maqsad esa – muayyan natijaga erishish yo'l va usullarini belgilovchi omildir. Ta'limning maqsadi obyektiv hayot talablariga muvofiq holda o'zgarib borgan kabi, ta'limning xarakteri, yo'nalishi ham uning maqsadiga muvofiq o'zgarib boradi.

Ta'limning maqsadiboshlang'ich ta'lim o'quvchilarning bilish qobiliyatini o'stiruvchi asosiy omildir. O'quvchilar qobiliyatini o'stirishga qaratilgan tizimlar muayyan didaktik qoidalar tarzida namoyon bo'ladi. Didaktik tamoyillarda ta'limning mazmuni va jarayonlariga qo'yilgan talablar belgilanadi.

Talimning maqsadi va vazifalari ijtimoiy tuzum, shuningdek, muayyan o‘quv yurtlari funksiyasiga muvofiq tarixan o‘zgarib boradi.

Ta‘lim mazmuni uning maqsadiga muvofiq, ijtimoiy shart-sharoit, fan va texnika, san‘at holati va shu kabilarni hisobga olgan holda belgilanadi. Ta‘lim jarayonida ta‘lim maqsadi quyidagi vazifalarni amalga oshirishi lozim:

- Ta‘lim jarayonida qo‘yiladigan talablarning avvaldan fikran loyihalashtirish;
- ijtimoiy zarurat, ijtimoiy talab, ijtimoiy buyurtma hamda didaktik masalani aniq belgilash;
- ta‘limning umumiy va xususiy maqsadini amalga oshirishda ta‘lim shakl, metod va vositalarini to‘g‘ri tanlash;
- ta‘limning tur va bosqichlarida maqsad va uzviyligini ta‘minlash.

Ta‘lim maqsadi ta‘limiy, tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshiradi. Ta‘limda belgilangan ta‘lim maqsadi har bir pedagogik texnologiyani yaratishga asos bo‘lib hisoblanadi. Maqsadning zamonaviy ta‘lim va tarbiya muammolarini yuqori samaradorlik bilan hal qilishga qaratilgan bo‘lishi zarur asos hisoblanadi. Biror pedagogik texnologiyani yaratish uchun eng zarur shart shunday dolzarb maqsadni aniqlay olishdan iborat. Bunday maqsad zarur tadqiqotlar, ijodiy izlanishlar olib borish, o‘zining va boshqa mutaxassislarining ish tajribalarini chuqur tahlil qilish orqali aniqlanadi.

Raqobatbardoshlik har bir boshlang‘ich ta‘limda pedagogik texnologiyaning maqsadga muvofiqligini taraqqiyot nuqtayi nazaridan aytganda, o‘z vazifalarini ijtimoiy ehtiyojlariga muvofiq bajarayotganligi darajasini belgilaydi. Bunday maqsadlarning yuqori raqobatbardoshlikni ta‘minlashga yo‘naltirilishi hozirgi talablardan kelib chiqadi.

Raqobatbardoshlik boshlang‘ich ta‘limda pedagogik texnologiyaning barcha tarkibiy qismlari uchun eng zarur shart bo‘lib, bunda yakuniy natijani bevosita tayyorlovchilar bo‘lgan o‘qituvchi va o‘quvchining raqobatbardoshligiga erishish asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi. Bu unga bo‘lgan talab yuqori bo‘lishini ta‘minlash uchun muntazam takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda, ta‘limning ta‘lim maqsadi ilmiylik, tushunarliklik, ko‘rgazmalilik, insonparvarlik, tizimlilik kabi tamoyillarga tayangan holda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yilgan talablarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Aniq qo‘yilgan maqsad kelajak poydevoridir.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pedagogika. M. Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida (Darslik). – T., 2010.
2. Iragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi (o‘quv qo‘llanma). - T., 2008.
3. Хасанбоев Ж, Тўракулов Х., Хайдаров М., Хасанбоева О. Педагогика фанидан изохли лугат. – Т., 2008.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ БОШҚАРУВИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРГА ИНТЕГАТСИЯЛАШ ЗАРУРИЯТИ

Одинаева Нигина Фуркатовна
Бухоро давлат университети
“Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси

Аннотатсия: Тезисда олий таълим муассасалари бошқарувини халқаро стандартларга интегратсиялаш зарурияти ҳақида батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: таълим, олий таълим, олий таълим хизматлари бозори, олий таълим муассасалари, халқаро стандартлар, интегратсиялаш, академия, олий таълим муассасаларини бошқариш.

Сўнгги йилларда жаҳон олий таълим хизматлари бозоридаги глобал тенденциялар ҳар бир олий таълим муассасаси фаолиятини бошқариш амалиётини такомиллаштириш, жумладан, таълим беришда иш берувчи манфаатларига устуворлик қаратиш, илмий соҳадаги фаолият самарадорлигини таъминлаш заруриятини уйғотмоқда. Ушбу ҳолат олий мамлакатимиз олий таълим муассасалари бошқарувини халқаро стандартларга мослаштириш замон талабига айланганлигидан далолат беради.

XXI аср бошларида “халқаро андозалар талабларига жавоб берадиган университет” атамаси таълим ва илмий-тадқиқот сифатини яхшилаш, илғор билимларни яратиш, адаптатсия қилиш орқали глобал таълим бозорида рақобатбардошликни англатади. Талабалар ҳозирда иқтисодий жиҳатдан энг мақбул таълим муассасаларига ўқишга киришни ва давлат университетларидаги сармояларидан фойдани кўпайтиришга кизиқишмоқда. Шу муносабат билан университетларни глобал даражада эътироф этиш жаҳондаги университетлар

учун долзарб ҳисобланади. Ф. Алтбах томонидан ўтказилган тадқиқот кўрсатишича, жаҳондаги етакчи университетларнинг парадокси: “ҳар бир киши шундай университетни яратмоқчи, бироқ улар ушбу университетга қандай эришишни билмайди”¹.

Университет ўзини халқаро андозаларига жавоб берадиган университет деб эълон қила олмайди, унинг элита мақомига эга бўлиши халқаро тан олинishi асосида дунё томонидан эътироф этилиши керак. Яқин вақтларга қадар халқаро мақомни олиш жараёни асосан университетнинг обрўсига асосланган субъектив баҳоларга асосланар эди. Жумладан, Америка Қўшма Штатлардаги Гарвард, Ел ва Колумбия каби университетлари, Буюк Британиядаги Оксфорд ва Кембридж ва Токио Университети анъанавий равишда элита университетларининг гуруҳига мансуб бўлса-да, ҳозирга қадар таълим, илмий-тадқиқот ва илмий ахборот алмашиш соҳасида ўз фаолиятининг натижаларига асосланган юксак мақомини тасдиқловчи қатъий, илмий баҳолаш услуги мавжуд эмас. Битирувчиларнинг оладиган катта маошлари, уларнинг олган таълимнинг ҳақиқий қийматини объектив исботлаш керак.

XXI аср бошларида нуфузли лигалар рўйхатига кўшимча равишда жаҳон даражасидаги университетларни аниқлаш ва таснифлашнинг объектив усуллари пайдо бўлди. Ушбу усуллардан бири олий таълим муассасаларининг рейтингини аниқлаш ҳисобланади. Жаҳон амалиётида олий ўқув юртларини табақалаш, даражалаш услубларининг аксарият мамлакат ичидаги университетларни тоифаларга ажратишни назарда тутган ҳолда, халқаро университетлар рейтингини яратишга қаратилган ҳаракатлар мавжуд. Жаҳонда мамлакатлар университетларини қиёсий таққослаш асосида аниқланадиган иккита кенг қамровли халқаро рейтинглари, жумладан, Умумжаҳон Университетлар рейтингини ва Шанхай Университети томонидан жаҳон университетларининг Академик рейтингини мавжуд. Турли мамлакатларнинг таълим муассасаларини қиёсий таққослаш учун ушбу рейтинг жадваллари университетларнинг ўзлари ёки оммавий ахборот воситаларидан олинган объектив ва субъектив маълумотлар асосида тузилади. “Таймс” рейтингини дунёдаги энг яхши 200 университетларни ўз ичига олган. Ушбу рйхат 2004-йилда илк марта тақдим этилди.

Рейтинг методологияси университетларнинг халқаро нуфузига асосланган бўлиб, унда субъектив маълумотлар (битирувчиларни ўқитиш сифати бўйича иш берувчилар фикрлари баҳоланади), миқдорий кўрсаткичлар (жумладан, хорижлик талабалар ва ўқитувчилар сони) ва профессор ўқитувчиларнинг илмий ишларининг мавжудлиги ҳисобланади.

Шанхай рейтинг рўйхати 2003-йилда ишлаб чиқилган. Ушбу рейтинг дунёдаги энг яхши 500 университетлар рўйхатини келтиради. Баҳолаш мезонлари – ўқитувчилар, битирувчилар ва ходимларнинг таълим ва илмий фаолиятининг объектив кўрсаткичларидир. Нашриётлар сони, нашрлар ва нуфузли халқаро мукофотлар (масалан, Нобел мукофоти ёки Филд медаллари) ҳам баҳоланади.

Ҳар қандай тартибнинг жиддий методик чекловларига қарамасдан, жаҳон миқёсидаги олий ўқув юртлари юқори сифатли магистрлар тайёрлаш учун танлаб олинган. Улар меҳнат бозорида талаб катта бўлган юқори малакали мутахассислар тайёрлайди; илм-фаннинг долзарб, илмий-амалий аҳамиятга эга тадқиқотлар олиб боради, энг нуфузли илмий журналларда мақолалар чоп этилади ва улар илмий-тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этилишига қаратилган патентлар ва лицензиялар орқали технологик янгиликларни яратади.

Жаҳон миқёсидаги эътироф этилган нуфузли университетларнинг аксарияти Ғарб мамлакатларида жойлашган. Шанхай рейтингда фақатгина Токио университети йигирма олий ўқув юртларидан бири ҳисобланади. Рейтингда АҚШ ва Буюк Британия университетлари етакчи ўринларни эгаллайди. Агар Шанхай рейтингига мувофиқ, дунёдаги энг яхши деб топилган 30-50 университетларни кўриб чисак, уларнинг барчаси Шимолий Америка ва Ғарбий Европа мамлакатларининг 8 тасида жойлашган ва бу ерда Япония ягона истиснодир.

“Таймс” рейтингда дунёнинг энг яхши 50 та университетлари (11 мамлакат) бўлган мамлакатлар рўйхати бироз кенгрок. Рейтинг рўйхатида Шимолий Америка ва Ғарбий Европа мамлакатларидан ташқари, Гонконг (Хитой), Янги Зеландия ва Сингапурнинг университетлари бор.

Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларнинг оддий университетлардан фаркли жиҳатларига қуйидагилар киради: юқори малакали профессор-ўқитувчилар, давлат ва нодавлат манбаларидан катта миқдорда маблағ ажратиш, иқтидорли талабаларнинг, шу жумладан хориж талабаларининг иштироки, ўқув жараёнига, илмий-тадқиқот ишларига, маъмурий ишларга ва талабаларнинг ижтимоий ҳаётига яхши мослашган бошқарув тузилмалари ва янги техник жиҳозларга эгаллиги.²

Буюк Британия ва Хитой университетлари томонидан олиб борилган сўнгги тадқиқот натижаларига кўра, ушбу рўйхат бошқа асосий хусусиятлар билан тўлдирилди. Ушбу рўйхат университетнинг халқаро обрўсини объектив баҳолашни қийинлаштирган бундай мавҳум концепсияга, университетни жамият тараққиётига қўшган ҳиссаларига ажратилган кенг доирадаги параметрларни қамраб олди.

¹ Altbach, Philip G. 2003. “The Costs and Benefits of World-Class Universities: An American’s Perspective”. Hong Kong America Center, Chinese University of Hong Kong, Hong Kong, China.

² Jamil Salmi. «Создание университетов мирового класса» 2009г. С. 61-62.

“Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar”

Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларнинг аниқ таърифини бериш учун университетларнинг юқори натижалари (битирувчиларнинг обрўси, замонавий илмий тадқиқотлар ва уларни амалга ошириш) учта ўзаро бир-бирини тўлдирувчи омилларга асосланган, деган хулоса қилиш мумкин:

- истеъдоднинг юқори даражаси (ўқитувчилар ва талабалар);
- илмий-тадқиқотларни олиб бориш учун қулай муҳитни яратишга ресурсларнинг етарлилиги;
- университетнинг мустақил қарор қабул қилиш ва ресурсларни бошқариш имконини берувчи стратегияси, инновация ва мослашувчанликни рағбатлантирадиган университет бошқарув тузилмаси мавжудлиги.

Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларни шакллантириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, ўзаро бир-бирини тўлдирувчи икки омилларни ҳисобга олиш керак. Биринчиси ташқи омил – ҳукуматнинг миллий, минтақавий ва маҳаллий даражадаги ўрни ва университет мақомини ошириш учун жалб қилинган молиявий ресурслар. Иккинчиси – ички омил. Университетларнинг ўз ички имкониятларини намоён қилиш, зарур ўзгариш жараёнлари ва жаҳон даражасидаги таълим муассасаларини яратиш йўлида ташланган қадамлар.

Ўтмишда давлатнинг жаҳон даражасидаги университетни шакллантиришдаги ўрни ҳал қилувчи омил эмас эди. Америка Қўшма Штатлардаги университетлар тарихи, улар биринчи навбатда, давлат аралашувидан кўра, ўз ресурсларининг кўпайиши натижасида муваффақиятга эришганини кўрсатади. Оксфорд ва Кембридж университетлари асрлар давомида ривожланган, ажратиладиган давлат маблағлари миқдори йиллар мобайнида ўзгарган ҳолда, университетнинг барча соҳаларида муайян автономиялари ўзгаришсиз қолди, жумладан менеджмент бўйича миссияни ва университетни ривожлантириш йўналишларини белгилаб берди.

2.5-жадвал

Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларни шакллантиришда турли стратегик ёндашувларнинг афзалликлари ва камчиликлари³

Шартлар	Фаолият кўрсатаётган университетларни модернизатсиялаш	Мавжуд университетларни бирлаштириш	Янги университетларни шакллантириш
Иқтидорлиларни жалб этиш қобилияти	ПЎТ штатини ва иқтидорли талабаларни жалб қилиш учун брендни ўзгартиришдаги қийинчиликлар	Бошқарувни янгилаш ва янги ходимларни жалб қилиш имкониятлари.	Иқтидорли ўқитувчилар ва талабаларни танлаш имконияти. Нотаниш таълим муассасасига иқтидорли талабаларни жалб этишнинг қийинчиликлари. Академик ва илмий анъаналарни шакллантириш зарурияти.
Харажатлар	Камроқ	Нейтрал	Кўпроқ
Бошқарув	Амал қилаётган бошқарув стереотипини ўзгартириш қийинчилиги	Фаолият юритаётган университетларга нисбатан қулай ҳуқуқий – институтсионал асосга эга бўлиш имконининг юқорилиги	Бошқарув ва рағбатлантириш тизимини яратишнинг имконияти
Институтсионал маданият	Тизимни ички трансформатсияси жараёнидаги қийинчиликлари	Алоҳида институтсионал маданият асосида янги университетни шакллантириш жараёнида вужудга келиши мумкин	Юқори маданиятини яратиш имконияти

³Манба: Created by Jamil Salmi. «Создание университетов мирового класса» 2009г. С. 51.

		бўлган қийинчиликлар	
Ўзгаришлар билан бошқариш	Муҳим масалалар бўйича маслаҳат ва барча манфаатдор томонлар билан мулоқот	Барча манфаатдор томонларга кутилган меъёрлар ва институтсионал маданият билан танишиш учун “тартибга солувчи ёндашув”	“Атроф-муҳитга мослашиш” ёндашуви, яъни янги университет атроф-муҳитга мослашиши ва таълим бозорида ўз имиджини яратиши

XXI аср бошларида давлатнинг бевосита молиявий кўмагисиз халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетни яратиш имконияти паст ҳисобланади. Замоनावий илмий тадқиқотлар олиб бориш учун зарур шарт-шароитларни яратиш катта инвестицияларни талаб қилади.

Жаҳон амалиётида халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларни яратишга ёрдам берадиган учта стратегия мавжуд:

- давлат университетларини модернизатсиялаш асосида етакчи олий ўқув юртларига айлантириш ва уларга ёрдам бериш;
- давлат фаолият юритаётган университетларни бирлаштириши ва халқаро даражасидаги ташкилотга хос бўлган синергия (гибрид формулани) таъминлайдиган янги университетга айлантиришни рағбатлантириши мумкин;
- давлат мутлақо янги тоифадаги университетни яратади.⁴

2.5-жадвалда юқорида қайд этилган учта ёндашувнинг афзалликлари ва камчиликлари баён этилган. Таҳлиллар кўрсатишича, ушбу ёндашувлар бир-биридан жиддий фарқ қилмайди.

Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетнинг характеристикаси: муҳим омилларнинг бирлашмаси ва ҳар бир мамлакат ушбу моделларнинг комбинатсиясидан келиб чиқадиган халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетни яратиш стратегиясини ишлаб чиқиши мумкин.

Институтсионал даражадаги стратегия, халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетни шакллантириш биринчи навбатда, кучли ташкилотчилик, университетнинг миссияси ва мақсадлари аниқ тафаккурини шакллантириш, мақсадга қаратилган стратегик режани, ушбу ёндашувни муайян мақсадлар ва дастурларга айлантиришни талаб қилади. Университетлар юқори натижаларга эришиш учун ўзларининг кучли ва заиф томонларини объектив баҳолаш, ўсиш имкониятларини ишлаб чиқиш, тадбирларни такомиллаштириш режаларини амалга оширишлари ва таълим сифатини жиддий яхшилашлари лозим. Аксинча, университетлар ўз ишларининг натижаларидан мамнун бўлиб, ўзларининг шижоатли ижодий муносабатларини йўқотадилар ва келажак ҳақида ўйламасдан инертлик билан ишлашни давом эттирадилар, натижада улар халқаро миқёсида ўз рақобатчиларидан ортда қола бошлайдилар. Халқаро андозалар талабларига жавоб берувчи университетларни шакллантириш амалиёти кўйидаги саволларга жавоб қайтаришни талаб этади:

- нима учун бу мамлакатлар халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларга муҳтож?
- университетларнинг молиявий ҳолати қандай бўлиши керак?
- университетларга ташқаридан инвестиция киритиш зарурми?
- мамлакатда халқаро андозаларга жавоб берадиган нечта университетлар ташкил этилиши зарур ва улар давлат бюджетидан қандай усулда молиялаштирилиши лозим?
- мамлакат университетларини янада ривожлантириши, уларни бирлаштириш ёки янги университетларни яратиш мақбул вариант ҳисобланади.
- янги фаолият юритаётган университетлар ўртасидаги алоқалар ҳолатини қандай мувофиқлаштириши лозим?
- фаолият юритаётган университетларни модернизатсиялаш қандай шаклда молиялаштирилади?
- молиялаштириш учун зарур харажатларни қандай улушини давлат бюджети томонидан молиялаштириш мумкин?
- давлат томонидан университетларни рағбатлантириш механизми қандай бўлади? Янги университетнинг бошқарув тузилмасини жорий этиш учун қандай чоралар кўриш лозим?
- университетларга қандай автономиялар берилиши лозим ва ҳисоботнинг қандай шакллари жорий этиш лозим?
- университет фаолиятининг провард натижалари қандай кўрсаткичлар билан ўлчанади ва мунтазам мониторингни ўтказиш зарурми?

Университетлар рейтингда етакчи ўринни эгаллаган университетлар янги ўқув дастурлари ва илғор, замонавий педагогик усуллар асосида ўқитиш, билимларни тарқатишда муҳим ҳисса қўшадиган университетлардир. Улар фаолиятида илмий тадқиқотлар таълим жараёнининг ажралмас таркибий қисми бўлиб, битирувчилар ўқиш давомида ва университетдан битирганларидан сўнг ҳам муваффақиятга эришишадилар.

⁴JamilSalmi. «Создание университетов мирового класса» 2009г. С. 50.

Халқаро андозаларга жавоб берадиган университетни шакллантириш учун зарур универсал формула йўқ. Миллий контекстлар ва институционал моделлар жуда ўзгарувчан ҳисобланади. Ҳар бир мамлакат турли ёндашувлардан ўз салоҳияти ва ресурсларига муносиб, мос келадиган стратегияни танлаши керак. Жаҳон амалиёти кўрсатишича, идеал университет илмий салоҳият, молиявий ресурслар билан таъминлаган ва эгилувчан бошқарув тизимига эга бўлиши лозим.

Жаҳон амалиётида муваффақиятли фаолият юритаётган университетларни модернизатсиялаш ёки бирлаштириш асосида янги университетларни яратиш. Таҳлиллар кўрсатишича, университет тизимининг ўзгариши мамлакат ривожланишининг бошқа жабҳалари билан бевосита боғлиқ. Халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларни яратиш ва уни ташкил этишнинг истиқболли стратегияси мамлакатнинг узок муддатга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг умумий стратегиясига, таълим тизимининг қуйи даражасидаги ўзгаришларга ва режалаштирилган ислоҳотларга мувофиқ бўлиши лозим.

Жаҳон амалиёти кўрсатишича, халқаро андозаларга жавоб берадиган университетлар халқаро миқёсидаги нуфузли олий таълим муассасалари билан қиёсий таққосланаши керак. Шунинг учун халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларни ташкил этишни кўзлаган мамлакатлар таълим ва тарбия соҳасида жамиятнинг малакали кадрларга бўлган талабларини қондириши лозим.

Халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларни яратиш учун қилинаётган ҳатти-ҳаракатлар жараёни халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларнинг бошқа мамлакатлардаги тажрибасини такрорлашдан, миллий олий таълим тизимидаги ресурсларни тасимлашдаги мувозанатнинг бузилишини олдини олиш учун лозим. Глобал билимга асосланган иқтисодиётда дунё университетларини яратишга бўлган қизиқиш аксарият мамлакатларнинг реал эҳтиёжлари ва имкониятларидан анча устун ҳисобланади. Мамлакат халқаро андозаларга жавоб берадиган университетларга, олий таълим тизими тайёрлайдиган малакали кадрларга бўлган эҳтиёжлари қондирилгунга қадар муҳтож бўлади. Жаҳон миқёсидаги нуфузли университетларни шакллантириш катта молиявий харажатлар, юқори малакали кадрлар ва менежментни жамлашни талаб қилади.

ХИХ асрда АҚШ, Германия ва Канадада давлат томонидан университетларни шакллантириш бўйича жамланган бой тажрибаси яхши миллий университетларни такомиллаштиришга ҳаракат қилаётган бозор муносабатлари шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатлар учун фойдали ҳисобланади. Бундай университетлар мамлакат миллий иқтисодиётининг, минтақаларининг малакали кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондиришда муҳим аҳамият касб этади. Улар жаҳон миқёсида эътироф этишга нисбатан ўз мамлакатларининг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишига салмоқли ҳисса қўшишлари мумкин. Жаҳон амалиёти кўрсатишича, барча университетлар рейтингда иштираётган этиши муқаррар, уларнинг фаолияти натижалари таққосланади ва рейтинг рўйхатидаги юқори ўринларни эгаллаган илмий-тадқиқот университетлари халқаро андозаларга жавоб берадиган университетлар сифатида тан олинади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, мамлакатимиз олий таълим муассасалари бошқаруви амалиётини ривожлантиришда нуфузли халқаро рейтинг кўрсаткичлари ва уларнинг таркибий компонентлари бўйича университетлар фаолияти самарадорлигини ошириш имконини берувчи бошқарув тизимига ўтиш талаб этилади. Бунда нуфузли рейтинг кўрсаткичларида етакчи ўрин эгаллаб турган олий таълим муассасалари фаолиятини чуқур таҳлил этиш асосида улардан ижодий фойдаланиш имкониятларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Krucken G., Meier F. Turning the university into an organizational actor // *Globalization a. organization: World society a. organizational change* / G. Drori, J. Meyer, H. Hwang (eds). Oxford Univ. Press, 2006. P. 241-257
2. On the edge: securing a sustainable future for higher education. Report of the OECD/IMHE-HEFCE project on financial management and governance of higher education institutions, OECD, 2004, p. 8.
3. Altbach, Philip G. 2003. “The Costs and Benefits of World- Class Universities: An American’s Perspective”. Hong Kong America Center, Chinese University of Hong Kong, Hong Kong, China.
4. Turner R.S. The growth of professorial research in Prussia, 1818 to 1848 – causes and context // *Historical studies in the physical sciences*. 1971. Vol. 3 № 2. P. 137-182
5. Watson P. The German genius. Europe’s third renaissance, the second scientific revolution, and the XX Century. L.: Simon & Schuster, 2010. 992 p.
6. Ахунова Г.Н. Таълим хизматлари бозорида маркетинг фаолияти ва уни такомиллаштириш: и.ф.д.илмий даражасини олиш учун ёзилган дис.автореферати – Т., 2004. – Б. 45.

-
7. Высшее образование в глобализованном обществе. Установочный документ ЮНЕСКО по образованию. ЮНЕСКО. Франция, 2004. – 32 с.
<http://unesdoc.unesco.org/imaГЭС/0013/001362/136247r.pdf>
8. Геворкян Е.Н., Мотова Г.Н. Болонский процесс и сотрудничество в области обеспечения качества образования: опыт Российской Федерации.// Вопросы образования, 2004.№4 – С. 150-165.
9. Екшикеев Т.К. Конкурентоспособность и конкурентные преимущества ВУЗа / Проблемы современной экономики, № 4 (32). 2009. – с. 392-396
10. Захидова Ш.Ш. Олий таълим хизматлари бозорининг амал қилиш механизми самарадорлигини ошириш (Ўзбекистон материаллари мисолида). и.ф.н. ... дисс. автореферати. – Тошкент, 2012. – 23 б.
11. JamilSalmi. «Создание университетов мирового класса» 2009г. С. 61-62.
12. Маасен П. Парадокс в управлении университетом. Современный университет между глобальными вызовами и локальными задачами. VII Международная конференция Российской Ассоциации исследователей высшего образования: сб. материалов. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», Ин-т образования. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. с. 30-41

MUNDARIJA

Kirish so‘zi	3
I sho‘ba. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va investitsiya muhitini yanada yaxshilashning ustuvor yo‘nalishlari.....	4
MILLIY VA GLOBAL IQTISODIYOTNI O‘SISHINI TA‘MINLOVCHI OMILLAR VA MUAMMOLARI. O.X.Xamidov	5
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ. Суннатов Ю.У. Хомидов С.О	8
ASOSIY KAPITALGA KIRITILGAN INVESTITSİYALARNING IQTISODIY MONIYATI. Isomov Bekmurot Sayfiddinovich.....	13
ИНВЕСТИЦИЯЛАР ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ МУҲИМ КЎРСАТКИЧЛАРИ. Раджапбай Дусмуратов.....	19
О‘ЗБЕКISTONDA ИТМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЙОТ ЖАРЯОНЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ. Jiyanov Laziz Nizomovich	23
ЧЕТВЕРТАЯ ПРОМЫШЛЕННАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ЕЕ ОТВЕТ. Канг Хи Чон, КОИСА, Южная Корея.....	25
О‘ЗБЕКISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTIDA MAKROIQTISODIY BARQARORLIKKA ERISHISH YO‘LIDA INVESTITSION MUHITNI IQTISODIY VA HUQUQIY JIHATDAN YANADA YAXSHILASH YO‘NALISHLARI. Mamatqulov Murod Mustafaqulovich.....	30
XUSUSIY SEKTORGA INVESTITSİYALARNI JALB ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI. Qosimova Lola Sultanovna.....	32
MINTAQALARDA MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA INVESTITSIYA SIYOSATINING AHAMIYATI. Toxirov Dilyor Davlatovich	34
БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИҲАЛАР ВА УЛАРНИ БАҲОЛАШ. Юсупова Нигина Джураевна	38
О‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining rivojlanishida YaIM ning hisyasi. Abdullayeva Hilola Nutfilloyevna	40
MAMLAKATIMIZDA INVESTITSIYA FAOLIYATINI MOLIYALASHTIRISH MODELLARIDAN FOYDALANISH AMALIYOTI. Olimova Nodira Xamrakulovna, i.f.n., dotsent, Djuraboyeva Diyora Muzaffar qizi	43
IQTISODIY BARQARORLASHTIRISH SIYOSATINI YURGIZISHDA MAKROIQTISODIY DASTURLARDAN FOYDALANISH ASOSLARI. Olimova Nodira Xamrakulovna	44
REAL SEKTOR KORXONALARINI QO‘LLAB- QUVVATLASHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI. Yuldashev Donyor Tairovich	46
ЕнгиЛ саноат корхоналари рақобатбардошлигини стратегик параметрларини шакллантиришнинг асоси. Рахмонов Хуршид Хайриддинович.....	47
II sho‘ba. Mintaqalarni barqaror rivojlantirish va ularning turistik salohiyatidan samarali foydalanishning dolzarb masalalari.....	55
AGROPOLIS O‘ZBEKISTON UCHUN ERKIN IQTISODIY ZONALARNING SAMARALI SHAKLI. Khamroev Khalim	56
О‘ЗБЕКISTONDA MUSTAQIL TURIZMNI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA HOZIRGI HOLATI. Ibragimov Nutfillo Salimovich, Yuldashev Kamol Sharifovich	59
ВОПРОСЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ ТУРИЗМА. Исомов Бекмурот Сайфиддинович	61
О‘ЗБЕКISTONDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. Olimova Nodira Xamrakulovna, Kamoldinov Mirzohid Muzaffar o‘g‘li	72
ПОЛИТИКА РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ. Умаров Аббос.....	73
AGROTURIZM SOHASIGA INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING QISHLOQ HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA‘MINLASHDAGI AHAMIYATI. Sayfulloyev Oybek Olimovich	77
РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПАЛОМНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В МИРЕ. Арипова Махлиё Салахиддиновна.....	80
TYPES OF SERVICES IN THE HOTEL INDUSTRY AND ITS IMPACT IN COMPETITIVENESS. Istamkhuja Olimovich Davronov	83